

શ્રીમદ્
ભગવદ્
ગીતા
પરના

પ્રે

મ

રો

ગી

પરમાનંદ
સ્વરૂપ
શ્રી
અંપકભાઈના
પ્રવચનો

શ્રી
પરમાનંદ
પ્રકાશન
મંદિર
મુંબઈ.૧૯

અનંત કોટિ બ્રહ્માંડો ગુરુચરણની
 રજ છે. ગુરુચરણમાં બધું ય સમાઈ
 જાય છે. જ્યાં ગુરુની ઈચ્છા થઈ કે
 ત્યાં ગુરુ આવશે. બારણું બંધ કર્યું
 હશે તો ય તોડીને આવશે. છાતી
 ચીરીને પણ આવશે.....હું છાતી
 ઠોકીને કહું છું કે જેને જેને આવી
 ઈચ્છા થશે તેમ જ જેઓ અહીં બેઠેલા
 છે અને જેમને ઈચ્છા થશે તેમને
 બધાને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થશે.

પૂ. અંપકલાઈ

प्रेमयोग

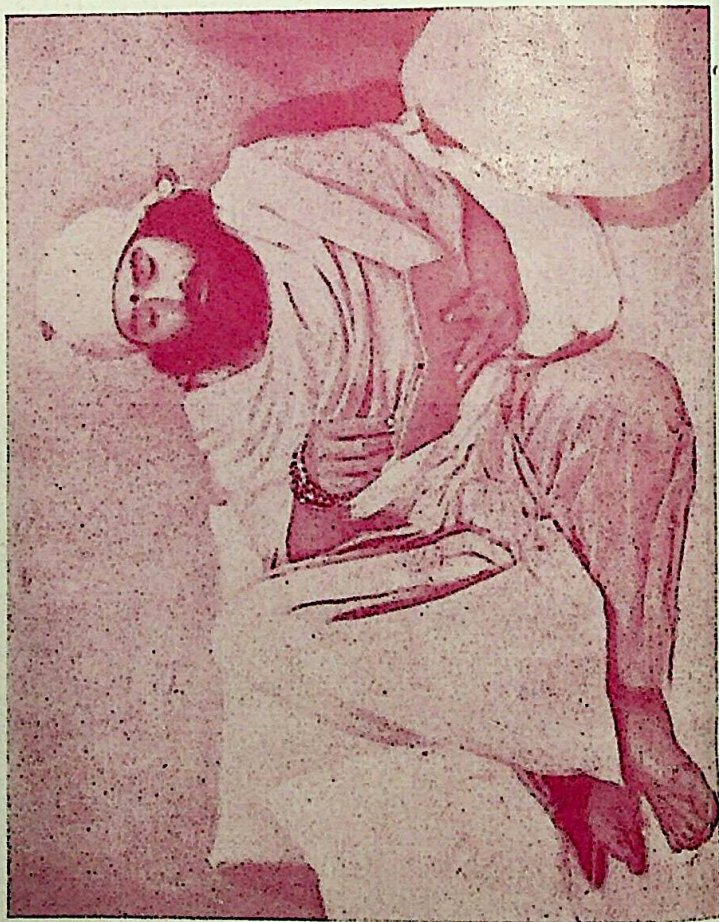
पुस्तक : त्रीश्रुं

श्रीमद्भगवद्गीता अध्याय ६ : ७ : परनां
परमानंदस्वरूप श्री चंपकभार्गवा
प्रवचनो

श्री परमानंद प्रकाशन मंदिर
७६, शांतिनिकेतन, विन्सेंट रोड,
मादुंगा, मुंबई-१६.

- प्रथमं आवृत्ति : डिसेम्बर, १९६२
- द्विमतः : इपिया ४-५० न. चैसा
- प्रकाशकः : श्री परमानंद प्रकाशन मंदिर वती,
श्री रसिकदास छ. लक्ष्मी. ओ. पी. टी.
- प्रकाशन संस्थाने सर्वं हस्त स्वामिनं
- मुद्रकः : यशवंतदास युनीदास छुटावा
धी यशवंत प्रिन्टिंग प्रेस
स्टेशनरोड, प्रांतिक, [सागरकांडा.]

सर्वव्यापी नारायण

તું ભક્તિ ને. જ્ઞાનસ્વરૂપ તું છે,
 તું શક્તિ ને સુહૃતસ્વરૂપ તું છે,
 તું ચેતના શાશ્વતરૂપ તું છે,
 સર્વત્ર વ્યાપ પરબ્રહ્મ બધું જ તું છે.

ત્રેમસ્વરૂપ

નારાયણ

ને

અરણ્યે

પ્રસ્તાવના

૨૬

સમર્પણ ન હોય તો લકિત, જ્ઞાન, યોગ ધૃત્યાદિ બધું નકામું છે.

સમર્પણનું માહાત્મ્ય સમજાવતાં પરમાનંદસ્વરૂપ શ્રી ચંપકભાઈ એક પ્રવચનમાં કહે છે : “આપણે ભગવાનને પકડવા જઈએ છીએ પણ ખરી રીતે ભગવાનને પકડવા ન જતાં આપણે જ તેમાં પકડાઈ જવું જોઈએ. ભગવાન મારો નથી પણ હું ભગવાનનો છું. હું ભગવાનને કેવી રીતે મારો કહી શકું? કારણ એ તો અનેકનો છે. પણ, હું એનો જરૂર થઈ શકું, ભલે અનંત એના લકતો હોય તો પણ હું મારી જાતને એનામાં વિલીન કરી શકું. અનંત લકતોના એ સ્વામી ભગવાનમાં મારી જાતને એમાં મેળવી શકું. અંતરહિત અનંત ભગવાનના ચરણોમાં મારું તન, મન, ધન અર્પણ કરી હું અનંત ભલે નહિ કહેવડાવું પણ અનંતનો થઈને તો રહીશ. તમસ્કાર, નમસ્કાર, એ અનંતને કોટિ કોટિ નમસ્કાર. ભલે હું અંતવાળો જ રહીશ—પણ અનંતના ચરણોમાં.” નારાયણ, નારાયણ, ॐ ॐ ॐ

“ભગવાન પ્રાપ્ત કરવાનો સવાલ જ ઊભો થતો નથી કારણ કે ભગવાન કોઈ ખીજો હોય તો તેને પ્રાપ્ત કરવાનો સવાલ ઊભો થાય. આત્મા જ ભગવદ્વરૂપ છે. ભગવાનને મેળવવાનો નથી પણ આપણે જ ભગવાનમાં મળી જવાનું છે—એ છે સમર્પણ.

“સમર્પણ એ જ સાચું સાધન છે. સમર્પણ વગરનું સાધન એ સાધન નથી. સમર્પણ સિવાય કોઈ પણ ધર્મમાં જ્ઞાન નથી થતું. સમર્પણ સાથે જ જ્ઞાન છે. સમર્પણ કરનાર સંન્યાસી, તપસ્વી,

યોગી અને ભક્ત છે. સમર્પણ સાચું સુખ છે; એ જ પરમાનંદ છે. સમર્પણ એટલે જ યોગ, ભક્તિ, જ્ઞાન, પ્રેમ, સેવા-જે કહે તે.”

લોકો પોતપોતાની લિન્ન લિન્ન પ્રકારની રુચિ અને સમજ અનુસાર ભગવદ્ પ્રાપ્તિના જૂદા જૂદા માર્ગો ગ્રહણ કરે છે—જ્ઞાન, યોગ, ભક્તિ ઇત્યાદિ.

હવે આપણે યોગ, જ્ઞાન, ભક્તિનાં વિવિધ પાસાં જોઈ જઈએ.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં યોગનું અષ્ટાંગ યોગનું બહુ ઝીણવટથી નિરૂપણ થયું છે. અષ્ટાંગ યોગનાં દરેકે દરેક પાસાં લઈ તેના પર સવિસ્તર વર્ણન થયું છે (જુઓ પાનાં ૨૦ થી ૩૮) આ માર્ગ અતિ કઠણ છે. તે કોઈ વિરલાથી જ સિદ્ધ થાય છે. તે સાંભળવામાં પ્રિય લાગે પણ આચરવામાં કાળજી કારાઈ જાય છે. આ યોગમાં યોગીને ઘણી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. અલૌકિક પદાર્થો માટે તેને ઉપયોગ કરે તો એ સિદ્ધિઓ સંસારને જ વધારીને તેને ગૂંચવે છે. ઘણા યોગીઓ સિદ્ધિઓમાં જ ફસાઈ જાય છે. ભગવાન-બ્રહ્મા તે એક બાજુ રહી જાય છે.

યોગમાં હઠપૂર્વક બધી ઇન્દ્રિયો અને વૃત્તિઓને એકાગ્ર કરવી રહી. આ ઇન્દ્રિયો એટલી પ્રયત્ન હોય છે કે તેની સામે જતાં તે બમણા જોરથી આપણા પર હુમલો કરે છે. સદૃશ્ય વિના એ માર્ગ જવાય તો બધી મહેનત પાણીમાં જાય છે. આ માર્ગમાં ત્યાગ ઇત્યાદિનો અહંભાવ પણ આવી જાય છે. અર્જુન પણ શ્રીકૃષ્ણને કહે છે કે આ યોગ મારાથી સધાશે નહિ, બાકી યોગ તો મને ઘણો ગમે છે.

આજે ઘણાં ખરાં લોકોને યોગની વાત બહુ ગમે છે. પરંતુ જ્યાં અભ્યાસ કરવાનો વખત આવે ત્યારે આંખ આડા કાન કરે

છે. એમાં તેમનો પણ વાંક નથી. કારણ? એ અભ્યાસ અતિ કઠિન છે. એનું મૂળ તપાસવા જતાં જણાશે કે લૂચી ઇન્દ્રિયો અભ્યાસ સંબંધી લયકર આકાર રજૂ કરીને લય ઉત્પન્ન કરે છે. ઇન્દ્રિયો એટલી બધી ચંચળ છે કે તેમની પ્રવૃત્તિ માટે સેંકડો લોક પણ આજી પડે છે. એવી ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાં જતાં હલોટો નિગ્રહ જ તેને સહાયભૂત થાય છે. ઇન્દ્રિયો પોતાનો જ્ઞાતિ-સ્વભાવ છોડે એ મહામુશ્કેલ છે.

યોગ એટલે ચિત્તવૃત્તિ નિરોધ. ઇન્દ્રિયો સ્થિર થાય પછી મન સ્થિર થાય. એ સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગીઓ યોગ સાધીને દેહની દિવેટ કરી નાખે છે. ખાન-પાન ઇત્યાદિમાં ત્યાગની જરૂર પડે છે. તેમાં અહંભાવ ઘટવાને બદલે હલોટો ત્યાગ જ વિશેષ મનમાં રહે છે. આ ત્યાગનું અહં કાટિજન્યો સુધી નીકળતું નથી.

અષ્ટાંગયોગમાં વણુવેલી ચંમ, નિયમ, આસન અને પ્રાણુયામ સુધીની ક્રિયા હઠયોગની છે. પ્રાણુના નિરોધ સુધી હઠયોગનું આચરણ છે.

અષ્ટાંગયોગના છેલ્લા ચાર અંગ પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ રાજયોગમાં આવે. રાજયોગમાં મનનો નિરોધ કરવાનો છે.....પરમાનંદસ્વરૂપ શ્રી ચંપકભાઈ કહે છે: (જુઓ પાનું -૪૧)...જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વગર તો બીજા યોગ નકામો જ છે. હઠયોગ દ્વારા એકાદ બે કલાક પ્રાણુનો નિરોધ કરી શકાય પણ બાકીના બાંધોસ કલાક શું કરવું?...લકિત વગર તો હજારો જન્મો સુધી હઠયોગ કર્યા જ કરો પણ કંઈ વળશે નહિ. પ્રેમ વગર પ્રાણુનિરોધ નકામો છે. હઠયોગ કંઈ ખરાબ નથી પણ સિદ્ધિ માટે પ્રાણુનો નિરોધ કરવો તે નકામું છે....જડ સમાધિ કરનારને લોકો મહાત્મા ગણે પણ તે વ્યક્તિ આગળ વધી શકતી નથી. સિદ્ધિઓ તો જન્મ જન્મી છે. સિદ્ધિઓ વડે જન્મ કે ચમત્કાર દેખાડનાર મહાત્મા લોકોની સેવા મેળવે એટલે તેમને યોગનું ફળ મળી ગયું. તે ત્યાં અંટકી

જન્ય... સર્વથી શ્રેષ્ઠ સિદ્ધિ તો આત્મસિદ્ધિ છે.... (પાનું ૪૪)
જન્યાં સુધી રાજયોગ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી યોગની ક્રિયા પૂર્ણ થઈ એમ ન ગણાય.... (પાનું. ૪૫) ભક્તિ એ રાજયોગનું અંગ છે. જન્યાં સુધી ભગવાન પર પ્રેમ ન થાય ત્યાં સુધી બધા યોગ અધૂરા છે. રાજયોગમાં જ્ઞાનની જરૂર પડશે. જ્ઞાન સિવાય યોગ પશુ અધૂરો છે. ભગવાન સાથે જોડાવું તે યોગ.

જ્ઞાન, ભક્તિ અને યોગની શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલી સાત સાત ભૂમિકાઓ જુદી જુદી નથી પણ એક જ છે તેનું સવિસ્તર વર્ણન (પાનું ૪૬-૪૭) પર છે.

આ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં યોગની વાત કરીને પણ ભગવાન અહીં ભક્તિનું જ પ્રતિપાદન કરે છે. આ જાતનો યોગ આપણાથી કલિયુગમાં થવાનો નથી તેથી ધૂન-યોગ એ જ શ્રેષ્ઠ યોગ છે. ધૂન-યોગ એટલે ભજન—ભક્તિ—સંકીર્તન. “ યજ્ઞાનાં જપયજ્ઞેરિમ ”— મોટામાં મોટો યજ્ઞ તે જપયજ્ઞ. સદ્ગુરુ પાસેથી પ્રિય નામ મળતાં જ એમાં કષ્ટ કે નિરસતા નથી લાગતી. કામ, ક્રોધ આદિ પશ્ચિમુઓ નામ લેતાની સાથે જ લાગી જાય છે. પ્રજ્ઞા ખીલે છે. વાણી શ્વાસથી ચાલે છે તેથી પ્રાણાયામ વગર મહેનતે થાય છે. કુંભક સહજ થઈને ચિત્તવૃત્તિ—નિરોધ આપોઆપ થઈ જાય છે. પ્રેમમાં ધ્યાનની ક્રિયા કરવી પડતી નથી. સતત આપોઆપ ધ્યાન થઈ જાય છે. ધ્યાન કેવી રીતે કરવું એમ નહિ પણ ધ્યાનથી કેવી રીતે છૂટવું એ પ્રશ્ન ત્યાં આવીને ઊભો રહે છે. આ છે અવિચાર સ્થિતિ, બ્રાહ્મિ સ્થિતિ. એ વગર બોલાવ્યે દોડી આવે છે. આત્મશક્તિ જાગૃત થતાં સમાધિ પણ સહજ થાય છે. નિદ્રા ઓછી થાય છે. શરીર હળવું અને આરોગ્યવાન બને છે. શ્વાસ ઊર્ધ્વ થાય છે. વૈરાગ્ય વિવેકની જાગૃતિ થતાં અજ્ઞાન નષ્ટ થાય છે. એકાગ્રતા સહજ થતાં ધ્યાન અને સમાધિ તો રમત વાત થઈ જાય છે. નામ બોલતાં કોટિ તીર્થો ત્યાં ને

ત્યાં જ જિહ્વા થઈ જાય છે. શ્રદ્ધા હોય તો અનંત કર્મોનો તત્કાલ નાશ થઈ જાય છે. જ્ઞાનાગ્નિમાં અજ્ઞાનરૂપી કચરાને બળતાં વાર કેટલી ?

જે કુંડલિની શક્તિ યોગદ્વારા મહામહેનતે જગૃત થાય છે તે જ શક્તિ લજ્જનમાં સહજ થાય છે. આ શરીરની શક્તિ શરીર વડે જ શરીરમાં જગૃત થાય છે અને અંતે શરીરમાં જ લીન થઈ જાય છે. નારાયણમાં જ નારાયણની શક્તિ પ્રગટ થઈને નારાયણમાં લીન થઈ જાય છે. લજ્જન દ્વારા સુખ શેષ—નારાયણ જગૃત થાય છે. જીવમાં એક અનેરી શક્તિ પોતાનામાંથી જ પ્રગટ થાય છે. આ જ નારાયણ અથવા કુંડલિની.

હવે જ્ઞાન માર્ગ જોઈએ.

પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટે શાસ્ત્રો, વેદો, પુરાણો અને ઇતિહાસો વાંચવા વિચારવા માટે આપણી પાસે સમય ક્યાં છે? ચાલીસ પચાસ વર્ષની જિંદગીમાં એ બધાંને વાંચીને કોણ પાર જિતરી શકે? અને વાંચીને પણ પાર જિતરી શકાય એમ કોણે કહ્યું? જ્ઞાનબળમાં વેદ કરતા કોઈ અધિક જ્ઞાતા નથી. આ વેદો પણ “નેતિ નેતિ”—“અમે ભગવાનને જાણતા નથી”—એમ કહીને અટકી જાય છે; તેઓ પણ આત્માનો નિર્દેશ કરીને અટકી જાય છે; અને મૌન ધારણ કરે છે. ત્યાં સમાધિમાં ગયા પછી કોણ કોનું વર્ણન કરે? જીવાત્મા પરમાત્મામાં લીન થઈ ગયો - ત્યાં હવે એ ન રહ્યા-એક થઈ ગયા. પણ આત્માનું વર્ણન કરનારું કોણ રહ્યું? એટલે કે વેદો જેમ “નેતિ નેતિ” કહીને અટકી ગયા તેમ જ્ઞાનીઓ (જેમણે ઈશ્વરને જાણ્યો છે તેવા) પણ કહેવા લાગ્યા કે આ આત્મા વેદોના અધ્યયનથી અને યુદ્ધિની ઝીણવટથી કે પુષ્કળ શ્રવણથી પ્રાપ્ત થતો નથી. જ્ઞાની-સંત તો હૃદયથી શાસ્ત્રોનાં અર્થ કરે છે :

“નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો

ન મેઘયા ન બહુના શ્રુતેન”

શુષ્ક શાસ્ત્રજ્ઞાન, શુષ્ક તત્ત્વજ્ઞાન એ તો બૂઝ-બૂલામણી. તેમાંથી નીકળવું અતિ મુશ્કેલ છે. ત્રંથો તો ગરબડ કરીને જીવને વધારે ગોટાળામાં ગળડાવે છે. સદ્ગુરુ મારફત સમજવામાં આવતાં ત્રંથો અને શાસ્ત્રો પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટે દોટ મૂકાવે છે. સંત એટલે હૃદયના અનુભવની જીવતી જગતી મૂર્તિ. સંત જે બોલે તે શાસ્ત્ર અથવા જ્ઞાન.

શાસ્ત્રોના શુષ્ક પઠન-પાઠનથી પડિત થવાય, પોથી પડિત થવાય; ભંકત નહિ. કીર્તિની લાલસા, ધનની ઇચ્છા વધતી જાય. સાથોસાથ જ્ઞાનનું—શુષ્ક જ્ઞાનનું અહં અને ત્યાગનું અહં વધતું જાય. આવા પોથી પડિત પુરુષાર્થ જરૂર કરે છે પણ સંસારનો—ભગવાનને નહિ.

જ્ઞાનથી બુદ્ધિને ખોરાક મળે છે અને પ્રેમથી અથવા ભજનથી હૃદયને ખોરાક મળે છે.

બુદ્ધિમાં આ વાત ઊતરતી નથી કે નામથી ભગવાન મળે. એમાં તર્ક વિતર્ક થયા કરે છે. પ્રમાણ તરીકે આપણે ઇતિહાસ લેવો જોઈએ. જ્ઞાનને નામનો—આધાર છે—નામ પાછળ જ્ઞાન દોડી જાય છે—આ વાતની સંતોએ ખુલ્લી જાહેરાત કરી છે. એ શું દર્શાવે છે? જ્યાં નામ હોય ત્યાં જ્ઞાન દોડીને આવે છે.

ભક્તિ વિના જ્ઞાન નથી. ભક્તિ વિના યોગ પણ અસંભવિત છે. ભક્તિ વગર આત્મ સાક્ષાત્કાર નથી. ભક્તિ જ યોગ અને જ્ઞાનની જનની છે; યોગ અને જ્ઞાનને લાલન કરી પરમાનંદ પાર્થ પાલન કરે છે. યોગ અને જ્ઞાન ભક્તિના સેવકો છે; તે ભક્તિના ચરણમાં આજોટે છે.

ભંકત આગળ ભગવાન નાચે છે. ભગવાનને વળી નાનું મોટું શું? પ્રેમ પાસે ભગવાન નાનો બની જાય છે. ભંકતનો સેવક બનીને તેની દરેક વસ્તુ સાચવે છે, રખેને તેને કોઈ આંચ આવે! આ છે

ત્યાં જ જિહ્વા થઈ જાય છે. શ્રદ્ધા હોય તો અનંત કર્મોનો તત્કાલ નાશ થઈ જાય છે. જ્ઞાનાગ્નિમાં અજ્ઞાનરૂપી કચરાને બળતાં વાર કેટલી ?

જે કુંડલિની શક્તિ યોગદ્વારા મહામહેનતે જાગૃત થાય છે તે જ શક્તિ લજ્જનમાં સહજ થાય છે. આ શરીરની શક્તિ શરીર વડે જ શરીરમાં જાગૃત થાય છે અને અંતે શરીરમાં જ લીન થઈ જાય છે. નારાયણમાં જ નારાયણની શક્તિ પ્રગટ થઈને નારાયણમાં લીન થઈ જાય છે. લજ્જન દ્વારા સુપ્ત શેષ—નારાયણ જાગૃત થાય છે. જીવમાં એક અનેરી શક્તિ પોતાનામાંથી જ પ્રગટ થાય છે. આ જ નારાયણ અથવા કુંડલિની.

હવે જ્ઞાન માર્ગ જોઈએ.

પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટે શાસ્ત્રો, વેદો, પુરાણો અને ઇતિહાસો વાંચવા વિચારવા માટે આપણી પાસે સમય ક્યાં છે? ચાલીસ પચાસ વર્ષની જિંદગીમાં એ બધાંને વાંચીને કોણ પાર જિતરી શકે? અને વાંચીને પણ પાર જિતરી શકાય એમ કોણે કહ્યું? જ્ઞાનબળમાં વેદ કરતા કોઈ અધિક જ્ઞાતા નથી. આ વેદો પણ “નેતિ નેતિ”—“અમે ભગવાનને જાણતા નથી”-એમ કહીને અટકી જાય છે; તેઓ પણ આત્માનો નિર્દેશ કરીને અટકી જાય છે; અને મૌન ધારણ કરે છે. ત્યાં સમાધિમાં ગયા પછી કોણ કોનું વર્ણન કરે? જીવાત્મા પરમાત્મામાં લીન થઈ ગયો - ત્યાં હવે એ ન રહ્યા-એક થઈ ગયા. પણ આત્માનું વર્ણન કરનારું કોણ રહ્યું? એટલે કે વેદો જેમ “નેતિ નેતિ” કહીને અટકી ગયા તેમ જ્ઞાનીઓ (જેમણે ઈશ્વરને જાણ્યો છે તેવા) પણ કહેવા લાગ્યા કે આ આત્મા વેદોના અધ્યયનથી અને છુદ્ધિની ઝીણવટથી કે પુષ્કળ શ્રવણથી પ્રાપ્ત થતો નથી. જ્ઞાની-સંત તો હૃદયથી શાસ્ત્રોનાં અર્થ કરે છે :

“નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો
ન મેઘયા ન બહુના શ્રુતેન”

શુષ્ક શાસ્ત્રજ્ઞાન, શુષ્ક તત્ત્વજ્ઞાન એ તો ભૂલ-ભૂલામણી. તેમાંથી નીકળવું અતિ મુશ્કેલ છે. અંથો તો ગરબડ કરીને જીવને વધારે જોડાળામાં ગળડાવે છે. સદ્ગુરુ મારફત સમજવામાં આવતાં અંથો અને શાસ્ત્રો પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટે દોટ મૂકાવે છે. સંત એટલે હૃદયના અનુભવની જીવતી જાગતી મૂર્તિ. સંત જે બોલે તે શાસ્ત્ર અથવા જ્ઞાન.

શાસ્ત્રોના શુષ્ક પઠન-પાઠનથી પડિત થવાય, પોથી પડિત થવાય; લંકત નહિ. કીર્તિની લાલસા, ધનની ઇચ્છા વધતી જાય. સાથોસાથ જ્ઞાનનું—શુષ્ક જ્ઞાનનું અહં અને ત્યાગનું અહં વધતું જાય. આવા પોથી પડિત પુરુષાર્થ જરૂર કરે છે પણ સંસારનો—લગવાનને નહિ.

જ્ઞાનથી બુદ્ધિને ખોરાક મળે છે અને પ્રેમથી અથવા લગનથી હૃદયને ખોરાક મળે છે.

બુદ્ધિમાં આ વાત ઊતરતી નથી કે નામથી લગવાન મળે. એમાં તર્ક વિકર્ક થયા કરે છે. પ્રમાણ તરીકે આપણે ઈતિહાસ લેવો જોઈએ. જ્ઞાનને નામનો—આધાર છે—નામ પાછળ જ્ઞાન દોડી જાય છે—આ વાતની સંતોએ ખુલ્લી જાહેરાત કરી છે. એ શું દર્શાવે છે? જ્યાં નામ હોય ત્યાં જ્ઞાન દોડીને આવે છે.

લકિત વિના જ્ઞાન નથી. લકિત વિના યોગ પણ અસંભવિત છે. લકિત વગર આત્મ સાક્ષાત્કાર નથી. લકિત જ યોગ અને જ્ઞાનની જનની છે; યોગ અને જ્ઞાનને લાલન કરી પરમાનંદ પાઈ પાલન કરે છે. યોગ અને જ્ઞાન લકિતના સેવકો છે; તે લકિતના ચરણમાં આજોડે છે.

લકત આગળ લગવાન નાચે છે. લગવાનને વળી નાનું મોટું શું? પ્રેમ પાસે લગવાન નાનો બની જાય છે. લકતનો સેવક બનીને તેની દરેક વસ્તુ સાચવે છે, રખેને તેને કોઈ આંચ આવે! આ છે

લક્ષિતો અનેરો પરમાત્મ. લક્ષિત પોતાની લક્ષિતથી લાગાતીત, ત્રિગુણરહીત, નિરાકાર લગવાનમાં પ્રેમલાવ પ્રગટ કરીને સ્થિર લગવાનને ચચલ બનાવે છે. શેષશાયી નારાયણ (કુંડલિની) આળસ મરડીને ઊઠે છે. આતું હોય છે અજબ આકર્ષણ-પ્રેમ આકર્ષણ.

લક્ષિત એટલે શું? લગવાન સાથેનો જીવ વિખૂટો પડ્યો છે તે જીવનું લગવાન સાથેનું મિલન તે લક્ષિત. જીવ-શિવનું મિલન એ લક્ષિત. લક્ષિત વગરનો જીવ-પાણી વગરનો ફૂલો, વાછરડા વગરની ઘેનું, મેહ વગરની ધરતી, ફળ વગરનું આડ, જીવ વગરનો દેહ, સૂર્ય વગરનો દિવસ, ચન્દ્ર વગરની રાત્રિ, દિપક વગરનું મંદિર, જ્ઞાન વિનાનો પંડિત, મીકું વગરની રસોઈ જેવો હોય છે.

પૂ. જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ તો ત્યાં સુધી કહે છે કે: “લક્ષિત ન કરનાર મનુષ્ય પાપ એકઠા કરવા માટે જ જીવે છે. શતાવધિ હિંદ્રવાળા નાવમાં બેસીને આપણે તો ડૂબવાના જ નથી એવા વિશ્વાસથી નિશ્ચિત શી રીતે રહી શકાય? શસ્ત્રોની વૃષ્ટિ વરસતી હોય છતાં આપણને તો એથી કશી પણ હાની થવાની નથી એવી ધારણાથી તેની વચ્ચે ઝિઘાડા અંગે શી રીતે ફરી શકાય? પાપાણુ-વૃષ્ટિ થવા છતાં પણ ઢાલ શા માટે ન ધરવી? રોગ થયા છતાં ઔષધ સેવવામાં ઉદાસીનતા શા માટે રાખવી? ચારે તરફ દાવાનળ લાગ્યા છતાં તેમાંથી બહાર શા માટે ન નીકળવું? તે જ પ્રમાણે ઉપદ્રવ યુક્ત જે આ મૃત્યુલોક તેમાં જન્મ્યા છતાં મારું લજન શા માટે ન કરવું? અરે! જે મારું લજન ન કરતો હોય એવા મનુષ્યતા અંગમાં એવું તે કયું સામર્થ્ય છે અને તેના ઘરમાં એવી તે કઈ વસ્તુની સમૃદ્ધિ છે કે જેથી તે નચિત રહે તો ચાલી શકે? જીવ કઈ શક્તિ પર આટલો મદાર બાંધીને સુખી થવાની આશા રાખે છે?”

લક્ષિત આપણા મન મુજબની ન હોવી જોઈએ; સંત-મહાત્મા દ્વારા સમજાયેલી હોવી જોઈએ. મહાત્મારૂપી મદારી પ્રેમરૂપી મોરલી

વગાડીને લક્ષિતોને લજ્જનરૂપી દૂધ પાઈને પરમાનંદમાં ડોલાવે છે. તેથી સંસારની માયા મારવા માટે મહાત્માની માયા વળગાડવી પડે છે. મહાત્માની માયાથી મનની મોહલરી માયા મટીને મન મહેશ્વરરૂપ થાય છે. સંતની સજીવ પ્રતિમા પરમેશ્વર પર પ્રીતિ કરવા માટેનું પ્રથમ પગથિયું છે. આ પ્રીતિ પરમેશ્વર પ્રાપ્ત કરાવીને પરમેશ્વર બનાવે છે. સંત અથવા સદ્ગુરુની પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિ પછી અન્ય કાંઈ પ્રાપ્ત કરવાનું રહેતું નથી.

સદ્ગુરુના શરણુ વિના જ્ઞાન એ આકાશ કુસુમવત્ છે. ગુરુ-ચરણુમાં ખાક થયા વગર જ્ઞાન અતિ અસંભવિત છે. “ જો તુઝસે જલા નહિ, વહ તુઝસે મિલા નહી ”

સદ્ગુરુ વિષે શ્રી ચંપકભાઈ કહે છે:—“ તેથી જ બધા સંતોનો અખાડો એટલે સદ્ગુરુ. સદ્ગુરુ એટલે સર્વ શાસ્ત્રોનો ભંડાર. સદ્ગુરુના અંશુકમાં હજારો પર્વતો સહિત તીર્થો હોય છે. સદ્ગુરુની જીમને ટેરવે બધા શાસ્ત્રોનો નિયોડ હોય છે. સદ્ગુરુના હૃદયમાં બધા સંતોનો વાસ છે. લગવાન પણ એ સદ્ગુરુના હૃદયમાં કેદ છે. સદ્ગુરુ એટલે સાક્ષાત્ લગવાન. ”

સંતનો દરેક શબ્દ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે. અરે ! બ્રહ્મસ્વરૂપ શું સ્વયં બ્રહ્મ જ છે. સંતનું વાણીરૂપી તીર હૃદયમાં એવો તો ઘા કરે છે કે એ કદી રુઝાતો નથી. કાળજી કરાઈને ચાચણી બની જાય છે. જો કે એ ઘાને લક્ષ્મી રૂઝાવા પણ નથી માંગતા. ઉલટા એ ઘાને વિશેષ જોડો કરવાની જ દવા પીએ છે.

“ પ્રેમ કરા દર્દની દર્દી દવા લેતા નથી,
દર્દ દિલને પ્રેમીઓ ઓછું થવા દેતા નથી. ”

આ જીવલેણ દર્દ લાગુ પડવાથી એમાં આખો સંસાર ભરમ થઈ જાય છે. ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર થઈને હૃદયમાં લગવાન પ્રગટ થાય

(૨) ઉપ-આશ્રયદાતા:-એકી સાથે રૂ. ૫૦૧) અથવા એથી વધારે રકમ આપનાર સંસ્થાના ઉપ-આશ્રયદાતા ગણાશે. તેમને સંસ્થા દ્વારા પ્રગટ થતા દરેક પ્રકાશનની એક પ્રત વિના મૂલ્યે મોકલી આપવામાં આવશે.

(૩) આજીવન સભ્ય:-એકી સાથે રૂ. ૧૦૧) અથવા વધારે આપનાર સંસ્થાના આજીવન સભ્ય ગણાશે. તેમને સંસ્થા દ્વારા પ્રગટ થતા દરેક પ્રકાશનની એક પ્રત વિના મૂલ્યે મોકલી આપવામાં આવશે.

(૪) સામાન્ય સભ્ય:-વાર્ષિક રૂ. ૧૧) કે વધારે આપનાર સંસ્થાના સામાન્ય સભ્ય ગણાશે. તેમને સંસ્થા દ્વારા તે વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થતા દરેક પ્રકાશનની એક પ્રત મોકલી આપવામાં આવશે.

૪. નાણાં ભંડોળ:-સંસ્થા નીચે પ્રમાણે નાણાં જિભાં કરશે.

(૧) જનતામાંથી ભેટ-બક્ષિસ દ્વારા.

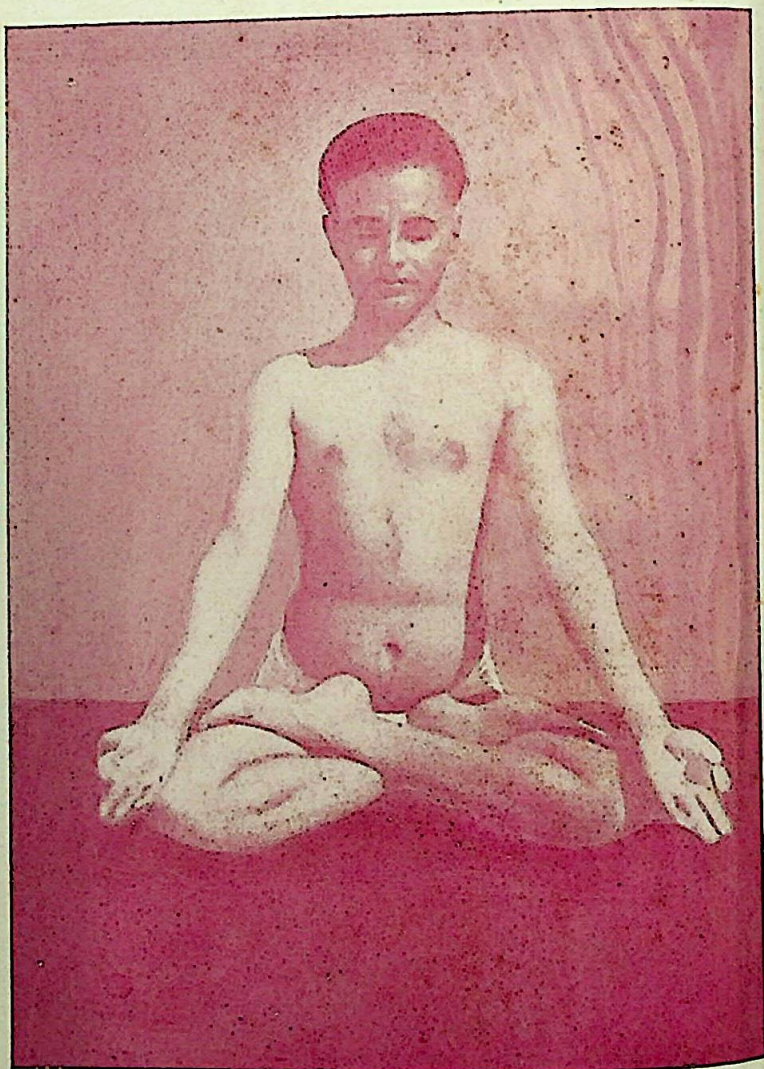
(૨) સભ્યોના લવાજમદ્વારા.

(૩) કોઈપણ પ્રસંગે કોઈપણ વ્યક્તિની સ્મૃતિમાં શ્રીયુત ચંપકભાઈના પ્રવચનો કે લખાણો પ્રસિદ્ધ કરવા ઇચ્છનાર વ્યક્તિએ આપેલા નાણાંદ્વારા.

શ્રી પરમાનંદ પ્રકાશન મંદિર.

૭૬, શાન્તિનિકેતન, વીન્સેન્ટ રોડ,

માદુગા, મુંબઈ ૧૯.

પૂ. ચંપકભાઈ

અધ્યાય છઠ્ઠો

આત્મસંયમયોગ

શ્રી ભગવાનુવાચ

અનાશ્રિતઃ કર્મફલં કાર્યં કર્મ કરોતિ ચઃ ।

સ સંન્યાસી ચ યોગી ચ ન નિરમ્બિર્ન ચાક્રિયઃ ॥ ૧ ॥

શ્રી ભગવાન બોલ્યા : જે અગ્નિનું સેવન અને વિહિત કર્મો કરતા નથી તે જ કેવળ સંન્યાસી અને યોગી છે એમ નથી; પરંતુ જે કર્મનાં ફળની ધૃત્તાનો પરિત્યાગ કરી વિહિત કર્મો કરતા રહે છે, તે જ સંન્યાસી અને તે જ યોગી છે. (૧)

અર્જુનને વારંવાર એક જ અભિપ્રાય થઈ આવે છે અને તે સંન્યાસી થવાનો. અર્જુનના મનની આ સ્થિતિ હોવાથી ભગવાન પ્રથમથી જ સાચા સંન્યાસીનું મહત્ત્વનું લક્ષણ સ્પષ્ટ કરી દે છે.

ઘણાંને એમ લાગે છે કે મેં સંન્યાસ પર ટીકા કરી છે પણ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ પોતે જ અહીં સંન્યાસ પર ટીકા નથી કરતા ? ભગવાનને તો એકની એક જ વાત કરવી છે અને તે ફળની ધૃત્તાનો ત્યાગ કરીને કર્મ કરવાની.

‘મારે કંઈ કરવું નથી’, એમ કહેવું તે અજ્ઞાનનું કારણ છે. હવે બ્યારે યોગ વિષે કહેવાનો સમય આવ્યો છે ત્યારે યોગી કેને કહેવો તે સ્પષ્ટ કહી દેવું પડશે. યોગીને વિષે આપણી કલ્પનાઓ ઘણી ભ્રામક હોય છે યોગીને મોટી મોટી આંખો હોય, લાંબી દાઢી

હોય, હાથમાં યોગદંડ હોય—આવી ખોટી કલ્પનાઓ પહેલાં છોડવી પડશે. ‘મૈ’ તો યોગી હો ગયા,’ ‘અળ હમે’ કુછ કર્મ નહી રહા’—આમ કહીને બધાં કર્મ છોડી દે તે યોગી નથી. યોગી તો વિહિત કર્મો કરે છે અને કર્મફળનો ત્યાગ કરે છે. સત્ય બોલવું, ભજનકીર્તન કરવું, ગીતા આદિ શાસ્ત્રોનું વાચન કરવું, આવાં બધાં કર્મો યોગી કરે છે ખરો. પરંતુ તે ફળની ઇચ્છા રાખતો નથી. તે ફળમાં કે સિદ્ધિઓમાં ફસાતો નથી. પદ્માસનથી, શીર્ષાસનથી કે સિદ્ધાસનથી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત જરૂર થાય છે, ઘણા ઘણા ફાયદા થાય છે, પરંતુ એ સિદ્ધિઓ માટે કશું કરવું નહિ. અંતરમાં પણ ફળની કામના ન રાખવી. ‘ફળની ઇચ્છાનો પરિત્યાગ કર’—એમ કહીને યોગીનાં બાહ્યરૂપનું નહિ પણ અંતરનાં રૂપનું જ ભગવાને વર્ણન કર્યું છે. કેઝી ચાર કલાક સમાધિ કરે તેનાં વળી ફળ શાં? ફળમાં આસક્તિ શા માટે? તેણે આગળ જવાનું છે અને ફળ પાછળ દોડ્યાં આવે છે. ફળ એટલે કે સિદ્ધિઓ. યોગી આગળ દોડે અને સિદ્ધિઓ તેની પાછળ દોડે. યોગી ફળ તરફ જોતો નથી. તે પોતાનું કામ કર્યું જાય છે. બધાં કામ કરતો હોવા છતાં જે ઇચ્છારહિત છે તે જ અષ્ટાંગયોગનું આચરણ કરી શકે. અષ્ટાંગયોગનાં આચરણ પહેલાં આટલી તૈયારી હોવી જોઈએ. આત્મા અને અનાત્માના જ્ઞાન વિના જે લોકો યોગ કરવા જાય તે સિદ્ધિઓમાં ફસાય છે અને તેઓનો યોગ નિષ્ફળ જાય છે. આવા લોકોને આપણે હઠયોગી કહીએ છીએ. જે આત્મા અને અનાત્માનો વિવેક સમજીને યોગ કરે તે રાજયોગી; જે નિત્યાનિત્યનો વિવેક સમજીને યોગ કરે તે રાજયોગી.

આપણે તો રાજયોગનો અર્થ જ જુદો કરીએ છીએ. સુંદર સુંદર કપડાં પહેર્યાં હોય, અત્તરનો મધમઘાટ ફેલાઈ રહ્યો હોય, સરસ પદાર્થો ખાવાને માટે પડ્યા હોય, શુભાખનાં ફૂલોના ઢગલા પડ્યા હોય, લોકો જેને પ્રણામ કરતા હોય...આ છે -આપણી

રાજયોગીની કલ્પના. ખરી રીતે તો આવાં કોઈ લક્ષણો રાજયોગીમાં ન હોય. જેને નિત્યાનિત્યનું જ્ઞાન થઈ જાય, જેને આત્મા અને અનાત્માનું જ્ઞાન થઈ જાય, જેને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ જાય તે રાજયોગી. તે બાહ્ય રીતે અષ્ટાંગયોગનું આચરણ કરતો હોય અને અંતરમાં જ્ઞાન હોય. ખીજી રીતે કહીએ તો તે અંતરમાં ભગવાનનું ધ્યાન કરે અને બાહ્ય રીતે અષ્ટાંગયોગ સિદ્ધ કરે-આનું નામ રાજયોગી. જે કશું ન કરતો ખાટલામાં બેઠો રહે તે રાજયોગી નથી. જે ઇશ્વરને માટે નહિ પણ સિદ્ધિઓને માટે યોગ કરે તે તો હઠયોગી છે. આવા હઠયોગીઓ કંઈ કંઈ ચમત્કારો કરે: સામાના સંકલ્પો જાણે, પૈસાટકા અપાવે, વશીકરણ કરે, પાણીનો દારૂ કરે, પણ આ બધાં તો અજ્ઞાનીના લક્ષણો છે. રાજયોગીનું આચરણ અશુદ્ધ ન હોય. તેણે જ્ઞાન સહિત અષ્ટાંગયોગ સિદ્ધ કર્યો છે. આત્મજ્ઞાની હોય તે જ રાજયોગી છે. તે યોગની એકે એક ક્રિયા જાણતો જ હોય છે. ગીતામાં હઠયોગનું જરા પણ વર્ણન નથી. હઠયોગનું આશણે કામ પણ શું છે? ભગવાન તેનું વર્ણન કરતા જ નથી. હઠયોગમાં ચમત્કારની વાત વધારે આવે છે પણ ચમત્કારો જ્યાં દેખાય ત્યાં જવું નહિ. એના કરતાં તો વિષય સુખો વધારે સારાં છે. હઠયોગી થવા કરતાં તો ઇન્દ્રિય સુખો ભોગવવાં વધારે સારાં છે. ચમત્કારો મનુષ્યનું પતન કરે છે, માટે હે અર્જુન, થવું હોય તો રાજયોગી થા, જ્ઞાનયોગી થા.

ભગવાનની આ વાત યાદી રહી છે પરંતુ અર્જુનના મનમાં એમ થાય છે કે ભગવાન આરાયકની વાત ક્યારે સંભળાવે? અર્જુનને તો તેમાં જ રસ છે. આરાયકના સ્મરણથી પણ આરાયક પર લક્ષ રહે છે. ભગવાન એમાં જ લક્ષ રખાવવા માગે છે. તેથી આપોઆપ જપ થયા કરે. જેને જપ થાય તેની પ્રાપ્તિ થાય. કામકોધાદિના જપ કરો તો તેની પ્રાપ્તિ થાય. ભગવાનના જપ કરો, ભગવાનમાં જ સ્મરણ કરો તો ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય. અર્જુનના

મનમાં યોગ ધૂસી ગયો છે. જેના મગજમાં જે વસ્તુ ધૂસી જાય તેની તેને પ્રાપ્તિ થાય. જે યોગમાં મન હોય તો યોગમાં પારંગત થવાય. (૧)

यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पाण्डव ।

न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन ॥ ૨ ॥

હે અર્જુન, જ્ઞાતાઓ જેને સંન્યાસના નામથી ઓળખે છે તેને તું યોગ જ સમજ; કારણ કે સંકલ્પનો સંન્યાસ (ત્યાગ) કર્યા વિના કોઈથી યોગી થઈ શકાતું નથી. (૨)

યોગમાં શું કરવાનું છે? સંકલ્પ જ બંધ કરવા છે ને! યોગની ક્રિયાઓ દ્વારા શ્વાસોચ્છવાસ બંધ કરીને સંકલ્પ બંધ કરવા તે જ યોગને! સંકલ્પો તો જ્ઞાનપૂર્વક બંધ કરવા જોઈએ. યોગનાં આચરણથી સંકલ્પ બંધ કરવાનું સુલભ થાય છે પણ જ્ઞાન તો જોઈએ જ. સંકલ્પ જેનો ત્યાગ કરે તે સંન્યાસી. હવે તો યોગની દૃષ્ટિથી વાત થાય છે; યોગની દૃષ્ટિથી સંકલ્પ બંધ કરવાની વાત થાય છે. સમાધિમાં યોગીના સંકલ્પનો ત્યાગ થઈ જાય છે અને તેને બધે જ ભગવાનનાં દર્શન થાય છે. યમ, નિયમ, આસન પ્રાણા-યમ, પ્રત્યાહાર વગેરેથી સંકલ્પનો સંન્યાસ એટલે કે ત્યાગ કરે ત્યારે તે યોગી થઈ શકે. (૨)

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।

योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ૩ ॥

જે મુનિને ધ્યાનયોગ પ્રાપ્ત કરી લેવો હોય તેને માટે વિહિત કર્મચરણ જ સાધન છે અને યોગપ્રાપ્તિ થયા પછી તેની પૂર્ણતા કરવા માટે કર્મનિવૃત્તિરૂપ શમસાધન કહેણું છે. (૩)

*યોગશિત્તવૃત્તિનિરોધઃ — ચિત્તની વૃત્તિઓનો નિરોધ તે યોગ. (પાતંજલ યોગસૂત્ર.)

જે મુદિને ધ્યાનયોગ પ્રાપ્ત કરવો હોય તેણે વિહિત કર્મો કરવાં જ પડશે. સંકલ્પોનો ત્યાગ કરવા માટે આ દુકાનમાં જોડલો માલ પડેલો છે તે તેણે રીતસર વેચવો પડશે. (દુકાન-દેહ અને માલ-કર્મ). પ્રારબ્ધના ભોગ તો ભોગવવા જ પડે છે. જો તેમ ન કરે તો મન અસ્થિર થઈ જાય અને ગાંડા જેવો થઈ જાય. અસ્થિર મન યોગસાધના માટે નકામું છે. યોગની પ્રાપ્તિ માટે પ્રથમ સાધન તે કર્માચરણ અને પછી આવે શમસાધન. શમસાધન એટલે કર્મફલમાં આસક્ત ન થવું તે. જે કંઈ માલ દુકાનમાં રહ્યો છે તે વેચાય ત્યારે ફળ તો આવવાનું જ છે. આ ફળમાં આસક્ત ન થવું તે છે શમસાધન. આ કર્મ તો બાકી રહેલું, મારે અને તે કર્મને શા સંબંધ?—એવી દષ્ટિ રાખવી જોઈએ. કર્મનાં આ રીતના આચરણથી સમતા આવી જાય; તેમ ન કરે તો જીવે ત્યાં સુધી તેને કર્મ સતાવ્યા કરે છે. કર્મને અધવચ્ચે ત્યાગ કરવો તે મૂખર્થ છે.

અર્જુનને અહીં ભગવાન ગર્ભિત સૂચના કરે છે કે તું યુદ્ધ કર, તું કર્માચરણ કર.

તારી દુકાન હજી ખુલ્લી છે. તેમાં હજી માલ પડ્યો છે. તું માલ ખપાવવા માંડ. તું પ્રથમ કર્માચરણ કર. જ્યાં સુધી આ દુકાન બંધ ન થાય ત્યાં સુધી ભગવાન સાથેના યોગની વાત કેમ સમજાય? માલ ખપાવી દે, કર્મ ભોગવી લે અને દુકાન બંધ કર.

ભગવાન અર્જુનનું ધ્યાન યોગની વાતમાંથી ખેંચી લે છે અને કર્માચરણનું કહે છે.

હે પાર્થ, યોગનું પ્રથમ પગથિયું એ કર્માચરણ છે. જ્યાં સુધી તું કાંમકોધાદિ દુશ્મનોને નહિ મારે, ત્યાં સુધી તને શાંતિ નહિ મળે, અને ત્યાં સુધી તારાથી યોગ નહિ સધાય. જ્યારે દુકાન બંધ થશે, (એટલે કે કર્મો ખપી જશે) ત્યારે ધ્યાનયોગને માટે કશે વાંધો નહિ આવે. (૩)

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।

सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ૪ ॥

જ્યારે યોગી વિષયોમાં અને કર્મોમાં આસક્ત થતો નથી અને સંકલ્પનો ત્યાગ કરે છે, ત્યારે તેને યોગારૂઢતા નામથી ઓળખવામાં આવે છે. (૪)

આગળના અધ્યાયોમાં લગવાન જ્ઞાનીની સ્થિતિનું વર્ણન કરી ગયા છે, તે જ વર્ણન અહીં યોગીના વર્ણન તરીકે આપે છે. જે જ્ઞાનીની સ્થિતિનું વર્ણન તે જ યોગીની સ્થિતિનું વર્ણન. જ્યારે સંકલ્પવિકલ્પોનો ત્યાગ થાય ત્યારે યોગારૂઢ થવાય. જે નિર્વિકલ્પ સમાધિ સુધી પહોંચે તેને જ યોગારૂઢ કહી શકાય. આ સ્થિતિ સુધી જે ન પહોંચે તેને યોગી કે યોગારૂઢ ન કહી શકાય. જ્યારે યોગી નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં જાય ત્યારે શરીર જડ જેવું થઈ જાય, શરીર નિર્વાસ-વાસના વગરનું-થઈ જાય. આવી સ્થિતિમાં જે જાય તે જ યોગી છે. લગવાન યોગની ભૂમિકાનું વર્ણન કરે છે. મનમાં કોઈ સંકલ્પવિકલ્પ ન રહે, શરીરનું ભાન પણ ન રહે એવી એ સ્થિતિ છે. યોગની ક્રિયાઓ કરતાં કરતાં છેવટે દેહાધ્યાસનો નાશ થાય છે. આ શ્લોકમાં સમાધિનું વર્ણન છે. (૪)

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ૫ ॥

આત્મા વડે જ પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો; પોતાના આત્માને અધોગતિએ લઈ જવો નહિ; કારણ કે આત્મા જ આત્માનો હિતકર્તા છે અને આત્મા જ આત્માનો શત્રુ છે. (૫)

પોતે જ પોતાનો શત્રુ છે. પોતે જ પોતાનો મિત્ર છે અને પોતે જ પોતાનો ઉદ્ધાર કરવાનો છે.

પાંચમા અધ્યાયના શ્લોકોમાં જાણે થોડા ફેરફાર કર્યા હોય તેવા આ શ્લોકો છે.

આત્મા વડે આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાનો છે. તો શું એ આત્મા છે? આત્મા તો એક જ છે. પ્રથમ આત્મા એટલે કે શરીર અથવા આ ઇન્દ્રિયસમુદાય. આત્મા વડે આત્માને જીતવો એટલે આ શરીરના ઇન્દ્રિયસમુદાયને બાહ્ય વિષયોમાંથી ખેંચી લેવું, જીતી લેવું. શરીરને ખેંચીને બ્રહ્મ બનાવી દેવું. શરીર તે કાચો 'હું' અને આત્મા તે પાકો 'હું'. પાકો 'હું' થી શરીર રૂપી કાચા 'હું' નો નાશ કરવાનો છે. આપણે જીંધું કયું છે. શરીર રૂપી 'હું' થી આપણે પાકો 'હું' નો નાશ કરીએ છીએ. આપણે મૂળ તત્ત્વને છોડીને ડાળી અને પાંદડાં પકડ્યાં છે. તમે મૂળને પકડતાં નથી અને પાંદડાં તથા ડાળખાંને પકડી રાખ્યાં છે. તું શાશ્વતથી નાશવંતનો નાશ કર; આત્માથી આત્માનો ઉદ્ધાર કર. એક જડ તત્ત્વ અને બીજું ચેતન—એકથી બીજાનો ઉદ્ધાર કર. સાચી રીતે જોઈશ ત્યારે તો ચેતન સિવાય, એક સિવાય બીજું તત્ત્વ જ નથી.

હે અન્તુન, તું કામકોષ રૂપી ઉછાળાને માર. શુભ અને અશુભ વૃત્તિઓનું સર્જન તે જ કયું છે. તારા દુશ્મનો તે જ જિલા કર્યા છે માટે હવે તેઓને તું જ માર. શુભાશુભ વૃત્તિઓનો સંહાર કર. હું તને રસ્તો બતાવું છું પણ ક્રિયા કોણ કરશે? તું કે હું? મારે તો લડાય જ નહિ. તારું યુદ્ધ હું કેમ કરું? તારું યુદ્ધ તું જ કર. પોતે જ પોતાનો નાશ કરવાનો છે. શાશ્વત 'હું' થી અશાશ્વત 'હું' નો નાશ કર. અશાશ્વત 'હું' એટલે આ જગત. મિથ્યાનામરૂપને 'હું' રૂપી શાશ્વત નામથી માર. મિથ્યાનામરૂપ એટલે જગત, મિથ્યાનામરૂપ એટલે જ આ લીલા. ઉદ્ધરેદાત્મનાત્માનમ્—આત્માથી આત્માનો ઉદ્ધાર કર. (૫)

बन्धुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।

अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शङ्कते ॥ ६ ॥

જેણે આત્મા વડે આત્માને (શરીરના ઇન્દ્રિયસમુદાયને) જીત્યો છે તેનો આત્મા જ તેનો બંધુ અર્થાત્ હિતકર્તા છે; અને જેણે આત્માને (શરીરના ઇન્દ્રિયસમુદાયને) જીત્યો નથી તેનો આત્મા જ તેનો શત્રુ થાય છે. (૬)

આપણે જ આપણા શત્રુ છીએ અને આપણે જ આપણા મિત્ર છીએ. શત્રુઓને તો મારવાં જ પડશે. આપણા શત્રુઓ ક્યાં છે? તેઓ તો અંદર જ છે. એક સડેલું અંગ આખાં શરીરને બગાડે છે માટે સડેલા ભાગને કાપી નાખવો પડે. સુંદર હાથ હોય પણ જો તે સડી ગયો હોય તો કાપવો જ પડે.

અર્જુનનો પ્રશ્ન છે કે આ મારા સગાંતહાલાંને હું કેમ મારું? આ મારા કાકાના છોકરાને હું કેમ મારું? જીવ અંશુભ વૃત્તિઓની તરફેણ કરે છે.

એ અશુભવૃત્તિઓ તારા આત્માનો નાશ કરે તે પહેલાં તેને કાપી નાખ.

આપણે જ આપણા દુશ્મન છીએ. આપણે જ આપણા મિત્ર છીએ. જે ઇન્દ્રિયસમુદાયને જીતીને મિત્ર ન બનાવે તે યોગી ન થઈ શકે. જેણે દેહાધ્યાસ જીત્યો નથી તે યોગી ન થઈ શકે. જેણે દેહાધ્યાસ જીત્યો નથી તે સુખી પણ ન થઈ શકે તો યોગી તો કેમ થઈ શકે? શરીરના અમૂક અંગો સતાવ્યા જ કરે છે માટે દેહાધ્યાસ સંપૂર્ણપણે જીતવો જ જોઈએ. આત્માને બહુ દુઃખ થાય, આત્માને કષ્ટ પડે—આમ આપણે વહેવારમાં બોલીએ છીએ ત્યાં તેનો અર્થ દેહાધ્યાસ જ છે. આમ બોલીને આપણે નિત્ય આત્માનું અનિત્ય શરીરમાં

આરોપણ કરીએ છીએ. હું નિરંજન, નિરાકાર, નિત્ય, સ્વરૂપને જે અનિત્ય સ્વરૂપ સમજે છે; મગનલાલ, જગનલાલ એવું નામ રૂપવાળું અનિત્ય સ્વરૂપ સમજે છે; તે મહાપાપી છે. જ્યાં સુધી નામરૂપ પર મોહ છે ત્યાં સુધી તે પાપી છે.

ભેદમાં જ વાત થાય છે. અભેદમાં વાત કોણ કરે? કોને કરે? આપણે બધાં પાપી છીએ. નીચે આવે તો જ ઉપદેશ દેવાય. ભગવાનને પણ બાહ્ય દષ્ટિએ નીચે આવવું પડે, પછી ભલે અંતરમાં ભેદભાવ ન હોય. ભેદમાં જ ઉપદેશ દેવાય. જે એ ભાવ ન રહે તો ચૂપ થઈ જવું પડે. અભેદ સ્થિતિમાં તો મૌન એ જ વ્યાખ્યા. મૌનવ્યાખ્યા પ્રકટિત પરબ્રહ્મ તત્ત્વં યુવાનમ્ - આ સ્થિતિમાં કોણ બોલે? કોણ કોને ઉપદેશ આપે? ઉપદેશ આપવા માટે બોલવું પડે છે. ઉપદેશ આપવો એ પ્રારબ્ધકર્મ કરવું જ પડશે. છેવટે તો એ પણ શમી જશે. એના પ્રારબ્ધમાં ઉપદેશ કરવાનો છે માટે તેણે એ કામ કરવું પડશે. દુકાને બેસવું પડે છે. નવાં પ્રારબ્ધનો ક્ષય થયો છે પણ જૂનો માલ વેચાતો નથી એટલે તે બેઠો છે. હજી જૂનો માલ વેચાય છે એટલે કે તે હજી કર્મ કરે છે. આવી વ્યક્તિ આપણને વિરક્ત ન લાગે પણ જ્ઞાન-દષ્ટિમાં તો તેની અને વિરક્ત જ્ઞાનીની આંતર સ્થિતિ એક જ છે. એક આડ નીચે બેઠો હોય અને બીજો દશ છોકરાંનાગો હોય પણ જ્ઞાન દષ્ટિએ બન્નેની આંતર સ્થિતિ એક જ છે. પેલાએ સજ્જ ભોગવી લીધી છે જ્યારે બીજો સજ્જ થઈ છે તે ભોગવે છે. જનજનના ટોપલા જીંચકે છે છતાં પોતે રાજા છે એવી ખાત્રી તેને થઈ ગઈ છે. તેને પોતે કોણ છે તેનું જ્ઞાન એટલે કે આત્મજ્ઞાન થઈ ગયું છે. માલ ભર્યો છે માટે વેચવો જ પડે છે. જેટલો સમય તે માલ વેચે તેટલો સમય તે પ્રારબ્ધ ભોગવે છે. આડ નીચે બેઠેલ વિરક્તની અને ઘરમાં સંસારીની બન્નેની આંતર સ્થિતિ એક હોય છે, જે તેમને જ્ઞાન થઈ ગયું હોય તો.

હે અર્જુન, આ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે તારે તારા દુશ્મનોને જીતી લેવા પડશે. કામક્રોધાદિક દુશ્મનોના ઉછાળાને જીતી લઈશ તો જ તારું શરીર નીરોગી થશે. જ્યારે શરીર નીરોગી હોય ત્યારે જ યોગ સધાય. યોગ સાધનામાં તો ત્રણ કલાક સ્થિર થઈને એક આસને બેસવું પડશે.

પોતે જ પોતાનાથી જ્ઞાન મેળવવાનું છે. જો તેમ નહિ કરે તો પોતે જ પોતાનો શત્રુ છે. (૬)

જિતાત્મનઃ પ્રશાન્તસ્ય પરમાત્મા સમાહિતઃ ।

શીતોષ્ણસુસ્વદુઃસ્વેષુ તથા માનાપમાનયોઃ ॥ ૭ ॥

જ્ઞાનવિજ્ઞાનવૃપ્તાત્મા કૂટાસ્થો વિજિતેન્દ્રિયઃ ।

યુક્ત ઇત્યુચ્યતે યોગી સમલોષ્ટાશ્મકાશ્ચનઃ ॥ ૮ ॥

જેણે પોતાનાં મનને જીતી લીધું છે અને જેનાં મનને પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થયેલી છે તે જીવ પરમાત્મારૂપ જ છે; જિતેન્દ્રિય, બ્રહ્મજ્ઞાન અને આત્મ-સાક્ષાત્કારના જ્ઞાનથી તે વૃપ્ત થયેલો હોય છે; મૃત્તિકા, પાષાણ અને સુવર્ણને તે એક સરખાં સમજે છે; અને શીત-ઉષ્ણ, સુખ-દુઃખ તથા માન-અપમાનને સમાન માને છે, અને મનને નિર્વિકાર સ્વરૂપમાં સ્થિર રાખે છે; તેને 'યુક્ત' (યોગરૂઢ) નામથી ઓળખવામાં આવે છે. (૬. ૭)

ભગવાન હવે યોગારૂઢ પુરુષનું વર્ણન કરે છે અર્જુનના મનમાં વિચાર થયો કે આમાં કયાંય યોગની વાત તો આવતી નથી અને ભગવાન તો એકની એક વાત કર્યા કરે છે કે કર્મ કર, લડ, શત્રુઓને જીત. આ સાંભળીને અર્જુન કંટાળી ગયો છે ત્યાં તો ભગવાન બોલ્યા.

જેણે મન જીતી લીધું છે તેને પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થઈ છે. ફરીથી મનની પ્રસન્નતા વિષે મારે કહેવાની જરૂર પડે છે. હે અર્જુન, તું

સમજ્યો જ નથી. તારું મન સ્થિર થયું નથી. તે તો હજી નવું નવું કરવાની દોડધામ કરે છે. મન શું છે તે જ હજી તું સમજ્યો નથી. તારું ધ્યાન યોગમાં જ છે પણ પાંચમો શ્લોક તો હજી તું સમજ્યો નથી અને આગળ જવાની વાત કરે છે.

યોગીને માટી, પથ્થર અને સોનું બધામાં સમદષ્ટિ હોય છે. જે માટી છે તે જ સોનું છે અને જે પથ્થર છે તે જ સોનું છે. બધામાં એક જ તત્ત્વ છે.

ભગવાન અહીં કૃટલી ભીંચી દષ્ટિની વાત કરે છે !

યોગી માન અને અપમાનને સમાન ગણે છે. અહીં તો ભગવાન નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા બ્રહ્મનિષ્ઠ પુરુષનું વર્ણન કરે છે. યોગારૂઢ કેવી રીતે થવાય તે તો પછી કહેશે.

યોગારૂઢ પુરુષનું મન ચંચળ ન હોય. તેઓ હર્ષશોક, રાગદ્વેષ, શીત-ઉષ્ણ, સુખદુઃખ, દિવસરાત, કાળ-અકાળ બધાંથી પર થઈને બેઠેલા હોય છે. મન પર કાબૂ આવ્યા પછી જ આ સ્થિતિ થાય છે. આવા પુરુષને ગધેડું કહો કે કૂતરું કહો-તેને ઈર્ષાનો ભાવ જ નથી. જો ઈર્ષાભાવ હોય તો યોગારૂઢ શાનો ? જીવભાવીમાં સમદષ્ટિનો આ ભાવ ક્યાંથી આવે ? યોગારૂઢની કેવળ એક જ દષ્ટિ છે. તે આત્મા સિવાય બીજું કંઈ જોતો નથી.

શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ રૂપિયા અને માટીને સમાન ગણાતા. એક મારવાડીએ તેમને થોડા રૂપિયા આપ્યા. તેઓ હાથમાં રૂપિયા લઈને ગંગાકિનારે ગયા. એક હાથમાં માટી લીધી. બીજા હાથમાં રૂપિયા હતા. બન્નેને તેમણે ગંગામાં ફેંક્યાં. પછી મારવાડીને કહ્યું કે મારે રૂપિયાનું શું કામ હોય ? તારો જો એમાં જીવ હોય તો તું સાચવ.

માયામાં આસક્તિ છે તેથી ભેદ દેખાય છે. બાકી તો સોનામાં અને પિત્તળમાં શો ફેર છે? લોકોએ ભેગા થઈને ઠરાવ્યું કે સોનું કિંમતી છે. આ લીલા ચલાવવા માટે, આ નાટક ચલાવવા માટે (જગત રૂપી નાટક) સોનાને કિંમતી ઠરાવ્યું છે. સોનું માટીમાંથી જ ઉત્પન્ન થયું છે. બધી ધાતુઓ માટીમાંથી જ ઉત્પન્ન થઈ છે. આપણને તો ધાતુઓમાં પણ ભેદ છે. આપણે હજી યોગારૂઢ નથી થયા. યોગારૂઢનાં ગળામાં કંઠી કે માળા ક્યાંથી હોય? બ્રહ્મમય સ્થિતિમાં શરીર પણ નથી સચવાતું તો પછી પૈસા કે સોનું કેમ સચવાય? જો આસક્તિ રાખીને સાચવે તો યોગારૂઢ ન જ ગણાય.

હે અર્જુન, તેં શરણ લીધું છે માટે ગુપ્ત વાતો પણ કહેવી પડે છે. મને તારા પર પ્રેમ થયો છે માટે છુપી વાતો પણ કહી દેવી પડશે. જેણે શરણ લીધું તેની પાસે શું છુપાવાય? ધણી બૈરી પાસે શું છુપાવવાનો હતો? જેવો સ્ત્રીપુરુષનો પ્રેમ તેવો જ ભક્ત અને ભગવાનનો પ્રેમ. તારા પર મને પ્રેમ છે માટે તો તને આ કહું છું.

ભગવાનની કેટલીક વાત અર્જુનને ગમતી નથી. તેણે શરણ લીધું છે માટે ભગવાન પ્રેમપૂર્વક સમજાવે છે. જો શરણ લીધું ન હોત તો ભગવાન મારત પણ ખરા. મામાફેઈના છોકરા છે તેથી ડંડા પણ ઉછાળે. પણ હવે તો ગુરુશિષ્યનો સંબંધ થયો છે. કૃષ્ણ તો ગુરુ છે; ગુરુને કંઈ ન કહેવાય.. ગુરુત્યાગાત્મવેન્મૃત્યુઃ—ગુરુના શબ્દનું ઉચાપન કરે તો મૃત્યુ જ થાય. પહેલેથી જ આ શબ્દો ભગવાને અર્જુનનાં મનમાં ઘૂસાડી દીધા છે. ભગવાને અર્જુનને ગધેડો, બૈરી, કાયર, નમાલો, મૂઢ, નરાધમ વગેરે ખરાબ શબ્દો પણ કહ્યા. કોઈવાર વળી શત્રુને તાપ આપનાર, મહાબાહુ એવા ઉત્તમ શબ્દો પણ કહ્યા. કોઈવાર તો ગાંડીવ હાથમાં લઈને ભગવાનને જ મારું એમ પણ અર્જુનનાં મનમાં થઈ આવે. પણ તે વશ થઈ જાય છે. ભગવાને

એવું જાદુ કયું છે કે તેનાથી બોલાતું નથી. ગુરુ જ્યારે ખુશ થાય છે ત્યારે પોતાના જખરદસ્ત વિચારથી, પોતાની પ્રતિભાથી શિષ્યને દબાવી દે છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતે પ્રસન્નમુખ છે. પાસે જઈને તેનું હાસ્ય જુએ ત્યાં બધું ભૂલી જવાય. મહાત્મા ગાંધીજીની પ્રતિભા આવી જ હતી. જવાહરલાલ ઉદામ વિચારના તેથી ગાંધીજી સાથે વિરોધ થઈ જાય પણ જ્યાં તેમની પાસે જાય કે કશું કહી ન શકે, વિરોધ આપોઆપ જ જીડી જાય. ભગવાને આવી વશીકરણની વિદ્યા અર્જુન પર વાપરી લાગે છે. તેથી અર્જુન કંઈ બોલી શકતો નથી. ભગવાન તેને આગળ સમજાવે છે.

હે પાર્થ, માન અને અપમાનથી જે પર હોય તે જ યોગારૂઢ થઈ શકે છે. આપણે તો માનાપમાનથી પર થઈ શકતા નથી. કોઈએ આપણું અપમાન કયું હોય તો વર્ષો સુધી વૈર રાખશું. આપણે ક્રોધથી પર થયા નથી. ક્રોધ પણ રડાવે અને ભગવાનનો ભાવ પણ રડાવે. 'હે પ્રભુ' આમ બોલતો ભક્ત ત્રિહામિમાં રડતો પણ હોય. આપણામાં તો ઈર્ષા ખદબદતી હોય છે. 'મારું અપમાન!' આમ બોલીને આપણું યાત્રે તો સામાની ડોકી પણ મરડી નાખીએ.

ભગવાન આ બોલી રહ્યા છે. અર્જુનને મનમાં થયું હશે કે મને બાણાવળીને બાયલો કહ્યો.

ના, તું તો શત્રુને તાપ આપનારો છે પણ અહીં તો લડતો નથી. માટે તું કાયર છે. તેરમા વર્ષમાં ગુપ્તવાસમાં ત્રિરાટનગરીમાં તું જૂલનલા થયો તેની અસર રહી ગઈ કે શું? તું ઉત્તરાને નાચ શીખવતો હતો. તે સમયની અસર હજી નથી ગઈ કે? એ વર્ષ તો પૂરું થઈ ગયું.

ઈન્દ્ર અર્જુનને એક વાર સ્વર્ગમાં લઈ ગયો હતો. ત્યાં ઉર્વશી નામની એક અપ્સરા તેના પર ખુશ થઈ ગઈ. પણ અર્જુન તેને વશ

ન થયો. નાસીપાસ થઈ ને ઉર્વશીએ તેને શાપ આપ્યો કે તું એક વર્ષ નપુંસક થઈશ. પોતાની મરજીથી એ શાપ ગમે તે વર્ષમાં ભોગવી શકશે એવું અસરાનું વચન હતું. ગુપ્તવાસમાં અર્જુનને બૃહન્નલા થઈ ને એ શાપ ભોગવ્યો. ભગવાન અહીં અર્જુનને એ વાતની યાદ આપે છે.

હે અર્જુન, એ વખતની અસર હજી રહી ગઈ છે કે ? એ અસરમાં તેં ગાડીવ પાછળ મૂકી દીધું ? નાનપણમાં તો તું જ મને લડવામાં સાથ આપતો હતો. તું જ પાનેા ચડાવતો હતો. વિરાટ-નગરીનું તેરમું વર્ષ તો ચાલ્યું ગયું. હવે શાનેા વ્યંડળ બનીને બેઠો છે ? હવે તારાથી કેમ છટકાશે ?

ભગવાનની આ વાણી સાંભળીને અર્જુન ગુસ્સે થાય તે પહેલાં તો ભગવાન બોલ્યા, હે ભાઈ, જે માન અને અપમાનથી પર હોય તે જ યોગારૂઢ થઈ શકે; તે જ નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં જઈ શકે. આ જિંઓ, આ નીઓ; આ જ્ઞાની, આ અજ્ઞાની; આ ભંગી, આ બ્રાહ્મણ—બધા પર સમદષ્ટિ હોય તે જ યોગારૂઢ છે. ભગવાનમાં, ભંગીમાં, કૂતરામાં, ચોરમાં, બધાંમાં મને અને બધાંને મારામાં જે જોઈ રહ્યો હોય તે જ યોગારૂઢ છે અને તે જ સમાધિમાં જઈ શકે. તને તો વ્યંડળ કહ્યો કે તરત જ તું ઊઠળી ઊઠ્યો. તું બહુ અભિમાની છો. તારામાં ધર્ષા અને અભિમાનની વૃત્તિઓ ભરેલી છે. ક્રોધની વૃત્તિઓને હું વ્યંડળ કહું છું. કામક્રોધની વૃત્તિઓ તારામાં ખદબદી રહી છે. હું તને નથી જોતો. હું તો વૃત્તિઓના નાચને જોઉં છું. તું તો સમ્યક્દાનંદ છે પરંતુ દેહભાવમાં વ્યંડળ છે.

ભગવાન અર્જુનને એ બાજુથી સમજાવે છે. અર્જુનના મનમાં થાય છે કે ભગવાન કહે છે તે ખોટું તો નથી જ. ત્યાં તો ભગવાન તેને વિચાર કરતો અટકાવવા માટે આગળ બોલવા લાગ્યા.

હે મહાબાહુ, તું કામકોધાદિ વૃત્તિઓ સાથે યુદ્ધ શરૂ કરી દે. જે આ બધી વૃત્તિથી પર થયો હોય; જેણે યુદ્ધ કરીને આ બધી વૃત્તિઓનો નાશ કર્યો હોય તે જ સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ સમાધિનો અધિકારી થાય. તેને જ યોગારૂઢનું પદ પ્રાપ્ત થાય. તારે યોગારૂઢનું પદ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો આસુરી વૃત્તિઓ સાથે લડ. પછી તને રાજ્યપ્રાપ્તિ એટલે કે સ્વરૂપપ્રાપ્તિ થશે (૭-૮)

સુદ્ધન્મિત્રાર્યુદાસીનમધ્યસ્થદ્વેષ્યબન્ધુષુ ।

સાધુષ્વપિ ચ પાપેષુ સમબુદ્ધિર્વિશિષ્યતે ॥ ૯ ॥

સુદ્ધ (પ્રત્યુપકારની આશા રાખ્યા વિના ઉપકાર કરનાર), મિત્ર (સહવાસથી પ્રેમ રાખનાર), શત્રુ, ઉદાસીન, મધ્યસ્થ (પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા બન્ને પક્ષનું હિત ધ્યાનનાર), દ્વેષને પાત્ર અને સંબંધી જનમાં તેમજ સાધુ અને પાપીમાં પણ જે યોગીની સમબુદ્ધિ હોય છે; તે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ યોગી છે. (૯)

બધાં પ્રત્યે સમબુદ્ધિ રાખવાની છે. આપણને કોઈ ગમે તે કહે પણ આપણે તેને ભગવાન ગણવો. કોઈ આપણને ગાળ દે, કોઈ ઢોંગી કહે, કોઈ દંભી કહે, ગમે તે કહે પણ આપણે તો સાંભળી લેવું. બચાવ પણ ન કરવો. તે દિવસ કહે તો દિવસ અને રાત કહે તો રાત. તમે જે કહો તે—આમ જ બોલવું. તેનો પ્રતિકાર પણ ન કરવો. તમે જે કહો તે બરાબર છે—એ ભાવ જ રાખવો. કોઈ કહે કે તમે વીર છો તો ફૂલાવું નહિ. કોઈ કહે કે તમે બાયલા જેવા છો તો કહેવું કે હશે ભાઈ. કોઈ બોલે ‘તમે તો ભગત થયા. હવે તો વળી કરતાલ લઇને બેઠા. લ્યો, હવે તો વળી, ગીતા વાંચવી શરૂ કરી. આ શું ઢોંગધતીંગ માંડ્યા છે?—’ આવું ગમે તેટલું કડવું બોલે તો પણ આપણે તો એમ જ કહેવું કે તમે જે કહો તે સાચું જ છે. તમે અમને ઢોંગી કહો તો અમે

ઢાંગી. તમે ધૂતારા કહો તો ધૂતારા. જે સામે ન બોલે તે યોગી. જે સામનો કરે કે પ્રતિકાર કરે તે અજ્ઞાની જ છે. 'તમે આમ કહ્યું જ કેમ? હવે તેનું નિરાકરણ કરો',—આમ બોલીને જે પ્રતિકાર કરે તે અજ્ઞાની છે. જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ થયો હોય તેને કોઈ ગાળ દે તો હું તો બ્રહ્મનિષ્ઠ છું, હું સમાધિનિષ્ઠ છું—એમ કહીને તે લડવા બિભે. થતો નથી. તમે મારા માટે આવા શબ્દો કેમ વાપર્યા—એમ કહીને તે લડવા નહિ જાય. યોગી તો કહેશે કે તમે જે કહો છો તે ખરું છે. ખરેખર મારામાં ધર્મ છે. આટલું બોલીને તે આવાં કડવાં વચનો બોલનારના પગમાં પડશે અને રડવા લાગશે. અજ્ઞાની પુરુષ તો કાગનો વાઘ કરે.

અશુન શું બોલે? તે શાંત બેઠો છે. દરેક જીવની સ્થિતિ અશુન જેવી છે. આ ભયંકર સ્થિતિ છે. રાગ અને દ્વેષ રૂપી ચોર હેરાન કરે છે. દરેક જીવની આવી સ્થિતિ આવે છે અને તેમાંથી જ પાર બીતરવાનું છે.

બ્રહ્મજ્ઞાનીને તો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની, ચોર કે વેશ્યા, સ્ત્રી કે પુરુષ, સર્વ સરખાં છે. સોની બધેય સોનું જ જુએ, અલંકારો ન જુએ. આ કંઠી છે, આ જડ છે એમ તે ન જુએ. સોની, પારેખ અને જ્ઞાની બધાં સરખાં છે. સોની બધે સોનું જ જુએ. જ્ઞાની બધે ભગવાનને જ જુએ. કોઈ ઉપકાર કરે કે અપકાર કરે, કોઈ ગાળ દે કે નિંદા કરે કે વખાણ કરે, કોઈ તેને બંગલામાં રાખે અને મોટર-ગાડીમાં ફેરવે કે કોઈ ખાસડાં મારે—આ બધાં પર સરખી દૃષ્ટિ રાખે તે સર્વશ્રેષ્ઠ યોગી. (૯)

યોગી યુક્તિત સતતમાત્માનં રહસિ સ્થિતઃ ।

एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरग्रहः : ॥ १० ॥

યોગીજને એકલા જ એકાંતમાં નિવાસ કરીને ચોતાનું મન અને

પોતાનો દેહ સ્વાધીન રાખી, કરાની પણ આશા ન રાખતાં કે કોઈપણ વસ્તુનો સંગ્રહ ન કરતાં સતત આત્મધ્યાન કરવું. (૧૦)

લગવાન હવે યોગના વર્ણનની શરૂઆત કરે છે.

પ્રથમ તો કહ્યું કે સતત આત્મધ્યાન કરવું જોઈએ. જ્યારે મન જીતાય ત્યારે સમદૃષ્ટિ થાય અને પછી જ સતત આત્મધ્યાન થાય. આ કોણ કરી શકે? સર્વશ્રેષ્ઠ યોગી જ આ કરી શકે. આ માટે એકાંતમાં વાસ કરવો જોઈએ. સાધક જ્યારે પહેલાં એકાંત-વાસમાં બેસે ત્યારે સંકલ્પવિકલ્પ વધે. જંગલમાં એકલો બેઠો હોય, તેમાં રાતના કંઈ ખડખડાટ અવાજ થાય અને મનમાં થાય કે ચોર આવ્યો. રામ રામ બોલવા લાગે.

એક વાર અમે વજ્રેશ્વરી ગયેલાં. ત્યાં રાત્રે બધાંને ભયનો અનુભવ થયેલો. પાંચ સાત જણ સાથે હોવા છતાં જો ભય ભય થયા કરે તો એકલાથી તો કેમ રહી શકાય? જ્યાં ઝાડ હોય ત્યાં ખીક લાગે એવી આપણી સ્થિતિ હોય છે. મન જીત્યા પછી જ એકાંતવાસ થાય માટે પ્રથમ મનને જીતો. વજ્રેશ્વરીમાં ચારે બાજુ જંગલ છે. ત્યાં રાતે જજૂર જતો હતો ત્યારે મેં એક લાંબો, ઘાસના જેવો પીળા રંગનો સાપ દીઠો. દરમાંથી બિંધી પૂંછડીએ નીકળ્યો. મને મનમાં થયું કે સારી વાત છે કે હું 'અહીં' એકલો છું. આવો ભયંકર સાપ જોઈને ખીજીને તો એમ જ થાય કે આવી જગ્યામાં તો રહેવાય જ નહિ. મેં કાઠને તે વખતે આ વાત પણ કરેલી નહિ. ભયનું કારણ દેહાધ્યાસ છે. દેહાધ્યાસ છે તેથી એમ થાય કે સાપ કરડશે તો શું થશે? આવું મન હોય ત્યાં યોગી તો કેમ થઈ શકાય?

યોગારૂઢ થવું હોય તો કેટલી અડગતા કેળવવી જોઈએ? કેવી નિર્ભયતા હોવી જોઈએ? તમારે જ્યોતિનાં દર્શન કરવાં છે, અનાહત નાદ સાંભળવો છે. આ વાત તો સારી છે. પણ તમે

નિર્ભયતા કેળવી છે? તમારામાં અડગતા આવી છે? તમારું મન કેટલું ચંચળ છે? રાગદ્વેષ થોડા થોડા તો આવે છે ને! આ સારું, અને આ ખરાબ એવી યુદ્ધિ ગઈ છે? સંકલ્પો ગયા છે? વંદાનોય ૩૨ લાગે છે ત્યાં સાપની તો શી વાત કરવી? નાની ધિયળ ચાલતી હોય ત્યાં સાપ જેવું કંઈક હલું એવી વાત કરે છે. જે યોગાદ્ધ થવું હોય તો લયની વૃત્તિઓને જીતવી પડશે; વૃત્તિઓ સામે યુદ્ધ કરવું પડશે. પ્રથમ તો ચાર પાંચ જણ ભેગાં મળીને ઇશ્વરનું ભજન કરો, ચિંતન કરો એટલે આપોઆપ નિર્ભયતા પ્રાપ્ત થશે અને રાગદ્વેષ નાસી જશે. સંસારમાં રહીને ભજન કરો. ભગવાનને ખબર છે કે આ બધાંથી કશું થવાનું નથી. ભક્તિનું તત્ત્વ ખરાબર દંઢ કરવા માટે જ ભગવાન અહીં યોગનો માર્ગ બતાવે છે.

હે અણુન! તારે જગદમાં જવાની જરાય જરૂર નથી. એકાંતવાસની કશી જરૂર નથી. અહીં રહીને જ પહેલાં તું યુદ્ધ શરૂ કરી દે. વૃત્તિઓની સામે અહીં રહીને જ લડ. લય છોડ અને યુદ્ધ કર.

અલય એ પ્રથમ ગુણ છે. આપણે તો વાતવાતમાં ૩૨ી જઈએ છીએ. કંઈ ખડખડાટ થાય કે તરત જ ‘શું થયું?’ એમ બોલીને બધાં બાણાં બંધ કરીને બેસી જઈએ છીએ. મૃત્યુ તો ગમે ત્યાં આવશે એવો નિશ્ચય જેને થયો છે તેને સાપનો ૩૨ ક્યાં રહ્યો? સાપ કરડવાથી, હિંસક પ્રાણીથી કે ભીંત પડવાથી જે આ શરીરનું મરણ થવાનું હશે તો થશે જ. તમે તેમાંથી કેમ બચી શકશો? જે થવાનું છે તે થશે જ; જે નથી થવાનું તે નથી જ થવાનું. જેનામાં નિર્ભયતા આવી તે જ યોગને માટે લાયક થયો છે. જે આ સમજી જશે તે યોગાદ્ધ થઈ શકશે અને તે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકશે. આટલા શબ્દો પર જેને નિશ્ચય થઈ જાય કે તરત જ તેનું વર્તન તે પ્રમાણે થશે અને તે યોગનું આચરણ કરી શકશે.

હે અભૂત ન! તારામાં જો નિર્ભયતાનો ગુણ હશે તો તું આત્મધ્યાન કરી શકીશ. બાકી જો પુસ્તકો વાંચીને યોગ કરવા માંડીશ તો હેરાન થઈ જઈશ. જેનામાં નિર્ભયતાનો ગુણ કેળવાયો હોય તે જરૂર યોગ કરે, નહિ તો લજન કરવું. બન્ને બાબતી રખડી ન પડાય તે જોજો.

લગવાન અહીં આડકતરી રીતે યોગ ન કરવો એવું સૂચન કરે છે. (૧૦)

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ११ ॥

યોગીએ પવિત્ર પ્રદેશમાં પોતાનું આસન રાખવું (પાથરવું). પ્રથમ દર્ભ, તેના પર મૃગયર્મ અને તેના પર વસ્ત્ર પાથરવું અને તે પર સ્થિર થઈ બેસવું. આ આસન વધારે ઊંચું તેમ જ હૃદયી નીચું ન થાય, એનાં સંભાળ રાખવી. (૧૧)

આસન વગર બેસવું ન જોઈએ. પથ્થર ઉપર ન બેસવું- પથ્થર શરીરનું સત્ત્વ ખેંચી લે છે. અષ્ટાંગ-યોગ આ દેહથી જ થશે માટે દેહને સાચવવો પડશે. માટી પર બેસી શકાય પણ પથરા પર ન બેસવું. જેણે સાધના કરવી છે તેણે મૃગયર્મ કે દર્ભનાં આસન પર રેશમી કપડું કે ટુવાલ મૂકી તેની ઉપર બેસવું. આસન સમ હોવું જોઈએ. શરીર વાંકુંચૂકું ન થાય તેમ સીધી બેઠક રાખવી. માટીથી લીપેલી શુદ્ધ જમીન, તેના પર દર્ભનું આસન, તેના પર મૃગયર્મ અને તેની પર રેશમી ટુકડો પાથરી આસન બનાવવું.

કેમ બેસવું તેનું વર્ણન થયું. (૧૧)

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।

उपविश्यासने युज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ १२ ॥

તે આસન પર બેસી, મનને એકાગ્ર કરીને ચિત્ત અને ઇન્દ્રિયોને જીતીને પોતાના અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરવા માટે યોગનો અભ્યાસ કરવો. (૧૨)

ભગવાને કહ્યું કે યોગનો અભ્યાસ કરવો પણ યોગાભ્યાસનું બાહ્ય વર્ણન અહીં આપ્યું નથી. આપણે યોગ એટલે શું તેનો વિચાર કરીએ.

યોગના આઠ અંગ છે માટે તેને અષ્ટાંગ—યોગ કહેવાય છે. આ આઠ અંગ નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) યમ (૨) નિયમ (૩) આસન (૪) પ્રાણાયામ (૫) પ્રત્યાહાર (૬) ધારણા (૭) ધ્યાન (૮) સમાધિ.

ભગવાન હવે યોગનું વર્ણન કરે છે. કોઈને સ્વાભાવિક રીતે મનમાં શંકા થાય કે યોગ એટલે કઈ ક્રિયાઓ? કઈ કઈ ક્રિયાઓ યોગમાં આવતી હશે? આ શંકાઓનાં નિરાકરણ માટે ભગવાન અહીં અષ્ટાંગયોગનું વર્ણન કરે છે.

યમ અને નિયમના દસ દસ લક્ષણો છે.

યમ:—અહિંસા, સત્ય, અરતેય, બ્રહ્મચર્ય, દયા, આર્જવ (સરળતા), ક્ષમા, કૃતિ, પરિમિત આહાર અને પવિત્રતા—આ દસ લક્ષણો યમનાં છે.

તનથી, મનથી અને વાણીથી કોઈને દુઃખવવા નહિ ને અહિંસા, જે સર્વત્ર બ્રહ્મ જ વ્યાપ્ત છે એમ માને અને તે પ્રમાણે આચરણ કરે, તે જ સાચી અહિંસા પાળે છે.

જે આત્મજ્ઞાની છે તે જ સાચું બોલે છે. શું મારું નામ જગનલાલ છે? આ મારી વહુ, આ મારો છોકરો, આ મારો હાર, આ મારી વીંટી. આ મારી કંઠી..આમ મારું મારું કહીને તમે અસત્યનું જ આચરણ કરો છો. આ “મારું” છે એ વાત જ અસત્ય

છે. તમે જેને મારું મારું કહો છો તે તમારું નથી, કોઈનું નથી. ન્યારે 'હું છગન' એમ બોલો ત્યારે તમે નિત્ય આત્મામાં અનિત્યનું આરોપણ કરો છો અને તે જ મોટું અસત્ય છે. આ રીતે વિચાર કરો તો સમજશે, કે આપણે બધાં સવારથી સાંજ સુધી અસત્ય જ બોલીએ છીએ. જેટલો સમય આપણે લજન કરીએ છીએ તેટલો જ સમય સત્ય બોલીએ છીએ. હું ગરીબ, હું તવંગર, હું ફલાણાની મા, હું ફલાણાનો બાપ, હું લિખારી, હું દાની-આ બધું અસત્ય છે. હું તો સમ્યદાનંદ, અજર અમર તત્ત્વ છું એ જ સત્ય છે. આમાં તમે શું સાચું બોલવાના છો ? તમે અસત્ય જ બોલો છો. અસત્યમાં પણ અસત્યનું (વ્યાવહારિક જુઠાણું) તમે આચરણ કરો છો. સત્ય તો આત્મા જ છે. હું જ આત્મા છું. હું તો સમ્યદાનંદ, અજર, અમર, સર્વત્ર વ્યાપ્ત તત્ત્વ છું. આ તત્ત્વ જાણ્યા પછી, અનુભવ્યા પછી શું આપણાથી અસત્ય બોલાશે ? એ જ ખરો સત્યવક્તા પુરુષ છે કે જે સર્વમાં પોતાને જુએ છે અને વળી તે જ સાચો અહિંસક પણ છે. વાઘમાં, કીડીમાં, પુત્રમાં, પત્નીમાં, ચર-અચર બધેય જે પોતાને જુએ છે તે જ સત્ય અને અહિંસાનું પાલન કરે છે. યમનાં એક લક્ષણનું પણ જે કોઈ પાલન કરે તો તેમાં જ દસે દસ લક્ષણનું પાલન થઈ જાય. ખાલી ગણાવવા માટે જ દસ લક્ષણ ગણાવ્યાં છે. કીડીને બચાવીએ અને માણસને લાકડી મારીએ તે શું અહિંસા છે ? અહિંસા તો શરવીરનું શસ્ત્ર છે. શરવીર એટલે જ્ઞાની. આત્મજ્ઞાની પુરુષ જ અહિંસાનું આચરણ કરી શકે છે. ન્યાં સુધી આ તારું અને આ મારું એવો તારામારાનો ભાવ ન જાય ત્યાં સુધી અહિંસક કેમ થઈ શકાય ? માણસ માણસમાં ભેદ જુએ અને મોઢે મુહપતી બાંધે તે શું અહિંસક થવાનો હતો ? મોટા ચૈતન્ય તત્ત્વને જુએ ખારે અને કીડીને ખાવાનું આપે, કીર્તિને માટે દાન કરે અને પોતાનાં સગાંને જુએ મરવા દે, આવા લોકો અહિંસક ક્યાંથી થઈ શકે ? આવા લોકોને ભગવાનની પ્રાપ્તિ કેમ થઈ શકે ?

તેઓ આત્મજ્ઞાની કઈ રીતે થઈ શકે ? જે સર્વમાં મને જુએ છે, જે સમદષ્ટિ પુરુષ છે; જે જ્ઞાની છે; તે જ આવું અહિંસાનું આચરણ કરી શકે. મહાવીર, બુદ્ધ અને ગાંધીજી જ તે કરી શકે. આંખના પલકારામાં દશ હજાર જીવોનો નાશ થાય છે તેથી શું આંખનો પલકારો ન મારવો ? મોઢું ચલાવતાં અને બોલનાં કેટલાંય જીવોનો નાશ થાય છે. જ્ઞાનીને મન જીવન કે મૃત્યુ જેવું કશું નથી. જ્ઞાની તો બુદ્ધ પણ કરે. જ્ઞાની સત્યનું પાલન કર્યે જ જાય છે.

મનુષ્ય પાંચ ઇન્દ્રિયોનો જીવ છે. તેનામાં વિશેષ ચૈતન્ય છે. તેને બચાવવાને બદલે એકેન્દ્રિય જીવોને બચાવવાં જે દોડે છે તે વાસ્તવિક રીતે અહિંસક ન ગણાય. આપણે બધાં તો અહિંસાની વાત જ કરીએ છીએ. આપણી બાબુમાં લોકો ભૂખે મરતા હોય તેને કશું આપીએ નહિ અરે મંદિરમાં તથા કથામાં દોહ્યા જઈએ. જે ખરું શું છે તે સમજી જાય, તે જ અહિંસક થઈ શકે. તેને બહારના દંભ કે દેખાવ કરવાની જરૂર નથી.

દરેક જીવ માટે લાગણી રાખવી. દરેક જીવને સુખ આપવાનો પ્રયત્ન કરવો. મોટા જીવને બચાવ્યા પછી જ નાના જીવને બચાવવો. મોટા જીવને બચાવવા માટે નાના જીવનો ભોગ આપવો પડે તો એ અહિંસા જ છે. જે જે વસ્તુ સ્પષ્ટ છે તેનું આચરણ કર. જેની દષ્ટિમાં ચૈતન્યનો નાશ થતો નથી, દેહના નાશથી ખૂન થતું નથી એમ જે સમજે છે; તે જ સાચો અહિંસક છે. કર્તવ્યના પાલનમાં પચાસ હજારને બચાવવા માટે પાંચને મારવા પડે તો તે જરાય ખોટું નથી. તેમાં જરા પણ હિંસા નથી. આપણે વાસ્તવિક ધર્માચરણ કરતા નથી. અહિંસા નામદોની કે બાયલાની નથી. અહિંસા શરવીરની જ છે. જ્ઞાની જ અહિંસાનું આચરણ કરી શકે. જે નિત્ય અને અનિત્યનો વિવેક સમજ્યો તે આપોઆપ જ અહિંસક થઈ જાય છે. ભક્તને આ વિવેક કરવો પડતો નથી, યોગીને કરવો પડે

છે. લક્તમાં એ ગુણુ આપોઆપ આવી જાય છે. લક્તની બધી ગૂંચ આપોઆપ ઉકલી જાય છે. જ્ઞાનીને ખબર હોય છે કે તે પોતે અહિંસક છે. લક્તને તો એ ખ્યાલ પણ નથી હોતો. ગાંધીજી કે જવાહર જેવાં મહાપુરુષોને સમજ્યા વગર તેમનું અનુકરણ કરવાથી અહિંસાના લક્ષણો જીવનમાં આવશે નહિ. જે જીવનમરણના ભેદ ઉકેલી નાખે તે જ્ઞાની છે, તે અહિંસક છે, તે સત્યવાદી છે. આપણે બધાં તો જુહું બોલીએ છીએ. હું અમુકનો વર અને હું અમુકની વહુ એ વાત જ અસત્ય છે. હું તો શુદ્ધ આત્મા જ છું. નામરૂપ અસત્ય છે. આથી પણ સહેલી રીત એ છે બધાં જ નામરૂપ મારા આત્માના છે એવી દષ્ટિ કેળવી લેવી. આ બધાં જ મારા નામરૂપ છે એ દષ્ટિમાં બધા જ જપ આવી જાય છે. જે આ નથી સમજ્યો તે અજ્ઞાની જ છે.

નિયમ:—નિયમ દસ છે:—(૧) તપ (૨) સંતોષ (૩) આસ્તિકતા (૪) દાન (૫) ઇશ્વરપૂજન (૬) સિદ્ધાંતશ્રવણ (૭) લજ્જા (૮) મતિ (૯) જપ (૧૦) વ્રત.

આ દસ નિયમમાંથી એક નિયમનું યથાયોગ્ય પાલન કરો તો બધા નિયમોનું પાલન થઈ જાય. કોઈપણ એક નિયમ અનુકૂળ થઈ જાય તો તેનું પાલન કરી છૂટવું. જે સંતોષ કેળવો તો પણ યમનિયમનું પાલન થઈ જાય. સંતોષ ન કેળવે તો જ્ઞાન ન થાય. સંતોષ કેળવવા માટે તપસ્યાની જરૂર પડે. આસ્તિકતા એટલે કે શ્રદ્ધા તો રાખવી જ પડે. ઇશ્વરપૂજન કરે તો આસ્તિકતા જરૂર આવશે. સિદ્ધાંતનું શ્રવણ કરવાથી નિત્ય અને અનિત્યનો વિવેક આવે. માયાનું કામ કરતા લજ્જા એટલે કે લાજ આવવી જોઈએ. આપણને તો ઇશ્વરનું પૂજન કરતા લાજ આવે છે. માયા તરફ ધૂણા કરવી જોઈએ. જપ કરવાથી પણ જ્ઞાન થશે. કંઈ નહિ તો વ્રત કરો ચાતુર્માસ, એકાદશી, ચાંદ્રાયણ વગેરે વ્રત કરો તો પણ યમનિયમનું પાલન થશે.

આસન:—કુલ ચોરાસી આસન છે. યોગને માટે પદ્માસન, સિદ્ધાસન અને ગોમુખાસન ઉત્તમ છે. આસનથી ધ્યાન સારું થઈ શકે છે. ગૃહસ્થો માટે પદ્માસન ઉત્તમ છે અને ત્યાગીને માટે સિદ્ધાસન ઉત્તમ છે. ચોરાસી આસનોમાં પદ્મ સન શ્રેષ્ઠ છે. કોઈ પણ આસન પર ત્રણ કલાક સ્થિર બેસે ત્યારે તે આસન સિદ્ધ થયું ગણાય. સ્થિર ચિત્તથી બે કલાક બેસે તો પણ ચાલે. પાતાંજલ-યોગશાસ્ત્રમાં લલે ત્રણ કલાકનું આસન વર્ણવ્યું હોય પણ દોઢ કલાક બે આસન સિદ્ધ હોય તો ધણું.

પ્રાણાયામ:—આસન સિદ્ધ થયા પછી નાડીશુદ્ધિ થવી જોઈએ. આપણા શરીરમાં કુલ બોતેર હજાર નાડી છે. તેમાં ચૌદ નાડી શ્રેષ્ઠ નાડીઓ ગણાય છે અને તેમાં ચે ત્રણ નાડી મુખ્ય છે. તે છે ઈડા, પિંગલા અને સુષુમ્ણા. ઈડાનાડીને ચંદ્રનાડી અને પિંગલાને સૂર્યનાડી પણ કહે છે. સુષુમ્ણાનાડીને બ્રહ્મનાડી પણ કહે છે. ઈડામાં અને પિંગલામાં, બન્નેમાં જે સાથે ચાલે છે તે સુષુમ્ણા છે. સરખી ક્રિયા એટલે કે સમાનક્રિયા જેનાથી થાય છે તે સુષુમ્ણા નાડી છે, જેનું મન ચંચળ છે તેની નાડી સરખી ન ચાલે. ચંચળતાથી ઉદ્વેગ આવે છે અને શરીર ઠેકાણે રહેતું નથી.

નાડીની શુદ્ધિ માટે પહેલાં તો એક નસ્કોરેથી શ્વાસ લઈને બીજે નસ્કોરે કાઢવાની ક્રિયા કરવી. પહેલાં ડાબાં નસ્કોરાથી શ્વાસ લઈ જમણાં નસ્કોરાથી કાઢવો અને પછી જમણાં નસ્કોરાથી શ્વાસ લઈ ડાબાં નસ્કોરાથી કાઢવો. દરરોજ આ પ્રમાણેના પ્રાણાયામ કરવાથી નાડીની ગતિ શુદ્ધ થાય છે.

કરોડરજ્જુ કે મેરુદંડની આગળપાછળ બે નાડી છે, ઈડા અને પિંગલા. અને આ બેની વચ્ચે સુષુમ્ણા નાડી કે બ્રહ્મનાડી છે. આ બ્રહ્મનાડીમાં બ્યારે પ્રાણનું નિયમિત વહન થાય ત્યારે પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થાય છે. ઈડા, પિંગલા અને સુષુમ્ણાને જે ન જાણે તેનાથી યોગ કેમ

થઈ શકે? સમજ વગર કે શુરુ વગર યોગ કરવા જતાં શ્વાસની ક્રિયાના જોટાળા થાય તો શરીરમાં યોગને બદલે રોગ ઉત્પન્ન થાય કારણ કે શ્વાસની ક્રિયા પર તો શરીર ટકી રહ્યું છે.

નાડીશુદ્ધિ પછી બંધ વિશે જાણવું જરૂરી છે. પ્રાણાયામ શરૂ કરતા પહેલાં મૂળબંધ, ઉડ્ડિયાનબંધ અને જલધરબંધ સિદ્ધ કરવા જોઈએ મૂળબંધ કરીને અપાનવાયુને નીચે સરકતો રોકવાનો છે. પછી કુંભક વખતે જલધરબંધ બાંધવાનો છે. તેથી પ્રાણ અને અપાન બન્ને અંદર પૂરાશે અને કુંડલિનીના ઉત્થાનને વેગ મળશે. રચક કરતી વખતે એટલે કે કુંભક છોડતી વખતે ઉડ્ડિયાનબંધ કરવો જોઈએ. આ બંધો પર ખાસ ધ્યાન રાખવાનું છે.

પ્રાણ પાંચ છે; પ્રાણ, અપાન, સમાન, વ્યાન અને ઉદાન. આ પ્રકારોમાં પ્રાણ અપાન એ બે મુખ્ય છે નાભિની નીચે જે વાયુ છે તે અપાન અને ઉપર છે તે પ્રાણ. જ્ઞાનીની પરિભાષામાં તો અપાન એટલે અજ્ઞાન અને પ્રાણ એટલે જ્ઞાન. અપાનને પ્રાણ શુદ્ધ બનાવે છે. આ શુદ્ધિની ક્રિયા પ્રાણાયામથી થાય છે. પ્રાણ અને અપાનવાયુ બન્ને ભેગા થઈને કુંડલિનીને ધક્કો મારે છે. કુંડલિની સડસડાટ જાયે ચઢે છે. બધાં ચક્ષુ ભેદીને તે સહજ દલકમલમાં ચડી જાય છે. ત્યાં તમારા ધષ્ટદેવ છે, ત્યાં જ પંઢરપૂર છે, ત્યાં જ વૃંદાવન છે.

હવે જેનાથી કુંડલિનીનું ઉત્થાન થાય છે તે પ્રાણાયામની ક્રિયા વિશે વધુ વિચાર કરવો જરૂરી છે. પ્રાણાયામના ઘણા પ્રકાર છે. અહીં આપણે મુખ્ય સાત પ્રકારોનું વર્ણન કરીએ.

(૧) મલશોધક પ્રાણાયામ:- એક નસકોરેથી શ્વાસ લઈને બીજી નસકોરેથી છોડવો તે મલશોધક પ્રાણાયામની ક્રિયા છે. નાડી-શુદ્ધિના વર્ણનમાં આપણે આને વિશે કહ્યું છે.

(૨) અનુલોમ-વિલોમ-પ્રાણાયામઃ—શ્વાસ લેવાની ક્રિયાને પૂરક, શ્વાસ રોકવાની ક્રિયાને કુંભક અને શ્વાસ છોડવાની ક્રિયાને રેચક એ નામો અપાયાં છે. આ અનુલોમ-વિલોમ-પ્રાણાયામમાં શ્વાસ એક મિનિટ સુધી જેંચીને પૂરક કરવો, ચાર મિનિટ રોકાને કુંભક કરવો અને બે મિનિટ સુધી શ્વાસ છોડીને રેચક કરવો. એક વાર ઐ બોલીને પૂરક, ચાર વાર ઐ બોલીને કુંભક, અને બે વાર ઐ બોલીને રેચક કરવો. સવારે, મધ્યાહ્ને અને સાંજે આ રીતે પ્રાણાયામ કરવા. રાતે પણ આ રીતે પ્રાણાયામ કરી શકાય.

(૩) સૂર્ય-ચંદ્ર-ભેદન પ્રાણાયામઃ—જમણે નરકોરેથી એટલે કે સૂર્યનાડીથી પૂરક કરવાની શરૂઆત કરવી. પછી યથાશક્તિ કુંભક કરવો. ત્યારબાદ ચંદ્રનાડીથી એટલે કે ડાબા નરકોરેથી રેચક કરવો. આ સૂર્યભેદન પ્રાણાયામ કહેવાય. ડાબીનાડી, એટલે કે ચંદ્રનાડીથી પૂરક કરી, યથાશક્તિ કુંભક કરી, પછી જમણીનાડી એટલે સૂર્યનાડીથી રેચક કરવો તે ચંદ્રભેદન પ્રાણાયામ છે.

(૪) સીત્કારી પ્રાણાયામઃ—બન્ને હોઠ ભેગા કરી વચ્ચે જીભને ગોળાકાર રાખી બહારના વાયુને સીત્કારપૂર્વક જેંચી મુખ બંધ કરવું. પછી યથાશક્તિ કુંભક કરી બન્ને નરકોરેથી વાયુનું રેચન કરવું.

(૫) ભસ્ત્રિકા પ્રાણાયામઃ—કલાઈવાળાની ધમણ જેમ સૂ, સૂ એવો અવાજ કરતી ચાલે તેમ અથવા બાવા ચલમ ફૂંકતી વખતે સૂ, સૂ અવાજ કરે તેમ પહેલાં એક નરકોરેથી વીસ વાર શ્વાસ લેવા. શરૂઆતમાં વીસ વાર શ્વાસ લઈને સો વાર શ્વાસ લેવા સુધી આગળ વધી શકાય. જેમ મશીન ચાલતું હોય તે રીતે સતત શ્વાસ લઈ, પછી કુંભક કરવો અને પછી શ્વાસ બહાર કાઢી નાખવો. આ પ્રમાણે એક ભસ્ત્રિકા પ્રાણાયામ થયો પછી આ પ્રમાણે વધુ ભસ્ત્રિકા પ્રાણાયામ

થઈ શકે છે. આ શ્રેષ્ઠ પ્રાણાયામ છે અને તેથી ચિત્તની એકાગ્રતા જલદીથી આવે છે.

(૬) ઉજ્જયી પ્રાણાયામ:—બન્ને નરકોરાથી શ્વાસ ખેંચી, પ્રમાણસર કુંભક કરી પછી ચંદ્રનાડીથી રેચક કરવો.

(૭) શીતલી પ્રાણાયામ:—કાગડાની ચાંચની માફક મુખમાંથી જીભ બહાર કાઢીને બહારના વાયુને અંદર લેવો. પછી કુંભક કરવો. પછી ધીમે ધીમે બન્ને નરકોરેથી રેચન કરવું.

આ બધા પ્રાણાયામોમાં લક્ષિકા પ્રાણાયામ શ્રેષ્ઠ છે અને જે તે સિદ્ધ કરી શકે તે સમાધિ સુધી પહોંચી શકે છે.

પ્રાણાયામના લક્ષણો:—કનિષ્ઠ પ્રાણાયામમાં શરીરે પરસેવો છૂટે છે, મધ્યમ પ્રાણાયામમાં શરીરે ધ્રુમરી આવે છે અને શ્રેષ્ઠ પ્રાણાયામમાં શરીર હલકું થઈ જાય છે. ક્યારેક શરીર આસનથી અદ્ધર થતું હોય તેવું પણ લાગે છે. શ્રી અરવિંદ આસન પર અદ્ધર થઈ જતાં એવું ફેટલાકે જોયું પણ છે.

ષડ્યકવર્ણન:—નાડીઓનાં જુથને ચક્ર કહે છે. કરોડરજ્જુ જેને વીણાદંડ કે મેરુદંડનાં નામથી યોગશાસ્ત્રો વર્ણવે છે તેની આજુબાજુ છ ચક્રો આવેલાં છે. મૂળાધાર, સ્વાધિષ્ઠાન, મણિપુર, અનાહત, વિશુદ્ધ અને આસા—આ છ ચક્રનાં નામો છે. આપણી નાડીઓ સુખ પડેલી છે. આપણા નાડીઓના જુથો એટલે કે ચક્રો હજી જાગ્રત થયાં હોતાં નથી.

મૂળાધારચક્ર:—અહીં કુંડલિનીશક્તિ અધોમુખ થઈને પડેલી છે. જેને ગીતામાં બીજ કહ્યું છે તે જ આ શક્તિ છે. બીજ માં સર્વભૂતાનાં વિદ્વિ પાર્થ સનાતન । (અ. ૭. શ્લોક ૧૦) કુંડલિની સાડા ત્રણ ગૂંચળામાં બાંધે મસ્તકે પડેલી છે. કરોડરજ્જુના

છેડા પાસે આ ચક્ર આવેલું છે. ત્યાં આ કુંડલિનીશક્તિ નિદ્રાવસ્થામાં પડેલી છે. તે જાગતી નથી અને તેને આપણે જાગાડવાની છે. આ મૂળાધાર ચક્ર રૂપી કમળને ચાર પાંખડી એટલે કે ચાર નાડી છે. દરેક ચક્ર અથવા કમળને જેટલી પાંખડી હોય તેટલા તેના વર્ણો અથવા અક્ષરો છે. મૂળાધાર ચક્રને વં, શં, સં અને ષં એ ચાર વર્ણો છે. દરેક ચક્રને તેનો ખીજમંત્ર પણ હોય છે. મૂળાધારચક્રનો ખીજમંત્ર હં છે. દરેક ચક્રના તત્ત્વો પણ હોય છે. મૂળાધારચક્રનું તત્ત્વ તે પૃથ્વીતત્ત્વ છે. જે જે કમળના અથવા ચક્રના જે જે વર્ણો હોય તે તે વર્ણોના ઉચ્ચારણની તે તે કમળ પર અસર થાય છે. મૂળાધારમાં પડેલી કુંડલિનીશક્તિ ઊર્ધ્વમુખી થઈને જાયે ચડે છે અને ખીજાં ચક્રો ભેદીને તે સહસ્રદલકમલમાં શિવ સાથે મળી જાય છે.

સ્વાધિષ્ઠાન ચક્ર:- મૂળાધાર પછીનું ખીજું ચક્ર તે આ સ્વાધિષ્ઠાનચક્ર છે. આ ચક્ર અથવા કમળને છ પાંખડી એટલે કે છ નાડી છે. નાભિપ્રદેશથી થોડે નીચે આ કમળ આવેલું છે. તેનું તત્ત્વ જળતત્ત્વ છે. તેનો ખીજમંત્ર વં અને બં, મં, મં, યં, રં, હં એ છ તેના વર્ણો છે.

મણિપુરચક્ર:- મૂળાધાર પછી આ ત્રીજું ચક્ર છે. નાભિપ્રદેશ એ તેનું સ્થાન છે. તેનો ખીજમંત્ર રં છે અને તે દસ પાંખડીનું કમળ છે. તેના દસ વર્ણો હં, હં, જં, તં, યં, દં, ઘં, જં, પં, ફં છે. તેનું તત્ત્વ અગ્નિતત્ત્વ છે.

અનાહતચક્ર:- આ ચોથા ચક્રનું સ્થાન હૃદય છે. તેનો ખીજમંત્ર યં છે. કં, રં, ગં, ઘં, હં, ચં, છં, જં, જં, ટં, ઠં, એ બાર તેના વર્ણો છે અને તે કમળની બાર પાંખડી છે. તેનું તત્ત્વ વાયુતત્ત્વ છે.

વિશુદ્ધચક્ર:- આ પાંચમા ચક્રનું સ્થાન કંઠ છે. આ ચક્ર કે કમળને સોળ પાંખડી છે. અં, આં, ઇં, ઈં, ઊં, , ઋં, ઋં,

હં, હું, એં, એં, ઓં, ઓં, અં, અં, આ સોળ તેના વર્ણો છે. તેનો ખીજમંત્ર હં છે. તેનું તત્ત્વ આકાશતત્ત્વ છે.

આજ્ઞાચક્ર:—તેનું સ્થાન બ્રહ્મટિના મધ્યભાગમાં છે. આ છત્તું ચક્ર છે. આ ચક્ર અથવા કમળને બે પાંખડી છે. તેનો ખીજમંત્ર ઓં છે અને હં તથા ક્ષં એ બે તેના વર્ણો છે. કુંડલિનીશક્તિ જ્યારે મૂળાધારમાંથી ઉત્થાન પામીને આજ્ઞાચક્રમાં આવે ત્યારે સાધકને બધું નારાયણમય લાગે છે.

યોગનો અભ્યાસ કરવા માટે પ્રથમ સાધકે સ્થિરતા કેળવવી જોઈએ. પ્રાણાયામની ક્રિયાઓનું નામ યોગાભ્યાસ. પહેલાં આસન સિદ્ધ કરવું. તેથી નીચેની શક્તિઓ ખીલે છે. દરેક ચક્રના ખીજમંત્રના ઉચ્ચારણથી તે ચક્રની જાગૃતિ થાય છે. શિષ્યની અવસ્થા જોઈને, તેના ચક્રોની સ્થિતિ વિષે જાણીને પછી સદ્ગુરુ તેને ગુરુમંત્રના જપથી તેના ચક્રો એક પછી એક જાગૃત થાય છે. જ્યાં સુધી આ ચક્રોની જાગૃતિ ન થાય ત્યાં સુધી કુંડલિની જાગૃત ન થાય. આ માટે પ્રથમ તો આસન સ્થિર થવું જોઈએ.

આસન ક્યાં માંડવું? શાંત વાતાવરણ હોય, કુદરતનો રમણીય પ્રદેશ હોય, એકાદ નદી કે નાનો વહેણો જ્યાં હોય, લીલી હરિયાળી એકાંત જગ્યા હોય—આવું અનુપમ સ્થાન યોગાભ્યાસને માટે પસંદ કરવું જોઈએ. ત્યાં કંઈ કલેશ કે ઉદ્વેગ ન થાય તેવું વાતાવરણ જોઈએ. જ્યાં બહુ ઠંડી કે બહુ ગરમી ન હોય તેવો પ્રદેશ પસંદ કરવો જોઈએ. તે સ્થાનમાં જનાવરોનો ભય ન હોવો જોઈએ. આવાં સ્થાનમાં રહીને વિવેક સહિત યોગનું આચરણ કરવું જોઈએ. વિવેક એટલે કે આત્મા અને અનાત્માનું ચિંતન. નાક પર દંષ્ટિ રાખી પ્રાણાયામની ક્રિયા કરતાં કુંડલિની જાગૃત થશે. કેટલાય મહિનાઓ સુધી જ્યારે પ્રાણાયામની ક્રિયા કરશે ત્યારે મૂળાધારમાં

કુંડલિની પ્રથમ સળવળાટ કરશે. જપ કરવાથી બધાં કમળો જાગ્રત થાય છે. ગુરુએ આપેલ મંત્રનો જપ કરવો જોઈએ. મહાન પુરુષો એટલે કે ગુરુઓ શિષ્યનો આધ્યાત્મિક વિકાસ જોઈને મંત્ર આપે છે. તેઓ કહેશે કે તું આ મંત્ર કરીશ તો તારો વિકાસ જલદીથી થશે. તારી જલદી પ્રગતિ થશે. અત્યારે તો ગમે તે માણસ સમજ વગર ગમે તે મંત્ર શિષ્યને આપે છે. કેટલાયે માર્ગમાં સમજ વગર ગુરુઓ પરંપરા પ્રમાણે ગમે તે મંત્ર આપે છે. કુંડલિની જાગ્રત કરવા માટે તો એકઠે એકથી અભ્યાસ કરવો જોઈએ. જે સાધક હજી પ્રથમ અવસ્થામાં હોય તેને મૂળાધારના બીજમંત્ર હં કે તેના વર્ણો શં, સં, ષં, વં, વાળાં મંત્રો અપાવાં જોઈએ. તેને આજ્ઞાયકનો ઝં એ મંત્ર ન અપાય. ઝ એ તો છઠ્ઠા ચક્રનો મંત્ર છે. અજ્ઞાન અવસ્થા દૂર ન થઈ હોય ત્યાં જો છઠ્ઠા ચક્રની જાગ્રતિ થાય તો સાધક ગભરાઈ જાય. તેને યોગાભ્યાસમાં ફોતેલ ન મળે.

પ્રથમ મૂળને જાગ્રત કરવું જોઈએ. કુંડલિનીનો મેરુદંડમાંથી ઉદ્ધાર કરી, ષડ્ચક્રભેદન કરી, તેને સહસ્ત્રદલકમલ એટલે કે બ્રહ્મરંધ્રમાં મેળવવી જોઈએ. આ બ્રહ્મરંધ્ર કે સહસ્ત્રદલકમલ હજાર પાંખડીનું કમળ છે. આ બ્રહ્મરંધ્ર તે જ વૃંદાવન છે. તેમાં જ પરમ પુરુષ છે. કૃષ્ણ, રામ, શિવ જે કોઈ ધૃષ્ટદેવ હોય તે ત્યાં જ છે. કુંડલિની એટલે જગદંબા. લોકો મા, મા એમ બૂમો મારે છે પણ માને સમજવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી. માટે તેઓની તપસ્યા અફળ જાય છે. મા એટલે કુંડલિની. તે જ્યારે સહસ્ત્રદલકમલમાં બાપ સાથે મળે ત્યારે સમાધિમાં લીન થઈ જવાય. કુંડલિની શક્તિ છે અને સહસ્ત્રદલકમલમાં શિવ છે. તે બન્નેનું મિલન તે શિવશક્તિમિલન છે. જ્યારે કુંડલિની જાગ્રત થાય છે ત્યારે બ્રહ્મરંધ્રમાંથી અમૃત ટપકે છે, ત્યારે બાહ્યજ્ઞાન નષ્ટ થાય છે, ત્યારે દેહાધ્યાસનો નાશ થાય છે. જ્યારે કુંડલિનીનું ઉત્થાન થાય છે ત્યારે શરીર સૂકાવા માંડે છે, જો કે તેજ ઘટવું નથી. શરીરના સ્નાયુઓ ફાટે છે અને રોગ

ઉભરાય છે. કુંડલિનીશક્તિ વાતગિતકક્ષના મળ ખાતી ખાતી આગળ વધે છે. શરીર સૂકું લાગે છે. સાધકની ક્ષુધા આ સમયે વધે છે. તે અનેક રોટલી ખાઈ જાય, ખૂબ દાળ પી જાય. તેના કામક્રોધના આવેગોનું જોર પણ વધે છે. જો આ સમયે સદ્ગુરુનું શરણ ન હોય તો સાધક રોગનો ભોગ થઈ પડે છે. કોઈ વાર તો તે મરણ પણ પામે છે. ગુરુએ તો આ બધું કયું છે. તે સંપૂર્ણ રીતે યોગ જાણે છે. યોગક્રિયાઓ કરતી વખતે કોઈ વાર પોતે ખીણમાંથી નીચે પડતો હોય તેવું પણ સાધકને લાગે છે. કોઈ વાર તેને ભયંકર દૃશ્યો દેખાય છે. પણ જો સદ્ગુરુ પાસે હોય તો ગભરાવાની જરૂર નથી, કુંડલિની અનાહતચક્ર સુધી આવે ત્યાં સુધી પતનનો ભય રહે છે. પણ તે પછી સાધક નિર્ભય બને છે. તેની શક્તિ ઘણી વધી જાય છે. જો તે સિદ્ધિઓમાં ન ફસાય તો તે બ્રહ્મરંધ્રમાં જઈને જ શાંતિ મેળવશે. એક વાર જઈ આવે પછી તે ગમે ત્યારે જઈ શકશે. સ્વાધિષ્ઠાન સુધી કુંડલિની આવે ત્યાં સુધીમાં તો સિદ્ધિઓ મળી જાય છે. જો ગુરુનું શરણ ન હોય તો હું સિદ્ધ થઈ ગયો છું એમ જાણી તે સિદ્ધિઓમાં અટવાઈ જાય છે; તેથી કુંડલિની મૂળધારમાં પાછી ફરે છે; આમ તપસ્યા નષ્ટ થાય છે. કુંડલિની આજ્ઞાચક્રમાં આવે ત્યાં સુધીમાં તો પાંચે પાંચ તરવો પર કાબૂ આવી જાય છે. દેહનાં પાંચ તરવો પર કાબૂ આવ્યો એટલે જગતનાં પાંચ તરવો પર કાબૂ આવ્યો અને દેહાધ્યાસનો નાશ થયો. પાંચે પાંચ ભૂત તેના હાથમાં આવ્યાં. એક ભૂત વશમાં આવે તોય ઘણું કામ થઈ જાય છે, બ્યારે આ તો પાંચ ભૂત હાથમાં આવ્યાં. આખા જગત પર તેનો કાબૂ આવી ગયો. આવો યોગી જો કોઈ ને જો કંઈ આજ્ઞા કરે તે આજ્ઞા પરિપૂર્ણ થવાની.

કામક્રોધાદિના આવેગોને લીધે આપણી નસોનું ઠેકાણું નથી અને આપણે આજ્ઞા ચક્ર પર ધ્યાન કરવું છે. આમાં તો ભેજું ચસકી જવાનું. સાધક આમાં ગાંડો જ થઈ જાય. જ્ઞાન વગર સોડહં

સોડહં કરે તે નકામું છે. સોડહં એ તો છેલ્લી અવસ્થાની વાત છે. તેની ઉપર નિર્વિકલ્પ સમાધિ જ બાકી રહે છે. સાધકે અક્ષરંધ્રમાં ક્રમે ક્રમે આગળ જવું જોઈએ. જો એકદમ છેલ્લે પગથિયે કૂદેકા મારવા જઈએ તો પડી જ જવાય. માટે ક્રમે ક્રમે આગળ વધવાનું છે.

કુંડલિની એટલે રાધા. અક્ષરંધ્રમાં કૃષ્ણ છે. રાધાને જ્ઞાન નથી. રાધા એકલી છે અને કૃષ્ણ પણ એકલા છે. અક્ષરંધ્રમાં એટલે કે સહસ્રલક્ષ્મણમાં હજાર પાંખડી છે. એ હજાર ગોપીઓ છે પણ ત્યાં રાધા નથી. તેને ઉપર લાવવાની છે. તેના માર્ગમાં છ કમળોના છ અંતરાયો છે. આ રાધાને ઉપર લાવવા માટે જપ કરવા પડશે. રાધા અને કૃષ્ણનું મિલન થયું કે સમાધિ થઈ અને રાસનું દર્શન થયું. આ થઈ પડ્યકભેદનની વાત. પ્રાણાયામ સિદ્ધ થયો એટલે સાધક ચોથી અવસ્થામાં આવ્યો ગણાય. જ્ઞાન આપવા આપવા માટે જુદા જુદા ભેદ પાડેલા છે. બાકી તો જ્ઞાનની ચોથી ભૂમિકા સત્વાર્પણ, યોગની ચોથી ભૂમિકામાં કુંડલિનીનું અનાહતચક્ર સુધી આવવું તે અને ભક્તિની ચોથી ભૂમિકા 'શ્રદ્ધા'નું જગવું તે—આ બધું સરખું જ છે. જુદે જુદે સ્થળે જુદી જુદી રીતે વર્ણન કરેલાં છે.

પ્રત્યાહાર:—પ્રત્યાહાર તે અષ્ટાંગ-યોગનું પાંચમું પગથિયું છે. મન બહાર ભટકી રહ્યું છે તેને અંતર્મુખ કરવું તેનું નામ પ્રત્યાહાર. બહારના વિષયોમાં ભટકતાં મનને પાછું ખેંચીને અંતર્મુખ કરવું એનું નામ મનનો પ્રત્યાહાર કરવો કહેવાય. પ્રાણાયામ સિદ્ધિ ગણાય.

જ્ઞાની આત્મતત્ત્વના વિચારો અંદર ભરીને કુંભક કરે છે અને માયાના વિચારોનું રચક કરે છે. આ રાજયોગ કહેવાય. પ્રાણાયામ પછી જ રાજયોગમાં જવાય છે. હું આત્મા છું—એ ભાન રહેવું તે કુંભક છે. વિચારોના પ્રાણાયામે વગર ઉદ્ધાર ન જ થાય. આત્મ-વિચારનો કુંભક કરો, અંદર આત્મા જ છે. તે જ અંદર ભરાયેલો

છે. ખીજું કશું છે જ નહિ. ખીજું જે કંઈ હોય તેને કાઢી નાખવું. અનાત્મામાંથી મનને ખેંચી લઇને આત્મામાં મૂકવું તે જ સાચો પ્રાણયામ છે. આ કર્મ તો કરવું જ પડશે. આ માટે જ જ્ઞાની અને તપસ્વી કરતાં યોગીને શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે. ખરાબ વસ્તુ એટલે કે અનાત્માને બહાર કાઢીને સારી વસ્તુ એટલે કે આત્માને બરાબર રાખવો તેનું નામ જ પ્રત્યાહાર. વિષયોનો ત્યાગ કરીને આત્મામાં જ રમણ કરવું તે પ્રત્યાહાર.

ધારણા:— સગુણ અને નિર્ગુણ એમ બે પ્રકારની ધારણા છે. ઝૂંની ચોથી માત્રા પર, મૂર્તિ પર કે શુરુના ફેટા પર કે કોઈ પણ જિંદુ પર દષ્ટિને સ્થિર કરવી તે સગુણ-ધારણા અથવા બાહ્યધારણા કહેવાય. આંખ બંધ કરીને આ ત્રાટક નહિ થાય. ત્રાટક તો ઓછામાં ઓછું એક કલાક કરવું જોઈએ. ત્રાટક કરતાં કરતાં આપોઆપ આંખ બંધ થઈને પછી અંતર્મુખ થઈ જવાય એટલે અંદર ધારણા થશે. તેને અંતરધારણા કહેવાય. ઉત્તમ ધારણા તે આત્માની ધારણા છે. આત્માની ધારણા કરવી એ શ્રેષ્ઠ છે. કોઈ દેવ પર, કોઈ કમળ પર, કોઈ ચક્ર પર, હૃદયમાં કે બ્રહ્મકુટિમાં કયાંય ધારણા ન કરતા પોતે પોતાની જ ધારણા કરે તે શ્રેષ્ઠ ધારણા કરે છે. આ ધારણા નિત્યસિદ્ધ જ કરી શકે છે. નિત્યસિદ્ધની વાત જુદી છે. પૂર્વે તેણે બધી ક્રિયાઓ કરી છે માટે તે સીધો જ ધારણામાં જઈ શકે છે. આપણે તો ભગવાનના ફેટા પર કે ઝૂં પર ધારણા કરવી એટલે કે ત્રાટક કરવું.

રાજયોગમાં ત્રાટક બહુ ઉપયોગી છે. કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર મટકું માર્યા સિવાય સ્થિર દષ્ટિએ જોવું તે બાહ્યત્રાટક કહેવાય. એક કલાક સુધી આમ ત્રાટક કરવું જોઈએ. પછી આંતરત્રાટક થાય. અંતરમાં ધ્યાન કરવાનું છે. પહેલાં તો ધ્યાન કપાળમાં, નાભિમાં કે કોઈ પણ ચક્રમાં કરવું. પછી આંખ સ્થિર થઈ જશે. ત્રાટકથી

અનેક સિધ્ધિઓ આવે છે સંકલ્પસિધ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે આ સ્થિતિમાં સાધકને જે જ્ઞાન ન હોય તો તે લોકોમાં પૂજવા માટે સિધ્ધિઓનો ઉપયોગ કરે અને તેથી તેનું પતન થાય. દરેક ભૂમિકામાં ગુરુની જરૂર છે. યોગ પરિપૂર્ણ રીતે ન સધાય ત્યાં સુધી ગુરુની જરૂર છે જ. પ્રાણાયામ કરતાં કરતાં ત્રાટક થવું જોઈએ.

ધ્યાન:—ધારણાની પરાકાષ્ઠા તે ધ્યાન. ધ્યાન કરતાં કરતાં ઓમય, કૃષ્ણમય, રામમય કે શિવમય થઈ જવાય. જે વસ્તુ પર ધ્યાન થાય તે વસ્તુ અને ધ્યાન ધરનાર બન્ને એક થઈ જાય તે ધ્યાન કહેવાય. હું અને તું એક થઈ જાય. આપણે બધાં કેવું ધ્યાન ધરીએ છીએ? ત્રણ ત્રણ કલાક સુધી શિષ્ય જ્યારે ગુરુ પર ધ્યાન ધરે ત્યારે શિષ્ય શિષ્ય નથી રહેતો પણ પોતે ગુરુ જ બની જાય છે. જેમ કીડો ભમરીનું ધ્યાન કરતા ભમરી થઈ જાય તેમ સાધક અથવા ધ્યાતા ધ્યેયમય બની જાય છે.

સમાધિ:—ધ્યાનની પરાકાષ્ઠા તે સમાધિ. જેમાંથી એક થયા પછી હું આત્મા છું એમ કહેનાર પણ ન રહ્યો. હું જ ગુરુ છું એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ. જેમાંથી એક જ રહ્યો. પછી તો એકેય ન રહ્યો તેનું નામ સમાધિ ત્યાં તો બધું ય ચૂપ. મૌનવ્યાખ્યા પ્રકટિતં પરબ્રહ્મ તત્ત્વં યુવાનમ્ । ત્યાં તો મૌન જ વ્યાખ્યા છે. ત્યાં બોલે શ્રેણ? ઉપર વર્ગવેલી યોગની ક્રિયાઓ પરિપૂર્ણ થયા પછી જ આ નિર્વિકલ્પ સમાધિ આવે છે. આ સમાધિ ચોવીસે કલાક રહે છે. પાંચે તત્ત્વોને વાટી નાખીને એટલે કે તેના પર કાળુ મેળવ્યા પછી સાધક ચોવીસે કલાક ધ્યાનની અવસ્થામાં જ રહે છે તેની ભગવાનમય સ્થિતિ રહે છે. એ સંન્યાસી છે. આટલી ક્રિયાઓ કરે ત્યારે બ્રહ્મનિષ્ઠ થવાય. યોગી શું બેઠો જ રહેતો હોય કે ?

સમાધિનું વર્ણન સાંભળીને અર્જુન ખુશ થઈ ગયો. આ તો બહુ સરસ. ત્યાં લડવાનું જ ન, રહે. યોગી થયા પછી કર્મ નહિ

કરવાનું રહે. ભગવાન તેનું મન સમજીને કહે છે કે યોગી શું બેઠો જ રહે કે? યોગી શું કર્મો નથી કરતો? યોગની ક્રિયાઓ સિદ્ધ થયા પછી પણ તે પ્રારબ્ધકર્મો તો ભોગવે છે. તે સહજ સમાધિમાં રહે છે. તે બ્યારે દેહાધ્યાસને છોડવો હોય ત્યારે છોડી શકે છે અને ઇચ્છા થાય ત્યારે સમાધિમાં જઈ શકે છે. બ્યાં સુધી રૂટની (Route-રસ્તો) ખજાર ન હોય ત્યાં સુધી જ ઉપાધિ છે. આપણને ખજાર પડી કે આ 'એન' રૂટ અને 'ડી' રૂટ આપણને અહીં પહોંચાડશે કે તરત જ તેમાં બેસીને આવી જવાય. જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, રાજયોગ એ બધા રૂટ મારા તરફ, ભગવાન તરફ જ આવે છે. બધી બસો ત્યાં જ જાણી રહે છે.

જો ભગવાન ઉપર સહેજ પણ પ્રેમ નહિ થાય તો એકે રૂટમાં નહિ બેસાય. પ્રથમ તો ભગવાન પર પ્રેમ થવો જોઈએ. પ્રથમ તો ભક્તિની જરૂર છે. પ્રેમ નહિ હોય તો યોગ કે જ્ઞાન કંઈ થઈ શકશે નહિ. પ્રેમ ન થાય તો કશી ક્રિયા જ ન થઈ શકે. પ્રથમ તો ભક્તિ કરો. રામ રામની ધૂન કરો સૌથી સુલભ યોગ છે ધૂનયોગ. ધૂન કરવાથી પ્રાણાયામની ક્રિયા આપોઆપ થઈ જાય છે. એકદમ જોસથી 'જય જય વિક્લ, જય જય વિક્લ'ની ધૂન કરો. તેમાં ભક્તિકા પ્રાણાયામ જ થાય છે. શ્વાસની ધમણ જોસમાં ચાલે છે અને શરીરમાંથી પરસેવો નીકળે છે. વિક્લમાં 'વ' એ મૂળાધારચક્રનો વણુ છે. વં એ સ્વાધિષ્ઠાનચક્રનો ખીજમંત્ર પણ છે. પ્રેમપૂર્વક આ ધૂન કરતા સ્વાધિષ્ઠાનનો આનંદ એટલે કે ઠંડક મળી જાય છે. તમે ઘણી વાર કહો છો કે આ તાલ શું ફૂટવા? આ માટે આ જ્ઞાનની જરૂર છે. આ માટે આ બધી ગુપ્ત વાતો પ્રગટ કરવી પડે છે. ભગવાનના નામસંકીર્તનથી બધાં ચક્રોની કે કમળની પાંખડીઓ જાગ્રત થાય છે. ઘણાંની કુંડલિની તે દ્વારા જાગ્રત થઈ જાય છે. કુંડલિની જાગ્રત થયા પછી તો છટકાતું જ નથી. કુંડલિની બધાં કમળોનું ભેદન કરીને છેવટે બ્રહ્મરંધ્રમાં લીન થઈ જાય છે. ધૂનયોગથી બાહ્યજ્ઞાન લુપ્ત થઈ જાય છે અને સીધી સમાધિ પ્રાપ્ત થાય

છે. ખૂબ જિંદગી સ્વરે નામસંકીર્તન કરો તો બધાં ય ચક્રો તૂટી જશે તમને આ અનુભવ જરૂર થશે. પછી હું જ યોગ્ય માણસને મોકલીશ કે જે બધું ય કરાવી દેશે. જેઓ લજ્જન કરે છે તે બધાં આ યોગ જ કરે છે, જેઓ લજ્જન કરે છે તેઓની કુંડલિની જાગ્રત થઈ જાય છે. ઘણાંની કુંડલિની જાગ્રત થઈ ગઈ છે. જેનારાં જોઈ શકે છે પણ સાધકો જાણતા નથી. જે સાચા ભાવથી સંકીર્તન થાય તો કુંડલિની જરૂર જાગ્રત થાય. સંગીતમાં ગાવું એ જુદી વાત છે અને ધૂનની વાત જુદી છે. તમારાથી અષ્ટાંગયોગનું આચરણ થઈ શકતું નથી પણ ધૂનયોગ તો કરો. તેનાથી નિર્વિકલ્પ અને સહજ બનને સમાધિ થઈ જશે ધૂન જ યોગ છે. તેનાથી કેવળ કુંભકમાં જ સીધા જાય છે કેવળ કુંભક એટલે નિર્વિકલ્પ સમાધિ. કેવળ કુંભકમાં પ્રાણ એકદમ જીડે ચાલી જાય છે. ભક્તિથી કેવળ કુંભક એકદમ થઈ જાય છે ભક્તો તેમાં કલાકો સુધી પડ્યા રહે છે. તેમનું બહારનું જ્ઞાન એટલે કે દેહાધ્યાસ એકદમ લુપ્ત થઈ જાય છે અને ભગવદ્-મય સ્થિતિ થઈ જાય છે. જ્યારે કેવળ કુંભક થાય ત્યારે, જ્યારે પ્રાણ અને અપાન ભેગા થાય ત્યારે કુંડલિની સડસડાટ જિંદગી ચલી જાય છે અને વૃંદાવનમાં, પંદરપુરમાં, જ્યાં હજુદેવ છે એ બ્રહ્મરંધ્રમાં સ્થિર થઈ જાય છે. બ્રહ્માનંદજીએ કહ્યું છે તેમ

“જળ પ્રાણ અપાન મિલાવે
તય કુંડલિની જીડ જાવે.”

પ્રાણ અને અપાનના મિલનથી કુંડલિનીશક્તિ બ્રહ્મરંધ્રમાં જઈ શિવ સ.થે મળે ત્યારે અથાગ આનંદ મળે છે. શિવશક્તિ મિલનથી જન્મમરણ પર કાબૂ આવી જાય છે. એથી પંચમહાભૂતતત્ત્વ પર તેને કાબૂ મળી જાય છે

ભક્ત, જ્ઞાની, યોગી કે યોગારુઢ ત્રણે હું જ છું. આ ત્રણે મારાં જુદાં જુદાં નામો છે. જે યોગી છે તે ભક્ત છે અને જ્ઞાની

પણ છે; જે લક્ષ્ય છે તે યોગી અને જ્ઞાની પણ છે; જે જ્ઞાની છે તે લક્ષ્ય અને યોગી પણ છે.

એ ચાર પ્રાણાયામથી કે થોડી વાર પદ્માસન પર બેસવાથી જીવ પરાતપર શિવ ન થઈ શકે, તે બ્રહ્મમય સ્થિતિમાં ન જઈ શકે. આત્મા અને અનાત્માના વિચાર સહિત જે પ્રાણાયમ આદિ યોગક્રિયાઓ કરે તે જ રાજયોગી છે. આત્મા શું અને અનાત્મા શું તેની સમજ વગર ફક્ત સિદ્ધિઓ માટે જે યોગક્રિયાઓ કરે તે હઠયોગી કહેવાય. રાજયોગીનો અર્થ સમજવો જોઈએ. સુન્દર લગવી કંઈની પહેરીને પલંગમાં પડ્યો હોય તે ઉપરથી શું તે રાજયોગી છે એમ કહેવાશે ? તેણે યોગનું આચરણ કયું છે કે નહિ તે જોવું જ પડશે. તમે તેની સાથે રહેશો તો સમજ પડી જશે. જેને સંગીતનું જ્ઞાન હોય તેની પાસે હારમોનિયમની પેટી મૂકી દેતી. તે જરૂર વગાડશે. માણસનો સ્વભાવ જ એવો છે કે પોતાની પ્રિય વસ્તુ પાસે આવે કે તરત જ તેને વળગે. રાજયોગીની પાસે યોગની વાત કરો એટલે તરત તમને તે યોગક્રિયાઓ જાણે છે કે નહિ તેની સમજ પડશે. જે તેને ખરી વસ્તુની ખબર નહિ હોય તો ગોટાળામાં પડશે.

જે અષ્ટાંગયોગનું મહાન કર્મ પૂર્ણ કરીને બેઠો છે તે યોગી છે, તે જ યોગારૂઢ છે. જે આ પંચમહાભૂતને સમજીને સહજ ભાવમાં રહેલો છે તે રાજયોગી છે. પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પંચમહાભૂતતત્ત્વોનો; પ્રાણ, અપાન, સમાન, વ્યાન અને ઉદાન એ પંચ પ્રાણોનો; અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનાંદમય એ પંચ કોશોનો; શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પંચ વિષયોનો; પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોનો તથા પંચ કર્મેન્દ્રિયોનો;—આ બધાં પંચ પંચનો જેણે વાટાઘાટ કર્યો છે એટલે કે નાશ કર્યો છે તે યોગી છે. કુંડલિની સહસ્રદલકમલમાં લીન થાય કે આ બધાંનો નાશ થઈ જાય અને સમાધિ થઈ જાય. સમાધિમાં કંઈ જ નથી. એ

અનુભવગમ્ય છે. જે આ નાટક-ધર્મચરી સરકારનું નાટક-જુએ તેને વિષયોનું નાટક કેમ ગમે? જે પરાત્પર સ્થિતિમાં રહે તે રાજયોગી છે.

આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો પડશે. સવારમાં વહેલા જાગી પદ્માસન પર ધ્યાન કરો એટલે કે યોગ કરો. બપોરે સત્સંગ દ્વારા જ્ઞાનસાધના કરો. રાત્રે ભજન કરો, ભક્તિ કરો. આમ યોગ, જ્ઞાન અને ભક્તિ ત્રણેનો સમન્વય કરો.* (૧૩)

प्रशान्तात्मा विगतभीर्बल्यारिब्रते स्थितः ।

मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत् मत्परः ॥ १४ ॥

યોગીએ અંતઃકરણ શાંત રાખી, નિર્ભય થઈને બ્રહ્મચર્યવ્રત આચરવું અને મનનો સંયમ કરીને તથા મારું ચિંતન કરીને મારામાં પરાયણ બની ધ્યાનસ્થ રહેવું. (૧૪)

ગમે વખતે આપણે અષ્ટાંગયોગનું વર્ણન કર્યું. આ વખતે આપણે અષ્ટાંગયોગના ચાર ભાગ પાડીએ; મંત્રયોગ, લયયોગ, હઠયોગ અને રાજયોગ.

ભગવાન હવે અર્જુનને અષ્ટાંગયોગના ચાર પેટા વિભાગ સમજાવે છે

જ્યાં સુધી રાજયોગમાં ન જવાય ત્યાં સુધી બધા યોગ અધૂરા રહે છે. પ્રથમ તો યોગ આચરનારનું ચિત્ત પ્રસન્ન હોવું જોઈએ. તેનું મન નિર્ભય હોવું જોઈએ. જેનું ચિત્ત પ્રસન્ન છે તેનું જ મન નિર્ભય રહી શકે. અર્જુનનું મન હજી અપ્રસન્ન છે. અપ્રસન્ન મન હોય તો યોગની સમજ પડે નહિ. આચરણની વાત તો પછી. યોગ સમજવા માટે મનને પ્રસન્ન રાખવું જોઈએ. સમજવાની વાત પહેલાં કરો, પછી આચરણની વાત થશે. યોગમાં તો એક એકથી ચડિયાતી

*તા. ૧૧-૬-૫૫ રવિવારનું દસમું પ્રવચન અહીં પૂરું થાય છે.

વાતો આવે તેમાં જરા પણ ભૂલ થાય તો ગરબડ થવાની. આ વાતો યુક્તિમાં ઉતારવા માટે મનને શાંત કરવું જોઈએ. આ સમજવા માટે બે ત્રણ કલાક પૂરતું ચિત્ત સ્વચ્છ હોવું જોઈએ. આચરણ તો અલય વગર થવાનું જ નથી. ચિત્તની અસ્વસ્થતા છોડવી જ પડશે. કષ્ટને પ્રિય હોય તેવી વાતો અહીં નથી થતી. મારામાં પરાયણ રહીને વાત કરે તો જ સમજાય. આ માટે બીજા બધાં કામો છોડી દેવા પડશે. આમ કરે તો જ યોગ સુલભ રીતે સમજાય.

(૧) મંત્રયોગ: — સોડહમ્, ઓ કે ગમે તે જપ કરો. મંત્રમાં મનનો લય થાય તો મંત્રયોગ થાય. કેવળ જપ કર્યા જ કરવાનો. યમ, નિયમ, આસન અને પ્રાણાયામ એ ચાર ભાગ તો મંત્રયોગમાં પહેલાં આવી જાય છે. મંત્રયોગ, હૃદયોગ, લયયોગ અને રાજયોગ એ ચારેમાં યમ, નિયમ, આસન, અને પ્રાણાયામ તો પહેલાં આવે છે. અષ્ટાંગયોગના આ પ્રથમ ચાર અંગ તો દરેક યોગમાં પ્રથમ ગણવાનાં છે.

મનની પ્રસન્નતાપૂર્વક, નિર્ભયતાપૂર્વક, બિલકુલ અશાંતિ વગર ત્રણથી છ કલાક સુધી ગુરુગમ્ય મંત્ર કરવા. જેટલા કરોડ મંત્ર કહ્યા હોય તેટલા મંત્ર આ રીતે કરો તો શરીર ચિન્મય બની જાય અને મંત્રસિદ્ધિ મળે. આપણાં શરીર પર સાડા ત્રણ કરોડ રોમ છે. માટે સાડા ત્રણ કરોડ જપ થાય ત્યારે મંત્રયોગ સિદ્ધ થાય છે. જેની વાત પ્રકૃતિ છે તેણે સાડા ત્રણ કરોડ જપ કરવા જોઈએ. જેની પિત્ત પ્રકૃતિ છે તેણે તેથી અડધા કરવાના અને કફ પ્રકૃતિવાળાએ એક કરોડ મંત્ર જપવાના. વાત પ્રકૃતિવાળો કનિષ્ઠ, પિત્ત પ્રકૃતિવાળો મધ્યમ અને કફ પ્રકૃતિવાળો ઉત્તમ સાધક ગણાય છે. ગુરુ જ આ બધું સમજીને મંત્રજપ કરાવે છે. ગુરુ જ વધારે સમજે છે. જપ કરતાં કરતાં મંત્રયોગ સિદ્ધ થાય છે. મંત્રયોગ સિદ્ધ થયા બાદ ગુરુ સાધકને લયયોગમાં લઈ જશે.

(૨) લયયોગ:—લય શેનો કરવાનો? ઇન્દ્રિયોનો સ્વામી મન અને મનનો સ્વામી પ્રાણ છે. ઇન્દ્રિયોનો લય મનમાં થાય અને મનનો લય પ્રાણમાં થાય. લયયોગમાં મનનો જ લય કરી નાખવાનો છે. મનનો લય કરવા માટે ષષ્ઠમુખી મુદ્રા કરીને નાક અને કાન બંધ કરીને, એ આંગળીથી મોઢું બંધ કરીને યોગી અંદરનો અવાજ સાંભળવાનો પ્રયત્ન કરે છે. અંતરનાદમાં મનનો લય કરી નાખવાનો છે. નાદનાં શ્રવણ માટે રાત્રે બારથી બેનો સમય વધારે સારો કારણ કે તે વખતે સર્વત્ર શાંતિ હોય છે. તે વખતે ધ્યાન કરે તો અવાજ સંભળાય. મન જે બહિર્મુખ છે તેને અંતર્મુખ કરવાનું છે. મનનો આ અંતરનાદમાં લય કરવાનો છે, મંત્રમાં લય અથવા નાદમાં લય-ગમે ત્યાં લય કરી નાખો. નાદમાં મનનો લય એ લયયોગ કહેવાય.

પ્રાણ ચાલે છે અને તેનો અવાજ તો થયા જ કરે છે. બંસરીનો, વીણાનો, તમરાનો, શંખનો, વાદળના ગડગડાટનો વગેરે નાદ અંદરથી સંભળાય છે. યોગીઓ આવા આવા નાદ સાંભળે છે. વાદળના ગડગડાટનો નાદ એ દસમો નાદ છે. અવાજમાં મનનો લય કરી નાખવાનો છે. બહાર કરતાલના અવાજમાં કે મંજીરાના અવાજમાં પણ લય તો થાય છે.

(૩) હઠયોગ:—‘હ’ એટલે સૂર્યનાડી અને ‘ઠ’ એટલે ચંદ્રનાડી. સૂર્યનાડી તે પિંગળા અને ચંદ્રનાડી તે ઈડા. જમણી નાડી તે પિંગળા છે અને ડાબી નાડી તે ઈડા છે. શ્વાસ નાભિમાંથી ચાલે છે અને લગભગ બાર આંગળ સુધી બહાર જાય છે. યોગીઓ આ શ્વાસને બેઈ શકે છે. હઠયોગનો અભ્યાસી શ્વાસને નજીક નજીક લાવતો જાય છે. શ્વાસ અંદર ચાલે પણ બહાર ન નીકળે એવી સ્થિતિ તે લાવે છે. આવી રીતે પ્રાણનો નિરોધ તે હઠયોગ. અષ્ટાંગયોગમાં વર્ણવેલી યમ, નિયમ, આસન અને પ્રાણાયમ સુધીની ક્રિયા હઠયોગની

છે. પ્રાણના નિરોધ સુધી હઠયોગનું આચરણ છે. તેનાથી આગળ જવું જ જોઈએ

(૪) રાજયોગ:- અષ્ટાંગયોગના છેલ્લા ચાર અંગ પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ રાજયોગમાં આવે. રાજયોગમાં મનનો નિરોધ કરવાનો છે. અહીં જ્ઞાનની જરૂર છે. જે મનનો નિરોધ કરે તે જ્ઞાની છે. પ્રાણાયામ સુધી હઠયોગની હદ ગણાય. પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ ચારે રાજયોગમાં ગણાય. હઠયોગ સિવાય રાજયોગ થવાનો જ નથી. અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વગર તો બધા યોગ નકામા જ છે. હઠયોગદ્વારા એકાદ બે કલાક પ્રાણનો નિરોધ કરી શકાય પણ બાકીના બાવીસ કલાક શું કરવું? આ માટે હઠયોગીએ રાજયોગી થવું જ પડે. એ માટે જ્ઞાનની જરૂર છે જ. એ માટે ભક્તિ કરવી પડશે. ભક્તિ વગર તો હજારો જન્મો સુધી હઠયોગ કર્યા જ કરો પણ કંઈ વળશે નહિ. પ્રેમ વગર પ્રાણનિરોધ નકામો છે. હઠયોગ કંઈ ખરાબ નથી પણ સિદ્ધિ માટે પ્રાણનો નિરોધ કરવો તે નકામું છે. સિદ્ધિ તો આવવાની જ પણ સિદ્ધિ માટે જ પ્રયત્ન કરનાર આગળ ન વધી શકે. જડ સમાધિ કરનારને લોકો મહાત્મા ગણે પણ તે વ્યક્તિ આગળ વધી શકતી નથી. સિદ્ધિઓ તો જન્મુ જેવી છે. સિદ્ધિઓ વડે જન્મુ કે ચમત્કાર દેખાડનાર મહાત્મા લોકોની સેવા મેળવે એટલે તેમને યોગનું ફળ મળી ગયું. તે ત્યાં અટકી જાય. તેનો યોગ વિષયની પ્રાપ્તિ માટે હતો. પોતાના સ્વરૂપને જાણવા માટે જે યોગ કરે તેનું નામ રાજયોગી. હઠયોગમાં સિદ્ધિઓ લલે આવે પણ તે સિદ્ધિઓ તો નાશવંત છે. સર્વથી શ્રેષ્ઠ સિદ્ધિ તો આત્મસિદ્ધિ છે. નાશવંત સિદ્ધિઓ માટેની મહેનત તો પાણીમાં જાય છે.

એક વાર એક મહાત્મા ક્યાંક જતા હશે. તેમને રસ્તામાં ખીજ મહાત્મા મળી ગયા. હવે બન્ને સાથે મુસાફરી કરવા લાગ્યા. રસ્તામાં એક નદી આવી. હવે શું કરવું? આ બે મહાત્માઓમાં

એક હકયોગી હતા. તેમણે બીજા મહાત્માને પૂછ્યું કે તમને કંઈ સિદ્ધિ છે કે નહિ. મેં તો પાણી ઉપર ચાલવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે. બીજા મહાત્માએ જવાબ આપ્યો કે મારી પાસે સિદ્ધિ નથી. હું તો કંઈ રસ્તો મળે તેમ કરીશ. સિદ્ધિવાળા મહાત્મા તો પાણી પર ચાલવા લાગ્યા. આ બાજુ એક હોડકાવાળો આવ્યો અને મહાત્માને બેઠેલા જોયા. તેણે મહાત્માને પોતાની હોડીમાં બેસાડી દીધા. સિદ્ધિવાળા મહાત્માએ નદી પાર કરી. આ બાજુ હોડકામાંથી ઊતરીને મહાત્માએ કહ્યું કે 'મેં લી આ ગયા.' હોડકાવાળાએ તેની પાસેથી બે પૈસા પણ ન લીધા. પેલા મહાત્માએ બે પૈસાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવામાં બાર વર્ષ ગ્રામ્ય અને મને સિદ્ધિ મળી છે એવો અહંભાવ વધ્યો.

નર્મદાકિનારે ગંગનાથમાં બ્રહ્માનંદજી નામે સાધુ રહેતા હતા. તેઓ હતા અઢારસો સત્તાવનતા બળવાળો, તાત્યા ટોપેના સાથી. પાછળથી તેમણે વૈરાગ્ય લઈ લીધો. તેઓ યોગાભ્યાસી હતા. યોગાભ્યાસથી હમેશાં મસ્તીમાં જ પડ્યા રહેતા. ગંગનાથની જગ્યા ચાણોદ પાસે આવેલી છે. ગંગનાથમાં નદીના પાણી ઘણાં ઊંડાં છે. મહારાજ બ્રહ્માનંદજી નદીને તીરે બેઠા છે અને નદીનાં પાણી સામે જોયા કરે છે. નદી તરફ જોયા કરવાથી ધ્યાન સારું થઈ શકે છે કારણ કે પાણીથી Vibrations (વાઈબ્રેશન-આદોલનો) સારાં થાય છે. પાણી પર જો કોઈ એકાગ્રતા કરે તો ધ્યાન જલદી સિદ્ધ થાય. રાજસ અને તામસ ભાવો નીકળી જાય. બ્રહ્માનંદજી મહારાજ નદી તરફ જોયા કરે છે. સત્સંગ માટે બે ત્રણ માણસો આવેલા હતા. તેઓ પણ મૂંગા મૂંગા બેઠા હતા. બ્રહ્માનંદજીને કંઈ પ્રવચન કરવાની ઇચ્છા જ નહિ. મારે પ્રવચન કરવું છે એમ હું કહું તો સાંભળનારને મારે ખુશ કરવા જોઈએ. જેને સ્વાર્થશુદ્ધિ હોય તે જ પ્રવચન કરવું છે એમ કહે છે. બ્રહ્માનંદજી જેવા સાધુઓને શો સ્વાર્થ હોય ?

આને તો લોકો શુદ્ધજ્ઞાનની વાતો બહુ કહે છે. તેઓ મહાત્માઓની પરીક્ષા કરવા જાય છે. તેઓ મહાત્માઓને પ્રશ્નો પૂછે તો પણ પોતાની વિદ્વતા દર્શાવવા માટે, નમ્રભાવે નહિ. પ્રશ્ન તો નમ્રભાવે પૂછાવો જોઈએ. મહાત્મા સમજી જ જાય છે કે પ્રશ્ન કયા ભાવથી પૂછાયો છે, હોડથી કે અંતરથી. હોડથી પૂછાયેલા પ્રશ્નના જવાબમાં સાચા મહાત્મા તો મૌન જ જાળવે. પંડિતોને પૂછો, અમને શી સમજ પડે એમ કહીને વાત જ ટાળી દે. ભગવાને પણ કહ્યું છે કે બ્રહ્મવિદ્યા એ તો ગુપ્તવિદ્યા છે. બ્રહ્મવિદ્યા રાવણના હાથમાં ન જવા દેવાય. બ્રહ્મવિદ્યાની ગુપ્ત વાતો તો અધિકારી પાસે જ કરવી. આ મર્મની વાત, આ જ્ઞાનની વાત તો માણસની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ અને પ્રેમભાવ જોઈને જ થાય. એ વાતથી તો બંધન પણ કપાઈ જાય. આપણે મહાત્માઓ પાસે જઈને આપણું જ્ઞાન દર્શાવીએ છીએ.

પેલા બ્રહ્માનંદજી નદી તરફ જોતા હતા. અચાનક જ તેઓ ખડખડાટ હસી પડ્યા. પાસે બેઠેલાઓને કંઈ ન સમજાયું. તેવામાં કોઈ પુરુષ નદીમાં દેખાયો. મહારાજે તેને 'ધધિર આવ' કહ્યું. તે પુરુષ મહારાજની પાસે આવ્યો. નદીમાંથી આવેલ પુરુષ દિગંબર અવસ્થામાં હતો. તેણે મહારાજની સામે જોયું અને મહારાજે તેની સામે જોયું. મહારાજે કહ્યું, 'ચલે જવ'. થોડી વારે તે પુરુષ નદીમાં જતો દેખાયો. જેમ તે અદૃશ્યમાંથી આવ્યો તેમ તે ચાલ્યો ગયો. મહારાજની પાસે બેઠા હતા તેઓ કંઈ સમજ્યા નહિ. તેમને તો આ બધું ચમત્કાર જેવું લાગ્યું. તેમાંનો એક બોલ્યો, 'મહારાજજી, આ તો કોઈ સિદ્ધ પુરુષ હશે ને!' એકાદને તો વળી પધરામણી કરાવવાનો ભાવ થઈ ગયો. બ્રહ્માનંદજીને લાગ્યું કે વાતનું વતેસર થાય છે. વળી આ બધા હતા તો ખરા જિજ્ઞાસુઓ. જિજ્ઞાસુઓને તો સમજ પાડવી જ જોઈએ. પછી મહારાજે સમજણ આપી.

“આ જે દિગંબર અવસ્થામાં હતો તે હતો હઠયોગી. તે પોતાના

આશ્રમમાં હઠયોગની ક્રિયા કરતો હતો અને ગામના લોકો તેની સેવા કરતા હતા. તે ગામની એક વિધવા બાઈ તેની સેવા કરતી. લોકોનું તો શું પૂછવું? આ હઠયોગી અને યુવાન વિધવા વચ્ચે ખરાબ સંબંધ છે એવી કલ્પનાઓ શરૂ થઈ અને ધીરે ધીરે નિંદા ટીકાનો વિષય મળી ગયો. મહારાજને કાને આ વાત આવી અને તેમને અકળામણ થઈ. તેમને લોકો ઉપર ક'ટાળો આવ્યો. તેમનાં મનમાં રાગદ્વેષ થયો. તેમને નદીમાં પડીને આપઘાત કરવાનો વિચાર આવ્યો. તેમણે નદીમાં શરીરને ડૂબાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ ડૂબાવું નથી, મરી શકાવું નથી. જીવ કાઢવાનું મન કોને થાય? વળી તેમને પાણી પર ચાલવાની અને અદૃશ્ય થવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હતી. મેં તેને જોયો અને ઈશ્વારાથી સમજાવ્યું કે નિંદાથી ગભરાવું શા માટે? સાચો રસ્તો રાજયોગનો છે, મન પર કાબૂ મેળવવાનો છે તે તેને સમજાવી દીધું. હવે તે આપઘાતનો પ્રયત્ન નહિ કરે.” બ્રહ્માનંદજી તો ત્રિકાલજ્ઞ પુરુષ હતા.

આ વાત પરથી સમજાશે કે સાચો રસ્તો રાજયોગનો છે. હઠયોગમાં તો મર્યાદાઓ છે. હઠયોગની મર્યાદા આપણે પ્રાણાયામ સુધી બાંધી છે. પ્રાણનો નિરોધ થાય તેથી સિદ્ધિ તો જરૂર મળે. વાયાસિદ્ધિ મળે, સંકલ્પસિદ્ધિ મળે, પાણી પર ચાલવાની અને ઉડવાની પણ સિદ્ધિ મળે. પરંતુ સાધક આ સિદ્ધિઓમાં ફસાઈ જાય છે. રાગદ્વેષ રૂપી અજ્ઞાન જ્યાં સુધી ન જાય ત્યાં સુધી આત્મજ્ઞાન ન થાય. લોકો ભલે નિંદા ટીકા કર્યા કરે. જો તું નિંદાટીકાથી ગભરાય તો તારી વચ્ચેસ વર્ષની તપસ્યા પાણીમાં જશે એમ બ્રહ્માનંદજીએ પેલા હઠયોગીને સમજાવ્યું. તે સમજી ગયો અને રસ્તો આવેલો પણ હસતો હસતો આવ્યો ગયો.

જ્યાં સુધી રાજયોગ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી યોગની ક્રિયા પૂર્ણ થઈ એમ ન ગણાય. જ્યાં જ્યાં મન જાય ત્યાંથી પાછું લાવીને ગુરુચરણમાં સ્થિર કરવું જ જોઈએ. જ્યાં સુધી અંતરમાં મારા પર

પ્રેમ ન થાય ત્યાં સુધી હે અભૂત, કંઈ જ થતું નથી. સિદ્ધિઓ મેળવવા હઠયોગનું આચરણ કરે તે તો બહુ જ ખરાબ છે. ખરી સિદ્ધિ કઈ? ખરી સિદ્ધિ એ ભગવાનની પ્રાપ્તિ છે. આત્મસિદ્ધિ જ સિદ્ધિ, બાકી બીજી બધી સિદ્ધિઓ તો વિષયોથી પણ ખરાબ છે. એ સિદ્ધિઓ તો માર્ગમાં આવતી રૂકાવટો છે. જ્યાં સુધી હઠયોગી રાજયોગમાં ન જાય ત્યાં સુધી પૂર્ણ થતો નથી.

લક્ષિત એ રાજયોગનું અંગ છે. જ્યાં સુધી ભગવાન પર પ્રેમ ન થાય ત્યાં સુધી બધા યોગ અધૂરા છે. રાજયોગમાં જ્ઞાનની જરૂર પડશે. જ્ઞાન સિવાય યોગ પણ અધૂરો છે. ભગવાન સાથે જોડાવું તે યોગ. મારી સાથે જોડાવું, મને પ્રાપ્ત કરવો એ જ યોગ છે. ચિત્તની વૃત્તિઓનો નિરોધ તે યોગ કારણ કે હું મન નથી, યુક્તિ નથી, અહંકાર નથી, ચિત્ત નથી. શ્રી શંકરાચાર્યે કહ્યું છે કે:

મનોબુદ્ધ્યહંકારચિત્તાનિ નાહમ્ -

ન ચ શ્રોત્રજિહ્વે ન ચ ગ્રાણનેત્રે ।

ન ચ વ્યોમ ભૂમિર્ન તેજો ન વાયુશ્ચ

ચિદાનંદરૂપઃ શિવોઽહં શિવોઽહમ્ ॥

હું પ્રાણુ નથી, હું પંચ વાયુ નથી...તો પછી પ્રાણુયામ શું? શું તમે ચોવીસ કલાક પ્રાણુનો નિરોધ કર્યા કરશો? મનના નિરોધ માટે સહેલો રસ્તો છે લક્ષિત. જેને મારા ઉપર પ્રેમ હશે તે પ્રત્યાહાર કરશે જ. તે જ કરી શકે, બીજાથી સાચા અર્થમાં પ્રત્યાહાર નહિ જ થાય. પ્રત્યાહાર પછી ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ આવે. લક્ષિતથી પણ સમાધિ પ્રાપ્ત થાય.

જ્ઞાન, લક્ષિત અને યોગની શાસ્ત્રોમાં વળુવેલી સાત સાત ભૂમિકાઓ જુદી જુદી નથી પણ એક જ છે. એ ભૂમિકાઓને આ પ્રમાણે ગોઠવી શકાય.

જ્ઞાન	લક્ષિ	યોગ
૧. શુભેચ્છા	સંતસમાગમ	યમ
૨. વિચારણા	શ્રદ્ધા	નિયમ
૩. તનુમાનસા	નિષ્ઠા	આસન
૪. સત્ત્વાપત્તિ	લક્ષિ	પ્રાણાયમ
૫. અનુસંસક્તિ	ભાવ	પ્રત્યાહાર
૬. પદાર્થભાવની	મહાભાવ	ધારણા
૭. તુર્યાંગા	સમાધિ	ધ્યાન } સમાધિ }

હવે જુદે જુદે નામે ઓળખાતી પણ એક જ વિકાસક્રમની આ ભૂમિકાઓ આપણે જોઈએ.

યોગનું પ્રથમ પગથિયું 'યમ' અને જ્ઞાનનું પ્રથમ પગથિયું 'શુભેચ્છા' બન્ને એક જ છે એમ કહી શકાય. જો શુભ ઇચ્છા હોય તો જ લક્ષિતનું પ્રથમ સોપાન સંતસમાગમ પ્રાપ્ત થાય.

સંતસમાગમથી વિચારણા શરૂ થાય. સત્ય શું અને અસત્ય શું, શાશ્વત અને મિથ્યાનો ભેદ વગેરેની ખરી વિચારણા સંતસમાગમથી જ થાય અને પછી શ્રદ્ધા પ્રગટે. શ્રદ્ધા પ્રગટે અને પછી સંત પર કે ચુરુ પર નિષ્ઠા થાય. નિષ્ઠા થાય એટલે છુદ્ધિ નિશ્ચયાત્મક અને પછી તેને વિષયની વાત ન ગમે. વિષયની વાતો થતી હોય ત્યાંથી એ જિભા જ થઈ જાય નિયમનું પાલન આપોઆપ થવા લાગે છે. તેનામાં ઉદાસ ભાવ આવી જાય. શ્રીમંત હોય કે રાજા હોય ગમે તે તેની સાથે વાત કરે પણ તે નહિ જ સાંભળે. ઈશ્વરની વાત કરશે તો તેની વાણી અટક્યા વગર ચાલશે. ગાંડીધેલી વાતો ચાલ્યા જ કરશે. ઇન્દ્રિયો તરફ ભાવ જ ન રહે એ તનુમાનસા સ્થિતિ તે આ જ.*

* 'હું મૂઠ કેમ બેઠો છું? શાસ્ત્ર તથા સન્નનના સમાગમે કરી હું વિચાર કરું' એ પ્રમાણે વૈરાગ્યપૂર્વક ઇચ્છા થવી તેને પાંડિતો શુભેચ્છા

ચોથે પગથિયેથી લક્ષિતની શરૂઆત થાય છે, ચોથી ભૂમિકા તો છે બ્રહ્મવિદ્ની. તેમાં તો બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર થાય છે અને ત્યારે જ સાચી લક્ષિત પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાનની પરિભાષામાં આત્મામાં જે સ્થિતિ થાય તે સત્ત્વાપત્તિ કહેવાય. તે જ આ સ્થિતિ. યોગની પરિભાષામાં જુઓ તો ઇશ્વરમાં જ એનું આસન થઈ ગયું. રાજયોગનાં બધાં પગથિયાં તે વટાવી ચૂક્યો. ઇન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર થઈ ગયા પછી જ આ સ્થિતિ આવે છે. ઇશ્વરમાં જ એની ધારણા, ધ્યાન થઈ ચૂક્યા પછી જ આત્મામાં જે સ્થિતિ થાય અને પછી જ લક્ષિત પ્રગટે.

આવી લક્ષિતની વાતો માણસને નચાવી દે છે. જગતનું જ્ઞાન ભૂલીને તે પ્રેમથી નાચવા લાગે છે. લક્ષિતથી ભાવ પ્રગટે છે. કેટલાક ભાવનો દંભ કરે છે પણ તેઓ તો રૌરવ નરકમાં પડે છે. સાચો લક્ષિત

કહે છે. શાસ્ત્ર તથા સન્નિવનના સમાગમ વડે વૈરાગ્ય તથા અભ્યાસપૂર્વક સદાચારમાં જે પ્રવૃત્તિ કરવી તેને વિચારણા કહે છે. વિચારણા તથા શુભેચ્છાએ કરીને સૂક્ષ્મપણું થાય અને તેથી ઇન્દ્રિયોના અર્થને વિષે અનાસક્તિ થાય તેને તત્તુમાનસા કહે છે. ઉપરની ત્રણ ભૂમિકાના અભ્યાસથી બહારના વિષયને વિષે ચિત્તમાં વૈરાગ્ય થાય અને તેથી શુદ્ધ તથા સત્ય આત્મામાં જે સ્થિતિ થાય, તેને સત્ત્વાપત્તિ કહે છે. ઉપરની ચાર દશાના અભ્યાસથી અસંસંગ રૂપી ક્ષણ થાય અને તેને ચિત્તમાં પરમાનંદ તથા નિત્ય અપરોક્ષ એવા બ્રહ્માત્મભાવના સાક્ષાત્કારરૂપી ચમત્કાર થાય છે તેને અસંસકિત કહે છે. ઉપરની પાંચ ભૂમિકાના અભ્યાસથી આત્મારામપણાએ કરીને બહારના તથા અંદરના પદાર્થોની જે અભાવના થાય છે તેને પદાર્થાભાવની કહે છે. આ છઠ્ઠી ભૂમિકામાં પદાર્થમાત્રની અન્ય માણસ પ્રેરણા કરે ત્યારે પણ પ્રયત્નથી ખળર પડે છે. આ છ ભૂમિકાના અભ્યાસથી ભેદ માત્ર ન જણાવાને લીધે એક સ્વભાવમાં જ જે નિષ્ઠા રહેલી છે, તેને તુર્યાંગા કહે છે. આ પ્રમાણેની તુર્યાવસ્થા જીવન્મુક્ત વિષે રહેલી છે. આ સાંત ભૂમિકાથી પર વિદેહમુક્તિનો વિષય છે અને તેને તુર્યાતીત પદ કહે છે.

[યોગવિષ્ણુ મહારામાયણ-જ્ઞાનભૂમિકોપદેશ-સર્ગ-૧૧૮ શ્લોક.૮ થી ૧૬.]

ભાવને છુપાવે છે પરંતુ સાચો ભાવ છુપાતો નથી ભાવ પછી મહાભાવ પ્રગટે છે. મહાભાવ એટલે જ સંન્યાસ. મહાભાવમાં જગતનું વિસ્મરણ થઈ જાય છે. જે ચોથી ભૂમિકાએ પહોંચ્યો તે પાછો ફરતો નથી. તેને પછીની ત્રણ અવસ્થા આવવાની જ. ભક્તિ એટલે કે ચોથી ભૂમિકા સુધી પુરુષાર્થ કરવો જ પડશે. યોગમાં પણ પ્રાણાયામની ચોથી ભૂમિકાએ પહોંચે ત્યારે જ ચિત્તને નિરોધ કે જે યોગનું મૂળ લક્ષ્ય છે ત્યાં પહોંચાય. જે જ્ઞાન સહિત આગળ વધે તે રાજયોગી કહેવાય. વિષયોમાં ચિત્ત ફસાયેલું છે, તેનો નિરોધ કરવો તે યોગ.

અર્જુનના ચિત્તમાં ભગવાન એક વાત ઠસાવવા માગે છે કે યોગમાં પણ જ્ઞાન અને ભક્તિની જરૂર છે. એ માટે તો અહીં યોગ, જ્ઞાન, ભક્તિ એ સર્વનો નિયોગ કાઢ્યો છે. જો યોગમાં પણ જ્ઞાન અને ભક્તિ અનિવાર્ય છે તો પછી એ યોગને બદલે ભક્તિનો યોગ જ સારો કે નહિ?

હે અર્જુન, તું ભક્તિયોગ જ આચર. ભક્તિ, જ્ઞાન અને યોગ એ ત્રણેનો સમન્વય તે રાજયોગ. એકલી ભક્તિ દ્વારા પણ રાજયોગમાં જવાય છે. રાજયોગીની પાસે બધી સિદ્ધિ હોય પણ સિદ્ધિઓ તેની આગળ ન આવે. આગળ તો પરમાત્મા બેઠા છે. સિદ્ધિઓ કોની આગળ આવે અને વિદ્વન્નરૂપ થાય? જેના હૃદયમાં ભગવાન નથી તેની આગળ સિદ્ધિઓ આવે. છોકરો પરણીને આવ્યો હોય અને બાપ ઘરમાં ન હોય તો કોની લાજ રાખવાની હોય? ઘરમાં વડીલ હોય તો વહુથી ગરબડ ન થાય. જો વડીલની હાજરી ન હોય તો વહુ ન કરવાનાં કામ કરાવે. સિદ્ધિ એટલે પ્રકૃતિ—વહુ. તેને વશ થાય તે તો શુભામ ધૃશ્વગૃધી વડીલને પાસે રાખે તો સિદ્ધિઓમાં તેનું પતન ન થાય. વહુને કહી દેવું કે બાપા તો સાથે જ રહેશે; તારે રહેવું હોય તો રહે. પછી તો વહુ માથે ઓઢીને

ફરશે. અણિમા, લઘિમા વગેરે આઠે સિધ્ધિઓ પારણામાં અટવાય અને મલાળે રાખીને ફર્યા કરે. પણ જે યોગ કામનાને લીધે શરૂ કર્યો હોય તો સિદ્ધિ માથે ચડી બેસે અને આખરે પતન જ થાય.

જે મારી સાથે પ્રેમ કરે, જે ભગવાન પર પ્રેમ કરે તેની કુંડલિનીનું ઉત્થાન હું જ કરી દઉં છું. કુંડલિનીનું ઉત્થાન અને પડચક્રભેદન બધું હું જ કરી દઈશ. તુકારામે શું યોગ કર્યો હતો ? તેઓ તો નાચતા. ચાર ચાર કલાક નાચીને તેઓ ભજન કરતા. આપોઆપ ભજન થતું. પ્રેમમાં વિભોર થાય ત્યારે આવું નૃત્ય થાય. દેહાધ્યાસની મુક્તિની પરાકાષ્ઠા તેમનામાં દેખાય છે. પોતે તો અંતે મુક્ત થયા અને શરીરને પણ મુક્ત કરી દીધું. તેમને સાયુજ્ય-મુક્તિ મળી. મારા ઉપર પ્રેમની જ જરૂર છે. કેવળ મારો પ્રેમ જ બસ છે. બાકી તો યોગની ક્રિયાઓમાં નિષ્ફળતા મળશે નિરાશા જ મળશે. મન ખીજી તરફ હોય ને ભજન કરો તે નકામું જ છે. 'મેં બાર કરોડ જપ કર્યા તો યે કંઈ વળ્યું નહિ,'—આવું બોલતાં આપણે સાંભળીએ છીએ. આ નિષ્ફળતાનું કારણ શું ? તેનું ભગવાનમાં મન નથી. વિષયને તેણે ભગવાન કર્યા છે. તેણે વિષયને માટે જપ કર્યા તેથી તો નવું પ્રારબ્ધ બંધાયું. આ પ્રારબ્ધ ભોગવવાં નવો જન્મ લેવો પડશે. આ જપ તો દુઃખનું કારણ થયું. નવા જન્મો ઊભા ન કરવા માટે તો મનનો લય કરવાનો છે અને જપ તો તે માટે કરવાના છે. એ જ છે ખરો હૃદયોગ.

હમણાં છાયામાં આન્યું છે કે એક મહાત્માએ ઉપવાસ શરૂ કર્યા છે. તેઓ બોલ્યા છે કે ભગવાન નહિ મળે તો દેહાન્ત થાય ત્યાં સુધી હું ઉપવાસ કરીશ. આ તો થયું તામસ લક્ષણ. દેહાન્ત સુધી ! દેહનો અંત થાય ત્યારે જ ભગવાન મળે. દેહનો અંત થવો એટલે કે દેહનો અધ્યાસ જતો, એ છે સાચી સમજણ. અહીં તો મહાત્માએ કહ્યું કે 'હું ખાઈશ નહિ'. એટલે તેનું ધ્યાન તો

દેહમાં જ છે એમ નક્કી થયું ને! આ માટે હું કહું છું કે જ્ઞાન વગર ઉપવાસ નકામા છે. અહીં તો હઠ દેખાય છે. હડ્ડથી કદી કલ્યાણ ન થાય. તમે જે કર્મ કરો તે ધ્યાનપૂર્વક, પૂરેપૂરું સમજીને કરો. એક જણે આ મહાત્માની જેમ જ ઉપવાસ કર્યા. પછી તેની મરણની ઘડી નજીક આવી તેથી તેણે ઉપવાસ તોડ્યા. તેણે જીવવાના ઘણાં ફાંફાં માર્યાં પણ પછી તો તેનું મૃત્યુ જ થયું. મરતી વખતે ઘણું મોડું તેને સમજાયું કે મેં જોડું કયું છે. પર્યુષણના ઉપવાસોની પાછળ પણ હઠની ભાવના હોય છે.

ઉપવાસના ત્રણ પ્રકાર છે. પ્રથમ પ્રકાર તે સ્થૂળ ઉપવાસ. ઇન્દ્રિયોને ભૂખે મારવાથી મન મરતું નથી. જે મનને મારે તે યોગી, ખરો ઉપવાસી. મન મર્યા પછી તો તે સદાનો ઉપવાસી. જે મનમાં વિવેક જાગ્રત થયો નથી તો બધી ક્રિયાઓ ફેગટ છે. વિવેકની તરવારથી મનને મારવું જોઈએ. સદ્ગુરુની પાસે જઈને જ્ઞાનની વાતો સાંભળીએ કે જ્ઞાનની વાતો કરીએ તેથી શું વળે? રાવણુ જ્ઞાનની જ વાતો કરતો પણ મન સીતામાં હતું. એ સિદ્ધ હતો, એ હડયોગી હતો અને એમાં જ તેનું પતન થયું. બ્રહ્મવિદ્યાદીપી સીતાને તે હડ્ડથી ઉપાડી ગયો, તેમાં તેનું પતન થયું. આપો, નહિ તો ગળું કાપીશ-એ થઈ રાવણુભાક્ત. રાવણુને હાથે બ્રહ્મવિદ્યા ન ચડવી જોઈએ. જેનામાં પ્રેમ હોય, જેનામાં ભક્તિનાં લક્ષણો હોય તેને જ બ્રહ્મવિદ્યા સમજાય.

પદ્માસનથી કે શીર્ષાસનથી સિદ્ધિઓ જરૂર મળે. પદ્માસનથી જાગતા બેસી રહેવાની શક્તિ મળે છે; પણ આની શી જરૂર છે? મને મેળવવાની, ભગવાનને મેળવવાની જેને અંખના છે તે સદા જાગતો જ રહે છે. એથી તો બહુ ઓછી મહેનતે તેને હું મળી જઉં છું. હું તો પ્રાપ્ત જ છું; વિષયો અપ્રાપ્ત છે. વિષયો તો મૃગજળ છે. દેખાય છે પણ દોડીને ત્યાં જઈએ ત્યારે રેતી ભરે છે. વિષય તો

મનના સંકલ્પ છે. સંકલ્પને પ્રાપ્ત કરવા માટે લોકો દોડી રહ્યા છે. એક માણસને સ્વપ્નમાં એ હજાર રૂપિયા મળ્યા સવારે જાગીને તે રૂપિયા યેવાને તેણે કઈ રીતે પ્રયત્ન કરવો? રૂપિયા લેવા તે ક્યાં જશે? વિષયો તો કલ્પનાના સંકલ્પો છે. જેનાં મનમાં વિષયો છે તેને મારી પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેના મનમાં સિદ્ધિઓના ભાવ છે, ભગવાનનો ભાવ નથી. આ મન અશુદ્ધ મન કહેવાય. શુદ્ધ મન એ જ આત્મા.

અશુદ્ધ મન કેમ શુદ્ધ થાય? મનનો શુદ્ધ કરવાનો ઉપાય છે પ્રેમ. જ્યાં સુધી મારા પર પ્રેમ ન થાય ત્યાં સુધી શાસ્ત્ર ન સમજાય. જે શાસ્ત્રો મને-ભગવાનને-નથી સમજ્યા તે શાસ્ત્રો વડે હું-ભગવાન-કેમ સમજવું? જેને વિષયોના નામની જ ખબર છે તે અલક્ષ છે. તેની પ્રજ્ઞા વિષયોમાં દોડે છે. તેની બુદ્ધિ વિષયાકાર છે. તે બ્રહ્માકાર કે આત્માકાર નથી થતી. જે મારા પ્રેમમાં વશ થઈને રામરામ કરે છે તેને હું જ ગીતા સમજાવી દઈશ. જેણે શાસ્ત્રો જ્યાં પણ નથી એવા માણસો રામગમ કરતા બ્રહ્માકાર વૃત્તિવાળા થઈ ગયા છે. રામરામ કરતાં જેની વૃત્તિ બ્રહ્માકાર થઈ ગઈ તે બોલે તે શાસ્ત્ર. દાઈ કહે કે મેં તુલસીકૃત રામાયણ વાંચ્યું છે. પણ કેવી રીતે? સાખીઓ ગોખી, દુહાઓ ગોખ્યા પણ રામને ભૂલી ગયો. મહાભારત વાંચ્યું પણ કૃષ્ણને ભૂલી ગયો. કૃષ્ણને ભૂલીને તે બકરાક્ષસની કે પાંડવોની વાતોમાં મન રાખ્યું? મહાભારતની વાર્તાઓમાં જ 'કેટલાકતું' મન અથડાયા કરે છે. મહારાજે અને કથાકારો પણ ભગવાનને ભૂલીને ધનની વાતો કર્યા કરે છે. મહાભારત તો એક રૂપક છે. વળી પાછા તેઓ કહેશે કે 'તમે કહો છો તેવું' મહાભારતમાં નથી,' 'હા, ભાઈ, મહાભારતમાં નહિ હેય.' તમે વાંચો છો તે મહાભારત નથી, કભારત છે. જ્ઞાનનો કોઈને ભાવ જ નથી હોતો. મહાભારતનો સાર તો ગીતા છે અને ગીતાનો સાર છે કૃષ્ણ. બધાં શાસ્ત્રો પછી તે વેદાન્ત હોય કે બૌદ્ધિયલ હોય, પણ તેનો સાર છે ભગવાન. લોકો શાસ્ત્રોનાં સત્ત્વને છોડીને ક્રૂધાને વળગે છે. શાસ્ત્રનું સત્ત્વ અથવા શાસ્ત્રોનો સાર હું- ભગવાન. તે વગરનું શાસ્ત્ર એટલે

૫૨

છોતરાં ફેતરાં. તેમાં મારો લક્ત પડે જ નહિ. શાસ્ત્રોતું મૂળ લગવાન છે. શાસ્ત્ર અપરાવિદ્યા છે; હું લગવાન તે જ પરાવિદ્યા. મને સમજે તે જ ખરું સમજે છે. તેવાને તો જગત જ દેખાતું નથી. તે તો માખણ જ તારવી લે છે. તેને જો જગત દેખાય તો તે જગતના નાશનો પ્રયત્ન કરશે. છઠ્ઠી ભૂમિકામાં જગતની વિસ્મૃતિ થાય છે અને મહાભાવ પ્રગટે છે. આવી સ્થિતિમાં મીરાંને ગિરિધર સિવાય ખીજું કંઈ દેખાતું જ નથી. એ પ્રેમ વિભોર સ્થિતિ છે. તે કાળા રંગને લાળીને દોડવા માંડે. ભેંસને ય ભેટી પડે. ચૈતન્ય મહાપ્રભુ આડને પણ ભેટી પડતા, ગોવાળિયા દેખાય ત્યારે કૃષ્ણના સખા ગોપ છે એમ માની લેતા. આ સ્થિતિમાં તો દેહની ય વિસ્મૃતિ થાય છે. પોતાના દેહનું ભાન પણ ભૂલી જવાય છે. ત્યાં ધ્યાન, ધ્યેય, ધ્યાતા; લક્ત, લગવાન, અને લક્તિ;—એ બધી ત્રિપુટીનો લય થાય છે. આ છે પરાલક્તિ. ખીજ બધી તો અપરાલક્તિ.

અહીં તો પ્રેમ જ પ્રગટ થતો નથી. શ્લોકો ઘણા યાદ રાખીએ, રામાયણની સાખીઓ બોલીએ પણ તેમાં લગવાનું ધ્યાન થતું નથી. પ્રેમ પ્રગટ થાય તે માટે રોજ પ્રાર્થના કરો. સીધો પ્રેમ direct love પ્રગટે એ માટે અંતર શાંત રાખી મને પરાયણ થઈ જવું. મત્પરાયણ થવું એ જ માત્ર રસ્તો છે મન્મના ભવ મદ્ ભક્તો મદ્યાજી માં નમસ્કુરુ ।

આટલી સુંદર વાતો થાય છે પણ અર્જુનના મુખ પર પ્રસન્નતા નથી. તેણે શરણ લીધું છે માટે તેને આ કહેવું તો પડશે જ. જીવ શરણમાં છે, તેનું ધ્યાન આમાં નથી. લગવાન તો તેને બધું જ દેખાડી દે છે. અર્જુનનું તો એક જ ધ્યાન છે. આરાયકમાં દિવ્ય દર્શન થાય છે એ વાત પર જ અર્જુનનું લક્ષ્ય છે. તેનું લક્ષ્ય ત્યાં જ છે. તેના મનમાં થાય છે કે લગવાન લળતી વાતો કેમ કરે છે ! તેને તો દિવ્ય દર્શનની વાતો જ સાંભળવી છે. માટે

તો ભગવાને અહીં સિદ્ધિની વાતો કરી. સિદ્ધિઓ તો ઉંદરને પકડવાનું પિંજરું છે. એક વાર એ પકડમાં આવે પછી તેને જે ચી લેવાશે. યોગ કરવો હોય તો ગુરુની સાથે રહીને કરવો જોઈ એ તો પતન ન થાય. અર્જુન અને કૃષ્ણ તો મામા-ફાઈના ભાઈઓ હતા. રોજનો પરિચય હતો. મામા-ફાઈના છોકરા તો ગાળો દઈને પણ વાતો કરે. ગાળો પણ દે અને સમજાવે પણ ખરા. શરણ લેવું કેટલું મુશ્કેલ છે તે સમજવું જોઈ એ. શરણ શું છે એ તો બ્યારે તે સમજશે ત્યારે જ ખખર પડશે. અર્જુનને થાય છે કે કોણ આ બધી માથાકુટ કરે. તે તો કહે છે કે આજ્ઞાચક્રની વાત કરોને.

ભગવાને હવે તે બ વાત શરૂ કરી.

(૧) નાભિચક્ર પર સંયમ:—ધારણા એ યોગનું છકું પગથિયું છે. આ શરીરમાં જુદે જુદે સ્થળે ધારણા કરવી પડે છે. ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ ત્રણે એક થઈ જાય તેને સંયમ કહેવાય, સંયમ થયો કે ત્યાં કંઈ જ ન રહે. બ્યારે નાભિ પર ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એક જ થઈ ગયા કે નાભિચક્ર પર સંયમ થયો કહેવાય. કેવળ નાભિ જ રહી. આ પ્રમાણેના સંયમથી ઘણી સિદ્ધિ મળે છે. નાભિચક્ર પર સંયમ કરવાથી શરીરનું પૂર્ણ જ્ઞાન થાય. દરેક નાડીનું તેને જ્ઞાન થઈ જાય. તેને કાવ્યજ્ઞાન પણ થાય છે શાસ્ત્રોનો ગુહ્ય અર્થ તે જાણી શકે છે. શાસ્ત્રોનો ગુહ્ય અર્થ તો હે અર્જુન, હું જ છું. નાભિચક્ર પર સંયમથી સ્થૂળ શાસ્ત્રોના ગુહ્ય અર્થમાં પારંગત થઈ જવાય. આ સંયમ કરનારની વાણી પણ સર્વનું વશીકરણ કરે. દુશ્મનને પણ તે મિત્ર બનાવી દે એવી તેની વાણી થાય. આ સંયમથી દિવ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. આવો સંયમ કરનાર આધ્યાત્મિક બાબતોમાં જતજતના અર્થ બનાવે. તે આધ્યાત્મિક વાતો જ કરે છે. આ કંઈ સાધારણ નથી. કલાકો સુધી તે માણસ બેસી રહેશે અને આધ્યાત્મિક વાત કર્યા કરશે. તે અનેક નવી વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરે છે.

(૨) હૃદય પર સંયમ:— હૃદય પર ધ્યાન કરે તો હૃદય પર સંયમ થાય છે. હૃદય પરના સંયમથી સામાના વિચારો જાણવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ તો થઈ સ્થૂળ સિદ્ધિ. હૃદયમાં હું વિરાજું છું તેને તે સમજી જાય છે. તેને એ વસ્તુ મળી જાય છે, હું પણ મળું અને મારી સમૃદ્ધિ એટલે કે સિદ્ધિઓ પણ મળે. સિદ્ધિઓ તો મારાં ઘરની દાસીઓ છે, ગુલામડીઓ છે. સંયમ કરીને મને મેળવવાનો પ્રયત્ન કરો તો હું મળીશ. તે દ્વારા સિદ્ધિઓ મેળવવી હશે તો તે પણ મળશે. જે જોઈએ તે લો. પોતાને સમજવાને માટે બીજાના વિચારો જાણવાની જરૂર નથી. કોઈ તમને તમારા વિચારો કહી દે તો ત્યાં જશે નહિ. ત્યાંથી ખસી જવું. જે તમે આવે સ્થળે જશે તો રહીસહી ભક્તિ પણ ગુમાવી દેશે. આવે સ્થળેથી ભાગી જવું. જે સિદ્ધિઓનું પ્રદર્શન કરે છે તેના હૃદયમાં મારો વાસ નથી. આવા દુર્યોધનો પાસે તો એસવું પણ નહિ. દુર્યોધન એટલે અશુભ સંસ્કારવાળો માયાવી માનવી. દુર્યોધન પણ મારી પાસે તો આવે છે. અરે, આખું યે જગત મારા તરફ જ આવે છે. પણ આવનારાઓનો મોટો ભાગ વિષયો માટે આવે છે. મારી તરફ તો હજારોમાંથી એક જ આવે છે.

અર્જુન સુખસિદ્ધિવાળો હતો માટે તે ભગવાનના પગ આગળ બેઠો અને દુષ્ટાદિ દુર્યોધન માથા આગળ બેઠો. ભગવાનની આંખ ઉઘડી કે તરત જ અર્જુનને જોયો. ભગવાન પ્રસન્ન થયા કે દુર્યોધનને થયું કે હમણાં અર્જુન માગી લેશે. એટલે દુર્યોધન ભગવાનની પાસે ફટાફટ બોલવા લાગ્યો. સુજો બોલે પણ ઓછું. દુર્યોધને તો તરત જ કહ્યું કે તમારી મદદ લેવા હું આવ્યો છું. ભગવાને કહ્યું કે તું ભલે અર્જુન કરતાં વહેલો આવ્યો હોય પણ મારું ધ્યાન તો અર્જુન પર પહેલાં પડ્યું છે માટે તે જ પહેલાં માગે. જ્યાં અહંકાર હોય ત્યાં ભગવાનની દૃષ્ટિ નથી પડતી. તે માટે તો અર્જુન ભગવાનના ચરણ

પાસે બેઠેલો. જેની પાસે મારાં ચરણકમળ છે તેની પાસે હું છું. મારાંએ ચરણકમળની સેવા કરી તો તેને માટે હું જ હોતો. ભક્તો આ માટે જ ભગવાનના ચરણ તરફ દૃષ્ટિ રાખે છે. ભગવાનને અર્જુન તંત્ર દેખાવો અને દુર્યોધન ન દેખાવો, સામે આવે તો નજરે પડે ને ! આ રૂપક જ છે. અર્જુનને પ્રથમ માગી લેવાનો અધિકાર હતો છતાં તેણે કહ્યું કે જે એને જોઈએ તે આપો. ભગવાને તો પહેલેથી જ કહ્યું હતું કે એક બાજુ હું છું અને વળી હું લડવાનો પણ નથી. ખીજી બાજુ મારી સમૃદ્ધિઓ છે; સિદ્ધિઓ છે. આ તો ગીતાની શરૂઆત થઈ તે પહેલાંની વાત છે. યુદ્ધ શરૂ થયા પહેલાંની આ વાત છે. દુર્યોધનને તો એટલું જ જોઈતું હતું. તેણે તરન જ માગી લીધું કે મને તમારી સમૃદ્ધિ આપો, મારે તમારું કામ નથી. દુર્યોધન રિદ્ધિ સિદ્ધિ અને સમૃદ્ધિ લઈ ગયો. પણ તેથી તો તેના નાશ થયો. તે ક્રોધે મર્યો; રણમાં રાજાઈ ગયો. જે વિષયોમાં રમમાણ હોય તેનું મોત જ થાય. પહેલાં સિદ્ધિઓ મળે અને તેની પાછળ લક્ષ્મી દોડતી આવે અને તે પછી તો ખુવારી જ થવાની. સિદ્ધિઓ માટે પ્રયત્ન કરનાર તો નાશ જ પામે છે. દુર્યોધનને બધુંય મળ્યું પણ ભગવાન ન મળ્યા. જ્યારે અર્જુનની સાથે તો ભગવાન છેવટ સુધી રહ્યા. ભક્તની પાસે ભગવાન સિવાય ખીજું કશું હોતું જ નથી. ભક્તોની પાસે રિદ્ધિ સિદ્ધિનો સ્વામી ભગવાન હોય છે. સિદ્ધિઓ તેની પાછળ લાજ કાઢીને, મદ્દાજે રાખીને રહે છે. ભગવાન પોતે તેના રથ પર બેસે છે. સર્વથા શ્રેષ્ઠ છે આત્મસિદ્ધિ. જે ભગવાનને મેળવે તેને બધી જ સિદ્ધિ મળે છે. સિદ્ધિઓ તેને ત્યાં દાસી થઈને રહે છે.

(૩) કંઠમાળ પર સંયમઃ અત્યાર સુધી આપણે નાભિચક્ર પર અને હૃદય પરના સંયમની વાત કરી. હવે આપણે કંઠ પર સંયમ કરવાથી શું થાય તે વિચારીએ. કંઠમાળ પર સંયમ કરવો

એટલે કે કંઠકૂપ પર ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ થઈ જવા જોઈએ. આથી ભૂખ અને તરસની નિવૃત્તિ થાય છે. જંગલમાં રહેતો હોય અને ખાવાપીવાતું ન મળે છતાં યોગી આ સિદ્ધિથી ખાધાપીધા વગર રહી શકે છે. નાભિચક્ર પર સંયમથી પ્રાપ્ત થતી બધી સિદ્ધિઓ આ સંયમ દ્વારા પણ મળે છે. આવો યોગી જ્યાં જોલે ત્યાં માધુર્ય ઝરે છે. તેની વાણીમાં અમૃત હોય છે. ઘણીવાર વાણી સુંદર હોય છે એવા લોકોથી અજાણ્યે આ સંયમ થયો હોય છે. જે નાડીઓ સુપ્ત થઈ ગઈ હોય તે સંયમથી જાગી જાય છે. ભગવાનને પ્રાપ્ત કરવા જે યોગ કરે તેને આ લાભ પણ થાય છે.

(૪) નાસિકા પર સંયમ: નાસિકાના અગ્રભાગ પર સંયમ કરવાથી દુર્ગંધ અને સુગંધથી પર થવાય છે. આવો સંયમ કરે તેની પાસેથી ગુલાબની કે મોગરાની, જે માગે તે વાસ મળે. બ્રાહ્મમાં સંકાસ હોય તો પણ તેને તો સુવાસ મળે. ખીજને પણ આ સુવાસ આપી શકાય. તેનો શ્વાસ સુગંધમય બને છે અને તે ખીજને પોતાના શ્વાસ ધરીને સુગંધ આપી શકે છે. પરંતુ આવું કોઈ કરે ત્યાં હું-ભગવાન-નથી એ ચોક્કસ માનજો. જે ત્યાં હું હોઉં તો તે આવું ન કરે. આવા સ્થળોનાં આકર્ષણો ખોટાં છે. જે આત્મા લોકોની પાસે દોડશે તો ત્યાં હું નહિ મળું. જે સુગંધ જોઈતી હોય તો ફૂલવાળીની પાસેથી ગુલાબ લ્યો. આવી સાધારણ વાત માટે આટલો સંયમ શા માટે કરવો. ગુલાબની બાટલી રાખે તે સિદ્ધ! આવું કરનાર ખોટા પ્રચારકોનો ત્યાગ કરવો એ જ શુભ લક્ષણ છે.

(૫) રસના સંયમ:—જીભ પર સંયમ કરવાથી સુંદર સ્વાદની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેની વાણી અમૃત જેવી થાય છે. જંગલમાં રહેતો હોય અને સૂકો રોટલો મળે ત્યાં પણ આ સંયમ કરનાર શીખંડપૂરીનો સ્વાદ મેળવી શકે. શુષ્ક પદાર્થોમાંથી પણ તેને જે જોઈએ તે સ્વાદ તે મેળવી શકે. આ તો ગૌણ સિદ્ધિ કહેવાય.

રસનાએ તો મારું—લગવાનનું—નામ લેવું જોઈએ, નહિ તો બધું ય વિષ્ટા જ છે. બધું ય વિષ્ટા થાય જ છે ને! જીમ પર સંયમ કરનાર પોતાનું થૂંક તમને આપે તો તમને પણ શીખડપૂરીતો કે ખીજો ઈચ્છિત સ્વાદ મળે. આવું કરનાર લોકોને બતાવવા માટે જ બધું કરે છે. તેઓ લગવાનની પ્રાપ્તિ માટે યોગ કરતા નથી. આ બધું તો બાદના ખેલ જેવું છે.

(૬) કાન પર સંયમ:—કાન પર સંયમ કરવાથી દિવ્ય નાદ સંભળાય છે. રાતના બાર વાગ્યા પછી સાધકે બેસવું જોઈએ. બેસો તો પૂછીને બેસજો હો. લજન પૂરું થયા પછી બેસવું. આ સંયમથી દિવ્ય શબ્દોનું જ્ઞાન થાય છે. ૫૨મુખી મુદ્રા કરીને બેસવું જોઈએ. જ્ઞાનના અધિકારીને તો બધું યે કહેવાનું મન થાય છે. ખરેખર તો કોઈ સાંભળતું જ નથી. જ્ઞાનવાણી સાંભળવી એ પણ ઘણું મુશ્કેલ છે. મહાત્માઓ પણ કાંકાં મારે એવી વાણી સાંભળવા માટે આપણી તૈયારી હોતી નથી.

લગવાન અર્જુનને સિદ્ધિઓના વર્ણનથી એકાગ્ર રાખે છે. અર્જુનની તાદાત્મ્યસ્થિતિ રહે, તેનું ધ્યાન રહે એ માટે લગવાન ખીજ વાતો કરે છે.

(૭) આજ્ઞાચક્ર સંયમ:—હવે આપણે આજ્ઞાચક્ર પરના સંયમની વાત કરીએ. આજ્ઞાચક્રનું ખીજું નામ ‘લંવર ગુફા’ છે. અહીં જ્યારે સંયમ થાય ત્યારે શરીરનું લાન રહેતું નથી. ત્યાં જ્યારે ધ્યાન થાય છે ત્યારે દેહાધ્યાસ ખલાસ થઈ જાય છે, દેહલાન ભૂલાઈ જવાય છે. ‘અભ્યાનંદજી’ કહે છે કે:—

“લંવરગુફામે આસન માંડ્યો કાયાસુધ બિસરાઈ રે,
બિન ચ દા બિન સૂરજ નિશદિન જગમગ જોત જગાઈ રે.”

જ્યારે આજ્ઞાચક્ર પર ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ થાય ત્યારે ત્યાં સંયમ થયો ગણાય. જ્યારે આ સંયમ થાય ત્યારે, માણસ

વિષયોમાં પાછો ન આવે. આ બહુ સુંદર ચક્ર છે. આ મહાભાવનું ચક્ર છે. જો આ સમજવામાં આટલો આનંદ આવે તો અનુભવની તો શી વાત કરવી? જ્યાં સુધી આ ચક્ર પર સંયમ ન થાય ત્યાં સુધી કંઈ પ્રાપ્તિ થઈ નથી. જ્યારે આજ્ઞાચક્ર પર સંયમ થાય ત્યારે સહસ્રદલકમલમાંથી અમૃત ઝરે છે કુંડલિની શક્તિ ઉપર ચડીને ‘શિવશક્તિ કા મેલ લયો જળ સૂનમે’ સેજ ગિછાઈ રે.”—સૂન શિખર પર આવે છે. ‘ગગનમંડળ પર સેજ હમારી’ એમ મીરાં કહે છે તે ગગનમંડળ તે આ આજ્ઞાચક્ર જ. જ્યાં સુધી પ્રેમ જાગ્રત ન થાય ત્યાં સુધી આ ગગનમંડળ પર કેણુ પહોંચે? ત્યાં તો હું બેઠો છું. ‘સૂન શિખરના ધામથી ઉપર, અગમ, અગોચર નામ પડિયું રે. રાણાજી, મને રામરમકંડું જડિયું.’ મીરાંને રામ-રમકંડું આ સૂનશિખર પરથી જ મળ્યું. ત્યાં તો

“જગમગ જ્યોત જગાઈ રે,

બ્રહ્માનંદ—સતગુરુ—કિરપાસે આવાગમન મિટાઈ રે.”

અહીં દિવ્યની વાત નથી. અહીં તો આવાગમન મિટાવી દેવાની વાત થઈ ગઈ. યોગનું અંતિમ ફળ આ જ છે. સ્થૂળ સિદ્ધિનું ફળ એ તો ઠીક. એ વાત જવા દે. મને મારા ભાવનું વર્ણન કરી લેવા દે. પરા, અપરા અને વૈષ્ણવી વાણી ત્યાં સુધી જ છે.

પ્રેમવિભોર સ્થિતિ ન આવે તો કેવળ હઠયોગ નકામો છે. ભક્તિ અને જ્ઞાન વિના પ્રેમવિભોર સ્થિતિમાં નહિ અવાય. થોડું જ્ઞાન થયું એટલે પદાર્થભાવની અવસ્થામાં અવાતું નથી કે મહાભાવ પ્રગટતો નથી. દિવ્યપુરુષનું દર્શન થાય, દૂર દૂરના સ્થળનું કે મનુષ્યોનું જ્ઞાન થાય, સંકલ્પસિદ્ધિ—મળે. આ બધી સ્થૂળ સિદ્ધિઓ આ સ્થિતિમાં મળે છે. આ ચક્ર પર સંયમ કરનારની આજ્ઞાથી વરસાદ પણ પડે, બંધ પણ થાય. તે દોડતી ગાડી પણ અટકાવી શકે. આજ્ઞાચક્ર પર

સંયમ થાય કે પંચમહાભૂત પર અંકુશ આવી જાય. પાંચે ચક્રો વીંધીને કુંડલિની શક્તિ સડસડાટ ઉપર ચઢી જાય. જગત હરિહર થઈ જાય. પરા, પશ્યંતી, મધ્યમા અને વૈષ્ણવી એ ચારે પ્રકારની વાણીથી પર એવી એ સ્થિતિ છે. ત્યાં વાણી બંધ થઈ જાય છે. ઉપરથી અમૃત ટપકે છે. 'શિવશક્તિકો મેલ લયો' પછી ત્યાં આરાચક્ર પર 'સેજ બિછાવી.' પછી તો આનંદ, આનંદ. પછી ત્યાં વાણી ક્યાંથી આવે જ ? મૌનવ્યાખ્યા પ્રકટિતપરબ્રહ્મતત્ત્વં યુવાનમ્ । ત્યાં મૌન એ જ વ્યાખ્યા. તેનું વર્ણન કેમ થઈ શકે? હું સ્થૂલ વર્ણન કરું પણ આતુ' વર્ણન જ ન થાય. આ તો જે કરે તેને આનંદ આવે. મારાથી થાય તેટલું વર્ણન હું કરી જઈ છું. આ અવસ્થામાં આવવું એ બહુ મોટી વાત નથી. લોકોએ એને મોટી વાત કહી છે. ભક્તિ કરો, નિષ્કામભાવથી ઇશ્વરનું ભજન કરો, રામપદ પર હેતુ-રહિત અનુરાગ રાખો. પછી આસનની, યોગની, ચક્રક્રમની કશી જરૂર નથી.

યોગ એટલે મારી સાથે—ભગવાનની સાથે—મળવું. આસન વગેરે યોગસાધન થોડું કરવું હોય તો કર પણ ભક્તિ ન થાય ત્યાં સુધી તારાથી આ જાતજાતના યોગ સમજવાના નથી. ભક્તિ વગર તું ભંવરગુફામાં આવવાનો નથી.

ભક્તિ વગર પંચમહાભૂતથી પર થઈ ને, દેહાધ્યાસથી પર થઈ ને તું ભંવરગુફામાં જવાનો નથી. જ્યારે તું વિષયોની દોડધામથી પર થશે ત્યારે તારાથી ભક્તિ થશે. શરીરથી જે પર થયો તેને વળી ચક્રો શાં? ચક્રો તો શરીરના નાશની સાથે નાશ થશે. ચક્ર પરના સંયમથી શું મેળવ્યું? બધું ય બળી જ જવાનું છે. શરીર અને ચક્રો બધું ય બળી જ જશે. મને—ભગવાનને મેળવ્યો હોય તો અમરપદ મળે. ન્યાં સુધી બ્રહ્મરંધ્રને ન જાણે ત્યાં સુધી બધું નકામું છે. જે બ્રહ્મને ન જાણે તે અજ્ઞાની જ છે. આ નહિ જાણે તો બધી ક્રિયાઓ

નિષ્કળ જશે પહેલાં પ્રેમ જોઈએ પહેલાં પ્રેમ, ભક્તિ પ્રાપ્ત કરો. તે પછી યોગસાધન કરો. ભક્તિ માટે આસન માંડીને જોડેલો હોય તે તો દેખાઈ જ આવે છે. ઘણાખરા લોકો તો સિદ્ધિઓ માટે જ આસન વાળીને જોસે છે. તેઓ પ્રાણાયામ સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે પણ તેઓ એ નથી જાણતા કે હું પ્રાણ નથી. ભગવાન પ્રાણ નથી. ન મેં પંચપ્રાણા: હું પાંચ પ્રાણ નથી.

ન મેં પ્રાણવર્ગો ન પંચાનિલા મે—

ન વા સપ્તધાતુર્ન વા પંચકોશઃ ।

ન વાક્પાણિપાદં ન ચોપસ્થપાયુઃ—

ચિદાનંદરૂપઃ શિવોઽહં શિવોઽહમ્ ॥

હું આ બધી વસ્તુઓમાં નથી. ત્યાં દૂંદવાથી શો ફાયદો થશે? બોમ્બે સેન્ટ્રલથી જોસો તો દિલ્લી જવાય અને બોરીબંદરથી જોસો તો હૈદરાબાદ જવાય. અહંભાવને લીધે આપણે ભલે રસ્તે ચાલ્યા જઈએ છીએ. મહાત્મા રોજ મળે છે તો પણ આપણે કંઈ કરતા નથી. મહાત્મા કંઈ કહે ત્યારે ‘ભિહું’ એ જ આપણો જવાબ. મહાત્મા કહે, ‘દરરોજ નિષ્કામ ભાવે ભજન કરો’ તો સામે દલીલ કરે તો ‘ખાવું શું?’ મહાત્મા તરત જ કહેશે ‘તો ખાવાની ક્રિયા કરો. પેટને જુએ તે શેઠને ન જુએ. શેઠને શું પેટની ખબર નથી? જેણે શેઠને જોયો તેના પેટનું પૂરું થયું જ છે.’ આપણે આ સમજતા નથી અને સંશય સાગરમાં જ ડૂબકાં ખાધા કરીએ છીએ. રામાને ખત્રરાબ્યા વગર શેઠ ખાશે કે? શેઠ એટલે કે આત્મા અને રામો તે આ પેટ, અથવા શરીર. તારે મારે ત્યાં નોકરી કરવી છે અને મારા પર જ સંશય રાખવો છે? માણસ જેવી ઇચ્છા રાખે તે પ્રમાણે બધું થાય. જો મહત્ ઇચ્છા હોય તો મહત્ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય. આપણી તો ઇચ્છાઓ પણ દૂંડી ભજન ઉપર પણ

કેટલાકને વૈરાગ્ય થઈ જાય છે. ભગવાન પોતે જ્યારે તક મળે ત્યારે બધાંને આ યાદ આપતા. સગાં-સંબંધીઓને કહેવું જ પડે ને ! ભક્તિ કરો, ભક્તિ કરો. ભક્તિ તંત્ર કેમ ઉદાસીન થયાય ?

પોતાને જે બનવું હોય તે પોતે બની શકે. એક મહાત્મા હતા. તેમની પાસે તો બધાંય આવે અને પોતાને માટે માર્ગ પૂછી લે. એક વખત એક છોકરો મહાત્મા પાસે આવ્યો અને કહ્યું, “ મહારાજજી, મારે તો રાજ થવું છે. મને કોઈ માર્ગ દેખાડો. ” મહારાજે કહ્યું, “ કાલે આવજે. ”

આપણને તો આ સાંભળીને સહેજે થાય કે મહારાજ કેટલા અભિમાની છે. કાલે આવજે એમ કહેવાને બદલે અત્યારે જ કહ્યું હોત તો શું વાંધો આવી જત ? માણસો શું વારંવાર આવવા નવરા હોય છે કે ? પણ પેલો પ્રશ્ન પૂછનાર છોકરો કંઈ આવો સંશયાત્મા ન હતો. તરત જવાબ ન મળવાથી ગરમ થવાને બદલે શ્રદ્ધા રાખીને તે બીજે દિવસે મહારાજ પાસે આવ્યો. મહારાજને પ્રણામ કર્યા. તદ્વિધિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા—પ્રથમ તો વિધિપૂર્વક પ્રણામ કરવા જોઈએ. તે છોકરાએ મહારાજને પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કર્યા અને ક્ષણકૂદ વગેરે ધર્યાં. મહારાજે આપ્યો તે પ્રસાદ લીધો. મહારાજે તેને પૂછ્યું, “ હું કહું તે તું કરીશ ને ? ” પેલાએ કહ્યું, “ હા, મહારાજ, ” મહારાજે કહ્યું, “ તારે હું કહું તેમ કર્યા કરવું. તું જરૂર રાજ થઈશ. ”

બાળુના ગામમાં રાજકુમારોની એક શાળા હતી. ત્યાં મહારાજના ઓળખાણવાળા એક માસ્તર હતા. મહાત્માએ આ છોકરાને માર્ગ આપ્યો કે તું આ માસ્તર પાસે જ. તારે ત્યાં જઈને તેમની સેવા જ કરવી અને તે જે આપે તે ખાઈ લેવું. તું છ માસ સુધી આટલું કર અને પછી મને મળજે. તે છોકરો પોતાને ઘેર ગયો અને

માળાપને કહી દીધું કે મારે રાજ થવું છે. રાજ થયા પછી જ હું ઘેર આવીશ. છોકરાએ મહાત્માના કહેવા મુજબ માસ્તરને ત્યાં જઈને કહ્યું કે મને તમારી સેવા આપો. મહાત્માએ માસ્તરને કહેવરાવી દીધું હતું કે તેને સેવામાં રાખી લેજો અને બુદ્ધિ પ્રમાણે પગાર નોંધજો. મહિનો થયો અને માસ્તરે પગારની વાત કાઢી. છોકરાએ તો પગારની ના જ પાડી દીધી. માસ્તરને મનમાં ચિંતા થવા લાગી. આ તો સેવા કર્યા કરે છે અને પગાર તો લેતો નથી તો એને માટે શું કરવું? ધીરે ધીરે માસ્તરને તેના ઉપર પુત્ર જેવો પ્રેમ થઈ ગયો. એક વાર તે માસ્તરે છોકરાને પ્રેમથી પૂછ્યું, “બોલ, તારી શી ઇચ્છા છે? હું તારી ઇચ્છા પૂરી કરીશ.” છોકરાએ તરત જ જવાબ આપ્યો કે ‘મારે રાજ થવું છે. એ સિવાય મારી બીજી કોઈ ઇચ્છા નથી.’ છોકરાને આ જ એક ઇચ્છા મનમાં દઢ થઈ ગઈ હતી. માસ્તરને સંતાનમાં કંઈ ન હતું. તેણે આ છોકરાને કહ્યું, “તારે રાજ તો થવું છે પણ રાજકુમારનું જ્ઞાન કેટલું વિશાળ હોવું જોઈએ તે તને ખબર છે? તું રોજ મારી શાળામાં ભણવાનું શરૂ કર. સ્કૂલમાં આવતો થઈ જા. તારી ફી હું ભરી દઈશ.” માસ્તરે તો તેને શાળામાં દાખલ કરી દીધો. રાજના છોકરાઓ તો બધા મઝા કરવા આવતા હતા. તેઓ કંઈ ભણવામાં ધ્યાન આપતા નહિ. આ છોકરાને તો ભણવાનો શોખ હતો. જેને રાજ થવું હોય તેણે તો ચીવટાઈથી ભણવું જોઈએ, સારી રીતે ધ્યાન આપવું જોઈએ. પરીક્ષાઓમાં તે સૌથી બીજે નંબરે પાસ થવા લાગ્યો.

એમ કરતાં કરતાં તે કોલેજમાં આવ્યો. અને છેલ્લી પરીક્ષામાં તે ઝળકી ઉઠ્યો. તેની કીર્તિ સાંભળીને કોઈ નાનાં એવાં દેશી રાજ્યે તેની દિવાન તરીકે નિમણૂક કરી. છોકરો તો તરત મહાત્મા પાસે ગયો. મહાત્માએ તેને સલાહ આપી કે દિવાનનું પદ સ્વીકારી લે પણ પગાર ન લેતો. દિવાનજીએ તો રાજ્યનું કામકાજ સુંદર રીતે

કરવા માંડ્યું. મહિનો થયો અને પગાર આવ્યો કે તરત જ દિવાનજીએ ના પાડી દીધી. મારે પગારની જરૂર નથી એમ કહી દીધું. તેને તો રાજ થવું હતું આ તેનો નિષ્કામલાવ. નિષ્કામલાવથી સામા માણસ પર વશીકરણ જેવી અસર થાય છે. રાજસાહેબ પણ તેની ઇચ્છા બાણી ગયા હતા. રાજને સંતાનમાં પુત્ર નહોતો પણ એક પુત્રી હતી. રાજને મનમાં થયું કે ધણા વખતથી આ માણસ વજરાત કર્યા કરે છે. વળી યોગ્ય પાત્ર છે. મારા રાજ્યની આબાદી પણ તેને લીધે છે. અને તેનું કામ પણ વ્યવસ્થિત છે. આવો સુપાત્ર બીજે ક્યાં મળશે? મારી પુત્રી જ શું કામ તેને ન પરણાવું?

રાજએ આ દિવાનના પિતા જેવા પેલા માસ્તરને બોલાવીને પોતાના મનની ઇચ્છા કહી. માસ્તરે તો કહ્યું કે એ માણસ તો મહાત્માનો મોકલેલો છે. રાજએ વિચાર નક્કી કર્યો અને દિવાનજીને બોલાવી કહ્યું કે તમે મારી પુત્રી સાથે લગ્ન કરો. દિવાનજીએ તો કહ્યું કે મારે લગ્નની કશી જરૂર નથી. રાજ સમજી હતો. તેણે પોતાની પુત્રીના તેની સાથે લગ્ન કર્યા અને દિવાનને રાજગાદી સોંપી, પોતે નિવૃત્ત થઈને લગ્ન કરવા લાગ્યો.

આ છોકરાની ઇચ્છા ફળી. તે હવે રાજ થયો. કેટલોક સમય પમ્પાર થયો. રાજના મનમાં થયું કે હવે તો મહાત્મા દેખાતા નથી. તેને સમજ પડી કે રાજમાં તો સુખ નથી. આ તો કાંટાની પથારી છે. આમ ને આમ રાજની ઉંમર પણ પિસ્તાલીસ પચાસ થવા આવી. હવે શું કરવું? જેમ જેમ લક્ષ્મી વધે તેમ તેમ વધારે દુઃખ પડે છે. સુખ તો ક્યાંય દેખાતું નથી. ચોતરફથી કષ્ટ વધતાં જાય છે. હવે રાજને પરતાવો થવા લાગ્યો કે આવા મહાત્મા પાસે જઈને મેં આ શું માગ્યું? પહેલાં હું કેવો નિરપ્રતીક્ષ થઈને ફરતો હતો. મેં તો ગુલામી જ માગી. મહાત્મા તો હવે દેખાતા નથી. રાજએ પોતાના માણસોને કહ્યું કે કોઈ પણ મહાત્મા મલી જાય તો અહીં

લાવો. તેના પાટનગરથી થોડે દૂર એક અવધૂત સ્થિતિમાં રહેનાર મહાત્મા રહેતા હતા. રાજાને સેવકોએ વાત કરી રાજાએ તરત જ હુકમ કર્યો કે મહાત્માને અહીં તેડી લાવો. રાજાસેવકોએ અવધૂતને જઈને રાજાની પત્ની વિનંતી કરી કે આપને રાજાસાહેબ બોલાવે છે. અવધૂત તો અવધૂત જ હતા. તેઓ હાથમાં લાકડી લઈને જ ફરતા. કોઈ કાંઈ પૂછે તો કહેશે ‘હટ, અહીંથી.’ આપને રાજાસાહેબ બોલાવે છે—એ સાંભળતાં જ અવધૂતે કહ્યું, ‘હટ અહીંથી, રાજાગામ કોઈ નહિ હૈ. હમ શહનશાહ હૈ.’ અવધૂતને બીજાની શી પડી હોય? રાજાસેવકો ગભરાઈને ચાલ્યા ગયા. સાધુથી તો બધા ડરે. આત્મજ્ઞાનીને કોઈનો ડર ન હોય. આત્મજ્ઞાની તો ધ્યાનમાં મસ્ત હોય. આવા એક આત્મજ્ઞાનીની વાત છે. *

એક આત્મજ્ઞાની મહાત્મા ધ્યાનમાં મસ્ત બેઠેલા હતા. એમનાં રહેઠાણ પાસેથી દુર્વાસા ઋષિ નીકળ્યા. દુર્વાસા જેવા મહાન ઋષિને માન તો આપવું જોઈએ. પણ આ આત્મજ્ઞાની મહાત્મા તો આત્મલાવમાં જ મસ્ત હતા કેવી રીતે જિભા થાય? જિભા થઈને આવો, બેસો, અર્ધ, આરતી એ બધું કેમ કરે? આરતી થઈ હોય ત્યારે કોઈ બેસી રહે તો આપણને લાગે કે કેવો જંગલી છે. તદ્દન જંગલી, આરતી વખતે પણ જિભો નર્થા થતો. આવી જ સ્થિતિ દુર્વાસાનાં મનની થઈ. તેમણે તરત જ શાપ આપ્યો કે જા ગધેઠો બની જા. આત્મજ્ઞાની મહાત્મા તો એમ ને એમ બેઠા હતા. તે તો ગધેડા ન બન્યા. કોણ સાંભળતો હતો? ગધેડો ન બન્યો. દુર્વાસાને તો બ્રહ્મા પ્રસન્ન હતા. બ્રહ્માને તરત જ તેમણે પ્રશ્ન પૂછ્યો કે મેં આપેલો શાપ નિષ્ફળ કેમ ગયો. બ્રહ્માએ સમજાવ્યું કે મહાત્મા તો

* અહીં બે હિપદશાન્ત આવે છે કે જે પૂરાં થયાં બાદ મૂળ દશાન્ત શરૂ થાય છે.

અયનની સ્થિતિમાં છે, સ્વરૂપની સ્થિતિમાં છે. ત્યાં ગધેડો ક્યાંથી થાય જ ?

દુર્વાસા એટલે દુર્વાસના અને બ્રહ્મા એટલે મન. મનને અને દુર્વાસનાને હમેશાં સંબંધ હોય. દુર્વાસાએ બ્રહ્માને પ્રસન્ન કરેલા એટલે કે વિષયોથી મનને પ્રસન્ન કરેલું. આત્મજ્ઞાની હોય તો કદી શાપ દે ખરા ? બ્રહ્મા વળી ક્યાંથી આવે ? બ્રહ્મા એટલે કે મન તો ત્યાં જ હતું. મનને પ્રશ્ન કર્યો અને મને જ સમજાવ્યું. મનથી પર સ્થિતિ તો આત્મજ્ઞાનીની છે. ત્યાં વળી ડર કેવો ? એને જીવવા - મરવાનું શું ? કોઈ કહે કે 'જલકે ખાક હો જા' તો પણ એને શું ? સંયોગવશાત્ એ ગધેડો બને તો પણ તેને તો આનંદ જ રહે. આવું જ એક દષ્ટાંત સનતકુમાર ઋષિનું છે. સનકાદિક ઋષિઓમાંના એક સનતકુમાર.

સનતકુમાર ઋષિ ગંગાકિનારે ધ્યાનમાં બેઠેલા. તદ્દન દિગંબર અવસ્થા. તેઓ મન વગરની સ્થિતિમાં જ રહે. શંકરપાર્વતી ત્યાંથી નીકળ્યા. તેમને માન આપવા માટે ઊભા થવાનો ખ્યાલ જો મન હોય તો આવે ને ! સનતકુમારમાં જો દેહભાન હોય તો ઊભા થઈને નમે ને ! આ વડીલ છે અને આ નાના છે એવું ભાન જ ત્યાં ન હતું. પાર્વતી તો અકદમ ગરમ થઈ ગયા. તરત જ શાપ આપ્યો કે 'જા ઘોડો બની જા.' શંકર તો જોયા જ કરે. પાર્વતીને ગુસ્સો જોઈને તે ગજરાઈ ગયા. બૈરાઓ વિચાર ઓછો કરે. સમજ્યા વગર ડાકું મારે એવો તેમનો સ્વભાવ હોય. પાર્વતી જેવાને પણ રાગદ્વેષ થયો અને શાપ આપી દીધો. શંકરે પાર્વતીને કહ્યું કે તેમાં તેને શું ખોટું લાગવાનું છે. પાર્વતીએ ગુસ્સે થઈને કહ્યું કે 'હમણાં ઘોડો થશે ત્યારે ખબર પડશે.' સનતકુમાર ઘોડા થયા. ઘોડાના દેહે સનતકુમાર એક રાજાની ઘોડારમાં આનંદથી બેઠા છે. ત્યાં પાર્વતી આવી. જુઓ છે તો ઘોડું નિરાંતે બેઠું છે. શંકરને તો તેની

સ્થિતિની જાણ હતી. સનતકુમારને પોતાનું—આત્માનું જ્ઞાન હતું જ. રાજાને આ ઘોડું બહુ પ્રિય હતું. તેની પુજા જ થયા કરતી. ઘોડું આસન પર બેસીને ધ્યાન કર્યા કરે, ત્યાં પાર્વતીજી આવ્યા. પાર્વતીની સામે તે ઘોડું બેતું જ નથી. પોતાના ધ્યાનમાં તે મસ્ત હતું. તેને શી ખબર કે પાર્વતીજી આવીને બિભા છે. પાર્વતીએ તેને પૂછ્યું, “કેમ ઘોડા, હવે તને કંઈક વિવેક વિચાર આવે છે કે ?” સનતકુમારે કહ્યું, “મારે શરીર જ ક્યાં છે ? જેને શરીર હોય તે જાણે. હું તો મસ્ત સ્થિતિમાં છું.” પાર્વતીને ક્રોધ ચડ્યો કે હજી આ સમજતો નથી. હાર્યો જુગારી બમણું રમે. તેમાં ય આ તો સ્ત્રીહંક એટલે વળી પૂછવું જ શું ? વળી શાપ આપ્યો કે જિંટ બન અને જંગલમાં રહે. સનતકુમાર જિંટ બની ગયા. જિંટનો અવતાર અને બધાંય અંગ વાંકાં. રહેવાનું પણ જંગલમાં. ત્યાં પાર્વતીજીનું આગમન થયું. “કેમ ! હવે તો ભૂખે મરવું પડે છે ને ?” પાર્વતીજીએ આવીને તરત જ પૂછ્યું. જિંટ ઉત્તર આપ્યો કે આ સ્થિતિ બહુજ સરસ છે. આ શરીર તો ઉત્તમ છે. થોડાં પાંદડાં ખાઈ લઈએ એટલે બસ. શંકરે આ સાંભળ્યું અને તરત જ જિંટને માથે હાથ ફેરવ્યો. ત્યાં સનતકુમાર ઋષિ હસતા હસતા બિભા હતા.

જ્યાં આત્મજ્ઞાન છે ત્યાં પાર્વતી એટલે કે માયા લાચાર. આત્મજ્ઞાનીને તો કોઈ પણ સ્થિતિમાં આનંદ જ હોય છે. મારા ભક્તો માયાને વશ થતા નથી. પાર્વતીને શંકરે આ દેખાડ્યું. શેઠ હોય તો માયાનું પૂજન કરે, લક્ષ્મીપૂજન જ શરૂ કરે. ચોપડાપૂજન શરૂ કરે. તેમનાં પૂજન ખોટાં. ખરી રીતે તો આવા આત્મજ્ઞાનીનાં જ ચોપડા પૂજ્ય છે. અહીં તો બધા ય વેપારી બેસતા વર્ષે મહા-લક્ષ્મી પર દોડતા દોડતા જશે. શંકર પાર્વતીને પહેલાંનો એક પ્રસંગ યાદ કરાવે છે. આપણે ભરથરી પાસે ગયા હતા તે શું યાદ નથી ? તમે કહ્યું કે જે જોઈએ તે માગ. ભરથરીએ શું જવાબ આપેલો ? “તમે અહીંથી જાઓ એ જ જોઈએ. ભરથરીએ તો

પાછું ફરીને જોયું પણ નહિ. એઠા એઠા ગોદડી સીવતા હતા. મને વરદાન આપવા આવ્યા છો તો અહીંથી જાઓ. મારા લાવમાં ભંગ ન કરો.” પાર્વતીએ હવે સનતકુમારને કહ્યું કે તું મને વરદાન આપ. તું મારે પેટે જન્મ લે. કાર્તિકસ્વામી તરીકે પાર્વતીને પેટે જન્મ લે. કાર્તિકસ્વામી તરીકે પાર્વતીને પેટે તે જન્મ્યા. વરદાન પૂર્ણ કરવાને માટે કાર્તિકસ્વામી તરીકે સનતકુમારે જન્મ લીધેલો.

જે નિર્ભય છે તે સંન્યાસી. જે નિર્ભય છે તે ભક્ત. જે નિર્ભય છે તે બ્રહ્મનિષ્ઠ; તે જ યોગી. પ્રકૃતિને વશ છે તે બધાં ઐરાં; તે બધાં ગંધેડાં. એક બાજુ નિર્ભય પુરુષ અને બીજી બાજુ પ્રકૃતિ-માયા. માયાલાવ કે પ્રકૃતિલાવ તે ઐરીનેા લાવ. દેહાધ્યાસ તે જ ઐરા-લાવ. પુરુષ જ નિર્ભય છે. નિર્ભય પુરુષનું લક્ષણ આપણે ઉપરના જે દષ્ટાન્તોમાં જોયું.

હવે આપણે પેલા રાજનું દષ્ટાન્ત જોઈએ. પેલો છોકરો રાજ જાન્યો. પરંતુ તેને રાજકાજમાં આનંદ નથી રહ્યો. તે ગુરુ મહાત્માની શાઘમાં છે. તેને ખગર મળી કે પોતાની નજીકમાં જ અવધૂત રહે છે. તેણે અવધૂતને તેડવા માણસ મોકલ્યા પણ માણસ પાછા ફર્યા. આત્મજ્ઞાનીને કેની પડી હોય? હવે રાજને થયું કે ચાલ, હું પોતે જ ત્યાં જઈં. રાજ લાવલક્ષક લઈને અવધૂતને મળવા ગયા. એક બાજુ રસાલા, બેન્ડ, મોટું સરઘસ અને રાજ. બીજી બાજુ લંગોટી પહેરેલા અવધૂત. તદ્દન એકલા એઠેલા. પાસે કશુંય નહિ, લોટો કે થાળી પણ નહિ. અવધૂતે દૂરથી લાવલક્ષક જોયું અને મોટું ફેરવ્યું. રાજએ આવીને નમસ્કાર કર્યા. અવધૂતે જવાબ ન આપ્યો. વજીરજી પણ દૂર ઊભા રહીને કહે છે કે મહારાજજી, આપની પાસે રાજસાહેબ આવ્યા છે. અવધૂતે કહ્યું કે જા, ઈધરસે ભાગ જા. વજીરે ફરીથી કહ્યું કે મહારાજ સાહેબ ખાસ આપને મળવા આવ્યા છે. રાજએ ફરીથી નજીક આવી નમસ્કાર કર્યા. અવધૂતે તો વજીરને ઉત્તર આપ્યો

જા ઉસકો જોલ દે કિ આઠ દિન કે પીછે આના વજરે રાજસાહેબને કહ્યું કે મહારાજ તો આઠ દિવસ પછી આવવાનું કહે છે. નિઃસ્પૃહીની પાસે તો રાજની પણ આ સ્થિતિ થાય. સ્વાર્થા હોય તો રાજની ગુલામી શરૂ કરી દે. જ્ઞાનની પ્રથમ ભૂમિકામાં પણ ન હોય; શુભેચ્છા પણ જાગ્રન ન થઈ હોય એવા બાહ્યસંન્યાસીઓ તો મોટા શેઠ આવે તો દોડીને આવકાર આપશે. શેઠ સાહેબને આવકાર આપવા દોડે તેવાની વળી ભૂમિકા કઈ હોય? સંન્યાસીઓને ઝોળખવા માટે આ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. અહીં રાજને તો અવધૂત પાસેથી જાણવું હતું કે આટલી સમૃદ્ધિ હોવા છતાં પોતે કેમ દુઃખી છે. વજર પણ હોંશિયાર હતો. તેણે રાજની મનોવ્યથા જોઈ અને જિંડા વિચાર કર્યો. મહાત્માએ આઠ દિવસ પછી આવવાનું કેમ કહ્યું હશે? મહાત્માને કેમ રીઝવા તે વિચાર તેને થવા લાગ્યો. રાજની પાસે વાત કરતાં કરતાં વજરે કહ્યું આપણે લાવજ્ઞસ્કર લઈને ગયા તે કદાચ મહારાજજીને ન ગમ્યું હોય. હવે ત્યાં આપણે નમ્ર થઈને જવું જોઈએ. હવે આવતે વખતે આપણે બે જ ત્યાં જઈશું. રાજએ તરત જ કહ્યું કે હું એકલો જ જઈશ.

અવધૂતનું ચિંતન કરતાં કરતાં રાજના આઠ દિવસ માંડ માંડ વિત્યા. નવમે દિવસે રાજ સાદા પોશાકમાં અવધૂતને મળવા ગયો, તદ્દન સાદા પોશાકમાં, પગમાં જોડા પણ નહિ. આ વખતે અવધૂતે શાંતિથી તેને પૂછ્યું, “કૌન હૈ?” અવધૂતે શાંતિથી વાત કેમ કરી હશે! પદાર્થભાવની અવસ્થામાં હોય તે પુરુષો તો બહુ ચતુર હોય. મહારાજ સમજી ગયા કે રાજ કંઈક નમ્ર બન્યો છે. રાજએ ઉત્તર આપ્યો કે “મહારાજજી, મેં રાજ હું, મેં બડા દુઃખી હું. આપ મૂઝે સુખકા રાસ્તા દિખાઈયે.” અવધૂતે ઉત્તર આપ્યો, “પંદર દિન કે બાદ આના.” રાજ ચાલ્યો ગયો. રાજને એકને એક વિચાર આવે છે કે મહારાજે પંદર દિવસ પછી આવવાનું કેમ કહ્યું હશે? મારામાં એવી શી ખામી છે? શું મહારાજ મારી કસોટી કરતા હશે?

હવે મારે ત્યાં તદ્દન અભિમાનરહિત થઈ ને જવું જોઈએ. રાજનું અભિમાન વિશેષ ઓગળ્યું. સાચો ભાવ હોય તો જ અભિમાન ઓગળે છે. રાજને અંતરમાંથી સાચી પ્રેરણા થવા લાગી. ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત કરવાની મહદ્ ઇચ્છા તેના અંતરમાં જન્મત થઈ છે.

જુઓ, રાજને પણ સુખ નથી. જો રાજપાટમાં સુખ હોત તો ભરથરી રાજ્ય ન હોત. અવન્તીનું રાજપાટ ઉત્તમ સુખને માટે તેણે તરત જ ત્યાગી દીધું હતું ને ! આપણે તો લક્ષ્મી મેળવવાને માટે ફાંફાં મારીએ છીએ. અને પછી મહાત્માઓની પાસે ઉપદેશ માગીએ છીએ. આજે ગુરુઓ પણ શિષ્યો. બનાવવા ઉપદેશ આપતા ફરી રહ્યા છે !

રાજને પંદર દિવસની મુદત આપી છે. પંદર દિવસમાં તેની શી સ્થિતિ થઈ ગઈ ! રાજનું મન વ્યગ્ર થઈ ગયું. રાજકાળમાં તેનું ભાન રહેતું નથી. કપડાંનું પણ ભાન રહ્યું નથી. મહાત્મા તેની પાસે યોગ કરાવી રહ્યા છે. રાજના મનમાં એક જ વાત છે કે મહાત્માએ આમ કેમ કહ્યું ? પંદર દિવસની મુદત શા માટે આપી હશે ? હું તો ત્યાં સાચી ભક્તિપૂર્વક જાઉં છું, છતાં મહાત્મા અપ્રસન્ન કેમ રહેતા હશે ? તે રાણી પ્રત્યે પણ ગુસ્સે થયા કરે છે. દાઢી વધી ગઈ છે, ઉદાસભાવ થઈ ગયો છે. આવી વ્યગ્ર સ્થિતિમાં રાજ મહાત્મા પાસે ગયો. પ્રથમ તો તેને જોઈને મહાત્મા હસ્યા પણ ખીણ જ કાણે આંખ લાલ કરીને કહ્યું, ‘યે માલૂમ હૈ કી મૈં રોજ એક રોટી ખાતા હૂં ? વહ લી તાજ પીસેલા બાજરીકા આટાકા. તું ચહ કં સકેગા ? સેવા કરને આયા હૈ કયું ?’ રાજએ ઉત્તર આપ્યો, “મહારાજજી, એમાં શું વાંધો ? હું જાતે જ દૈનિક દરરોજ તમને રોટી તૈયાર કરી દઈશ.” અવધૂત બ્રહ્મજ્ઞાનની ગાતો નથી કરતા પણ પ્રેક્ષિત કરાવે છે. ક્રમે ક્રમે યોગનું તે આચરણ કરાવે છે, જોયું ને ! મહારાજે જ્ઞાનની કશી વાત ન કરી.

અહીં રાજકાજમાં ગરબડ શરૂ થઈ ગઈ. રાજ્યએ તો તેમાં ધ્યાન આપવું છોડી દીધું છે. મહાત્માની સેવા સિવાય અન્ય વિષયમાં તેનું ચિત્ત નથી લાગતું. તે મહાત્માને ત્યાં રોકાઈ ગયો. દરરોજ સવારમાં એક શેર બાજરી હાથે દળીને મહારાજને માટે રોટી બનાવે છે. મહારાજની દરેક રીતે સેવા કરે છે. મહારાજના આશ્રમમાં એક ગરીબ બાઈ રહેતી. બીજું તો ત્યાં કોણુ રહે? જંગલ જેવો આશ્રમ, ત્યાં કોણુ રહે? એક દિવસ રાજ સવારમાં બાજરી દળતો હતો. મહારાજે આ બાઈને શીખવ્યું કે જો પેલો બેઠો બેઠો દળે છે તેને એક ઝાડું માર અને તેની ઉપર ક્યરો ફેંક. બાઈએ તો મહારાજના કહેવા મુજબ ક્યું અને રાજના ક્રોધનો પાર ન રહ્યો. તે ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં બે ચાર શબ્દો બોલી ગયો. “હું અત્યારે રાજગાદી પર નથી નહિ તો તને બરાબર સજા કરત.” આ શબ્દો સાંભળીને મહાત્મા દોડી આવ્યા અને રાજને બે ચાર ઘોલ ખેંચી કાઢી. એકાદ લાત પણ મારી દીધી હશે. “તારે સુખ જોઈએ છે કેમ? ચાલ્યો જ. આ આશ્રમની આજુબાજુ ચાર માઈલમાં ન આવતો.” રાજને હવે ખ્યાલ આવ્યો કે તેનામાં હજી રાજપણું અભિમાન છે. આ અભિમાન કાઢીને આવું તો જ મને આ અવધૂત સંધરે, નહિ તો સુખ કદી નહિ મળે એ તેને સ્પષ્ટ થયું.

રાજ હવે પોતાના શહેરમાં પણ જતો નથી. લોકો રાજની રાહ જુએ છે પણ મહાત્માની પાસે કોઈ આવી શકતું નથી. સૌને બીક લાગે છે વાઘ જેવું મહાત્માનું મોહું. એમાં વળી રાજનો ગુરુ. ત્યાં જઈને પૂછવું કેમ! આ બાજુ રાજની સ્થિતિ અવધૂત જેવી થવા લાગી. તે એકદમ નમ્ર થઈ ગયો. જ્યાં ત્યાં ફર્યા કરે છે અને ભીખ માગીને બાઈ લે છે. હું રાજ છું—એ ભાવ હજી જતો નથી. એક બાઈ લોટની ચક્કી ચલાવતી હતી. ત્યાં જઈને રાજ થોડું ઘણું કામ કરે અને બદલામાં બાઈ ખાવાનું આપે. આમ હવે રાજનું

ચાલવા લાગ્યું. રાજા બાઈનું કામ કર્યા કરે. રાજા આંમ તો જિજ્ઞાસુ હતો. છતાં ચક્કી પર કામ કરતાં એક વાર વિચારે ચઢ્યો કે રાજાને બદલે મહાન શહેનશાહ થવાનો વિચાર આવ્યો. ચક્કી બંધ રહી ગઈ. બાઈએ આ જોયું અને તે એકદમ ગરમ થઈ ગઈ. તે બોલી, “ધ્યાન ક્યાં છે? ખાતી વખતે કેવું ધ્યાન રહે છે?” આટલું બોલતાની સાથે જ એક ડંડો તેના માથામાં માર્યો. રાજાના માથામાંથી લોહી નીકળ્યું. તે તો શાંતિથી બેઠો જ રહ્યો. તેણે વિચાર્યું કે બાઈ ખરું કહે છે. હજી મારું ધ્યાન ખાવામાં રહે છે. હજી મારામાં કેટલું અભિમાન છે? હું યોગને લાયક નથી. હું મહાત્માને રહેવાને લાયક નથી બન્યો. મહાત્માની યાદ આવી અને એકદમ અભિમાન લુપ્ત થયું. તરત જ સમાધિ થઈ ગઈ. લોકો એટલા થઈ ગયા. તેઓને લાગ્યું કે આ માણસ બેલાન થઈ ગયો છે. કોઈએ રાજાને ઝોળખી કાઢ્યા. રાજા બેલાન થઈ ગયા છે એમ તેઓ બોલવા લાગ્યા. આ સમાધિ છે એ વળી કોને ખબર પડે? આ નોકર તો રાજા છે એવું સાંભળીને ચક્કીની માલિકણ બાઈ તો ખૂબ ગલરાઈ ગઈ. રાજપુરુષોને ખબર પડી. તેઓ દોડતા આવ્યા. રાજાની સેવા કરવા લાગ્યા. રાજાની સમાધિ તૂટી. કોઈ ભરાયેલા રાજસેવકાએ રાજાને પૂછ્યું કે તમને ડંડો મારનાર આ બાઈને શી સજા કરવી. રાજાએ હસીને કહ્યું કે એ બાઈને સજા ન હોય. એ તો મારી ગુરુ. રાજા બિલો થઈને બાઈના પગમાં પડ્યો. તે જો મને ડંડો ન માર્યો હોત તો મને જ્ઞાન કેમ થાત? હવે હું મારા ગુરુનાં શરણમાં જઈ છું. જ્ઞાન થઈ ગયું તેથી હવે રાજા મહાત્માની પાસે જવા ઉપડ્યા. તેમણે રાજપુરુષોએ આપેલાં વસ્ત્રો ફેંકી દીધાં. મહાત્માની પાસે જઈને નમસ્કાર કર્યાં. મહાત્માએ ઉપદેશ આપ્યો, “વોહી તું હૈ,”-ક્યાં મારામારા ફિરતે હો! રાજાને જ્ઞાન થઈ ગયું હતું. રાજા આત્મભાવમાં આવી ગયો. ભાવમાં વિસ્ત્રાવ બની ગયેલો. તું બ્રહ્મ છો એમ જો પહેલાં કહ્યું હોત તો જ્ઞાન ન જ થાત.

યોગની વાંતો નીરસ છે માટે આમાં દૃષ્ટાંતો આવે છે. એક મોટા શેઠ હતા. તેને એક મોટું બિલ્ડીંગ હતું.

જીવ અજ્ઞાનમાં કેમ ફસાય છે, જીવ માયામાં કેમ ફૂળે છે અને માયામાંથી છૂટવા માટે જીવે શું કરવું,—આ બધું આ દૃષ્ટાંત દ્વારા સમજાશે. દૃષ્ટાંતોમાં કાનને જરા રસ પડે તેવું આવે. લગવાન અહીં મીઠી મીઠી વાતો કરે છે.

મોટું બિલ્ડીંગ. તેના માલિક શેઠને એક છોકરો. તે ઉંમર-લાયક થયો. શેઠના આ છોકરાને તો પરદેશ જવાની ઇચ્છા હતી. જ્યોતિષીઓની પાસે જઈને તે પ્રશ્ન પૂછ્યા કરે, ‘મારે પરદેશ જવાનો યોગ છે કે? ચંદ્રની રેખા છે કે?’ વિષય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા આવા જ પ્રશ્નો પૂછે છે. તેના બાપે તેને કહ્યું, ‘તારી ઇચ્છા પરદેશ જવાની છે તો જા, આફ્રિકામાં જઈને વેપાર કર.’ છોકરો પરદેશ ગયો. ત્યાં જઈને તેણે વેપાર શરૂ કર્યો. તે ખૂબ ધન કમાવા લાગ્યો. હવે ત્યાં પથારો મોટો થઈ ગયો છે. આ બાજુ બાપ ઘરડો થવા લાગ્યો. તે પોતાના દીકરાને તેડાવે છે. તે પત્રમાં લખે છે, “બેટા, તું હવે અહીં દેશમાં આવતો રહે.” દીકરો લખે છે કે “પિતાજી, ત્યાં આવવાનું મન તો ઘણું છે, પણ અહીં પુષ્કળ કામ છે. તે છોડીને કેમ આવું? અહીં મારે કેટલી બધી પેઢીઓ સંભાળવાની છે.” બાપ બીજી વાર તેડાવે છે પણ હવે કેમ અવાય! છોકરાને તો જવાબ લખવાની પણ કુરસદ નથી. બાપને થાય છે કે હવે તો દીકરાનું મોટું જોઈએ તો પણ આનંદ. દીકરા લાત મારે તો પણ બાપ તો તેને જોઈને સુખી થાય. વિષયાને છોડતાં ગાળો દે, બૈરી ગાળો દે તોપણ તેને તેમાં આનંદ જ થાય છે. ભરથરીએ એક ઠેકાણે કહ્યું છે કે જીવ ગાળો ખાય છતાં તેની આંખ બિઘડતી નથી. જીવને લાતો મારવા છતાં જ્ઞાન થતું નથી એ મોટું આશ્ચર્ય છે.

આફિકામાં વેપાર કરતા આ છોકરાના પિતાને એક સમર્થ ગુરુ હતા. ગુરુ મહારાજ વિચરતા વિચરતા એક વાર શેઠને ત્યાં આવી ચડ્યા. શેઠ ગુરુની આગતાસ્વાગતા કરે છે. મહારાજે હસીને પૂછ્યું, “કેમ, આનંદમાં છો ને?” શેઠે જવાબ દીધો કે, “આનંદ વળી કેવો? આનંદ ક્યાંથી હોય?” મહારાજે કહ્યું, “આત્માકા સ્વભાવ હી આનંદ હૈ.” શેઠ અને તેમના પત્ની બન્ને સાથે એકા હતા. શેઠે કહ્યું, “આત્માનો સ્વભાવ આનંદ એ બધું તમારે માટે. અમારી વાત જુદી છે.”

વાત પણ ખરી છે. તમારી વાત જુદી છે અને અમારી વાત જુદી છે—વિષયીની અને આત્મજ્ઞાનીની વાત હમેશાં જુદી જ હોય છે.

માળાપે તો મહારાજ પાસે ખૂબ કકળાટ કર્યો. છોકરો પરદેશમાં ગયો છે. ઘણું કહ્યું પણ આવતો જ નથી. મહારાજ કહે, “આ વળી કઈ મોટી વાત છે? હમણાં તારા છોકરાને અહીં બોલાવી દઉં. છોકરો અહીં આવશે. તમને તે દેખાશે. પણ તમે કહેશો તે વાત તે નહિ માને.” માળાપ કહે, “લગ્ને ન માને. પણ તમે એક વાર અહીં બોલાવો તો ખરા છોકરાનું મોઢું તો જોઈ લઈએ.” મહાત્માએ ચાર વીરને સાધેલા. ચારે વીરને બોલાવીને મહાત્માએ કહ્યું, “જાઓ, શેઠકા લડકા કે પકડ કર ચહાં લાવો.” ચારે વીરો ગયા અને ખાટલા સાથે જ શેઠના છોકરાને ઉપાડી લાવ્યા. શેઠે છોકરાને જોયો. પલંગમાં બેઠો હતો. શેઠ એકદમ આનંદથી બોલવા ગયા કે ગરબડ શરૂ થઈ. છોકરો જંગીને આંખો ચોળવા લાગ્યો. તેને થયું કે હું આફ્રિકામાં સૂતો હતો અને સીધો અહીં ક્યાંથી આવ્યો. છોકરાને થયું કે મારું મગજ ખરાબ થઈ ગયું છે. તેને ચિત્તભ્રમ થઈ ગયો. તે કોઈનું સાંભળતો જ નથી. બાપ તેને સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે છોકરો કલ્પાંત કરે છે. તે વાળ ખેંચે છે અને માથું ફેરવે છે. ગાંડા જેવા તેના લક્ષણ જોઈને બાપ મૂંઝાયો. મહાત્માએ કહ્યું, “શેઠ, તમે કહો

તો પાછો મોકલી દઉં.” ખીજો રસ્તો જ નહિ. છોકરાને પાછો મોકલ્યો. છોકરો જ્યારે પરદેશમાં જઈને જાગ્યો ત્યારે વિચારમાં પડ્યો કે હું અહીં છું છતાં ત્યાં ક્યાંથી ગયો. સ્વપ્નભાન જતું નથી.

માળાપ કાગળ લખ્યા કરે છે. “તું ચાલ્યો આવ. અહીં રહીને વેપાર કર. આફ્રિકામાં જ વેપાર કરાય અને અહીં રહીને વેપાર નહિ થાય? આપણે ત્યાં કાંઈ ખાવાનું ખૂટવાનું નથી.” માળાપ આમ જાતજાતના કાગળ લખે છે. ધીમે ધીમે છોકરાના મન પર અસર થાય છે. માળાપને થાય છે કે હવે કાગળ શું લખ્યા કરવાં? એક વખત છેલ્લે છેલ્લું લખી નાખ્યું, “જો હવે તું અહીં નહિ આવે તો અમારો અને તારો સંબંધ નહિ રહે. અમે તો તારું નાહી જ નાખ્યું છે. બે કરોડ રૂપિયા તું કમાયો છે. હવે શું છે?” આ કાગળ વાંચીને બધું સંકેલીને છોકરો આવી ગયો માળાપ પાસે. હવે શું વધારે કમાવું? છોકરો દેશમાં આવી ગયો. માળાપનાં દર્શન થયાં. કંસાર રાંધીને સર્વેએ ખાધો. મહાત્મા તો ત્યાં જ બેઠેલા. બધું જોયા કરે છે, લીલા જોયા કરે છે.

છોકરો તે જીવ. સદ્ગુરુ તે પરમાત્મા. માળાપ તે ગીતા, વેદ વગેરે શાસ્ત્રો. વેદ તે પિતા. જીવ પરદેશમાં એટલે કે આ સંસારમાં રચ્યોપચ્યો રહે છે. શ્રુતિમાળાપ વિવેક વિચારના કાગળ લખ્યા કરે છે. જીવ પાપપુણ્યની કમાણીમાં ગૂંચવાઈ ગયો છે. એક કરોડ રૂપિયા તે પુણ્ય અને એક કરોડ રૂપિયા પાપ—આમ બે કરોડ રૂપિયા તે કમાયો છે. તે ઉપાસના કરે છે, દાનપુણ્ય કરે છે એટલે પુણ્ય પણ મળે છે. લાંબાં ટીલાં તાણે અને દસ હજાર મળે કે યજ્ઞ કરે. એક બાજુ પૈસા કમાવા માટેનાં કર્મો પણ કરે અને બીજી બાજુ યજ્ઞયોગાદિ કર્મો પણ કરે, પણ કેમેય તે બંને આવતો નથી; ઉપર આવતો નથી. કર્મકાંડની ઉપાસનાઓ આવી જ હોય છે. વેદનું કહેવું તે સાંભળતો નથી. તું જ બ્રહ્મ છો. હવે વળી ઉપાસના

શી? તું તો સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપ છો.—આમ વેદમાળાપ કહે
 પણ જીવ માને જ શાનો? લગવાનનું શરણુ જીવે લીધું છે. મારું
 નહિ માને એમ સમજીને ગુરુએ ચાર વીર મોકલ્યા. આ ચાર વીર
 અહં બ્રહ્માસ્મિ, અયમાત્મા બ્રહ્મ, પ્રજ્ઞાનં બ્રહ્મ, અને તત્ત્વમસિ
 એ ચાર મહાવાક્યો. તે ચાર વીર તેને ઊંચકીને લાવ્યા. વેદ અને
 ગીતા—માળાપ શું કહે છે? આ બધું તારામાં જ છે. સર્વં સ્વલ્લુ ર્વદં
 બ્રહ્મ—આ બધું બ્રહ્મ જ છે. વેદ અને ઉપનિષદો આમ બોધે છે.
 પણ જીવ માનતો નથી. તે કહે છે કે ના, ના, હું સમ્યક્દાનંદ
 નથી. હું પાપી છું, હું નીચ છું, હું બ્રહ્મ છું—એમ નહિ કહું.
 છોકરો માનશે નહિ એમ ગુરુએ આગળથી જ કહેલું. વેદશાસ્ત્રો—
 માળાપ—ગમે તેટલા બરાડા પાડે પણ જીવ માનતો નથી. સદ્ગુરુની
 કૃપા હોય તો જ એ બની શકે. અધિકાર હોય તો જ ગુરુકૃપા થાય.
 અધિકાર ન હોય તો કંઈ ન થાય. જે લોકોએ સાચી વાત
 સંભળાવી તેના તો ખૂન થયા છે. તમને ખુશ રાખવાને માટે
 મારે શું સારા શબ્દો જ બોલવા? સંસારીની અને ભક્તની વાત
 જુદી જ હોય છે. બન્નેને ખુશ કેમ રાખી શકાય? અત્યારનો
 સમાજ મહાત્માને ખુશ રાખીને પોતાના શિષ્ય બનાવવા માગે છે.
 મનસુર મસ્તાનાએ ‘અનલહક’ નો પોકાર કર્યો. તેને મૂર્ખ
 પ્રજાએ શૂળી પર ચઢાવ્યો. ગાંધીજીને અને ઈસુ ખ્રિસ્તને જગતે શું
 આપ્યું? એકતે ગોળીએ દીધા, ખીજને કુસ પર ચઢાવ્યા. આત્મ-
 જ્ઞાનીને હિન્દુ અને મુસલમાનના ભેદ ન હોય. તેનામાં તો અભેદદષ્ટિ
 જ હોય. તે બધાને નારાયણ સમજે. ગાંધીજી કહેતા કે મુસલમાન
 આપણા ભાઈ છે. તો તેને ગોળીએ દીધા. ઈસુ ખ્રિસ્તને કાંટાળો
 તાજ પહેરાવીને ખીલા ઠોક્યા. મહાત્માઓ તો સમસ્થિતિમાં હોય છે.
 જગત મહાત્માઓને મારી પણ નાંખે. જ્ઞાનની વાત કોણ સમજે છે?
 જ્ઞાનની વાત કરનારને જેવાં પરિણામો ભોગવવાં પડ્યાં છે? જગત
 કહેશે કે તમારાથી પ્રેમભાવ થાય જ કેમ? કર્મકાંડમાં રચાપચ્યા

રહેનાર જીવને તત્ત્વમસિ નો બોધ ક્યાંથી સમજાય ? ગુરુ તો આ જાણતા હતા. માટે તો માળાપને કહ્યું હતું કે તમારો આગ્રહ હોય તો બોલાવું. બાકી તેમાં કાયદો નથી. તમે શું કહેશો ? અમે તો સારાં સારાં કપડાં પહેરીએ, પ્રસાદ વહેંચીએ, દૂધ પાઈએ, મહાત્માની થોડી સેવા કરીએ. પ્રેમભાવની સમજ ક્યાં છે અમને ? રોજ વળા કીર્તન કેમ થાય ? નિર્ભય હોય તેને જ્ઞાન થાય. અધિકાર ન હોય તેને જ્ઞાન ન થાય. વેદસ્મૃતિને આધારે સદ્ગુરુના શરણમાં જાય ત્યારે જન્મમરણની દોડધામ દૂર થાય. આનું નામ તે યોગ.

ભંવરગુફામાં તો પ્રેમયોગથી જ જવાય. તદ્દન સરળ માર્ગ છે એ. ફક્ત છ માસમાં પ્રેમયોગથી ભંવરગુફામાં પહોંચી જવાય. ચાંગદેવથી ચૌદસો વર્ષની તપસ્યા હતી તો પણ દેહાધ્યાસ નહિ ગયેલો. કાળને પણ તે પાછો કાઢતા. સિંહ પર સવારી કરી હાથમાં સાપનો ચાળખો લઈને તે આળંદી આવ્યો. મુક્તાબાઈ કહે કે સાવ કારો છે. સાપના ચાળખા લઈને ફરાતું હશે કે ? સાવ કારો છે એમ કેમ કહ્યું હશે ? તેનામાં દેહાધ્યાસ હતો માટે. તેને સિંહ પર આવતો જોયો ત્યારે જ્ઞાનેશ્વર વગેરેને લઈને ઓટલો ઊડ્યો. અરે, પણ આ ચમત્કારના વર્ણનની શી જરૂર ? સાવ સીધી વાત તો આ છે. જ્ઞાનેશ્વર આળંદીમાં એક ઝૂંપડીમાં રહેતા. આળંદી ગામની બાજુએ થઈને ઈન્દ્રાયણી નદી વહે છે. જ્ઞાનેશ્વરના બેન મુક્તાબાઈ ઈન્દ્રાયણીમાં નહાવા જાય છે. આ બાજુ ચાંગદેવ જ્ઞાનેશ્વરને મળવા આવતા હોય છે. મુક્તાબાઈ નહાતી હોય છે. સાતેક ઘરસની તેની ઉંમર. તે શું કપડાં પહેરીને નહાય ? દિગંબર અવસ્થામાં તે સ્નાન કરતા હતા; ત્યાં બાજુમાંથી ચાંગદેવ પસાર થયા, તેમની દષ્ટિ મુક્તાબાઈ પર પડી અને તેમણે મોઢું ફેરવ્યું. તરત જ મુક્તાબાઈ બોલી, “ તું તો કારો ને કારો જ રહ્યો.” ચાંગદેવ આ સમજતાં વાર લગાડે કે ? તેમણે મુક્તાબાઈના દેહને જ જોયો હતો. ચાંગદેવના ગુરુ મુક્તાબાઈ છે. પરમાત્મપ્રાપ્તિમાં

ચાંગદેવને દેહાધ્યાસનું થોડું અંતર હતું. તે મુક્તાળાઈએ કઢાવી નાંખ્યું. પોતાનામાં હજી શરીરભાવ છે એવું ચાંગદેવને જ્ઞાન થઈ ગયું. દેહાધ્યાસથી યોગની સિદ્ધિઓ નકામી જાય છે. દેહાધ્યાસનો નાશ કરવો એ જ સાચી સિદ્ધિ. નારાયણને વશ કરવા હોય તો ભક્તિ વડે જ વશ કરાય.

રમાપતિ ભક્તિ વડે વશ થાય.

જો ઈશ્વર વશ થાય નહિ તો,

જન્મમરણ નહિ જાય. રમાપતિ ભક્તિ વડે...

ભક્તિ સિવાય, પ્રેમ સિવાય પરમપદની સિદ્ધિ ન આવે. પ્રેમ વશ થાય તો જ ભંવરગુફામાં જઈ શકે. તે વગર ધ્યાન ન જ થાય. ત્રિષયાકારવૃત્તિ ભંવરગુફામાં કેમ ટકે? ત્યાં રહેનાર જ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે. સ્થૂલ શરીરથી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે, મનને સંયમ કરે, કામવાસનાનો સ્પર્શ પણ જોને ન હોય—તેનાં પણુ હું—પરમાત્મા—પ્રાપ્ત ન થાઉં. કારણ કે એ તો સ્થૂળ બ્રહ્મચર્ય છે. તેના સ્થૂળ શરીરમાં ભલે વાસના ન હોય પણ તેના કારણ શરીરમાં તો વાસના છે જ. તેના અંતરમાં મારું રમણ છે કે નહિ તે જ હું તો જોઉં છું. હું તો અંતરને જ જોઉં છું. જ્યારે મારા પર અંતરમાં પ્રેમ હોય ત્યારે જ ભંવરગુફામાં જવાય.

ખરો બ્રહ્મચારી કોણ? જે યોગીસે કલાક લગવાનમાં રત હોય તે. જે આત્મામાં રમણ કરે તે બ્રહ્મચારી. જે બ્રહ્મમાં રમણ કરે તે બ્રહ્મચારી. બ્રહ્મ એટલે લગવાન, તેમાં જે ચરે છે તે બ્રહ્મચારી છે. લગવાને શા માટે લગ્ન કરેલાં? સોળ હજાર ને એકસો આઠ તો રાણીઓ હતી. પદ્મન વગેરે કેટલાય પુત્રો હતા. ગીતાનો રચનાર તો દાદો હતો. પુત્ર પૌત્રાદિ ઘણા હતા છતાં તે યોગેશ્વર. તેણે ક્યાં (સ્થૂલ) બ્રહ્મચર્યનું પાલન કર્યું હતું? કેટલાંય છોકરાં! છતાં યોગેશ્વર!

એક વાર કૃષ્ણ પટરાણીઓ સાથે ગોકુળમાં નિવાસ કરતા હતા. એ વખતે દુર્વાસા ઋષિનું આગમન થયું. દુર્વાસા ઋષિ યમુનાને સામે તીરે ઊતર્યા. શ્રીકૃષ્ણની અને દુર્વાસાની ભૂમિકા સમાન હતી. શ્રીકૃષ્ણે પોતાની પટરાણીઓને કહ્યું કે યમુનાને સામે તીરે દુર્વાસા ઋષિ ઊતર્યા છે. ત્યાં જઈને એમને ભોજન કરાવો. એ વખતે યમુના નદીમાં પૂર આવેલું. ખાવાપીવાનું લઈને ત્યાં કેમ જવું ? પટરાણીઓને ભારે મૂંઝવણ થઈ. તેઓએ કૃષ્ણને આ મુશ્કેલી કહી. કૃષ્ણે હસીને કહ્યું કે તમારે યમુનાતીરે જઈને યમુનાને કહેવું, “હે યમુના, જો અમારો પતિ બ્રહ્મચારી હોય તો અમને માર્ગ આપ. યમુના તમને જરૂર રસ્તો આપશે.” પટરાણીઓએ બ્રહ્મચારી શબ્દને સ્થૂળ અર્થ જ કરેલો. લગ્ન ન કરે અને વાંદો રહે તે બ્રહ્મચારી. પટરાણીઓ મનમાં ને મનમાં ગૂંચવાય છે. અંતે તેમના સ્વામીએ કહ્યું છે એમ કરવું એમ માનીને યમુનાતીરે જઈને રસ્તો માગ્યો. યમુનાએ માર્ગ આપ્યો અને પટરાણીઓ સામે તીરે ગઈ. બધી એક ખીજ સામું જોયા કરે છે.

પછી પટરાણીઓએ ખૂબ પ્રેમથી દુર્વાસા ઋષિને જમાડ્યા. જેટલું ભોજન પટરાણીઓ લાવેલી તે બધું ય ઋષિ આરોગી ગયા. તાટના તાટ ભરીને ખાઈ ગયા. પટરાણીઓને હવે વિચાર આવ્યો કે યમુનાએ એક વખત તો માર્ગ આપ્યો. પણ પાછા કેમ જવું ? વિમાસણ ઊભી થઈ. તેઓએ દુર્વાસાને પૂછ્યું. દુર્વાસા કહે, “એમાં વળી શી મૂંઝવણ ! તમારે યમુનાને કહેવું કે જો દુર્વાસા સદા ઉપવાસી હોય તો હે યમુના, અમને માર્ગ આપ.” આશ્ચર્યની પરંપરા. તાટના તાટ ભરીને ખાઈ ગયા છતાં ઉપવાસી ! પણ દુર્વાસા કહે તેમ કર્યા સિવાય છૂટકો નહોતો. યમુનાએ ખીજ વાર પણ માર્ગ આપ્યો. આ બધું શું ? રાણીઓના મગજમાં વિચાર ઘૂસ્યો. રાણીઓએ જઈને કૃષ્ણને પૂછ્યું કે તમે કહો તો ખરા, આ બધું શું છે તે અમને સમજાવું નથી. કૃષ્ણે કહ્યું કે તમે પૂછો તો સમજાય.

જિજ્ઞાસુ થઈને ન પૂછે ત્યાં સુધી ન સમજાય. અતિપરિચ-
યાદવજ્ઞા—અતિ પરિચયને કારણે અવજ્ઞા થાય છે. પુરુષ કે સ્ત્રી
ગમે તેટલા ભક્ત હોય છતાં એક બીજાને તે ઢોંગી જ દેખાય છે.
મીઠાંને એના જમાનામાં કેટલા સગાંવહાલાં પગે લાગ્યા હશે? યશોદાને
પણ એવો જ ભાવ હતો. કેટલાય ચમત્કાર છતાં યશોદા સમજ્યા
નહિ. પુરુષ પોતાની સ્ત્રીને સ્ત્રી તરીકે જ જોશે, ભક્ત તરીકે નહિ.
સ્ત્રી પણ પોતાના પતિને પતિ તરીકે જ જોશે, ભક્ત તરીકે નહિ.
આત્મજ્ઞાની પુરુષ પૂછ્યા સિવાય વાત ન કરે, બૈરાંને પણ નહિ,
મિત્રને પણ નહિ.

પટરાણીઓએ પૂછ્યું ત્યારે કૃષ્ણે સમજાવ્યું કે જે પુરુષ
હૃદયમાં, આત્મામાં, બ્રહ્મમાં સદૈવ રમણ કરે તે સદા બ્રહ્મચારી.
રાણીઓએ પૂછ્યું કે તેને બૈરી તો ન હોવી જોઈએને! કૃષ્ણે કહ્યું,
“મેં ક્યારે એવું કહ્યું છે? તેને બૈરીછોકરાં બધું હેય છતાં તેનું
મન જો ભગવાનમાં રહે, તેનું મન જો ભગવાનમય થઈ જાય, તો તે
બ્રહ્મચારી છે. જે હમેશાં ભગવાનની નજીક રહે તે ઉપવાસી. (ઉપ=પાસે,
વાસી=રહેનાર) પછી ભલેને તે લાડવા ખાય તો યે શું!

સહુ યોગ સાધી શકે છે. સહુ યોગેશ્વર થઈ શકે છે. ભગવાન
કૃષ્ણે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને જ યોગ સાધ્યો હતો. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને
પણ યોગ સાધી શકાય. અરે, ત્યાં જ યોગ સાધવો સુલભ છે.

હે અર્જુન, મારા ઉપર પ્રેમ થઈ જવો જોઈએ. પછી કાઈ
પણ આશ્રમમાં હોય તો પણ વાંધો નથી. કશું છોડવાની જરૂર નથી.
જો હું યોગેશ્વર છું. હું હિમાલયમાં યે ગયો નથી. કેટલીયે સ્ત્રીઓને
હું હરી લાવ્યો છું. જમ્બુવંતી એ આફ્રિકાની સીદીની છોકરીને પણ
હું લાવ્યો હતો.

જુઓ, કેવી હતી એ વખતની ડિપ્લોમસી. (મુત્સદીગીરી)?
પરદેશો સાથે આપણે ગેટી વ્યવહાર પણ હતો. જમ્બુવાન હતો સીદી,

આફ્રિકાનો રાજા. આપણે મુખ્ય પુરુષ કૃષ્ણ આફ્રિકાની કન્યા પણ પરણ્યો. આને આપણે નાતજાતના તડામાં પડ્યા છીએ. અને પાછા કહીએ છીએ કે અમે ગીતા સમજ્યા છીએ. આપણે આપણા ક્ષુદ્ર વ્યવહારમાંથી હજી અટકતા નથી. શ્લોકો મોઢે કરો તેથી શું વળે? ગીતાને સરસ સોનાના કાપડમાં મઢીને પૂજે, શ્લોકો ગાજે, તેથી શું ગીતાને સમજ્યા એમ કહેવાય?

એક શેઠ. તેને એક મોટી પેઢી. ધમધોકાર વેપાર ચાલે. દેશ-દેશાવરમાં તેની પેઢીની કેટલીયે શાખાઓ હતી. શેઠે જે માણસને નોકરીએ રાખ્યા. બન્ને માણસો નિમકહલાલ. શેઠને બન્ને પર ઘણો વિશ્વાસ. શેઠે બન્નેને જુદે જુદે સ્થળે મોકલ્યા, દેશાવરની પેઢીઓ સંભાળવા. થોડા વખત બાદ શેઠે એક માણસ પર કાગળ લખ્યો. તમારે આટલું કામ તરત જ કરી નાખવું. પેલો માણસ હોંશિયાર હતો. તેણે શેઠના કહેવા મુજબ તરતજ કામ કરી નાંખ્યું. શેઠે ખીજ નોકર પર પણ એવી જ રીતે કાગળ લખ્યો કે તમારે અમુક કામ તાત્કાલિક પતાવી નાખવું. એ નોકરે શું કયું? તેણે શેઠનો એક ફોટો પોતાને ત્યાં રાખેલો. પોતે પૂજામાં બેસે. ત્યાં જઈ ને શેઠનો કાગળ મૂક્યો. કાગળ વાંચે નહિ. દરરોજ કાગળ ઉપર કંકુ ચઢાવે. અખીલ-ગુલાલ નાખે. શેઠે તો ઉપરાઉપરી કાગળ લખ્યા. નોકરે તો કાગળોની પૂજા બનાવી. શેઠને થયું કે મારા કાગળોના જવાબ કેમ નહિ આવતા હોય? કાગળમાં લખ્યા મુજબ આ નોકર કંઈ કરતો હોય તેમ લાગતું નથી. પેઢીનું કામકાજ બગડી ગયું. તેથી શેઠ જાતે જ ત્યાં આવ્યા. શેઠ આવ્યા ત્યારે આ નોકર તો પૂજામાં બેઠેલ. શેઠને જોઈને જિલ્લો થઈ ને પગમાં પડ્યો. શેઠે તેને કહ્યું “તું મારા લખ્યા મુજબ કંઈ કરતો નથી તે શું કામ કયું તે કહે? મારે અહીં આવવું પડ્યું.” નોકર કહે, “તમારા કાગળો જુઓ અહીં પૂજામાં મૂક્યા છે. તમારો ફોટો પણ પૂજામાં છે.” શેઠ ગુસ્સે થઈ ગયા,

“અરે, પણ તું કાગળો વાંચતો નથી? તેનો અમલ કરતો નથી? આ તે તારી પૂજા કે પૂજો?”

આપણે આ નોકર જેવું કરીએ છીએ. ગીતા વાંચતા નથી. તેમાં કહ્યા મુજબ કરતા નથી. ગીતા ઉઘાડીએ તો ફેટામાં કૃષ્ણનું મોઢું પણ ન દેખાય એટલા કંકુના છાંટા હોય. પહેલો નોકર પૂજા નહોતો કરતો. તે તો જવાહરલાલની જેમ કામ કર્યે જાય. શેઠે નોકરને કહ્યું, ‘ગાંડા, આવું તે થાય?’ ભગવાન કહે પણ સાંભળે કાણુ? એ તો કહેશે કે અમે તો વૈષ્ણવ છીએ! કંદી ખાંધે તે વૈષ્ણવ! ભગવાનની આજ્ઞા મુજબ કામ કરે તે વૈષ્ણવ છે. સમજ વગર ચોપડીને પગે લાગ્યા કરવું, ગીતા પૂજ્યા કરવી તે તો અજ્ઞાન છે. ગીતામાં લખ્યું કે सर्वभूतस्थमात्मानं પણ સમજે કાણુ? અંહી ટીકાનો ભાવ નથી, ગમ્મતનો ભાવ છે. શ્લોક વાંચે પણ સમજે નહીં તે તો ગાળો દેવા જેવું છે. તમારે ગીતા વાંચીને આચરણ કરવું નથી. આમાં જ્ઞાન શી રીતે થાય? આમાં તો પતન થાય છે. આવું કરનારના અંતર તેમને કોરી ખાય છે. આવા વાચનથી પૈસા ભલે- મળે. કદાચ તેઓ પોતાની જાતને ભક્ત કહેવરાવે પણ આ ભક્તિ નથી, ભક્તિનો ડોળ છે. જે ગીતા વાંચે છે પણ આચરણ કરતો નથી તે તો નરાધમ છે.

જ્યાં સુધી મારા પર—ભગવાન પર—પ્રેમ ન થાય ત્યાં સુધી બ્રહ્મચર્યનું લક્ષણ આવતું નથી, ત્યાં સુધી નીડર થવાતું નથી. મારા પર પ્રેમ ન થાય ત્યાં સુધી ભક્તિયોગ, કર્મયોગ; અરે, કોઈ પણ યોગ થાય જ નહિ. પ્રેમ સિવાય ખીજો કોઈ યોગ નથી. પહેલાં ભક્તિ કરો પછી પ્રેમ થશે. ભક્તિ વગર પ્રેમ નથી. પ્રેમ વગર, ભક્તિ વગર સાચા કર્મયોગનું આચરણ થવાનું નથી. શરીર મળ્યું એટલે કર્મ તો ખરાં જ. શરીર એટલે જ કર્મભૂમિ. કર્મનો નાશ કર્મથી જ થાય. જ્યારે કર્મનો નાશ થાય એટલે કે પ્રારબ્ધ બળી જાય

ત્યારે જ જ્ઞાન થાય. ભક્તિયોગ જ શ્રેષ્ઠ છે. આપોઆપ બધા યોગ તેથી થઈ જશે. યોગશ્ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ ચિત્તની વૃત્તિઓનો નિરોધ તે યોગ. આપણે છુટા પડ્યા છીએ તેમાંથી ભેગા થઈ જવું તેનું નામ યોગ. પરદેશમાંથી દેશમાં જવું, સ્વરૂપમાં જવું તેનું નામ યોગ. આ માટે સત્સંગ અને નામ સંકીર્તનની ખાસ જરૂર છે. કારણ એ છે ભક્તિયોગની સીડી. સત્સંગથી શ્રદ્ધા વધે, શ્રદ્ધાથી નિષ્ઠા વધે, નિષ્ઠાથી ભક્તિ મળે. ભક્તિથી ભાવ અને પછી મહાભાવ પ્રગટે. ભાવ પણ કૃષ્ણ, મહાભાવ પણ કૃષ્ણ. ભાવ છે કે મહાભાવ છે એ તો લોકો જ કહેશે. લોકોને જે ભાવ કહેવો હોય તે કહે. ભાવ તો આવશે જ.

હે અર્જુન ! આ માટે તારે કર્મયોગનું આચરણ કરવું જ પડશે. મારામાં પ્રેમ કરવો પડશે. યોગ કરવા માટે તો શરીરનાં ઠેકાણાં નથી; અઘોમાર્ગે વીર્યનું સ્ખલન થાય તેને સ્મરણ ક્યાંથી રહે? તેને ભંવરગુફાનું દર્શન તો ક્યાંથી થાય? એ દર્શન માટે તો ખૂબ સ્મૃતિ હોવી જોઈએ. મન પર સંયમ હોવો જોઈએ. શરીર મજબૂત હોવું જોઈએ. આ માટે તું સતત પ્રેમ કર. સતત ઉપાસના કર કે જેથી સર્વ વિષયોનો નાશ થાય અને ભક્તિની ચોથી ભૂમિકામાં અવાય. એથી જ કુંડલિનીનું ઉત્થાન થશે. શિવશક્તિનો મેળ એટલે જ ભક્તિ. એ ભક્તિ ક્યારે પ્રાપ્ત થાય? ભંવરગુફામાં જાય ત્યારે જ. ત્યાં જવા માટે તો પ્રેમરૂપી રેલગાડીમાં બેસવું પડશે. વિષયોની ગાડી તો સાતમા નરકમાં લઈ જશે એ છે અપ્રેમની રેલગાડી. પ્રેમગાડી બીચે લઈ જાય. વિષયગાડી સાતમા પાતાળે લઈ જાય. કીડા અને મંકોડા જેવા ક્ષુદ્ર જીવો બનીને જીવવું પડશે જે વિષયગાડીમાં બેસા તો.

માટે તું મારે પરાયણ થા. મારું ચિંતન એટલે જ ભક્તિ. ભગવાન કોઈ વસ્તુ છુપાવે નહિ. બધી વસ્તુનું વર્ણન કરી ગયા. અર્જુનને થાય છે કે આ બધું તો બહુ મુશ્કેલ છે. અર્જુનના

મનમાં એમ હતું કે ઝટ દર્શને લવરચુકામાં જઈને બેસી જઈએ તો યુદ્ધ તો ન કરવું પડે. ત્યાં તો ભગવાન બોલ્યા. હે અર્જુન, તારે યુદ્ધ તો કરવું જ પડશે; કર્મ તો કરવું જ પડશે. એ સિવાય બીજો કોઈ રસ્તો નથી.

તું યુદ્ધ કર. તું કર્માચરણ રૂપી યુદ્ધ કર. યુદ્ધ કરતા કરતા એટલે કર્મ કરતા કરતા જ તને તારું ગયેલું રાજ્ય પાછું મળશે. રાજ્ય એટલે તારું સ્વરૂપ. તને તારા સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થશે. જનકનો એક હાથ સ્ત્રી પર અને બીજો હાથ સગડી પર—એ રીતે તેઓ જીવ્યા. જનક, વસિષ્ઠ, કપીર, તુકારામ આમાંથી કોઈએ ભગવું પહેર્યું છે કે ? પ્રેમની જરૂર છે પણ કંઠેકાણે પ્રેમ ન થવો જોઈએ. રૂક્મણીને કૃષ્ણ વિષે ખોટી ભ્રમણા હતી. કૃષ્ણની રાણીઓ પણ તેમને સમજી શકતી નહિ. આ માટે તો દુર્વાસાનું દષ્ટાન્ત આપ્યું. એનું નામ બ્રહ્મચારી. સંન્યાસને માટે શા માટે દોડાદોડ કરવી ? આત્માને માટે દોડાદોડ કરો. બ્રહ્મસંન્યાસ તો પ્રારબ્ધાધીન છે. તે પ્રારબ્ધવશાત્ આવે છે. તેમાં પુરુષાર્થ નથી મને-ભગવાનને-પ્રાપ્ત કરવા માટે ખોટી ખોટી દોડધામની કંઈ જરૂર છે ? યોગ માટેની દોડધામ મારા ભક્તોને મારાથી વિમુખ કરે છે. તુકારામ શું કરતા એ વિચારો. દેહાધ્યાસને બાળુએ મૂકી તેઓ વિકૃત વિકૃત કરતા. જો પ્રારબ્ધમાં દ્વિગમ્ય રહેવાનું હશે તો તેમ રહેશું. હે ભગવાન, જેવી તારી ઇચ્છા. આ શરીર મારું નથી. આ તમારું શરીર છે, હે ભગવાન, એમાં મારે શું ? આ ભાવ રાખો. દેહાધ્યાસને આમ બાળુ પર મૂકી દો. તેમાં જો વિલંબ થશે તો કાળ દેહને લઈ જ જવાનો છે.

યોગની ક્રિયાઓ ઉત્તમ છે પણ સદ્ગુરુ પાસે બેસીને થઈ શકે તો જ. બાકી તો પ્રાણાધ્યામ કરતા શ્વાસ કંઠેકાણે ઘૂસી ગયો તો મરણ થાય મરણ ન થાય તો રોગ થાય. માટે ભક્તિ ઉત્તમ છે. ભક્તિયોગ સુલભ છે. દરેક માણસ ભક્તિ કરી શકે છે. દરેક માણસ

ભગવાનમાં મન રાખી શકે છે. વહુનું ધ્યાન ક્યાં હોય? વરમાં. વહુ બધાંયની સેવા કરે. સાસુ પૂછે છે કે તારું મન ક્યાં છે? પીરસવામાં ધ્યાન કેમ રહેતું નથી? છતાંય વહુ બધાંને ખવરાવે, પીવરાવે. તેનું ધ્યાન વરમાં હોય. દાળને બદલે શાક પીરસે કારણ એનું ચિત્ત ધણીમાં છે. મારું ધ્યાન આવું આવું જોવામાં બહુ હોય છે. ખેરાંઓ પાસે જોઈને અને બધું જોઈ પણ ખરે.

લકત તો બધાંય કામ કરે. નરસિંહ મહેતા પણ કામ કરતા જ ને! નરસિંહ પણ હાથમાં વાસણ લઈને ઘી ખરીદવા ગયા હતા. તમારાથી એમ કેમ કહી શકાય કે 'મૈને સબ ત્યાગ ક્રિયા!' કામ કેમ ન થાય? કામ તો કરવાં જ પડે. નરસિંહને કોઈ કહે કે લજન કરો તો લજન કરવા એસી જતા. ચાર દિવસ રાંધતા પણ હશે. લકતથી ન રંધાય? લકત રસોઈઓ પણ થઈ શકે, ધરને. ઘાટી પણ બને, વિદ્વાનની જેમ ગીતા પણ વાંચે. કૃષ્ણ પણ બધાંય કામ કરતા.

મહાત્મા હોય એ તો પાંચ સાત કપડાં પહેરીને એઠા હોય, મૃગયર્મ પાથરીને તે પર એઠા હોય—આવું ઘણા માને છે. નારદજીના મનમાં મહાત્મા વિષે આવા જ ખ્યાલ હતા. મહર્ષિ નારદને થયું કે કૃષ્ણ તો મહાત્મા છે. તેમને મળવા તે એક વાર દ્વારકામાં આવ્યા. ત્યાં તેમણે શું જોયું? દ્વારકામાં તો સોળ હજાર ઘર. દ્વારકામાં એ પોતે જ રહેતા. એ સિવાય બીજા કોઈનું ઘર ત્યાં નહોતું. એક ઘર-માંથી રાણીએ કૃષ્ણને હુકમ કર્યો કે બટેટા લઈ આવો. નારદજીએ જોયું તો કૃષ્ણ ઉઘાડા શરીરે, ખભે થેલી લઈને શાકભાજી લેવા નીકળ્યા. નારદજી બીજો ઘેર ગયાં. ત્યાં સ્ત્રીએ કૃષ્ણને કહ્યું કે જરા આ બાબાને રમાડોને! કૃષ્ણ છોકરાને માથા ઉપર લઈને ઘરમાં ફરે છે. નારદજી આવીને જુએ છે. છોકરું રમાડવા રોકાયેલા કૃષ્ણનું તેના તરફ ધ્યાન પણ નથી. લીલા બતાવવી હતી માટે જ. દરેકે કર્મ તો

કરવાનાં જ છે. બ્રહ્મનિષ્ઠ શું કર્મ ન કરે? જેનું લક્ષ બ્રહ્મમાં છે તેનું નામ બ્રહ્મનિષ્ઠ. તે છોકરાં ય રમાડે અને ગીતા પણ વાંચે. કર્મોમાં તે પાછી પાની ન કરે. આવું કર્માચરણ કરે તે જ ભક્ત, તે જ યોગી. એવાના કર્મોનું દેવાળું નીકળી જ જાય. એવા ભક્તને તો દાળ હલાવવામાં કે શાક રાંધવામાં બધે ય આનંદ હોય છે. કૃષ્ણ જાતે જ નારદજીને દેખાડી રૂલા છે કે હું બધાંય કર્મ કરું છું. કર્તાપણાનો ભાવ કાઢી નાખીને આસક્તિ વગર બધાં કર્મ કરવાં જ જોઈએ. નારદજી ત્રીજે ઘેર ગયા તો ત્યાં ભગવાન ધ્યાનમાં બેઠા હતા. યોગેશ્વર વળી કેાનું ધ્યાન ધરે એમ નારદજી વિચાર કરે છે. ચોથે ઘેર ગયા તો રૂક્મણીજી કૃષ્ણના પગ દામતા હતા. નારદજીને થયું કે દ્યો, આ તો દહેર કરે છે.

નારદજીને કર્મમાં ગૂંચવાડો થયેલો. નારદ તો ગળગળા થઈ ગયા. એમણે તો માનેલું કે મહાત્મા તો ચોવીસે કલાક ધ્યાનમાં જ બેઠા રહે. આંખો બંધ કરીને ધ્યાન કર્યા કરે તે મહાત્મા. આવા મહાત્મા એ ખરેખર મહાત્મા નથી. ખરો યોગ તો ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને જ થાય. વહુની માફક તે બધાં કામ કરે પરંતુ ધ્યાન તો ઘણીમાં જ હોય. આંખો બંધ ન હોય પણ ધ્યાન તો પરમાત્મામાં જ હોય; અને કર્મો કર્યા કરે. કર્મોને અંતે તો પેલા રાજની સ્થિતિ જેવી સ્થિતિ થઈ હતી તેવી થાય. અવધૂત—સ્થિતિ બની જાય. બાહ્ય સંન્યાસનો કશો અર્થ નથી. આપણી સાથે હોય છતાં ભગવાન કેમ દેખાતા નથી? ભગવાન—તત્ત્વ કેમ નથી દેખાતું? માયાનો ડાન્સ (નૃત્ય) છે એટલે હું નથી દેખાતો. માયાના ડાન્સમાં ન ગૂંચવાવું. નારદજી ભક્તિયોગનું આચરણ સમજ્યા. ભગવાને તો શીખડિયાને રૂપે એકનાથને ત્યાં બાર વરસ પાણી ભરવાનું કામ પણ કર્યું છે. મેં જ આ બધાં કામ કર્યાં છે.

દ્વારકા એટલે આ શરીર, નાડીઓ એ પટરાણીઓ, વહુ તે

વૃત્તિઓ. કામકોષરૂપી સર્વ વૃત્તિઓ મારા હાથ નીચે છે. વહુરૂપી વૃત્તિઓને હું વશમાં રાખું છું. દરેક કામ હું કરી રહ્યો છું. યોવીસે કલાક કામકોષ રૂપી વૃત્તિઓનો સ્વામી હું જ રહું છું. હું આપું તો જ તેઓ ખાય. મારે લઈ ને આ શરીર નાચે છે. દ્વારકામાં કૃષ્ણ છે કે કૃષ્ણમાં દ્વારકા? દ્વારકા એટલે શરીર, દ્વારકા એટલે જગત. વિશ્વ મારો એક અંશ છે તેમાં હું કેવી રીતે?

અર્જુન સ્થિર થઈ ગયો. દ્વારકા મારામાં છે એમ લગવાન કહે છે, એ કઈ રીતે? આ વળી શું? અર્જુનને ગભરામણ થાય છે. દ્વારકામાં ચૈતન્ય કેમ સમાય? ચૈતન્યમાં દ્વારકા હોય. ભંવરગુફા એટલે દ્વારકા. તે મારામાં છે, જગત મારી અંદર છે. મને જગત કેમ સમાવી શકે? મારું અંશમાત્ર આ જગત મને કેમ સમાવી શકે? પરપોટામાં સમુદ્ર રહી ન શકે. સમુદ્રમાં પરપોટો રહે. અર્જુન કહે છે કે મને આ નથી સમજતું.

જો ન સમજાય તો યુદ્ધ કર, કર્મ કર. તું કર્મ કર પછી તને સમજશે કે કૃષ્ણ મારામાં છે, પછી તું જ કહેવાનો કે કૃષ્ણ મારામાં છે. તે લગવાનતું શરણુ લીધું છે છતાં તું નિર્ભય થયો નથી.

સાક્ષાત્ કૃષ્ણનું શરણુ છતાં અર્જુનમાં લડવાની હિંમત નથી. લગવાન તેને નિર્ભય કરીને જ છોડશે. તેનામાં અનેક પ્રકારની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરી તેને લગવાન તૈયાર કરે છે.

આ શ્લોક ઉત્તમ છે. તેમાં (સમજવતી વખતે) બધા ભાવ આવે છે. મત્પરાયણુ, ચિંતન, બ્રહ્મચર્ય અનેક બાબતો પર ચિંતન થાય છે. હવે-આગળ કેમ જવાય? મારે પરાયણુ થઈ જા તો તને ભંવરગુફાના સુખ મળશે. ત્યાં નાદ સંભળાશે. મત્પરાયણુ થઈશ તો તને દશે નાદ સંભળાશે. બંસીનાદ, તમરાનો નાદ—આ બધા નાદ તો શ્વાસમાંથી જ થાય છે. તેમાં કશો ચમત્કાર નથી. અવાજમાં

મનનો લય કરીને જો આત્મા તરફ ન જાય તો એ અવાજો તો ઉઠતા વિઘ્નકારક થાય છે. નાદની ઉપર ધ્યાન આપે તો જ્ઞાન થઈ જાય.

લજનમાં પણ ધૂનનો નાદ થાય છે. નાદનો લક્ષ કરવો. પોતાના જ નાદનો લક્ષ કરવો. પોતે જ્યાંથી જોલે છે તે છે લક્ષ્ય. નાદ ઉપર લય થાય એટલે લયયોગ સધાય. તો તે આપોઆપ રાજયોગમાં ચાલ્યો જાય. સુખાસન પર મન સ્વસ્થ કરી “જય જય વિઠ્ઠલ જય-જય વિઠ્ઠલ;” “વિઠ્ઠલ રખુમાઈ જય જય વિઠ્ઠલ રખુમાઈ;” “નારાયણ નારાયણ ॐ ॐ ॐ નારાયણ નારાયણ ॐ ૐ ૐ” વગેરે ધૂન કરો. આ બધી ધૂનો વેદના મંત્રો જ છે. તેની ઉપર—નાદ ઉપર ધ્યાન કરતા કુંડલિની જગત થઈ જાય. રાસલીલાના દર્શન થાય. બ્રહ્મમય થઈ જવાય. ભંવરગુફામાં ગયા પછી જ કહી શકાય કે દ્વારકા મારામાં છે. નીચેના ભાવો એટલે કે દેહાધ્યાસ—તે ભંવર-ગુફામાં ગયા પછી સાફ થઈ જાય. સપાટાબંધ રાજયોગમાં જવું હોય તો ધૂનયોગ એ સરળ રસ્તો છે. બૈરાંઓ પણ તેમાં જઈ શકે છે, પાપી પણ તેમાં જઈ શકે છે, પણ સાચી લક્ષિત કરવી જોઈએ. જે પ્રેમનો કે ભાવનો ડોળ કરે તે પ્રેમ ન જ કરી શકે.

મારે પરાયણ થઈને તું ધ્યાનસ્થ થઈ જ જવાનો. * (૧૪)

युञ्जन्नेवं सदाऽऽत्मानं योगी नियतमानसः ।

शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥ ૧૫ ॥

આ પ્રકારે સર્વકાળે પોતાનું અંતઃકરણ સમાધિમાં સંલગ્ન કરી મનો-નિગ્રહ કરનાર યોગીને, મોક્ષ જ જેનું પરમફળ છે એવી મારા સ્વરૂપમાં રહેતી શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૫)

* તા ૧૮-૬-૫૫ રવિવારનું અગિયારમું પ્રવચન અહીં પૂરું થાય છે.

મોક્ષનું ફળ તે શાંતિ. મનોનિગ્રહ કરનાર યોગીને આ શાંતિ મળે. હઠયોગીને તે ફળ એટલે કે શાંતિ ન મળે. યોગ તો ધણા છે. સંસાર એ એક યોગ છે. સંસારયોગ તો મહાન યોગ છે. રાગ-દ્વેષાદિમાં રમણ કરવું એ શું સાધારણ વાત છે? સંસારના વિષયોમાં પોતાનો લય કરવો તે પણ હઠયોગ જ છે ને! લગવાનમાં મનનો લય કરવો તેનું નામ રાજયોગ. આવા મનોનિગ્રહનું ફળ છે મોક્ષ કે પરમ શાંતિ. ત્રિપયોમાં યોગ કરો તો અશાંતિ-ફળ મળશે. સંસાર-યોગી કેવો મોટો ત્યાગ કરે છે? કેવો જળરક્ત ત્યાગી! સંસારમાં દુઃખ છે એ તો બધા જાણે છે. સુખનો ત્યાગ કરી દુઃખ લેવું, શાંતિ છોડી અશાંતિ ગ્રહણ કરવી એ કંઈ સાધારણ મનુષ્યનું કામ નથી. પરમસુખનો ત્યાગ કરીને, આત્મતત્ત્વનો ત્યાગ કરીને અનિત્ય-સુખની પાછળ દોડે તે તો મહાન યોગી છે. આવો સંસારયોગી તો જળરક્ત યોગી છે! આવા સંસારયોગી કહે છે, “અમે દુઃખને સહન કરશું. જે કંઈ છે તે આ અમારો સંસાર જ છે.” આવો સંસારયોગી લગવાન તરફ જતો નથી. તે તો લગવાનનો જ ત્યાગ કરે છે. આ શું જેવો તેવો ત્યાગ છે? જન્મમરણના ફેરા ફેટલા સરસ છે! સંસારયોગી કહે છે કે મોક્ષમાં શું મળવાનું છે? ત્યાં કંઈ વરઘોડામાં હરવાફરવાનું મળશે? ત્યાં શું શીખંડપુરી ખાવા મળશે? આ બધી વસ્તુઓ છોડી પરમપદમાં કોણ જાય! પરમપદમાં છે પણ શું? અહીં તો કેટલો બધો આનંદ! વારંવાર જન્મવું, વારંવાર મરવું, વરઘોડામાં મહાલવું અને શીખંડપુરી ખાવા—આવો આનંદ ત્યાં છે? સુખનો ત્યાગ કરે તે પણ યોગી જ છે ને! પરમસુખનો ત્યાગ કરે તે તો ત્યાગી જ ને! આવા એક ત્યાગીને તો મહાત્માએ પણ નમસ્કાર કરેલા.

એક રાજા હતો. તેને ખજાન પડી કે તેના નગરમાં એક મહાત્મા આવ્યા છે. રાજા ત્યાં ગયો. મહાત્માને તે ઓળખતો નહોતો. જઈને

પૂછ્યું કે, “ક્યાણ ત્યાગી મહાત્મા તે આપ જ ને !” મહાત્માએ કહ્યું, “હું વળી ત્યાગી કેવો ? ખરો ત્યાગી તો તું જ છો. હું તો ભોગી છું.” આ સાંભળીને રાજા તો સડક થઈ ગયો. તેણે મહાત્માને પૂછ્યું, “આપ આમ કેમ કહો છો ? હું કઈ રીતે ત્યાગી છું ?” મહાત્માએ હસીને કહ્યું, “પરમપદનો ત્યાગ કરીને રાજપાટનું દુઃખ ભોગવે તે શું ત્યાગી નહિ કે ? તું તો ખરો યોગી છો.” આટલું સાંભળતાં જ રાજા સમજી ગયો. મુગટ પગમાં ફેંકીને તે ચાલતો થયો.

રાજા સમજી ગયો પણ આપણે તો સમજવું જ નથી. આપણે શેના સમજીએ ? આપણે તો અશાંતિપતિ. મનોનિગ્રહ કરે તે શાંતિપતિ : આપણે સંસારી તે અશાંતિપતિ. મનોનિગ્રહ કરનાર યોગીને શાંતિ મળે. સંસારયોગીને અશાંતિ મળે. મોક્ષનું પરમફળ છે શાંતિ અને સંસારનું પરમફળ છે અશાંતિ. સંસારયોગી કહે છે, “કાલની કાને ખબર ? ખરો આનંદ અહીં જ ભોગવી લેવો. સિનેમા-નાટક જોવા અને ભોગ ભોગવવા. કંદમૂળ ખાઈને નકામો યોગ શા માટે સાધવો ? ભોગ શા માટે ન ભોગવવા ? એ માટે તો આ ઉત્તમ શરીર મળ્યું છે. લંગોટી ખાંધીને લજન કરનાર લલે ગમે તેમ બોલ્યા કરે. એ લોકોને તો અમારી અશાંતિપતિઓની ઈર્ષ્યા આવે છે. આ ઉત્તમ સુખની તેમને શી ખબર પડે ?”

આવા મહાન સંસારયોગીને રાગદ્વેષ મળે. તેમને અશાંતિ રૂપી મહાન ફળ મળે.

સંસારયોગી વળી બોલે છે, “તમે કહો છો કે ત્યાં આત્મા છે. આત્મા વળી શું છે ? તેમાં છે શું ? તમે જ કહો છો કે યદ્ ગત્વા ન નિવર્તેતે તદ્ ધામ—જ્યાંથી પાછા ફરતું નથી એવું એ સ્થાન છે. બસ આ જ તમારો મોક્ષને ! ત્યાં સિનેમાના થિયેટર છે ? ત્યાં શું દહીંવડા ને શીખંડ, મેટ્રો ને ઈરિસ, જ્યોર્જટની સાડીઓ

.....આવું ક'ઈ છે? પેલા શાંતિપતિએને ધધ્યા આવે છે માટે અમને અશાંતિપતિ કહે છે.”

આ સંસારયોગીને બંધનનું ક્ષણ મળે છે. શાંતિપતિ એટલે કે યોગી સમાધિમાં રહે છે અને શાંતિક્ષણ મેળવે છે. જો તારે શાંતિ જોઈતી હોય તો કંદમૂળ ખાઈને યોગ કર. તને અષ્ટાંગયોગ, રાજ-યોગ, લક્તિયોગ, કર્મયોગ, ઘણા યોગ કહ્યા. આ યોગ તારા યુદ્ધ પર અવલંબે છે માટે તું યુદ્ધ કર, કર્મ કર. જો તું નહિ લડે તો તને સંસારયોગ મળશે. એક બાજુ છે સંસારયોગ અને બીજી બાજુ છે રાજયોગ કે લક્તિયોગ કે કર્મયોગ—જે કહો તે, પ્રેમયોગના જ પ્રકાર. એક બાજુ લડાઈ છે કર્મ કરવાનાં છે. અને કંદમૂળ ખાઈને રહેવાનું છે. બીજી બાજુ છે શીખ'ડપૂરી અને દહી'વડા, ઈરોસ અને મેટ્રો. સ્વયંવરમાં બે છોકરી છે, શાંતિ અને અશાંતિ. તારે જે પસંદ કરવી હોય તે કરી લે. તને ગમે તેને તું વરી લે.

અર્જુન બિચારો શું જવાબ આપે? જો તે બોલે તો ભગવાન વધારે બોલે. અર્જુન કશું બોલતો નથી. તેને હજી યોગની ઘરેડ બેઠી નથી. આત્મા છે એમ તે સમજ્યો છે પણ હજી ગાડી પાટા પર ચડતી નથી. તે સ્તબ્ધ થઈ ગયો છે. પૂછવાની શક્તિ પણ રહી નથી. મૌન એ સરસ શસ્ત્ર છે. ન બોલવામાં દવ ગુણ. વચમાં બોલીએ તો તરત ખખર પડી જાય કે આ તો ગધેડું છે. બોલે તો તરત કાગડો કે કોયલ એ ખખર પડે. બાકી રંગ તો સરખા છે. કદાચ કોયલનો ભાવ હશે. અર્જુનના હૃદયમાં ગડભાંજ આવી રહી છે. સદ્ગુરુ એ સમજે છે તેથી આગળ બોલે છે. (૧૫)

नात्यन्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्नतः ।

न यातिखण्णशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥ १६ ॥

૯૧

હે અર્જુન ! અતિશય આહાર કરનારથી યોગ કદાપિ સાધી શકાતો નથી. અને સર્વથા નિરાહાર રહેનારથી પણ એકાંતવાસ (યોગ) કરી શકાતો નથી. (૧૬)

ભગવાને એમ નથી કહ્યું કે ઉપવાસો જ કર્યા કરવા. સૂક્ષ્મ આહાર તો કરવો જ પડશે. આ મશીનને, શરીરને પાણી તો જોઈએ જ. શરીર તો યંત્ર છે. યંત્રને કંઈ વાસના હોય કે ? શરીર તો હમેશ સમાધિમાં જ રહે છે. શરીર તો સ્થિતપ્રજ્ઞ છે. વાસનાઓ શરીરને ધક્કા મારે છે. મન ઇન્દ્રિયોને પ્રેરણા કરે છે અને ઇન્દ્રિયો સ્થૂલ શરીરને ચલાવે છે. એકલા ઉપવાસથી તો શરીર નહિ ચાલે. તમે તો ઉપવાસને બદલે અપવાસ શબ્દ જ બોલો છો માટે કહ્યું છું કે અપવાસ નથી કરવાના પણ ઉપવાસ તો કરવાના જ. ઉપ એટલે પાસે, નજીક અને વાસ એટલે વસવું તે. ભગવાનની નજીક રહેવું તેનું નામ સાચો ઉપવાસ. અપ એટલે ખરાબ અને વાસ એટલે વસવું તે. એ તો છોડવું જ જોઈએ.

ભજન કરવું છે તે ભગવાનને મેળવવા માટે નહિ પણ વ્યસનોને છોડવા માટે. ભગવાન તો પ્રાપ્ત જ છે પણ વ્યસનોની આડે દેખાતા નથી. અતિશય આહાર ન જ કરવો. એક વખત આહાર કરે તે યોગી, બે વખત આહાર કરે તે ભોગી અને ત્રણ વખત આહાર કરે તે રોગી.

રોગી અને યોગી બન્ને ત્યાગી છે. અશાંતિપતિઓ ભોગી છે. તેઓ બે વખત ખાય છે—એ છે ભોગયોગી. ભોગનો યોગ કરે તે ભોગયોગી—ભગવાનનો યોગ કરે તે ભગવાન યોગી. આવા ભોગયોગી પણ મહાન છે. તેમણે અશાંતિ લઈ લીધી છે. તેમણે સંકટ વહોયું છે. તેઓ યોગીને કહે છે કે અમે અશાંતિ અને સંકટ વહોયું છે તેથી તમને શાંતિ મળી છે. આમાં યોગીઓનો તો કોઈ વર્ગ જ નથી. તેમને આમાં ક્યાંથી સ્થાન મળે ? ભોગ યોગીઓ વળી શા માટે એક

વખત આહાર કરે? તેમને કેટલી મહેનત કરવી પડે છે? તેમને કમાવું પડે, ચૈસા મેળવવા જોઈએ. રોગીને હોસ્પિટલમાં લઈ જવા માટે તેઓ કમાય. વળી યોગાને પણ તેઓ જ ચૈસા આપે.

યોગી શાંતપતિ છે. ભોગી અશાંતિપતિ છે અને રોગી મૃત્યુપતિ છે. યોગી એક વખત જમે, ભોગી બે વાર અને રોગી ત્રણ વાર જમે એ તો કદાચ ચાર વાર પણ ખાય. ભેળવાળો મળે ત્યારે ભેળ ખાય. સોડા લેમન મળે તો એ પણ પીએ. બધું ખાઈને તે કાળની નજીક જાય છે. કેવળ રોગ લઈને તે ફર્યા કરે છે. આ ભવરોગ તો છે જ. તેમાં વળી શરીરના રોગો વધારાના. તેઓ અનેક વખત જન્મે છે, તેઓ વ્યસની હોય છે. છીંકણી અને તમાકુ, પાન અને સીગરેટ એ જ તેઓના લગવાન હોય છે. ખરે લગવાન તો જ્યાં આ વ્યસનો જાય ત્યાંથી દૂર જ રહે છે. આ અઠવાડિયામાં એક વખત પણ વ્યસન છોડે તો સંવત્સરી કર્યાનું પુણ્ય મળશે જે જે વ્યસનો લગવાનના માર્ગમાં આડે આવતા જાય છે તેને છોડવાના છે. પાન, ખીડી, તમાકુ વગેરે ચીજો ખાવી જ હોય તો એકાદ વખત ખાવી. દિવસમાં વારંવાર ખાયા ન કરાય. એક વખત ખાશે તો યોગ કરી શકશે. અગ્રુષ્ઠમાત્ર જ્યોતિથી આ શરીર ટકી રહ્યું છે. એ જ્યોતિ તો ઇશ્વર પ્રાપ્તિ માટે વાપરવાની છે. સ્વરૂપને ઓળખવા માટે એ જ્યોતિ વાપરવાની છે.

જમવાની વાત પતી ગઈ. હવે નિદ્રાની વાત કરીએ. અતિશય જાગનારથી કે બહુ ઊંઘનારથી યોગ થતો નથી. યોગી તો ચાર પાંચ કલાક સૂએ. તે ક્યાંથી વધારે ઊંઘી શકે? શાંતિપતિથી વધારે ઊંઘાતું નથી. અશાંતિપતિ તો તેઓને વિષે કહેશે કે દુઃખના માર્યા એ કેમ ઊંઘી શકે? અશાંતિપતિ તો ખાસ્સા બાર તેર કલાક સૂશે. તેઓને કાંઈ ઊંઘમાંથી જાડાડે તો ગરમ થઈ જાય. તેમને તો ઓફિસે જવાના સમય પહેલાં અડધા કલાકે જાડાડવાના હોય. તેઓથી શાંતિનો

યોગ થઈ ન શકે. તેઓ તમને જરૂર કહેશે કે તમારું મન ભટકે છે એટલે જિંધ નથી આવતી. આ અશાંતિપતિઓને ઓફિસે જવું પડે છે માટે જાય છે. તેમનું ચાલે તો ત્યાંયે ન જાય. તેઓ કહેશે કે અમે તો આળસના રાજા. તમને બધાને અમારી ધૃષ્ટિ શાંતી આવે છે? હે અર્જુન, તારે આળસના રાજા થવું હોય તો આ ઘણું સરસ છે.

અર્જુન સમજ્યો કે ભગવાન વ્યંગમાં બોલે છે. અર્જુને નમ્રતાથી કહ્યું કે, “હે ભગવાન, શા માટે તમે આવો વ્યંગ કરો છો? સીધું બોલો ને. આકું આકું શા માટે બોલો છો? મેં તમારું શરણ લીધું છે. હું યોગની પ્રેક્ટિસ કરીશ. હવે ચાર કલાક જ જિંઘીશ.”

ત્યાં તો ભગવાન બોલ્યા.

મારું નામ જ બાંકેળિહારી પાડ્યું છે ને! બધું ચે વાંકું. મારી તો વાણીયે વાંકી છે. મેં તને ક્યારે કહ્યું હતું કે તું મારું શરણ લે? મેં કહ્યું નથી કે હાર પહેરાવ કે દંડવત્ પ્રણામ કર. મેં કંઈ તારા કાનમાં મંત્ર ફૂંક્યો છે? વાંકું બોલાય તો પણ તારે સીધો અર્થ લઈ લેવો.

અતિશય જિંધે તેને ભોગ મળે, યોગ ન મળે. એ ભોગને અંતે પાછો રોગ મળે. રોગને અંતે મૃત્યુ. તેને જન્મમરણ મળ્યાં જ કરે. રોગ એકદમ ત્રીજી અવસ્થામાં જાય. પહેલી ભૂમિકા યોગીની, બીજી ભોગીની અને ત્રીજી રોગીની. ઉત્તરોત્તર ચડિયાતી આ અવસ્થાઓ અને ચોથી અવસ્થા—તૂર્વાવસ્થા તે મરણ. તારે આ તૂર્વાવસ્થા (મરણ)માં જવું હોય તો ખૂબ ખા, ખૂબ જિંધ.

અર્જુન જરા મૂંઝાય છે ત્યાં ભગવાન તેને આશ્વાસન આપતાં કહે છે, હે અર્જુન! તારે તો યોગમાં જ આવવાનું છે. તું તો બીજી અવસ્થાઓ છોડીને યોગી જ બનવાનો છે.

ક્યારેક વળી જિલટું ચે બને. ભૂલેચૂકે કાઈવાર આપણે કથા સાંભળી અને શુભેચ્છાની ભૂમિકામાં આવી ગયા! પાછો સત્સંગ

છોડી દીધો, તો સંસાર યોગમાં આવી જવાય ! સંસાર યોગમાં ખોટું પણ શું છે ? !

અર્જુન જાણે છે કે લગવાન આડું આડું ખોલે છે. સંસારયોગ તો તેઓની મૂળ અવસ્થા ! સત્સંગમાંથી તેઓ પોતાની મૂળ અવસ્થામાં આવી જાય અને વહેવારમાં પડે.

અર્જુન ક્યારેક ખોલ્યો હશે કે અમારાથી ભજનનળજન નહિ થાય તેથી હવે લગવાન તેને સંભળાવી રહ્યા છે.

તું તો મને શીખામણ આપતો હતો ને ! મારે તને સારું લાગે તે જ કહેવું ? ખરું ને ! તારે ખરું સમજવું નથી. તારે તો તારી મરજી મુજબ સાંભળવું છે. યોગ વગેરે બધું ય તને સમજાવ્યું પણ તું તો અશાંતિપતિ થવા માગે છે.

અર્જુનને લડવું નથી. કર્મ કરવાં નથી. તેથી તો લગવાન આડું અવળું ખોલે છે. લગવાને તેના મુખ પર અશાંતિ જોઈ. તેથી વળી લગવાને અશાંતિપતિતું વર્ણન શરૂ કર્યું.

શાંતિ અને અશાંતિ એમ બે વસ્તુ છે. સુખદિ અને દુઃખદિ એ બેનું યુદ્ધ થાય પછી જ નિકાલ આવે. અતિશય આહાર અને નિદ્રા કર તો તને તરત જ મોક્ષ મળે, તો તરત જ તૂર્યાવસ્થા—ઉપર વર્ણવી તેવી તૂર્યાવસ્થા મળશે. (કટાક્ષમાં તૂર્યાવસ્થા—મરણ). અતિશય આહાર અને ઊંઘ એ બે જેને પ્રિય છે તેનાથી યોગનું આચરણ ન થાય. તેમાં તો પરિમિત આહાર કરવો જોઈએ. યમનિયમના વર્ણનમાં આ વાત આવી ગઈ છે તું કદાચ ભૂલી ગયો હોઈશ.

અર્જુનને હવે યાદ આવે છે કે યોગના વર્ણનની શરૂઆતમાં જ લગવાને આ વાત કહી હતી. પણ તે વખત તેનું ધ્યાન લવરગુક્ષમાં અને સિદ્ધિઓમાં જ હતું. હવે લગવાને શરૂ કર્યું.

૯૫

અતિશય આહાર અને નિદ્રા કરનાર રોગ મેળવે અને મરણ પામે. રોગ આવે તો પણ ખોટું શું? સંન્યાસી અને રોગી બન્નેની અવસ્થા સરખી હોય છે. સંન્યાસી કોઈ કર્મ ન કરે. તે રેશમી ગાદલા પર આરામથી સૂતો હોય. પલંગ પર રેશમી ગાદલાં પડ્યાં હોય અને માઈ ઓ સેવા કરતી હોય, ત્યાં કંઈ પન્નાસન ન હોય. મહાત્માઓ સૂતા હોય તેમ જ રોગી પણ સૂતો હોય છે. સગાંવહાલાંઓ આવે અને પૂછે, “કમ! ઓળખો છો ને?” ચારે બાબુ બધા સેવાશુશ્રુષા કરતા હોય. ડોક્ટરો તો બેઠા જ હોય. પાણી માગે ત્યાં દૂધ મળે. રોગીની કેવી ઉત્તમ સ્થિતિ! સંન્યાસી કહેશે કે હવે અમારે કોઈ વસ્તુની જરૂર નથી. રોગી પણ તેમ જ કહે હવે અમારે કંઈ ન જોઈએ. આ છે મરણની તૈયારી. આ તો લયયોગ જ ને! મરણરૂપી લયમાં આ રોગીનો લય થઈ રહ્યો છે. હે અર્બુન, તારે આવી ઉત્તમ સ્થિતિ જોઈએ તો લે. તારે આ સંસારમાં બ્રહ્મનિષ્ઠ (ભગવાનમાં નિઃઠ નહિ પણ સંસારમાં નિષ્ઠા) એટલે કે રોગી થવું હોય તો થા. ધ્યાન અને સમાધિની તદ્દન નજીક આ અવસ્થા-રોગીની અવસ્થા છે! જેમ ભક્તિમાં ભાવની અને મહાભાવની એ થવ પ્રેમની અવસ્થા એ છટ્ટી અવસ્થા છે, તેમ આ સંસારયોગમાં રોગીની પણ એ જ અવસ્થા છે. સંસારનિષ્ઠ ત્યાં જ જઈ રહ્યો છે.

અત્યાર સુધી ભગવાન વ્યંગમાં બોલતા હતા. હવે અર્બુનને સ્પષ્ટ કહે છે કે તેં શું મારું શરણ લીધું છે? તેં તો મોતનું શરણ લીધું છે. તેં કાયરનું શરણ લીધું છે, સદ્ગુરુનું કે વીરનું શરણ નથી લીધું તેથી જ આ ગધેડાપતિ જેવું મારી પાસે તું બોલાવે છે. તું મારા શરણની ખોટી વાતો કરે છે. અજ્ઞાનની છટ્ટી સ્ટેજમાં (અવસ્થા) જવું હોય તો ખૂબ ખા. જલદી તારું કામ થઈ જશે. તું યમદેવની નજીક પહોંચી જઈશ. પાડા પર આવીને યમદેવ તને લઈ જશે. નરકનાં સર્વ સુખ તને મળશે થાંભલાઓ અને કળકળતા તેલની

કડાઈઓના નરકવર્ણનો તે નથી વાંચ્યાં? કળિયુગમાં તો 'કલ્યાણ' નામના માસિકમાં આ ફોટાઓ છપાશે. સાપ અને વીંછીના કુંડ ત્યાં હોય એવા ફોટા શું તે નથી જોયા? આ બધાં સુખો તારે ભોગવવાં છે? અતિશય આહાર અને અતિશય નિદ્રાના પરિણામે તને રોગરૂપી મહાભાવ મળશે અને તું જલદી તુર્યાવસ્થા (મરણ)માં જઈશ.

આટલું સાંભળે છે ત્યાં અર્જુનના મનમાં વિચાર આવ્યો. શ્લોકમાં તો અતિશય જાગ્રત ન રહેવું એમ પણ કહ્યું છે ને! અહીં તો સત્સંગ અને ભજનમાં અતિશય જાગ્રત રહેવું પડે છે.

અંતર્યામિ ભગવાન અર્જુનનો આ વિચાર જાણી ગયા અને એ શ્લોકમાંનો ગૂઢ અર્થ સમજાવ્યો. જાગ્રત ન રહેવું એટલે કે ભોગમાં જાગ્રત ન રહેવું. નાટકસીનેમા માટે અતિશય જાગનાર તો નિશાચારી છે. બ્રહ્મમાં ચરે છે તે બ્રહ્મચારી અને નિશામાં ચરે તે નિશાચારી. તું બ્રહ્મચારીને બદલે નિશાચારી ગણાઈશ. નિશાચરો પણ યોગસાધન જ કરે છે ને? એ કયો યોગ તે હું આગળ કહી ગયો છું.

યોગી તો ત્યારે ચાર પાંચ કલાક જ સૂએને?—અર્જુને હવે સ્પષ્ટ પૂછ્યું.

ના ભાઈ, યોગી તો ચોવીસે કલાક જાગ્રત રહે છે. શરીરના ઉપદ્રવો અને માયાના બંધનોથી તે અળગો રહે છે, જાગ્રત રહે છે. શાંતિમાં તે ચોવીસે કલાક જાગ્યા કરે છે અને અશાંતિ પરવે તે જીંધ્યા કરે છે. કોઈ તેને કહે કે તમે તો જીંધ્યા જ કરો છો. તો તે કહેશે કે તમને આ જીંધની શી ખબર. તમે તો કાળમાં જ રમ્યા કરો છો. કાળની, કલાકોની તેને જાગ્રતિ રહ્યા કરે છે. મનરૂપી ઘોડો તેને અથડાવી ન મારે એ બાળતમાં તે સતત જાગ્રત છે.

એક સમર્થ યોગી હતા. તેને વૃદ્ધાવસ્થા આવી. શરીરને રોગ આવ્યા. મહાત્મા તો સમાધિમાં જ રહ્યા કરે. તેમાંથી બહાર જ ન

આવે. વૃત્તિઓને તેમણે દબાવી જ દીધી. યોગીરાજના લક્તો આવ્યા. મહાત્માને ઢંઢેળીને જગત કર્યા અને કહ્યું કે તમને રોગ થયો છે. અમે દવા કરીએ. મહાત્માએ કહ્યું, “રોગ કેને? શરીરને રોગ થયો છે, કેમ? ઠીક ત્યારે. હું શરીરને જગત કરું છું.” આટલું કહીને મહાત્માએ વૃત્તિઓને જગત કરી. થોડીવારે મહાત્માએ કહ્યું કે અહીં દુઃખાવો થાય છે. આટલું કહીને મહાત્મા પાછા સમાધિમાં, સ્વરૂપમાં આત્મા ગયા. શરીરમાં થોડીવાર આવીને પાછા આત્મા ગયા. શરીર તરફ તેમનું ધ્યાન જ નથી. શરીર તો જિંધતું જ દેખાય. પાંકી તો ચોવીસે કલાક જગતા જ હોય. દેહાધ્યાસમાં તેમની જિંધ અને આત્મભાવમાં ચોવીસે કલાક જગત. આનું નામ યોગી.

અર્જુનને વિચાર આવ્યો કે આ તો બહુ ઉત્તમ સ્થિતિ કહેવાય. ભગવાને તેને તરત જ કહ્યું કે તારી પણ આવી સ્થિતિ થઈ શકે. જો અતિશય ખાય નહિ, ભોગ માટે ઉજગરા ન કરે તો તારી આવી ઉત્તમ સ્થિતિ થાય. ભોગ માટે સૌ જગે છે. સીનેમા જોવા સૌ જગે છે. ભગવાન માટે જગનારા ઓછા છે. તેમાં તારે નાંખર નોંધાવવો હોય તો નોંધાવ. અતિશય આહાર અને નિદ્રા કરનાર યોગસાધન ન કરી શકે. સમાનસ્થિતિમાં રહે તો જ અષ્ટાંગયોગ સિદ્ધ થાય.

ભગવાન અર્જુનને સમજાવી સમજાવીને કહે છે. તારી આંખમાં આંસુ જોયા તેથી શરણ સ્વીકારીને હું તારા રથ પર બેઠો છું.

અર્જુનને ભગવાનની વાંકી વાણી સાંભળીને બહુ દુઃખ થયું છે. પણ તેમાં ભગવાન શું કરે?

તારાં આંસુ જોઈને હું રથ પર બેઠો તો મારી ક્ષેત્રી થઈને! તારી સાથે પાનાં પડ્યા તે મારા પ્રારબ્ધના ભોગ છે. તારી અને મારી બે જાતની સગાઈ છે તેથી આ માથાફાડ કરું છું.

યમનિયમના વર્ણનમાં કહી ગયા છતાં ભગવાન ફરી ફરી એની
એ વાત સમજાવ્યા કરે છે. (૧૬)

યુક્તાહારવિહારસ્ય યુક્તચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ।
યુક્તસ્વપ્નાવબોધસ્ય યોગો ભવતિ દુઃસ્વહા ॥ ૧૭ ॥

જેનો આહારવિહાર યુક્ત હોય છે, જેનાં કર્માચરણ-આપાર યોગ્ય
રીતે ચાલતો હોય છે અને જેની નિદ્રા તથા જાગૃતિ પ્રમાણસર હોય છે
તે પુરુષનો યોગ તેનાં દુઃખોનો નાશ કરી નાંખે છે. (૧૭)

આહાર સૂક્ષ્મ હોવો જોઈએ, નિદ્રા પરિમિત હોવી જોઈએ.
નિયમિત રીતે ખાવું અને નિયમિત રીતે જાંઘવું એનું નામ યુક્ત
આહારવિહાર. નહિ ઉપવાસ કરવાના અને નહિ અતિશય ખાવાનું.
અતિશય ખાય અને અતિશય જાંઘે તો આળસનો યોગ થાય. એ
યોગનું ફળ આગળ વર્ણવ્યું છે. જે યુક્ત વર્તન કરે તેના સંસાર
રૂપી દુઃખનો, તેના જન્મમરણનો નાશ થઈ જાય. તેને દોડધામની
જરૂર નથી રહેતી. જન્મમરણ જ ન રહે પછી દોડધામ શેની રહે?
કર્મો તમારા પ્રારબ્ધના છે. ભોગના કર્મોમાં યુક્ત રીતે આચરણ કરો.
વહેવારનું શુદ્ધ આચરણ એટલે શુદ્ધ કર્માચરણ. અતિશય ખાવું નહિ
કે અતિશય જાંઘવું નહિ.

અર્જુનને ભગવાનનું છેલ્લું વાક્ય પકડ્યું. અને પૂછ્યું કે,
“તમે તો બહુ બોલો છો. તમારી વાણી એટલી ઝડપી છે કે અમને
અમારા સંશયો પણ યાદ નથી રહેતા, તેનું શું?”

સંશયો યાદ ન રહે, લુપ્ત થઈ જાય એ માટે જ, હે અર્જુન,
હું ઝપાટાબંધ બોલ્યે જઈ છું. આ ઝડપથી, એ ઝડપ રૂપી
રીવાજર કે એટમબોમ્બથી તારા મનના સંકલ્પવિકલ્પોનો નાશ
થાય છે. સામું જોતાં જ પૂછવાના વિચાર ચાલ્યા જાય છે. પણ તું

ધરે જાય છે અને પાછું જઇ યાદ આવે છે. મહાત્માની અસર ચાલી જાય છે. સપાટામાં આવે તેને મહાત્મા કદી છોડે નહિ. જે કોઈ જેના સપાટામાં તેનું તે કામ થઈ જાય.

ત્યારે હું તમારા સપાટામાં આવ્યો ને! તમે મને રથમાંથી નીચે ઊતરવા પણ નથી દેતા.—અર્જુન બોલી ઊઠ્યો.

તેરી બી ચૂપ ઝોર મેરી બી ચૂપ—લગવાને તેને મૌન રહેવાનો આદેશ આવ્યો.

હવે અર્જુન કેમ બોલે? ક્યાં કૃષ્ણની તાકાત અને ક્યાં અર્જુનની તાકાત?

તમે મને બોલાવ્યો અને પછી તમે જ્યાં ફસાઈ પડ્યાં. હવે જેટલું બોલું તેટલું સાંભળવું પડશે. પડ્યું પાનું નિભાવી લેવું. આડોશપાડોશનાં લોકો કહેતા હશે કે અમે ના પાડી તોયે ભજન કરવા ગયા. લ્યો ભોગવો હવે

અર્જુન રથ પર સ્થિર થઈ ગયો છે. ભગવાન આગળ સમજાવે છે.

યુક્ત કર્માચરણ કરો અને પ્રારબ્ધના જે ભોગ, જે સુખદુઃખ તમારે ભોગવવાના છે તે ભોગવી લ્યો. તમે તમારા ભોગ નહિ ભોગવો તો બીજું કાણુ ભોગવશે?

ભગવાનને પોતાના નાનપણની એક વાત યાદ આવી ગઈ.

યશોદા માએ એક વખત પકવાન પીરસ્યાં. બાળકને શી ખખર પડે? લાડકોડમાં ઊછરેલો નાનો છોકરો, મસ્તીખોર પણ પૂરો. તાટમાં સત્તર ચીજો મૂકી હશે. લાડુ, શાક, દૂધ, ચટણી જઇ ય આ બાળકે ક્યું ભેગું. ઘણો ય હાથ પકડ્યો પણ અટકે જ શાનો? માએ ચૂંટિયો ખસ્યો. રડતાં રડતાં, રીસમાં ને રીસમાં જઇ ય ભેગું ક્યું. યશોદાજીએ તેને શાંત રાખવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ શાંત

શેનો રહે? બાળક રડતો અટકતો. નથી. માએ ખીખર ને થાળા આઘી મૂકી. સમજીને રડે તે શેનો. છાનો રહે? સમજીને રડે તેને કોણ શાંત કરે? આપણે ફેગટ જ રડીએ છીએ. મહાત્માઓ રસ્તો ખતાવે પણ તે પ્રમાણે કરતા નથી. ભગવાન પણ ખોટું જ રડતા હતા. માએ તેને બહુ ધમકાવ્યો, ધીમે ધીમે ચીમટા પણ ભર્યા. લાડમાં ઉછરેલો. વળી એક જ છોકરો. છોકરો એટલે સંસારનું મહા કૃળ. તેના પર કૂર શી રીતે થવાય? થોડાં ડૂસકાં ઝોછાં થયાં અને બાળકે રડતા રડતા કહ્યું કે આ બધું છુટું પાડી દે. તો જ હું છાનો રહીશ

આપણે જ આપણાં કર્મો ભોગવવાનાં છે. ખીજું કોણ ભોગવે? આટલી વાત માને સમજાવવા, જગતને સમજાવવા આ વાર્તા છે. આ જ્ઞાન, ઉપદેશ આપવા માટે આ વાર્તા છે. ભાગવત કે ખીખ પુરાણોમાં આ વાત નહિ મળે.

બાળક જોરશોરથી રડે છે. ગોપીઓ, ગોપાલો અને યશોદા બધા મળીને તેને મનાવે છે. બાલકૃષ્ણ તો એક જ વાત કહે છે, મને એ થાળીમાંથી બધું છુટું પાડી દે. બાલહઠની તો વાત જ શી પૂછવી? દૂધ, દહીં, માખણ, મગની દાળ, લાડુ-બધું ય ભેગું ક્યું. એ છુટું કેમ પડે? યશોદાજી વિચાર કરે છે કે હવે આ છુટું પાડવું એ તો અશક્ય જ છે. યશોદાજીને એકદમ કંઈ વિચાર આવ્યો. તેમણે કૃષ્ણની પાસે જઈને કહ્યું, “ભિભો રહે, છાનો રહી જ. કોણે આં ભેગું ક્યું તે મને પહેલાં કહે?” યશોદાજીને આ વાતની પ્રેરણા પણ કૃષ્ણે જ કરેલી. “તેં ભેગું ક્યું તે તારે જ છુટું પાડવાનું.” કૃષ્ણે રડતા રડતા કહ્યું કે “તમારી વાત ખરી. હું તો ગાડો છું. લાવો થાળી.” આટલું બોલીને ખડખડાટ હસી પડ્યા. બાળકને હસતા શી વાર લાગે?

મારાં કર્મો મારે જ ભોગવવાનાં છે. તારાં કર્મો તારે જ ભોગવવાનાં છે. શુદ્ધ રીતે કર્માચરણ કરે તે કૃષ્ણ જ બની જાય. જેણે

આ શરીર રૂપી થાળીમાં કર્મો ભેગાં કર્યાં છે તે જ છુટાં પાડે. તે જ ભોગવે. શરીર રૂપી દુકાન સંકેલી લેવી હોય તો કર્મો રૂપી માલ ખપાવી દેવો પડે. પ્રારબ્ધના સુખદુઃખ ભોગવી લેવાં. યશોદા સમજી ગઈ. જગતને સમજાવવા માટે કૃષ્ણે આ બાલહંતુ નાટક કર્યું. યશોદામાં પ્રેરણા પોતે જ કરે છે અને અર્જુનને પણ એ જ પ્રેરણા કરે છે. પોતે જ અર્જુન બની ગયો છે. તમે જ અર્જુન છો.

‘તો પછી આ માથાજીક શી?’ જો કૃષ્ણ જ અર્જુન બનીને બેઠો હોય તો આ બધી માથાજીક નકામી છે એમ માનીને અર્જુન પૂછ્યું.

“હું કોણ” છું તે સમજાવવા જ આ બધી રામાયણ માંડી છે. હે અર્જુન, અષ્ટાંગયોગનું ફળ શાંતિ છે. શાંત મને તને આ બધું સમજાશે. પહેલાં તો તું યુક્ત આહારવિહાર કર, યુક્ત કર્માચરણ કર.

કર્માચરણના ત્યાગનું લાગવાને નથી કહ્યું. તમારે જ તમારો એઠવાડ સાફ કરવાનો છે. (૧૭)

यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।

निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥ ૧૮ ॥

જ્યારે યોગીનું નિયત (એકાગ્ર) થયેલું ચિત્ત આત્મામાં જ સ્થિર રહે છે અને જ્યારે તે સર્વ વાસનાઓ પ્રત્યે નિસ્પૃહ (નિરીચ્છ) બની જાય છે ત્યારે તેને (યોગીને) યુક્ત કહેવામાં આવે છે. (૧૮)

નિયત ચિત્ત એટલે એકાગ્ર થયેલું ચિત્ત. ચિત્તને પ્રથમ તો બાહ્ય સાધનોથી એકાગ્ર કરવું. પ્રાણ, મન અને ઇન્દ્રિયોના નિરોધથી ચિત્તની એકાગ્રતા થાય છે. આપણે લજનમાં બેઠા હોઈએ પણ મન તો બહાર રખડતું હોય છે. ચિત્ત એકાગ્ર તો થયું છે પણ વિષયમાં.

લજનને બદલે વિષયોમાં ચિત્તની એકાગ્રતા થઈ છે. લજનમાં જેનું ચિત્ત એકાગ્ર નથી એ સંસારના લકતો છે, લગવાનના લકતો નહિ. તેઓ મોઢેથી 'શ્રી રામ જય રામ, જય જય રામ'ની ધૂન કરે પણ ચિંતન તો વિષયોનું જ ચાલતું હોય છે. જે ચીજનું ચિંતન કરશે તે તમને જરૂર મળશે. શ્રી રામ જય રામ-બોલતી વખતે જેનું ચિંતન કરે તે તમારો રામ છે. જે તમે સ્ત્રીપુત્રાદિકનું ચિંતન કરશે તો તે રૂપે હું તમને મળીશ. પરિણામે તો અશાંતિ જ મળશે. શાંતિ અને અશાંતિ બન્ને છે તો મારી જ પુત્રીઓ. એ છે પ્રકૃતિ. મારામાંથી જ-લગવાનમાંથી જ આ બધી શુભાશુભ વૃત્તિઓ, શાંતિ અને અશાંતિ, બધું ઉત્પન્ન થયું છે. જગત આખું મારામાં જ-છે. જે તરફ જતા હોઈએ તેની વાત કેમ ભૂલાય છે? શાંતિ તરફ જવાનું છે. ચિત્ત જે મારામાં રહે તો શાંતિ મળે. વિષયમાં ચિત્ત રહે તો અશાંતિ જ મળશે. શાંતિપતિ અને અશાંતિપતિ બન્ને મારા જ જમાઈ છે. શાંતિ વીર પુરુષને જ વરે. કાયરને તો અશાંતિ જ મળે. Hen-packed Husband (સ્ત્રીવશ પુરુષ)ને તો સ્ત્રીઓ પીટે જ. તારે અશાંતિપતિ બનવું હોય તો તે બન. તારે હેનપેકડ હસબન્ડ (સ્ત્રીવશ પુરુષ) થવું હોય તો થા. વીર બનવું હોય તો વીર બન.

સર્વ વાસનાઓથી નિરપૃહ બની જા. સત્સ્વરૂપને ઓળખીને લજન કર. કોઈ પણ વાસના ન રહેવી જોઈએ. આત્મા સિવાય બીજી કોઈ વાત જ નહિ. લજન કરનાર મારા જ સ્વરૂપો છે. બાહ્ય નામરૂપ તો ખોટાં છે એમ જે માને તેને જ શાંતિ મળે. આમ માનનાર જ યોગયુક્ત છે. બીજા પણ યુક્ત તો ખરા, પણ ભોગયુક્ત, લગવાનયુક્ત નહિ. એક બાજુ રિક્તિસિદ્ધિ છે અને બીજી બાજુ હું-લગવાન-છું. ભોગયુક્ત મારી રિક્તિસિદ્ધિ મેળવે છે અને ભોગયુક્ત મને મેળવે છે. (૧૮)

यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृताः ।

योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥ ૧૯ ॥

જેવી રીતે વાયુ વિનાના સ્થાનમાં રાખેલા દિપક હાલતે નથી તેવી ઉપમા આત્મવિષયક યોગ કરવાથી સ્થિરચિત્ત થયેલા યોગીને લાગુ પડે છે. (૧૯)

જ્યારે પવન ન હોય ત્યારે દીવો કેવો સ્થિર રહે છે? તેવું યોગીનું ચિત્ત હોય છે. રાતના એ ત્રણ વાગે દીવો મૂકજો. શાંત, એકદમ શાંત, નારાયણ જેવો લાગશે. આવું શાંત જેનું ચિત્ત થયું છે તે યોગી. તેને ભોગી કે અશાંતિપતિ, કાળ કે યમરાજ કોઈ હેરાન ન કરે. તેને વિકાર ઉત્પન્ન જ ન થાય. તેની સ્થિતિ તે સમસ્થિતિ છે. કોઈ ગાળ દે કે કોઈ વખાણ કરે, કોઈ માન દે કે કોઈ અપમાન કરે—બધું તેને સમાન લાગે છે. તેને કોઈ ગાળ આપે તો તે એમ સમજે કે આ શરીરને ગાળ દે તેમાં ખોટું શું છે? શરીર તો નિમકહરામ છે. શરીર તો દગાખોર છે. શરીર તો ગાળ ખાવાને લાયક છે. શરીર રૂપી માણસને ગાળ દે તેમાં ખોટું શું છે? તેના કોઈ વખાણ કરે તો તે એમ સમજે કે પોતે પોતાના વખાણ કરે છે, આત્માના વખાણ કરે છે. આવી મનની સ્થિતિ હોય તે સમશુદ્ધિ. તે જ ધીરશુદ્ધિ, મેરુ પર્વતના જેવી સ્થિરશુદ્ધિ. તેઓ પવન વગરના સ્થળે જીભેલા દિવાની માફક સ્થિર જિભા રહે છે.

હે અર્જુન, તું ક્યાં સ્થિર છો? તારે જો અષ્ટાંગયોગનું આચરણ કરવું હોય તો પહેલાં વૃત્તિઓનો હવન કરવો પડશે. વૃત્તિઓ બહાર જિભી જિભી તારી સામે ધૂરકે છે, તેનો યત્ન કર. તેને હોમી દે. જ્યાં સુધી તું પાડાનો ભોગ નહિ દે ત્યાં સુધી બધું અધૂરું છે.

વળી આ રણમેદાનમાં ઝાડો ક્યાંથી લાવવો?—અર્જુન વિચારે છે કે ભગવાન અહીં પાડાના ભોગની વાત ક્યાંથી લાવ્યા?

લગવાન તરત જ રફેટ કરે છે—પાડો તો તારી પાસે જ છે. જરા વિચાર કર. મન રૂપી પાડો તો તારી પાસે છે જ ને ? એ વધેરીશ કે તરત જ તું યુદ્ધમાં જવાની ના પાડે છે તેને બદલે ધનુષ્યબાણ લઈને આપોઆપ જ લડીશ. મન રૂપી પાડો વધેરાશે કે તરત જ તું લડવાનું શરૂ કરશે. જે આ પાડાનું બલિદાન આપે તે જ લજન કરી શકે. જે આ પાડાને વધેરે તેની જ કુંડલિની જાગે. જે આ પાડાનો હોમ કરે તે જ યોગ સાધી શકે. આપણે જગદંબાનું લજન કરીએ છીએ, પણ આ જગદંબા કઈ ? કલકતામાં જગદંબાનું, કાલીમાતાનું મંદિર છે. ત્યાં રોજ પાડાચક્રાના ભોગ અપાય છે. બકરાના-તે વળી ભોગ અપાતા હશે કે ? માતાને ભોગ તો જરૂર આપવો જોઈએ. ભોગ વગર મા પ્રસન્ન ન થાય. મા પ્રસન્ન ન થાય ત્યાં સુધી બાપ પણ પ્રસન્ન ન થાય. જે માને—કુંડલિની માતાને છંછેડો તો બરાબર વર્તન કરવું પડશે. યુક્ત આહારવિહાર કરો. જે તેમાં જરા પણ પાછી પાની કરશે તો મા ગરમ થઈ જશે અને શાપ આપશે. માતાનો શાપ તેની કઈ દશા થાય ? આપણે માને સમજતા નથી. જે છોકરો માને ન સમજે તે શું કરી શકે ? જે છોકરો માને ન સમજે તેનામાં શા લલીવાર ? મા એટલે કુંડલિની. મા એટલે બીજ. તેને કઈ રીતે જાગ્રત કરવી તે આપણે સમજતા નથી. તે માટે શું બકરાં કાપવાનાં હોય ? માને તો પ્રેમ જોઈએ. પણ પ્રેમ તો વહુ લઈ ગઈ છે અને હવે મા ગમતી નથી. જે વિષયોમાં રમણુ કરે તેને મા કોઈ દિવસ ગમે ? મા ઉપર પ્રેમ તેને કેમ થાય, ક્યાંથી થાય ? તેને તો મા ન જ ગમે. બધા કહે છે અમે માનું લજન કરીએ છીએ. તેઓ ગાય છે ‘અંબા, તારો આધાર, મા તારો આધાર,’ પણ હજી સુધી ભોગ નથી આપ્યો.

મા માંથી જ બધી ઉત્પત્તિ થઈ છે. તે જ બીજ છે કે જેમાંથી આ સર્વ ઉત્પન્ન થયું છે. હે પાર્થ, બીજાં માં સર્વભૂતાનાં વિદ્ધિ—તું

મને સર્વ જૂતોનું ખીજ જાણુ. તું તો પ્રકૃતિના શરણમાં છો—વહુના શરણમાં છો. માને કષ્ટ પડ્યું તેના બદલામાં શું આપીશ? માને આનંદ થાય તેવું કરવું જોઈએ. જે મન (પાડો) વહુએ લીધું છે તે માને આપવું પડે. જે માનું શરણ લે તેની વહુ ચાલી જતી નથી અને કદાચ જાંય તોય લલે જાય. જે માને મન ધરાવે તે જ ખરો માતાજીનો ભક્ત છે.

હમણાં તો બધે માતાજી આવે છે. કેટલાય ધૂણે છે. ખમા, ખમાના પોકારો સંભળાય છે. પછી પ્રસાદ ધરાવાય છે. છોકરો સારો થઈ જાય તે માટે માનતાઓ થાય છે. ભગવાન આ બધું જાણે છે. કળિયુગમાં ઘણી માતાજીઓ નીકળશે. આ બધી માતાજીઓ પ્રકૃતિની દાસીઓ છે. તારી સામે તો માતાજીનો ભક્ત છે.

અર્જુનને થયું કે ભગવાન તો આત્મશ્લાઘા કરે છે. અંતર્યામિ ભગવાને તરત જ ઉત્તર આપ્યો.

હે અર્જુન, જ્ઞાની પુરુષને આત્મશ્લાઘાનો વાંધો નથી. તારે જે સમજવું હોય તે સમજ. હું કહું છું કે હું માનો ભક્ત છું. જે મા પ્રસન્ન થાય તો સીધી ભંવરગુફામાં બાપની પાસે તને લઈ જાય. તારે ઉપર કહ્યું તેમ દીવા જેવા સ્થિર થવું હોય તો માને ભોગ આપી દે.

અર્જુનને તો આમાં ભંવરગુફાની વાત આવી ને આનંદ થયો. તેને થયું કે પાછી યોગની વાત શરૂ થઈ. ત્યાં ભગવાન બોલ્યા.

હે અર્જુન! જે વહુને સોંપ્યું છે તે માને સોંપ.

તે પણ તમારી બેન જ છે ને?—અર્જુન હસી પડ્યો. પછી કહે છે કે હે કૃષ્ણ, તમે જ મારું મન કાઢી લો.

કૃષ્ણ તો બોલ્યા જ કરે છે.

માને મન આપી દે. તું કુંતાને શરણે જા. માને શરણે જા. તું કુંડલિની માતાના શરણમાં જા. માને જલદી મન આપી દે.

અર્જુન આજુબાજુ જુએ છે. જાણે મન આપી દેવા માગતો હોય તેમ. ભગવાન તક જવા દે તેવા નથી. અર્જુનની તત્પરતા જાણી ગયેલા ભગવાન તેને પૂછે છે.

કેમ, અહીં કોઈ નથી? તને મનમાં એમ થાય છે ને કેને મન આપું? અહીં મા તો નથી. હું ભ્રમો છું ને. મને મન આપી દે. હું માનો સેકેટરી છું. માનો ભક્ત હું છું. તને પાછી વાતમાં બારી મળી જાય નહિ માટે કહું છું કે મને મન આપી દે. તારું મન હું માને ચઢાવી દર્શાવું. જો સમજણ ન પડતી હોય તો માના ભક્ત થઈ જવું. માના ભક્તનું શરણ લેવું. એવાનો પ્રેમ થઈ જાય તો વગર યોગે એ કુંડલિની જાગ્રત કરાવી દે. પોતાના સંકલ્પના બળથી એ બીજાની કુંડલિની જાગ્રત કરી દે. પણ તેની પાસે એસવું તો જોઈએ ને? યોગી પોતાના બળથી શિષ્યની કુંડલિની જાગ્રત કરાવી શકે છે. યોગબળથી એ કરી શકે છે.

એવી કઈ સિદ્ધિ છે? યોગી કઈ રીતે માના દર્શન કરાવી શકે? —અર્જુનને સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થયો. તેને થયું કે જો આમ થાય તો માથાજીક ઓછી થઈ જાય. ભગવાન તેને સમજાવે છે.

યોગીને કંઠકૂપ પર સંયમ હોય છે. વિશુદ્ધ ચક્ર પરના સંયમની વાત આગળ થઈ ગઈ છે. કૂર્મ નામની નાડી પર જ્યારે સંયમ થાય ત્યારે આ બળ આવે છે. પોતાના સંકલ્પ બળથી તે યોગી બીજાને દર્શન કરાવી શકે છે, બીજાની કુંડલિની જાગ્રત કરાવી દે છે. નહિ સ્પર્શ કે નહિ ઉપદેશ-કશી જરૂર નથી. ફક્ત તેને લાવ જો હોય તો એ થઈ જાય. તેની આ ભઠ્ઠી તો ચાલુ છે. માટે તું દીવાથી દીવો સળગાવી લે. હે અર્જુન, આવા યોગીને તું પ્રસન્ન કર.

મારે તમને જ પ્રસન્ન કરવાને?—અર્જુન વિચારે છે. અર્જુન બુદ્ધિશાળી હતો. તે મનમાં સમજી ગયો. અર્જુન કંઈ જેવો તેવો નથી. કૃષ્ણને મસકા મારવા પડશે તેમ તે સમજી ગયો. એટલે કે કૃષ્ણનું 'શરણુ લેવું' એ તે સમજ્યો. અગિયાર—બાર વર્ષનું ચિંતન હતું માટે સમજે જ ને? ભગવાને તેને કહી દીધું કે ભક્ત તો તારી સામે જ બિભો છે. ગુરુ તો તારી સામે જ છે. શરણુ લઈ લે. માનો ભક્ત સામે જ બિભો છે.

કુંડલિની શક્તિ અનેક રીતે જાગ્રત થાય છે. પ્રેમથી કુંડલિની જાગ્રત થાય છે; ભજનથી પણ થાય, અને સંગીતથી પણ થાય. જ્યાં સુધી કુંડલિની જાગ્રત ન થાય ત્યાં સુધી આલાપ સરસ ન નીકળે. તાનસેનના જેવા સ્વરે કોઈ સંગીત ગાય અને કુંડલિની જાગ્રત થઈ જાય. સપ્ત સ્વરને કુંડલિની સાથે સંબંધ છે. સ્વરની કુંડલિની પર અસર થાય છે. મીરાં જેવા કોઈ ભક્તના ભજનથી પણ તે કુંડલિની જાગ્રત થાય. કુંડલિનીની જાગ્રતિ એ જ છે યોગનું ફળ. તેની પર માતા કેટલી પ્રસન્ન હોય? કુંડલિની સીધી બ્રહ્મરંધ્રમાં જાય અને ષડ્યજ્ઞભેદન થઈ જાય, સાયુજ્યમુક્તિ મળી જાય. કુંડલિની જાગ્રત ક્યારે થાય? જ્યારે પ્રેમવિભોર બનો ત્યારે. મીરાં અને નરસિંહે કયા યોગ કર્યા હતા? ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સહેલામાં સહેલું સાધન તે પ્રેમ. પ્રેમમાં મસ્ત થાય, પ્રેમવિભોર થાય ત્યારે કુંડલિની જાગ્રત થાય. પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ એ કુંડલિની જગાડવા માટેનું ઉત્તમ સાધન છે. તે સિવાય કુંડલિની જાગ્રત થતી જ નથી. અષ્ટાંગ—યોગ ભલે કરે પણ બળથી કેટલું સાધન થશે? મા કદી પ્રેમ વગર ન રીઝે. બળથી બહુ બહુ તો મણિપુર સુધી કુંડલિની જાય. પ્રેમબળ સિવાય સાધન સફળ ન થાય. જે મનુષ્ય વિશેષ પ્રેમી છે, જે ગદ્ગદ્ હૃદયવાળો થયો છે, જેનું હૃદય માખણ જેવું. નરમ છે; તેની કુંડલિની તરત જાગ્રત થાય. કુંડલિની જાગ્રત થાય તેનું ભાન પણ તેમને નથી હોતું. તેમને અનેક વર્ષો સુધીની મહેનત

કરવી નથી પડતી. આવા લોકોનું આસન ભંવરગુફામાં સ્થિર થઈ જાય છે. જેનું મન ભગવાનમાંથી નીચે ન આવે તેનું જ ખરું આસન. આપણે તો સ્થૂળ આસનની વાત કર્યા કરીએ છીએ. પણ ખરી આસનસિદ્ધિ તો આ જ છે. જે ચોવીસે કલાક ધનુષમાં જ રહે તેની જ આસનસિદ્ધિ. પ્રેમ સિવાય, ભગવદ્પ્રેમ સિવાય આ આસન સિદ્ધ ન થાય.

આ માટે જ માને (મનરૂપી) પાડો વધેરવો જોઈએ. માને નહિ માના ભક્તને પાડો વધેરી દેવો. ભંવરગુફામાં જવા માટે અધિકાર જોઈએ. એક પાડો જ વધેરી નાખ. બીજું કંઈ નહિ. (૧૯)

યત્રોપરમતે ચિત્તં નિરુદ્ધં યોગસેવયા ।

યત્ર ચૈવાત્મનાઽઽત્માનં પદ્યન્નાત્મનિ તુલ્યતિ ॥ ૨૦ ॥

સુખમાત્યન્તિકં યત્તદ્બુદ્ધિગ્રાહ્યમતીન્દ્રિયમ્ ।

વેત્તિ યત્ર ન ચૈવાયં સ્થિતશ્ચલતિ તત્ત્વતઃ ॥ ૨૧ ॥

યોગાભ્યાસથી સંયમિત થયેલું ચિત્ત જ્યારે કર્મથી હપરામ પામે છે, નિવૃત્ત થાય છે અને જ્યારે યોગી પોતાના શુદ્ધ થયેલા અંતઃકરણમાં પરમાત્મ સાક્ષાત્કાર પામી પોતાના જ સ્વરૂપમાં સંતોષ પામે છે; તથા જ્યારે તે અતિ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી ગ્રાહ્ય અને ઇન્દ્રિયથી અગ્રાહ્ય એવું અપાર સુખ અનુભવે છે, ત્યારે તે સ્થિર થયેલો યોગી બ્રહ્મ સ્વરૂપમાંથી ચ્યુત થતો જ નથી. (૨૦-૨૧)

મન, વાણી અને બુદ્ધિથી પર એવું જે સુખ છે તે આત્મ-સુખ. મન છોડીને જે આનંદ થાય તે આત્માનંદ. મનરૂપી પાડો વધેરાઈ ગયા પછી જ તે આનંદ મળે અને તે જ સમાધિ છે. આ આનંદ ઇન્દ્રિયોની પરતો આનંદ છે. આવો આનંદ પ્રાપ્ત કરનાર યોગીનું પતન થતું નથી. બ્રહ્મસ્વરૂપમાંથી તે પાછો આવતો નથી.

આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે મેં હમણાં તને જે આસનનો અભ્યાસ કરવાનું કહ્યું છે તે કર, અને મારા નામનું સ્મરણ કર્યા કર. 'આસન સે મત ડોલ.' ભગવાનના નામથી નીચે આવીશ નહિ. ભગવાનના નામમાં રહેવું તે જ ખરું આસન છે. નામસ્મરણથી બુદ્ધિ શુદ્ધ થઈ જશે. નામ રૂપી મુશળથી બધાં ચક્રોનો વાટાળો કરીને કુંડલિની ભંડારગૃહમાં જશે અને ત્યાં મા અને બાપ બન્ને ભેગા થઈ જશે. શિવશક્તિ ત્યાં મળે. 'શૂન્ય શિખર પર સેજ બિછાઈ'—તે આ શૂન્ય શિખર. ત્યાં શિવશક્તિનું મિલન થયું કે નિરવધિ આનંદ. સદ્ગુરુ તારી પાસે જ છે પછી વળી પતનનો ભય કેવો? (૨૦-૨૧)

यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ।

यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥ ૨૨ ॥

તેમ જ જેની પ્રાપ્તિ થયા પછી યોગી બીજા કોઈ પણ લાભને તેથી અધિક માનતો નથી અને ગમે તેવા દુઃખના હુંગરો તેના પર તૂટી પડે છતાં પણ તેનું ચિત્ત સ્વરૂપાનંદથી ડગમગતું નથી. (૨૨)

જેને સ્વરૂપાનંદ પ્રાપ્ત થયો છે તેવો યોગી ચલિત થતો નથી. ગમે તેટલા દુઃખના હુંગર તૂટી પડે પણ તે ચલાયમાન થતો નથી. તેની પ્રસન્નતા જતી નથી, મુખ મરડાતું નથી, અખંડિત પ્રસન્નતા જ રહે છે. અષ્ટાંગયોગનું કે લક્ષિત યોગનું કોઈ પણ સાધન કરો પણ ફળ આ છે—અખંડિત પ્રસન્નતા. ગમે તેટલાં સ્થૂળ દુઃખો તેના પર પડે પણ તેનાં મોઢા પરની પ્રસન્નતા જતી નથી.

મનસુર મસ્તાનાની વાત સાંભળી છે? મનસુર મહાન તપસ્વી હતા. તેઓ આખો દિવસ 'અનલ હલ્લ,' 'અનલહલ્લ' બોલ્યા કરતા. અનલહલ્લ એટલે તત્ત્વમસિ, અહં બ્રહ્માસ્મિ, મેં ખુદા હૂં. મુસલમાનો તો પોતાને ખુદાના બંદા ગણે. તેઓ એમ માને કે

આદમસે ખુદા મત કહો. કોઈ કહે 'મેં ખુદા હૂં' તો તેને તેઓ કાફર જ ગણે. મનસુર કહેતા કે અનલહક્ક-હું બ્રહ્મ છું. એમને અને લોકોને મેળ ન ખાધો. બહુ થોડામાં આ ભાવ હોય છે.

લોકોને થયું કે આ મનસુર તો દેશમાં અનાચાર ફેલાવશે. મનસુર હતા પણ શક્તિશાળી. તે લોકોને પોતાના તરફ ખેંચી લેતા. મનસુર તો પોતાના ભાવમાં જ રહેતા. તેમને કોણ સમજી શકે? આપણે ત્યાં જ શું બન્યું? ગાંધીજીને કોણ સમજી શક્યું? તેમણે તો દેશનું સત્યાનાશ વાળ્યું-એમ બોલનાર લોકો આજે પણ અહીં વસે છે. લોકોની ખુદ્દિ વિષયો તરફ હોય. મનસુર લોકોને તમે તો શુદ્ધ બ્રહ્મ છો એમ કહે. નહિ નમાજ પઢે કે ન રાખે રોજ. એમને તો ચોવીસે કલાક નમાજ ચાલતી. તેઓ ખીજી કઈ નમાજ પઢે? ચોવીસે કલાક જેનું આસન બ્રહ્મમાં સ્થિર હોય તેને વળી ખીજું કંયું આસન હોય? બ્રહ્મભાવમાંથી તે ચ્યુત જ થતા નથી. જે બ્રહ્મસ્વરૂપમાં હોય તેના ટૂંકડા કરી નાંખે તો પણ બ્રહ્મસ્વરૂપમાંથી તે નીકળે. જીવ ન જ જાય. આ બાજુ ધર્મગુરુઓ પ્રચાર કરવા લાગ્યા કે મનસુરના વર્તનથી લોકો કાફર બની જશે, સત્યાનાશ નીકળી જશે.

ભવિષ્યમાં એવા બનાવો બનવાનાં જ છે. આપણામાંથી પણ એવા બનાવો બનશે.

લોકોનો આવા મહાત્માની સાથે મેળ ખાતો નથી મહાત્મા મનસુર તત્ત્વમસિની વાત કરે પણ સમજે કોણ? વિષયનો અને બ્રહ્મનો મેળ ક્યાંથી ખાય? કોણ એને સાંભળે? બહુ જ ઓછા. બાદશાહ પાસે મનસુર વિરુદ્ધ ફરિયાદ થઈ. બાદશાહે હુકમ કર્યો, 'મનસુરને પકડીને હાજર કરો.' મનસુરને કાજી પાસે હાજર કર્યો. 'કાજીએ પૂછ્યું, 'કૌન હૈ તૂં.' મનસુરે જવાબ આપ્યો, "અનલહક્ક." "મેં ખુદા હૂં." કાજીએ હાંટર મંગાવ્યું અને મનસુરને ફટકા પર ફટકા લગાવવા માંડ્યો. મનસુરની વૃત્તિ શરીરમાં ન હતી. તે શાંતિથી

એઠા છે અને માર પડે છે. લંવરગુફામાં જઈ ને એસી જાઓ તો દુઃખ ક્યાંથી પડે? રમણ મહર્ષિને કલોરોફાર્મ વગર આપરેશન કરેલું. તેઓનું મન ઇશ્વરમાં તન્મય હોય છે. જેનું મન પ્રેમમય હોય તેને અસર થતી નથી. તેમને કીડીના ચટકા જેટલું દુઃખ લાગે. વૃત્તિ શરીરમાં લાવે તો દુઃખમાં ધ્યાન જાય. તેમને તો હું આ શરીર નથી એવો અભ્યાસ થયો છે. આજ સુધી જે મન શરીરમાં રહેતું તેને તેમણે છુટું પાડ્યું છે. તેમને જુખ કે તરસ, કશુંય ન લાગે. ગાઢ નિદ્રામાં જાઓ ત્યારે તમે લગવાનમાં જ જાઓ છો ત્યારે જુખ-તરસ લાગતાં નથી કારણ ત્યારે મન નથી. કોઈ વળી પ્રશ્ન પૂછે કે એ તો તામસ નિદ્રા જ છે ને? હા, તમે આ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે એ જ તામસ નિદ્રા છે. કોઈ પૂછે કે તો પછી જીંધમાંથી જાગી જવાય છે તે કઈ રીતે? મન જ્યારે શરીરમાં આવી જાય એટલે તમે કહો છો તે જાગૃતિ—આ છે ઉત્તર. સમાધિ અવસ્થામાં દુઃખ નથી થતું તે અનુભવે સમજાય. બધાને આ અનુભવ છે. ગમે તેટલા લયંકર રોગ રાત્રે જીંધમાં સતાવતા નથી. આ માટે તો ડોક્ટરે જીંધની દવા આપે છે. ગાઢ નિદ્રામાં દુઃખ નથી કારણ કે તે બપોલે મન નથી—શરીરમાં મન હોય તો દુઃખ થાય. આ વાત અનુભવનો વિષય છે. યોગીને રોગ સતાવતા નથી.

મનસુરની અવસ્થા પાકી હતી. તેઓ પદાર્થલાવની અવસ્થામાં હતા. એ મહાલાવની ભૂમિકા છે. એ છટ્ટી અવસ્થા છે. પોતે ખાઈ પણ ન શકે એવી મહાલાવની અવસ્થા છે. તેમાં દુઃખ ક્યાંથી થાય? મનસુર તો પાકા યોગી હતા. તેમને ઉપર સાપ ફરે તો પણ શરીરમાં લાવ જ ન થાય. એથી કે પાંચમી ભૂમિકામાં દુઃખને જ્ઞાનથી કાપી નાખે છે. મનસુર તો મહાલાવની છટ્ટી અવસ્થામાંથી નીચે જ ન આવતા. હું જન્મ્યો જ નથી ત્યાં કોણ કાપે, કોને કાપે? મનસુરને જેમ જેમ મારતા ગયા તેમ તેમ ‘અનલહક્ક, અનલહક્ક’ની બૂમ તેઓ પાડતા ગયા. પછી તો તેમને વધસ્થાન પર લઈ ગયા. ‘અનલ-

હક્ક, અનલહક્ક' ની ધૂન ચાલુ જ છે. તેમની સ્થિતિમાં કશો ફરક નથી. તેમના લકતો લાચાર બનીને ઊભા છે. મનસુરની જીવતા ચામડી ઊતારે છે પણ તે ડગતા નથી. કેટલી લય'કર કસોટી ! જુઓ, મનસુર કંઈ સમાધિ અવસ્થામાં નથી. તે ખેઠા છે, જગત છે. સમાધિ અવસ્થાની વાત જુદી છે આટલો ત્રાસ છતાં મનસુર ખોલી રહ્યા છે—અનલહક્ક, અનલહક્ક. 'મૈં' ખુદા હૂં—નો નાદ ગાજી રહ્યો છે. તેમની આંખો ફેડી નાખી, નાક કાપી નાખ્યું. છતાંયે 'અનલહક્ક, અનલહક્ક'નો મંત્ર ગાજ્યા કરે છે. મારે શરીર જ નથી પછી શું—એ તેમનો ભાવ છે. આત્માને કાણ કાપી શકે ? नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि—છેવટે કતલ કરી નાખવાની વાત આવી ગઈ. જ્યારે શળી બિપર ચડાવવાની તૈયારી થઈ ત્યારે મનસુર ખોલ્યા, 'ખડે રહો.' પછી તે મોટેથી ખોલ્યા "શળિયે ચડકે મનસુરને પુકારા આજ મેરા ખોલખાલા હો ગયા." લોકોને લાગેલું કે ખીજુ' કંઈ ખોલશે. તેમણે તો 'અનલહક્ક' જ કહ્યું.

ઈશુની પણ આ સ્થિતિ થઈ. ગાંધીજી પણ 'હે રામ' કહીને સૂઈ ગયા. પાંચ ગોળા એમને શા માટે ? એમને તો એક ગોળા બસ. આ લોકો બ્રહ્મસ્થિતિમાંથી નીચે આવતા જ નથી. ગાંધીજીને હતો લય ? તેઓ તો છડેચોક ફરતા. તમારી ગોળીઓ અમને શું કરવાની છે ?—એમ તેઓ ખોલતા. અમારે શરીર જ નથી. ક્યાં ચાલશે તમારી ગોળીઓ ? આવા યોગીઓ બ્રહ્મસ્થિતિમાંથી નીચે ન આવે, મીરાંએ ઝેર પીધું. તુકારામને માર પડ્યો. રાસલીલા જોતા નરસિંહનો આખો હાથ સળગી ગયો. એવી તન્મય સ્થિતિ આપણી પણ આવી શકે. યોગી ચોવીસે કલાક તન્મય અવસ્થામાં જ રહે છે.

ચંપારણની વાત છે. ગાંધીજી, કરતુરઆ, મહાદેવલાઈ, પ્યારેલાલ બધા ફરવા નીકળ્યા છે. થાક્યાપાંક્યા બધા એક ખેતરમાં ઘડી એ ઘડી આડા પડ્યા. થોડી વારે એક સાપ આવ્યો અને ગાંધીજીના

શરીર પર ચડ્યો. ગાંધીજીનું ધ્યાન ન હતું. લોકોને કેમ સુખી કરવા — એ તેમનું ચિંતન—એ જ તન્મય અવસ્થા. ભગવાનનું જ ચિંતન ચાલતું હતું. દરિદ્ર નારાયણનું જ ધ્યાન ધરતા હતા. સાપ ખભા સુધી આવ્યો. કસ્તુરબાનું ધ્યાન ગયું. તેઓ તો સ્તબ્ધ થઈ ગયા. મહાદેવભાઈ બોલ્યા, “બાપુ, હલ્લતા નહિ. તમે જેમ છો તેમ જ રહેજો. તમારા ખભા પર સાપ ચડ્યો છે.” ગાંધીજીએ કહ્યું, હવે મને ખબર પડી છે. થોડીવાર સાપ રમ્યો અને ગાંધીજી સ્વસ્થ ચિત્તે બેઠા રહ્યા. નિર્ભય હોય તેને શું? શરીરનો કાળ થવાનો હશે તો થશે જ. મરણ આવે ત્યારે પક્ષાઘાત પણ થાય, તાવ પણ આવે. જે તન્મય હોય—ભગવાનમાં જેનું મન હોય તેને ભય ન રહે. આ તો યોગીની સ્થિતિની વાત થઈ. રોગીની વાત નથી. ત્યાં તો બે ત્રણ ડોક્ટરો બેઠા હોય. ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે છતાં પણ કાળ લઈ જ જવાનો છે. પૈસાદારો કહે છે, ‘અમને સમય મળતો નથી.’ સમય—કાળ તેમને ગળી જ જશે. જે કાળ જ નથી એવી વાત કરે છે તેવા યોગીને કાળ શું કરે?

તેમને કાળ જ નથી. તેમને કાળ નથી, દેવ નથી, દેવી નથી, નારાયણ કે ભગવાન કોઈ જ નથી. તેઓ તો સત્સ્વરૂપને જ જુએ છે. કોઈ આવીને કહે ‘હું શંકર છું’ તો કેમ મનાય? તું શંકર ત્યારે ખીન્ન બધા શું બંકર છે? હું શંકર છું—એમ કોઈ કહે તો તેને અસાની માનવો. ભરથરીને એકવાર શિવ મળવા આવ્યા. શિવે તેને કહ્યું કે ‘હું શિવ છું.’ ભરથરી હસ્યા અને કહ્યું કે ‘તમે શિવ છો એમ તમે કહો છો તે કેમ મનાય? ‘હું શિવ છું’ એમ બોલાતું જ નથી. આમ જે બોલે છે તે અસાનાવસ્થામાં છે.

દુઃખના કુંગર તૂટી પડે પણ આત્મભાવમાં રહેનારનું પતન થતું નથી. ‘અહં બ્રહ્માસ્મિ’ એ ભાવમાં જ તેઓ રહે. શરીર પડે તો પણ નીચે ન આવે. તેમને ‘અનલહક્ક’ એ જ પ્રતીતિ રહ્યા

કરે છે. મનસુરની આ સ્થિતિ. તેથી જીવ્યે કોઈ સ્થિતિ હોઈ શકે કે ? નહિ જ. ક્રીસ્ટને કાંટાળો તાજ પહેરાવ્યો, ખીલા ઠોક્યા તોય તેઓ ચલિત ન થયા. આપણી નજર સામે વૃદ્ધ પુરુષને ગોળીએ વીંધ્યા.

* મુક્તિના ચાર ભેદની વાતની કઈ જરૂર છે ? અત્યારે આપણી સામે જ બ્રહ્મનિષ્ઠ વિનોયા છે. જે ખરું કર્માચરણ કરે છે, કર્મનું શુદ્ધ આચરણ કરે છે તે બ્રહ્મનિષ્ઠ જ છે. બ્રહ્મનિષ્ઠ સિવાય ખીજથી ખરું કર્માચરણ થઈ શકતું જ નથી. મુક્તિનું ફળ તે શાંતિ. શરીર પડી ગયા પછી જ એ શાંતિ મળે છે એવું કંઈ નથી. આ શરીરમાં જ તેઓને શાંતિ મળે છે. મારે શરીર જ નથી એ ભાવ રહે છે. ઘરમાં રહે છતાં ઘરમાં ભાવ ન હોય. જ્યારે જીવને વિષયો ઉપર વૈરાગ્ય આવે છે ત્યારે શરીરમાં હોય છતાં આ શરીર મારું નથી એમ તે સમજે છે. ખીજ બધા તો આ આપણું ઘર છે, આ આપણું શરીર છે એમ માન્યા કરે છે.

આપણું મન સ્વરૂપમાં નથી. મન વિષયોમાં છે. જે મન સ્વરૂપમાં આવે છે તે વિષયો તરફ જાય જ નહિ. સ્વરૂપ એ અનુભવનો વિષય છે; તર્કની વાત નથી. અહંભાવ જાય ત્યારે આ સમજાય. એ માટે રાજને પેલી ચક્કીવાળીના હાથના ઝાકુ ખાવા પડ્યા હતા એ દૃષ્ટાંત યાદ છે કે ? અહંભાવ કેમ જાય ? આ વાણીનો વિષય નથી. વાણીથી કેમ સમજવાય ? તે માટે તો સત્તર ભૂતોનો ભોગ આપવો પડશે. જ્યારે સત્તર ભૂતનો ભોગ આપો ત્યારે ઈશ્વર પ્રાપ્તિ થાય.

પરંતુ ઈશ્વર વિષે પણ આપણા જાતજાતના ખ્યાલો છે. કનિષ્ઠ માણસો એમ માને છે કે ઈશ્વર આકાશમાં દૂર વસે છે.

* આ વાત દરમિયાન જ કોઈએ મુક્તિના ચાર ભેદ વિષે પ્રશ્ન પૂછ્યો. તેનો જવાબ વચ્ચે આવી ગયો છે, પ્રવચનમાં ગૂંથાઈ ગયો છે.

મધ્યમ માણસ એમ કહે છે ઇશ્વર મારી પાસે છે. ઉત્તમ માણસ કહે છે ‘મૈં હિ પ્રુદા હૂં.’” પ્રુદતુ માર્ઘ મિટાવે, પ્રુદને ભૂલે તો પ્રુદા થાય. જે રાજા થાય તે સિપાઈ કેમ રહે? પ્રુદા થાય તે શરીરમાં કેમ રહે? ઉત્તમ એવા બ્રહ્મસ્વરૂપના અનુભવ પછી ખીજાં સુખો તુચ્છ જ લાગે. આવું બ્રહ્મસુખ ભોગવનાર પુરુષ બ્રહ્મ સિવાય, ભગવાનની વાતો સિવાય ખીજી કંઈ વાતો કરે? બંગલામાં રહેવા ગયા પછી આ શરીર રૂપી નાની રૂમમાં તે શાનો રહે?

હું આત્મા છું, હું બ્રહ્મ છું—આ ભાવથી જિંચો ભાવ ખીજો એકે નથી.

તો પછી નરસિંહે એમ શા માટે કહ્યું કે ‘હરિના જન તો મુક્તિ ન માગે, માગે જનમોજનમ અવતાર રે? જો મુક્તિની ઇચ્છા જ નથી તો આત્મસુખની ઇચ્છા પણ ક્યાંથી હોય?”—એક શ્રોતાજન વચ્ચે બોલી બેઠા. તેમને ‘હું બ્રહ્મ છું’ એ ભાવની વાત ન ગમી.

જ્યારે નરસિંહે પોતાને જાણ્યો ત્યારે શું કહ્યું હતું?

‘જગીને જોઈ તો જગત દીસે નહિ, જિંધમાં અટપટા ભેદ ભાસે. ચિત ચૈતન્ય વિલાસ તદ્દશ્ય છે, બ્રહ્મ લટકાં કરે બ્રહ્મ પાસે.’”

નરસિંહના ભજનો પણ જુદી જુદી સ્ટેજ—અવસ્થામાંથી આવેલાં છે. માણસ ધીમે ધીમે આગળ વધે છે. ચૈતન્ય મહાપ્રભુની કેવી સ્થિતિ થઈ ગઈ? ભજનમાં તેમને શરીરનું ભાન પણ ન રહેતું શરીર રાખીને ભજન નહિ થાય. મહાભાવ થયા પછી શરીરનું ભાન ક્યાંથી રહે? પ્રાથમિક પૂજા ઠીક છે. એકડો ઘૂંટવામાં ક્યાં સુધી રહેશે? આગળ વધો. બધી સમજ એની મેળે જ પડી જશે સાચી રીતે પૂજા કરશે તોપણ આગળ વધી જવાશે.

એક મોટી મીલના શેઠ છે. પોતે જાતને લગત કહેવરાવે. કાપડનો વેપાર પણ કરે. કાળાબજારનું કાપડ ખરીદે. આ તો એક પ્રખ્યાત માણસની વાત કહું છું. તમે એને બંગલે જાઓ તો હાથમાં ગોમુખી લઈને શેઠ માળા કરતા હોય. શેઠ અંદરના રૂમમાં બેઠા હોય. ચાર પાંચ જણ બહાર બેઠા હોય. તમે પૂછાવો તો જવાબ મળે કે શેઠ પૂજામાં બેઠા છે. કેવા મોટા લગત માણસ છે એમ આપણા મનમાં થાય. અંદર તો શેઠ માલના સેમ્પલ લઈને બેઠા હોય. બજારમાંથી બધો માલ એકઠો કરી લીધો છે. બજારમાં માલની શોર્ટિંગ (ખેંચ) બિલી કરી છે. તમે માલ માગો ત્યારે કહેશે કે જાનના પૈસા પહેલાં આપવાના છે. તમે કોન્ટ્રેક્ટ કર્યો. પૈસા આપો તે હરિહર કરી જાય-ખાઈ જાય અને માલ આપે જ નહિ. છ માસ પછી બજારમાં મંદી આવે ત્યારે એ માલ પહેલાંને પહોંચતો કરે. પેલાને કેટલું નુકસાન થાય? બહાર ગોમુખી લઈને ફરે અને આમ લોકોના ગળાં કાંપે. સાચી ભક્તિ લોકો કરતા જ નથી. નવાણું ટકા લોકો ભક્તિનો દંભ કરે છે. એકાદ ટકા કોઈ સાચી ભક્તિ કરનારનો હશે.

સાચા મનથી પૂજા કરીશ તો હું તને આગળ જરૂર લઈ જઈશ. પૂજાની પદ્ધતિ સાચી હોવી જોઈએ ને? સાચી પૂજા કરે તેને હું જ રસ્તો બતાવી દઉં છું.

નરસિંહ મહેતા સાચા ભક્ત હતા. સાચી પૂજા કરતા હતા તેમને રાસનો જ ભાવ રહેતો. નરસિંહના ગામમાં એક મહાત્મા આવેલા. બીજું કોણ હોય? ભગવાન પોતે જ સગુણ રૂપ લઈને આવેલા. પોતાના ભક્તને સાચું સમજાવવા આવેલા. મહાત્મા બ્રહ્મની બ્રહ્માનંદની વાત કરે ત્યારે નરસિંહ કહે કે તમારી વાત હું નથી માનતો. મારે તો

“નિતસેવા નિતકીર્તન ઓચ્છવ,
નીરખવા નંદકુમાર રે.”

નરસિંહને બ્રહ્માનંદની સમજ નથી. વિષયાનંદ અને લજ્જાનંદને જેમ વિરોધ છે તેમ લજ્જાનંદ અને બ્રહ્માનંદનો વિરોધ અહીં જિભો થયો. નરસિંહ કૃષ્ણની જ વાતો કરે અને કહે કે મારે બ્રહ્માનંદ નથી જોઈતો. નરસિંહને પૃથ્વિના આનંદથી લગવાન આગળ લઈ જવા માગતા હતા. તેથી તેમણે માર્ગદર્શન આપ્યું કે જ્યારે તું રાસલીલાના દર્શન કરે ત્યારે હું કહું છું તેમ કરજે. રાસલીલાના દર્શન થાય ત્યારે લગવાનનો હાથ પકડી લેજે. તરત જ નરસિંહ રાસના દર્શનમાં લીન થઈ ગયા. નરસિંહ મહાલાવમાં રમણ કરવા લાગ્યા. મહાત્માની વાત અચાનક યાદ આવી ગઈ. લાવ સમાઈ ગયો. આ લાવ કંઈ ચોવીસે કલાક નથી રહેતો. મહાત્મા ત્યાં હાજર હતા. તેમણે પૂછ્યું કે કાં હાથ પકડી લીધો કે! નરસિંહે કહ્યું-હા. નરસિંહ જુએ તો પોતાનો હાથ પોતેજ પકડેલો. ચોગી મહાત્મા અદૃશ્ય થયા. કોઈપણ રીતે હું જ્ઞાન આપી દઉં છું. પછી નરસિંહે ગાયું કે

“ અખિલ બ્રહ્માંડમાં એક તું શ્રી હરિ, જૂજવે રૂપે અનંત ભાસે.

દેહમાં દેવ તું, તેજમાં તત્ત્વ તું, શૂન્યમાં શબ્દ થઈ વેદ વાસે.”

નરસિંહ સગુણ ભક્ત હતા તે નિર્ગુણમાં આવી ગયા. બ્રહ્મજ્ઞાનમાં આવીને કહ્યું કે “ જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ગ્રીધ્યો નહિ,

ત્યાં લગી સાધના સર્વ ભુટ્ટી.”

બ્રહ્માનંદમાં આવીને કહ્યું કે “ ચિત્ત ચૈતન્ય વિલાસ તદ્દરૂપ છે. બ્રહ્મ લટકાં કરે બ્રહ્મ પાસે,” આ બધો ચૈતન્યનો વિલાસ છે. આમ ધીરે ધીરે આગળ જવાય છે.

જેનામાં સત્ય પ્રવેશ કરી ગયું ત્યાં કોણ કહે કે હું બ્રહ્મ છું. ખાંડ કોને કહે છે કે હું ખાંડ છું. જ્યાં બધું ય ખાંડનું બનેલું છે; હાથી, ઘોડા બધું ય ખાંડનું ત્યાં ‘હું ખાંડ છું’ એમ કોણ કહે? કોને કહે? સમુદ્ર કોને કહે કે હું સમુદ્ર છું? કારણ બધે ય સમુદ્ર જ છે.

‘હું શંકર છું’ એમ કોણ કહે? ચૈતન્યસાગરમાં ખીજું કશું છે જ નહિ. ચૈતન્ય એટલે જ આત્મા. આવી સ્થિતિ એ મહાભાવ. દરેક જણ આ ભાવમાં જઈ શકે છે. જે કોઈ પ્રયત્ન કરે તે જાય. ઘેર જવું એ કંઈ અધરું હોય કે? સ્વરૂપ એ જ ધર છે. આપણે આગળનાં દષ્ટાંતમાં જોઈ ગયા છીએ કે શેઠના છોકરાને ક્યાં પોતાને ઘેર આવવું હતું? ઘેર જવાનું બહુ સહેલું છે. જેના પર મારી કૃપા થાય તે સ્વરૂપને પામે. આત્મકૃપાની જરૂર છે. ઉચ્ચરેદાત્મનાત્માનં...

ગીતાના અઢારે અધ્યાય પ્રેમના જ છે. એકએકથી ચડિયાતા છે જે ભક્તિ સાચી તો નિરતિશય આનંદ મળે. ભક્તિથી બ્રહ્મભાવ આવે તો ભક્તિ નકામી છે. મન અમન થઈ જાય પછી દુઃખ ક્યાં રહે? મન છે તેથી વિષયો છે. મન જ જીવ છે અને મન જ શિવ છે. પ્રેમથી મન ઓગળી જાય છે અને ગદગદ ભાવ થાય છે. આંસુ પાડવા લાગે છે. ખોટા આંસુ બહુ આવે છે પણ એ પ્રેમાશ્રુ નથી. કથાનો કરુણુરસ તો ભક્તિમાં વિક્ષેપ પાડે છે. કથામાં રાવણુ સીતાને ઉપાડી જાય તે પ્રસંગ આવે અને ઘેરાં રડવા લાગે. આ વિક્ષેપ જ છે. દુર્યોધનને માર પડે ત્યારે શ્રોતા હસે. આ તો રાગદ્વેષ થયા. પ્રેમાશ્રુનું વહન, વિરહાશ્રુનું વહન તો ભગવાનને માટે રડે ત્યારે થાય. રાવણુ સીતાને ઉપાડી જાય એ પ્રસંગ કથામાં આવે અને રડે એ તો દંભાશ્રુ છે. દ્રોપદીનું હરણુ થાય ત્યારે પણ રડવા લાગે. ભાગવતની કથામાં ઘણા રડે છે. ભક્ત તો બેઠો જ રહે છે તે રડે નહિં માટે કોઈ કહે કે તમે પથ્થર જેવા છો. ભક્ત ખોટા ભાવમાં ન રડે. આ તો બધા નાટકો છે. જ્યારે જુઓ ત્યારે ભક્ત તો ભાવમાં જ હોય છે. એની મેળે જ ભાવ આવે છે. કોઈ ભક્તો સામાન્ય રીતે ભાવને પ્રગટ થવા નથી દેતા. કોઈ વાર ભાવ પ્રગટ કરે છે. સ્ત્રીપુરુષના પ્રેમમાં ભાવ પ્રગટે છે? રાધાકૃષ્ણનો ભાવ તો અપ્રકટ જ, ગુપ્ત જ રખાય. ચૈતન્ય મહાપ્રભુ જેવા મહાપુરુષમાં

કે રામકૃષ્ણ પરમહંસ જેવા મહાન ભક્તમાં લીલા સ્વરૂપે આ ભાવ. જરા જરા પ્રકટ થઈ જાય છે. જે આ અવસ્થામાં કે ભૂમિકામાં જાય તે જ સમજી શકે. આ તો સ્વાનુભવની વાત છે.

ભક્ત કદી ભક્તિમાં ડગતો નથી. મનસુર ન ડગ્યા, ગાંધીજી ન ડગ્યા. ગાંધીજીએ છેવટ સુધી કહ્યું કે હિન્દુ અને મુસલમાન એક જ છે, બધા એક જ છે. હરિજન, ભંગી બધા ય આત્મા જ છે. છેવટ સુધી તેમનું મંતવ્ય ન ક્યું. ઈશુ અને મનસુરના ખૂન થયા. અનેક ભક્તોને તેઓ જ્યારે જ્યારે આ આત્મભાવમાં આવ્યા ત્યારે ત્યારે કણે પડ્યા છે. એવા એમના શરીરના પ્રારબ્ધ હશે. ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે—શરીર છો હણાય પણ આત્મા હણાતો નથી—આવી તેમની સ્થિતિ હોય છે. મેરુ પર્વત કરતાં પણ પ્રચંડ દુઃખો તેમના શરીર પર આવી પડે તો પણ ભક્તો ન ડગે. હૃદયમાં ક્ષોભ પણ ન થાય. (૨૨)

तं विद्याद् दुःखसयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ।

स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥ ૨૩ ॥

જેમાં દુઃખનો ચત્કિચિત સંચાર થતો નથી અને જે દુઃખના સંબંધને તોડી નાખનારો છે તેને જ યોગ કહેવામાં આવે છે. આ યોગ પ્રસન્ન ચિત્ત વડે અને દૃઢ નિશ્ચયથી સાધ્ય કરવો. (૨૩).

સહેજ સાજ દુઃખ થાય એવી તો વાત જ ન હોય. ચત્કિચિત એટલે કે જરાપણ દુઃખ થાય તો હજી કાચો છે. હજી તે કાચો ઘડો છે, પાકો નથી થયો. પાકામાંથી કાચો થાય કે? કદી ન થાય. સહેજની તો વાત જ ન હોય. સહેજ પણ દુઃખ થાય તો પાકો ઘડો નથી થયો તેમ સમજવું. કાચો ઘડો પાકો કરવો જોઈએ. પાકા ઘડાને પાકું શું થવાનું હોય ?

‘હું શંકર છું’ એમ કોણ કહે? ચૈતન્યસાગરમાં ખીજું કશું છે જ નહિ. ચૈતન્ય એટલે જ આત્મા. આવી સ્થિતિ એ મહાભાવ. દરેક જણ આ ભાવમાં જઈ શકે છે. જે કોઈ પ્રયત્ન કરે તે જય. ઘેર જવું એ કંઈ અધરું હોય કે? સ્વરૂપ એ જ ધર છે. આપણે આગળનાં દષ્ટાંતમાં જોઈ ગયા છીએ કે શેઠના છોકરાને ક્યાં પોતાને ઘેર આવવું હતું? ઘેર જવાનું બહુ સહેલું છે. જેના પર મારી કૃપા થાય તે સ્વરૂપને પામે. આત્મકૃપાની જરૂર છે. ઉચ્ચરેદાત્મનાત્માનં...

ગીતાના અઢારે અધ્યાય પ્રેમના જ છે. એકએકથી ચડિયાતા છે જે ભક્તિ સાચી તો નિરતિશય આનંદ મળે. ભક્તિથી બ્રહ્મભાવ આવે તો ભક્તિ નકામી છે. મન અમન થઈ જાય પછી દુઃખ ક્યાં રહે? મન છે તેથી વિષયો છે. મન જ જીવ છે અને મન જ શિવ છે. પ્રેમથી મન ઓગળી જાય છે અને ગદગદ ભાવ થાય છે. આંસુ પાડવા લાગે છે. ખોટા આંસુ બહુ આવે છે પણ એ પ્રેમાશ્રુ નથી. કથાનો કરુણુરસ તો ભક્તિમાં વિક્ષેપ પાડે છે. કથામાં રાવણુ સીતાને ઉપાડી જાય તે પ્રસંગ આવે અને ઘેરાં રડવા લાગે. આ વિક્ષેપ જ છે. દુર્યોધનને માર પડે ત્યારે શ્રોતા હસે. આ તો રાગદ્વેષ થયા. પ્રેમાશ્રુનું વહન, વિરહાશ્રુનું વહન તો ભગવાનને માટે રડે ત્યારે થાય. રાવણુ સીતાને ઉપાડી જાય એ પ્રસંગ કથામાં આવે અને રડે એ તો દંભાશ્રુ છે. દ્રોપદીનું હરણુ થાય ત્યારે પણ રડવા લાગે. ભાગવતની કથામાં ઘણા રડે છે. ભક્ત તો બેઠો જ રહે છે તે રડે નહિં માટે કોઈ કહે કે તમે પથ્થર જેવા છો. ભક્ત ખોટા ભાવમાં ન રડે. આ તો બધા નાટકો છે. જ્યારે જુઓ ત્યારે ભક્ત તો ભાવમાં જ હોય છે. એની મેળે જ ભાવ આવે છે. કોઈ ભક્તો સામાન્ય રીતે ભાવને પ્રગટ થવા નથી દેતા. કોઈ વાર ભાવ પ્રગટ કરે છે. સ્ત્રીપુરુષના પ્રેમમાં ભાવ પ્રગટે છે? રાધાકૃષ્ણનો ભાવ તો અપ્રકટ જ, ગુપ્ત જ રખાય. ચૈતન્ય મહાપ્રભુ જેવા મહાપુરુષમાં

કે રામકૃષ્ણ પરમહંસ જેવા મહાન ભક્તમાં લીલા સ્વરૂપે આ ભાવ જરા જરા પ્રકટ થઈ જાય છે. જે આ અવસ્થામાં કે ભૂમિકામાં જાય તે જ સમજી શકે. આ તો સ્વાનુભવની વાત છે.

ભક્ત કદી ભક્તિમાં ડગતો નથી. મનસુર ન ડગ્યા, ગાંધીજી ન ડગ્યા. ગાંધીજીએ છેવટ સુધી કહ્યું કે હિન્દુ અને મુસલમાન એક જ છે, બધા એક જ છે. હરિજન, ભંગી બધા ય આત્મા જ છે. છેવટ સુધી તેમનું મંતવ્ય ન ક્યું. ઈશુ અને મનસુરના ખૂન થયા. અનેક ભક્તોને તેઓ જ્યારે જ્યારે આ આત્મભાવમાં આવ્યા ત્યારે ત્યારે કણે પડ્યા છે. એવા એમના શરીરના પ્રારબ્ધ હશે. ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે—શરીર છો હણાય પણ આત્મા હણાતો નથી—આવી તેમની સ્થિતિ હોય છે. મેરુ પર્વત કરતાં પણ પ્રચંડ દુઃખો તેમના શરીર પર આવી પડે તો પણ ભક્તો ન ડગે. હૃદયમાં ક્ષોભ પણ ન થાય. (૨૨)

तं विद्याद् दुःखसयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ।

स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥ २३ ॥

જેમાં દુઃખનો ચત્કિંચિત સંચાર થતો નથી અને જે દુઃખના સંબંધને તોડી નાખનારો છે તેને જ યોગ કહેવામાં આવે છે. આ યોગ પ્રસન્ન ચિત્ત વડે અને દૃઢ નિશ્ચયથી સાધ્ય કરવો. (૨૩).

સહેજ સાજ દુઃખ થાય એવી તો વાત જ ન હોય. ચત્કિંચિત એટલે કે જરાપણ દુઃખ થાય તો હજી કાચો છે. હજી તે કાચો ઘડો છે, પાકો નથી થયો. પાકામાંથી કાચો થાય કે? કદી ન થાય. સહેજની તો વાત જ ન હોય. સહેજ પણ દુઃખ થાય તો પાકો ઘડો નથી થયો તેમ સમજવું. કાચો ઘડો પાકો કરવો જોઈએ. પાકા ઘડાને પાકું શું થવાનું હોય?

એક વાર પંઢરપુરની ભક્તમંડળી ગોરાકુંભારને ત્યાં મળી. નિવૃત્તિનાથ, જ્ઞાનદેવ, સોપાન, મુક્તાબાઈ એ ચાર ભાઈબેન. નામદેવ, ગોરાકુંભાર વગેરે ભક્તજનો બેઠા હતા. કુંભારનું ઘર એટલે ઘડા તો ત્યાં હોય જ. ઘણા ઘડા બિંધા પાડેલા હતા. મુક્તાબાઈ તો દસ બાર વર્ષની હતી. એ ઉંમરે પણ તે બ્રહ્મભાવમાં જ રહેતી. પણ સ્વભાવે ભારે ટીખળી. વ્યંગ સિવાય બીજું બોલે જ નહિ. મુક્તાબાઈએ ગોરાકુંભારને કહ્યું, “જુઓ કાકા આમાં કયો ઘડો કાચો છે.” ઘડા તરફ જોવાને બદલે ભક્ત મંડળી તરફ દષ્ટિ રાખીને મુક્તાબાઈ વ્યંગમાં બોલ્યા. હાથ ઘડા તરફ હતો અને નજર ભક્તો તરફ હતી. ગોરાકુંભારે જવાબ આપ્યો, “લે આ ટીપરી. માર બધાના માથા ઉપર. તરત જ ખબર પડશે કે કયો ઘડો કાચો છે.” પહેલાં તો પોતાના માથા ઉપર ટીપરી મારીને મુક્તાબાઈ બોલ્યા કે આ ઘડો પાકો છે. જ્ઞાનનો અહંકાર તો રાખવો જ પડે. નહિ તો શરીર કેમ ટકે? લોકાપદેશ માટે જ્ઞાની અહંકાર રાખે છે. શંકરાચાર્ય લોક શિક્ષણને માટે ‘અહં બ્રહ્માસ્મિ’ કહેતા. પછી નિવૃત્તિનાથનો વારો આવ્યો. તેના માથામાં ટીપરી મારી પણ કશો જ ફેરફાર ન થયો. તે ઘડો પાકો હતો. પછી જ્ઞાનેશ્વરને માથા ઉપર ટીપરી મારી. તેમનામાં પણ કશોય ભાવ નહિ. પહેલાં તો ભાઈને જ મારે ને! નામદેવના માથામાં પહેલાં કેમ મરાય? જ્ઞાનીઓ પણ વહેવારુ હોય છે. નામદેવના મનમાં તો આ જોઈને ખળભળાટ શરૂ થઈ ગયો છે. નામદેવને વિકૃલ પ્રસન્ન હતા અને તેને તેનું અભિમાન હતું. મુક્તાબાઈએ તેના માથામાં ટીપરી મારી અને તેને ઝાળ લાગી. એકદમ ઊભા થઈ ગયા. મારું આવું અપમાન! મુક્તાબાઈ બોલી કે આ ઘડો કાચો છે. મુક્તાબાઈએ મને કાચો ઘડો કહ્યો. મારું આવું અપમાન! નામદેવમાં ભક્તિ તો હતી જ. નહિ તો રાગદ્વેષ જ ઉત્પન્ન થાય. તેને તો થયું છે હજી હું કાચો રહ્યો છું. તરત જ ગયા વિકૃલ પાસે દોડતા. ખૂબ જોરથી વિકૃલનું કીર્તન શરૂ કર્યું; આક્રંદ કરવા

લાગ્યા કે શું હું હજી કાચો ધડો છું? મને તમે સમજાવો. વિકલ તો તેને પ્રસન્ન જ હતા. વિકલે કહ્યું કે મુક્તાબાઈની વાત ખોટી તો નથી. નામદેવ કહે છે કે તો મને તમે શા માટે કાચો રાખ્યો છે? વિકલે જવાબ આપ્યો કે તારે કાચા રહેવું છે તેમાં હું શું કરું? તું મને આટલો જ સમજે છે. પંઢરપુરના વિકલને જ તું વિકલ સમજે છે. તારે પાકા થવું હોય તો ગુરુ કરવા પડશે. તું અહીંથી દૂર એક શિવાલય છે ત્યાં જ. ત્યાં એક માણસ બેઠો હશે. તે જેમ કહે તેમ તું કરજે. તેને તું ગુરુ કરજે.

નામદેવ સમજી ગયા. મારાથી નાની ઉમરની છોકરીનો આવો કટાક્ષ? પોતાના માટે તેમને કેટલું ખરાબ લાગેલું! નામદેવ અને મુક્તાબાઈ વચ્ચે ત્રીસેક વર્ષનો ફેર હતો. કેટલું મહાન અપમાન ગણાય? પ્રખ્યાત ભકત પોતાની ઉણપ કેમ સહી લે? વિકલના કહેવા મુજબ ગયા સીધા શિવાલય તરફ. મંદિરમાં જઈને જુએ તો દેખાવે બિલત્સ એવો એક પુરુષ ત્યાં હતો. ફાટેલાં કપડાં, અને પગ શંકરના લિંગ પર મૂકીને સૂતેલો. નામદેવ વિકલને કહે છે કે તે મારી ફજેતી માંડી કે શું? આવા ગાંડાને મારે ગુરુ બનાવવા પડશે! છતાંય નામદેવે જઈને તે પુરુષને ઢંઢાળ્યો. ભગવાને કહ્યું છે કે તારે આને ગુરુ બનાવવો, માટે આજ્ઞા તો માનવી જ પડે ને! નામદેવના મનમાં તો એમ છે કે આ માણસ તો ગાંડો લાગે છે. ભેજું ગૂમ થઈ ગયું છે. શા માટે શંકરના લિંગ પર પગ રાખ્યા હશે? ઢંઢાળીને નામદેવે પૂછ્યું કે તમે આ શંકરની ઉપર પગ રાખીને બેઠા છો તેવું શું કારણ? તે પુરુષે સામે પૂછ્યું કે તારી અક્કલ ઠેકાણે છે કે? ચાલવા માંડ અહીંથી. નામદેવે કહ્યું કે મારે તમને ગુરુ બનાવવા છે. તરત જ તે બિલત્સ દેખાવના પુરુષે નામદેવને ટાણે માર્યો, “શિષ્ય થવા આવ્યા છો કે ગુરુ બનવા?” નામદેવે તો આ સહન કરી લીધું. “તું ગુરુને ઉપદેશ આપે છે કે તમારે આ પીંડી પર પગ ન મૂકવો. વાહ આમ શિષ્ય થવાતું હશે કે?”

આવા તે ગુરુ હોય એમ કરી નામદેવ આલ્યો જાત તો જ્ઞાન ન મળત. મહાત્માનો આપણો ખ્યાલ કેવો હોય છે? મૃગચર્મ ઉપર બેઠા હોય, પદ્માસન વાળું હોય, આંખો બંધ હોય તે મહાત્મા. ભગવાનનું આવું અપમાન? પગ ઉપર રાખીને એસે તે જોઈને આપણે શું સમજીએ. પણ નામદેવને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો અધિકાર હતો તેથી તે નમ્ર બની ગયો. અને કહ્યું “મારે તમને ગુરુ બનાવવા જ છે. મને તમે આમ પગ રાખેલા તે ઠીક ન લાગ્યું તેથી બોલાઈ ગયું. મારી આગળની દૃષ્ટિ ખોટી હશે. હવે તમે કહો તેમ કરીશ.” તે પુરુષે કહ્યું, “તને આ ઠીક નથી લાગ્યું ને! જ્યાં લિંગ ન હોય ત્યાં મારો પગ મૂક.” નામદેવ કહે કે હા, એમાં વળી શું? નામદેવે પગ જીંચકીને ખીજે મૂક્યા. જ્યાં જ્યાં પગ મૂકે ત્યાં શિવલિંગ નીકળ્યું. આ પુરુષ કોણ હતા? વિસોબા ખેચર. તેઓ જ્ઞાનદેવના શિષ્ય હતા. સમર્થ પુરુષ હતા. નામદેવ જ્યાં તેમના પગ મૂકે ત્યાં શંકર. વિસોબા તો હતા ત્રિકાલજ્ઞ. તેમણે કહ્યું કે, “તું નગરો હતો ગુરુ વગર ભજન શરૂ કર્યા. તું તો વિકૃતને નાનો ગણતો. પંઢરપુરના વિકૃતને જ વિકૃત ગણતો. વિકૃત તો સર્વત્ર છે. શિવ સર્વત્ર છે.”

નામદેવ પંઢરપુર જઈને મુક્તાબાઈને પગે લાગ્યા.

સંતોના સંપર્કમાં ભયંકર વ્યંગથી પણ જ્ઞાન મળે. ભયંકર કટાક્ષ કરે અને આળ લાગે તેથી કદાચ કોઈ ભક્ત બની જાય. સાધારણ રીતે આ વાત કોઈ ન માને. મુક્તાબાઈ નામદેવની અપરિપૂર્ણતા જાણતા હતા તેથી જ આ વ્યંગ કરેલો. વિસોબા દ્વારા મુક્તાબાઈએ નામદેવનું ભૂત કાઢ્યું. ભગવાન દ્વારા એ ભૂત નીકળ્યું.

નામદેવના ગુરુ વિસોબાની વાત પણ જાણવા જેવી છે. વિસોબા બહુ ધૂની માણસ હતા. જ્ઞાનેશ્વર આળંદીમાં રહેતા. તે ગામમાં વિસોબા એક આગેવાન જેવા હતા. જ્ઞાનેશ્વરને તેમણે ખૂબ હેરાન

કરેલા. જ્ઞાનેશ્વર અને તેના ભાઈબહેનોને નાત બહાર મૂકેલા. તેમના માળાપ આપઘાત કરીને મરી ગયેલા. આ છોકરાઓ બ્રહ્મ પુરુષના છોકરા છે એમ ગણીને વિસોળા તેમને ખૂબ સતાવ્યા કરે. વિસોળા આમ તો પંડિત હતા પણ તેનામાં ભેદભાવ ખૂબ હતો. આ લોકોને દુઃખ દેવામાં જ તેમને ભાવ હતો. ઘરે ભગવાનની પૂજા કરે પણ લોકોને દુઃખ આપે. ઘરમાં આપણે દરરોજ પૂજા કરીએ પણ બહાર નીકળીને વિરુદ્ધ વર્તન કરીએ આપણા કર્મકાંડીઓ આવું જ આચરણ કરી રહ્યા છે. વિસોળા પણ કર્મકાંડી, રહીમાં માનનાર બ્રાહ્મણ હતો. એક વખત મુક્તાબાઈએ પોતાના ભાઈઓને કહ્યું કે મારે તો પુડલો ખાવો છે. ઘરમાં તવો પણ નહિ. જ્ઞાનેશ્વર તવો લેવા આળંદીમાં ગયા. કારણ રહેતા તો ગામની બહાર. જ્ઞાનેશ્વરની પહેલા વિસોળાજીને ખબર પડી કે જ્ઞાનેશ્વર કંઈક ખરીદ કરવા નીકળ્યા છે. વિસોળાજીએ આગળ જઈને જ્ઞાનેશ્વરને કંઈ પણ વસ્તુ ન મળે તેવો પ્રયત્ન કર્યો. જ્ઞાનેશ્વરને કંઈએ તવો આપ્યો નહિ. આ બાજુ મુક્તાબાઈ કહે. “બસ, મારે તો પુડલો ખાવો જ છે ” હવે શું કરવું? વિસોળા પણ તાલ જોવા ઝૂંપડીની બહાર બાંકામાંથી બુએ છે અને મનમાં ને મનમાં ખુશ થાય છે. જ્ઞાનેશ્વરે કહ્યું કે ઠીક તારે પુડલો ખાવો જ છે તો મારી પીઠ પર શેકી નાખ. જ્ઞાનેશ્વરે યોગથી પીઠ પર અગ્નિ પ્રકટ કર્યો અને મુક્તાબાઈએ પુડલો બનાવ્યો. બાંકામાંથી વિસોળાજીએ આ જોયું અને તેમની આંખો પહોળી થઈ ગઈ. તે સમજી ગયા અને દોડીને ઝૂંપડીમાં આવીને જ્ઞાનદેવના પગમાં પડ્યા. તદ્દવિદ્ધિપ્રણિપાતેન—ગુરુ બનાવ્યા. જ્ઞાનદેવનું શરણુ લઈ લીધું અને અવધૂત સ્થિતિમાં વિચરવા લાગ્યા. સહેજ કચાશ હતી તેથી ગુરુની જરૂર પડી. નામદેવ અને વિસોળાજીએ પોતાની જીદ છોડી દીધી. ગુરુને સમજ્યા પછી જીદ છોડવી જ પડે ને? સમર્થ પુરુષને શરણુ જવું જ પડે છે. ભગવાને નામદેવને સમર્થ પુરુષ પાસે જ મોકલ્યા હતા.

એકનિષ્ઠ લક્ષિત હશે તો બધી ભૂલો સુધરી જશે. કાંઈને કાંઈ આવીને સુધારશે. ભગવાન પોતે જ ભૂલો સુધરાવશે. તુકારામ સગુણ લક્ષિત હતા. લક્ષિત કરતા કરતા દેહભાવ ગયો અને તુકા અલા પાંદુરંગા—તુકારામ પાંદુરંગ બની ગયા. નરસિંહે પણ કહ્યું કે બ્રહ્મ લટકાં કરે બ્રહ્મ પાસે. પોતાની પાસે જ પોતે લટકાં કરે છે. વેદના ચાર મહાન વાક્યોના પાંચા સિવાય છુટકો જ નથી. આફ્રિકા ગયેલ છોકરાના દષ્ટાન્તમાં આપણે આ જોયું છે. કર્મની ઉપાસના કરતા કરતા કાળે કરીને પર થાય ત્યારે જ આ ખખર પડે છે. પહેલાં એક દષ્ટાન્તમાં આપણે જોયું છે કે પરદેશ ગયેલ (જીવને) છોકરાને સીધું તું જ બ્રહ્મ છો એમ કહે તો તે વાત તે કેમ માને ? બાર તેર વર્ષની મહેનત પછી જ મનાય છે, બાર બાર વર્ષ સુધી ગુરુની વાત માનવી જ પડે છે. ગુરુ પર નિષ્ઠા રાખીને આગળ આગળ ચાલ્યા જવું પડે છે. તેમાંથી ડગમગવું ન જોઈએ. ગુરુને પણ આપણે તો કહીએ કે હું જાણું છું. તેમને પોતાનું જ્ઞાન દેખાડીએ. નમ્ર થઈને એસીએ અને પાસે કંઈ માલ-મિલકત નથી એમ દેખાડીએ તો કોઈ આપે. હુ શ્રીમંત જ છું એવો ડોળ કરીને જાય તો ક્યાંથી મળે ? ભગવાનની એકનિષ્ઠાથી ચાંદલા કરીને લક્ષિત કરીએ તો પણ ચારમાંથી એક પાયો મળી જાય. ચાર પાયોને હાથ લગાડવાની જરૂર નથી. ગંગાનું થોડું પાણી પીએ તોય ગંગા પવિત્ર કરશે જ. ગંગા આખી કંઈ પીવાય છે ? ગુરુ વગર અહંભાવ રહે અને તેથી જ્ઞાન ન થાય. અહંભાવ ગુરુ જ કાઢે. માટે ગુરુને સંશયો પૂછીએ તો પણ નમ્રતાપૂર્વક જ પૂછવા જોઈએ. આપણામાં તો અહંભાવ હોય. વિષયો ભોગવીને અમે ખરું જ કરીએ છીએ એમ માનીએ. મહાત્માની વાતો સાંભળીને આપણે શું કહેશું ? “મહાત્મા તો બહુ સાંભળવા જેવી વાતો કરે છે.” આજે તો શિષ્યો મહાત્માએ આમ આચરણ કરવું જોઈએ એવું મહાત્માને શીખવે છે. લોકો જ્ઞાન લેવા જાય ત્યારે બોધ મહાત્માને આપે છે. જૈનોમાં સંઘો

૧૨૫

જેમ કહે તેમ મહાત્મા કરે. મહાત્મા તે સંઘનો શિષ્ય! સંઘથી વિરુદ્ધ ચાલે તો મહાત્માને બહાર કાઢે. સંન્યાસીનો ગુરુ સમાજ બનવા માગે છે. જ્ઞાન લેવું હોય તો વિધિપૂર્વક નમસ્કાર કરીને બેસવું જોઈએ. (તદ્વિદિ પ્રણિપાતેન પરિવ્રજેન સેવયા). તમને ગમે તેવું કેમ કહેવાય? મહાત્મા તો હડહડતું અપમાન પણ કરે. આપણે દષ્ટાંતમાં જોયું છે કે રાજાને ભંગડીના હાથના ઝાડુ ખાવા પડ્યા હતા. શિષ્ય ઘણીવાર ઊલટો ફાટતો હોય છે. ગુરુની ઉપર શિષ્ય ચડી જાય છે 'નીચે તે હું અને ઊંચે પણ હું.' ઋષુ અને નિદાધનું દષ્ટાંત યાદ છે ને! શિષ્યને બધાં સુખદુઃખ દર્શાવવા જોઈએ. એક શિષ્યને તૈયાર કરવામાં ગુરુને કેટલું બલિદાન આપવું પડે છે? ગુરુને પોતાનું સર્વસ્વ ખરચી નાખવું પડે છે. કેટલું ચ સહન કરવું પડે છે! અબુનને માટે ગુરુને કેટલી મહેનત પડી છે? છોકરાને મોટા કરવા માટે માને કેટલી મહેનત કરવી પડે છે? માને કેટલો ત્રાસ થાય છે? મા છોકરાની ગુલામી જ કરે છે ગુરુ શબ્દ મોટા છે પણ ગુરુપણું લયંકર ખરાબ છે. અત્યારે તો સેવા લેવા માટે બધા ગુરુ બની જાય છે. તેઓ શિષ્યો પાસે સેવા કરાવે, પગ દગાવે. શિષ્યો સેવા કરે છે. વિષયી શિષ્યો અને વિષયી ગુરુ. માલપુડા અને જલેબીના ભંડાર દેખીને ગુરુ ત્યાં જાય. આજે તો દંભી ગુરુઓ અને દંભી ચેલાઓ વધી પડ્યા છે. અહીં કેવા ગુરુની વાત છે? ગુરુ અવધૂત જેવો હોય છે. શિષ્ય અવધૂત જેવાની પાસે ગુરુ ગણીને ઉપદેશ લેવા ગયો. ગુરુએ આશીર્વાદ આપ્યો કે સત્યાનાશ જાઓ.

એક મહાત્માની આ વાત છે. તેમને કોઈએ જમવા બોલાવ્યા. જમાડનારને આશીર્વાદની અપેક્ષા તો હોય જ. એકાદ ઘર થઈ જાય, પુત્રહીન હોય તો પુત્ર મળે. પૈસા મળે તેને મહાત્માની કૃપા ગણાય કે! મહાત્મા જમીને હાથમાં સોપારી લઈને બોલ્યા કે માર્છ તેરા સત્યાનાશ હો જાય. પેલી બાર્છ તો લાલપીળી થઈ ગઈ. આજુબાજુ

ખીજી લોકો બેટેલા. મહાત્માએ હસીને સમજવું કે તારા કર્મોનું દેવાળું નીકળી જાય તે સત્યાનાશની હું વાત કરું છું. સંસારનું સત્યાનાશ નીકળે, કર્મોનું દેવાળું નીકળે, મન અમન થઈ જાય—આનું નામ સંત્યાનાશ. બાઈ પગે લાગી અને બોલી કે મારી ભૂલ થઈ ગઈ. હું સમજી નહિ અને ક્રોધે ભરાણી. માર્ક પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે. તે તો હસે પણ અને રડે પણ. મહાત્માએ બોધ આપ્યો. અચ્છા, દુસરા ગિલ્ડીંગ હો જાએગા એમ મહાત્માની આશિષ ન હોય. મહાત્મા ખોટી રીતે થાળડે નહિ. આજે તો નવાં મકાનોના નામે મહાત્મા પાસે રખાવે છે. ઘરબાર વગેરેમાં સુખ નથી લાધ્યું માટે મહાત્માએ તે સર્વનો ત્યાગ કર્યો પછી ખીજને તેવી વસ્તુઓ તે કેમ આપે? મહાત્મા ખીજને પોતાની જેવા મહાત્મા બનાવે અને ત્યાગનો પાઠ શીખવે. કોઈ છોકરો માગે, કોઈ મકાન માગે તો મહાત્મા સમજાવે કે મૈને ચે સખ છોડ દિયા હૈ. મહાત્મા શું child producing machine જેવા હોય કે! (child producing machine—બાળકો આપતું યંત્ર). મહાત્મા શું બાળકો આપે? લોકો તો હનુમાનજીના મંદિરમાં જઈને ઘોડિયાં બાંધે છે. હનુમાનજી પોતે બ્રહ્મચારી, એ કોને ઘેર ઘોડિયાં બાંધશે? મહાત્મા ખીજને મહાત્મા બનાવે.

લોકો સંસાર-સુખ ક્યારે ભૂલે? બ્રહ્મસુખનો અનુભવ થાય ત્યારે જ વિષય સુખ ભૂલાય છે. ઇન્દ્રિયોના ક્ષણિક સુખોમાં જીવ રાચે છે તેથી આ બ્રહ્માનંદ તેનાથી ષકડાતો નથી. શરૂઆતમાં બંને સાથે રહે, બ્રહ્માનંદની, ભજનાનંદની માત્રા વધતી જાય છે અને પછી આ ઇન્દ્રિયજન્ય સુખો ભ્રમણા છે એ સમજાય છે. જગત હતું જ નહિ એ વાત પછી સમજાય છે. દોસ્તારો સમજાવવા આવે પણ કોણ સમજે? હૈ અબુન! આવા બ્રહ્માનંદ માટે તું યુદ્ધ કરે. ગાંડિવ પકડ.

હવે ત્રણ શ્લોક સાથે આપ્યા. ભગવાન પણ હવે ઝડપી રમત રમે છે. શરૂઆતમાં (opening માં) સ્ટેડી રમત હતી.

સંકલ્પપ્રભવાન્કામાસ્ત્યક્ત્વા સર્વાનશેષતઃ ।

મનઃ સર્વેન્દ્રિયગ્રામં વિનિયમ્ય સમન્તતઃ ॥ ૨૪ ॥

શનૈઃ શનૈરુપમેદ્બુદ્ધ્યા ધૃતિગૃહીતયા ।

આત્મસંસ્થં મનઃ કૃત્વા ન કિંચ્છિદપિ ચિન્તયેત્ ॥ ૨૫ ॥

યતો યતો નિશ્ચરતિ મનશ્ચઞ્ચલમસ્થિરમ્ ।

તતસ્તતો નિયમ્યૈતદાત્મન્યેવ વશં નયેત્ ॥ ૨૬ ॥

સંકલ્પમાંથી હટાવવાનું થનાર સર્વ વાસનાઓનો સર્વાંશે ત્યાગ કરી, મનથી જ સર્વ ઇન્દ્રિયોને સર્વ બાબતોથી જીતીને તથા ધૈર્યયુક્ત બુદ્ધિ વડે ધીમે ધીમે આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થવું અને મનને એવી રીતે સ્થિર કરી કોઈપણ વસ્તુનું ચિંતન કરવું નહિ; આ અસ્થિર અને ચંચળ મન જે જે સ્થળે જાય ત્યાંથી તેના નિઃકર્ણ વડે પાછું વાળી આત્મસ્વરૂપમાં જ સંલગ્ન કરવું. (૨૪. ૨૫. ૨૬.)

મનથી સર્વ ઇન્દ્રિયોનો ધીમે ધીમે પ્રત્યાહાર કરીને મનને આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર કરવું. જ્યાં જ્યાં મન જાય ત્યાંથી આત્મસ્વરૂપમાં મનને ખેંચી લાવીને સ્થિર કરવું. ગુરુચરણમાં મનને સ્થિર કરવું. પ્રત્યાહાર એટલે મનને પાછું લાવવું અને આત્મસ્વરૂપમાં કે ગુરુચરણમાં લાવવું તે. ભક્તિ સિવાય મન પકડાવું નથી. ભક્તિ સિવાય મન પાછું આવવું જ નથી. તે માટે અત્યાર સુધીમાં ઘણા રસ્તા ખતાવ્યા છે. અષ્ટાંગ યોગમાં યમ, નિયમ, આસન વગેરે રસ્તા દર્શાવ્યા. મનને વિષયોમાંથી ભગવાનના ચરણમાં લાવવા માટે બધા યોગો છે. બધાનું મૂળ છે ભક્તિ. ભક્તિનું ઝરણ હૃદયમાં ન હોય તો એકે યોગ ન થાય. બ્રહ્મજ્ઞાનીને કશું કરવાનું હોતું નથી.

તેને યુદ્ધ કરવાનું નથી. તેને યોગ કરવાનો નથી. તારા સંકલ્પથી જ તને આ બધા દેખાય છે માટે જ તારે યુદ્ધ કરવાનું છે. તને જે બધા દેખાય છે; કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, ઈત્યાદિ શત્રુઓ-તે બધા-સંકલ્પમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. તારી નજરમાં આ વાસનાઓ છે. વાસનાઓ સંકલ્પમાંથી જ ઉત્પન્ન થઈ છે. તેં પોતાની જાતે જ આ બધી વાસના ભલી કરી છે. આ બધી સંકલ્પવિકલ્પની સેનાઓ છે. આ આખી સેના મનમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે. તું તેનો નાશ કર. મનનો પ્રત્યાહાર એ રાજયોગનું પગથિયું છે. મન આ બધી સેનાનો સેનાપતિ છે. પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પંચ કર્મેન્દ્રિયો એ બધું મનનું લશ્કર છે. બધા જ મનની સાથે છે. સેનાપતિ મન હાથમાં આવે પછી ઈન્દ્રિય-સેના કશું ન કરી શકે. આ બધી મનની જ રમત છે. મન હાથમાં આવે તો આ બધી ઈન્દ્રિયો તારી ગુલામ બની જશે. ઈન્દ્રિયોને આપણે વિષયો સોંપ્યા છે એટલે મન જ્યાં ત્યાં ભટકે છે. જ્યાં જ્યાં મન જાય ત્યાંથી તેને લાગીને મારા ચરણમાં સ્થાપિત કર, ગુરુ ચરણમાં સ્થાપિત કર. ગુરુના ચરણમાં મનને મૂકી દેવાથી અને તેનું જ શરણ લેવાથી મનનો નાશ થશે. આપણે ગુરુમાં ભગવાન માનીએ છીએ. ગુરુની સેવા શી રીતે કરવી! પગ દબાવવા એ સેવા નથી, ગુરુ કહે તે પ્રમાણે આચરણ કર. ગુરુને ગમે તે કરવું જોઈએ. ગુરુને, ભગવાનને માયા ન ગમે. વિષયોમાં આનંદ રાખે તે ગુરુને ન ગમે. ભગવાનને જે ગમે છે તે જ ગુરુને ગમે. ગુરુને પણ માયા ન ગમે. વિષયોના ગુરુઓ પણ મળશે. ભગવાનમાં તન્મય રહેતો હોય તેવા ગુરુ કહે તે પ્રમાણે આચરણ કર. આ સેવાથી ગુરુ પ્રસન્ન થાય છે. ગુરુ પ્રસન્ન થાય ત્યારે બધું ય થશે. જ્યારે શિષ્યની પરિપક્વ સ્થિતિ થશે ત્યારે ગુરુ જ તેને ભગવાન બતાવી દેશે. શિષ્યની પરિપક્વ સ્થિતિ થાય ત્યારે ગુરુને ભગવાન તરીકે જોશે અને પછી ગુરુ જ કહેશે કે તું અને હું એક જ છીએ. કોઈ બધું નથી, કોઈ મિત્ર નથી.

૧૪૯

ન બન્ધુર્નમિત્રં ગુરુર્નૈવશિષ્ય—

શ્ચિદાનંદરૂપઃ શિવોઽહં શિવોઽહં ।

તું જ ચિદાનંદરૂપ છે. કોણ ગુરુ? કોણ શિષ્ય? આ સ્થિતિ તો છેલ્લે આવે. પણ તે પહેલાં તો ગુરુને જે પસંદ છે તે કરવું જોઈએ. એ જ ગુરુને પ્રસન્ન કરવાનું મોટામાં મોટું સાધન છે. ગુરુની સેવા કેટલાક વળી ધનપ્રાપ્તિ માટે કરે છે. કોઈ વળી ખીજું કંઈ મેળવવા સેવા કરે છે. બાર બાર વર્ષ સુધી સમર્થ ગુરુ પાસે રહે તેમ છતાં પણ કંઈ ન વળે. ક્યાંથી વળે? મન તો વિષયોમાં જ છે. ગુરુએ કહ્યું તે પ્રમાણે કરવું નથી. ગુરુએ એક જ વખત કહ્યું અને શિષ્યે આચરણ કર્યું. વિસોબાને જ્ઞાનદેવ એક જ વખત મળ્યા હતા. નિવૃત્તિનાથને ગુરુ ગૈનીનાથ એક જ વખત મળ્યા ત્યારે સમજાવી દીધું. એક જ વખત બતાવી દેવાનું હોય છે પછી સમજ પડે છે કે કોણ ગુરુ ને કોણ શિષ્ય. આવા ગુરુ સાચી લક્ષિત હોય તો આને પણ મળે. અરે, અત્યારે પણ મળે. સાચી લક્ષિત હોય તો સમર્થ પુરુષ ઓળખાય. નામદેવની સાચી લક્ષિત હતી તો વિસોબા ઓળખાયા. આપણે તો ભોગો માટે દોડીએ છીએ. જેવી તમારી દૃષ્ટિ તેવી તમારી ભાવના. જેવી તમારી ભાવના હોય એવા ગુરુ તમને મળે. જે મને જેવી રીતે પૂજે તેવી રીતે હું તેને મળું. એ યથા માં પ્રપ્રચન્તે તાંસ્તથૈવ ભજામ્યહમ્ । બધા ય મારી તરફ જ આવે છે જેને જે પ્રકારનાં સુખો જોઈએ તે હું તેને આપું છું. અસત્ય તરફ વળે તેને માયા મળે. જેવું માગો તેવું મળે. શું માગવું તેનો નિશ્ચય કરી લેવો જોઈએ.

હે અર્જુન! તારાં ચંચળ મનને સ્થિર કરવા તું તેને ગુરુ-ચરણમાં મૂક. સગુણ લક્ષિત વગર નિર્ગુણ લક્ષિત થવાની નથી. સગુણ લક્ષિત જ નિર્ગુણને બતાવી દેશે. સગુણથી જ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. ગુરુમાં ભગવાનપ્રીતિ રામ. એકમાં ભગવાનને જો. પછી

પ્રે ૯

સર્વમાં ભગવાન જ દેખાશે. સર્વમાં ગુરુ જ દેખાશે. ખીજો કોઈ મળશે ત્યારે મારો ગુરુ જ છે એમ થશે. હું તો સર્વમાં છું માટે તું સર્વમાં મને જો. ગાય, ભેંસ, રોગીભોગી, કીડી, મંકાડા સર્વમાં ગુરુ જ દેખાય. અને જો, પછી તારામાં પણ હું જ છું. અભુત્ત પણ હું જ અને કૃષ્ણ પણ હું જ. શિષ્ય તે ગુરુ અને ગુરુ તે શિષ્ય. ગુરુ પણ હું જ છું. ક્રમે ક્રમે આ સ્થિતિ થાય. ગુરુમાં ભક્તિ રાખવી જોઈએ ને? તે સિવાય આ ક્યાંથી થાય? ગુરુમંત્ર પરિત્યાગી રૌરવ નરક પ્રપેત-ગુરુના કહેવા પ્રમાણે ન કરે તે તો રૌરવ નરકમાં જ જવાનો.

આપણે તો સત્તર ગુરુઓ બદલીએ. આ ગુરુમાં કશું નથી. એમ ટીકા કરીએ. તેનો અર્થ તો એ જ ને કે આપણે ગુરુથી પણ જિંયા છીએ. મારા ગુરુ તો બધી કાયામાં પ્રવેશીને બેઠા છે એમ માનો તમે તો હંસમહારાજ કરતાં નિત્યાનંદ ચડે, નિત્યાનંદજી કરતાં ગંગનાથ જિંયા, આવી ચર્ચા કરો છો. આ બધા કરતાં ચર્ચા કરનાર જિંયા છે ખરું? જે જિંયા હોય તે જ સમજીને ચર્ચા કરી શકે. માટે તમે બધા જિંયા! તમે બધા જિંયા અને ગુરુઓ, મહાત્માઓ તમારા શિષ્યો? મહાત્માઓને તમે કેમ માપશો? મહાત્મા એટલે મહાન આત્મા. તમારા આવા ગજબી મહાન આત્માને તમે કેમ માપી શકશો? સમુદ્રનું માપ મીઠાની પૂતળી કેમ કાઢી શકે? પરપોટો સમુદ્રનું માપ કે તરંગ કેવા હોય તે કેમ જાણે? પરપોટો કંઈ કહેવા જાય ત્યાં તો ફૂટી જાય. શ્રદ્ધાયુક્ત બુદ્ધિથી મનને ગુરુચરણમાં સ્થાપિત કરો. જ્યાં જ્યાં મન જાય ત્યાં ત્યાં મારું સ્વરૂપ છે, ગુરુતું જ સ્વરૂપ છે એમ ગણ.

“જ્યાં જ્યાં સ્થળિ હે મન જાય માટે

ત્યાં ત્યાં સ્થળિ હે નિજરૂપ તુએ” (સમર્થ રામદાસ)

કેટલો સહેલો ઉપાય છે? જ્યાં જ્યાં મન જાય ત્યાં ત્યાં ગુરુતું જ સ્વરૂપ. બધા રાગદ્વેષો આપોઆપ નાસી જશે. દુશ્મનમાં મન જાય છે.

ત્યાં ગુરુને જ જો. કેટલો બધો ફાયદો ? જ્યાં જ્યાં મન જાય ત્યાં ત્યાં ગુરુને જ જો.

કૃષ્ણ અભ્યુત્થાનને કહે છે કે તું મને સર્વસ્થળે જો. ધ્યાનમાં મન લાગતું નથી. ગુરુમાં મન લાગતું નથી. મન ધંધાના સ્થળોમાં દોડે છે તો ત્યાં આગળ તું મારું જ ધ્યાન ધર. તું જ્યાં બેસે ત્યાં મારાં જ સ્વરૂપોને જો. મારાં સગુણ સ્વરૂપોને જો. તું આ રીતે મનનો પ્રત્યાહાર કર. જૂજ માણસો આ પ્રત્યાહાર કરે છે. બાકી તો બધા પૂજા કરે છે—ચાંદલા કરે છે, અગરબત્તી કરે છે, ધૂપ કરે છે. પણ આ બધી પૂજા નથી, પૂજા જ છે. પૂજા તો આવી કરો કે મને જ સર્વસ્થળે જુઓ.

રામકૃષ્ણ પરમહંસ કાલીના મંદિરમાં પૂજા જ કરતા જેને જેને જોતા તેમાં કાલીમાતાને જ જોતા. આપણે તો પૂજા કરીએ છીએ. પૂજો વાળીએ પણ શુદ્ધ થતા નથી. રામકૃષ્ણને ભક્તિ સિદ્ધ થાય તો આપણને કેમ સિદ્ધ ન થાય ? છપીને, મૂર્તિને ચેતનસ્વરૂપ તરીકે જોઈને ભક્તિ કરવી. શ્રી રામકૃષ્ણ એવી ભક્તિ કરી અને તેમનામાં કાળી અંદર આવી ગઈ અને કુંડલિની જાગૃત થઈ ગઈ. રામકૃષ્ણ પોતાને માથે કૂલ ચડાવવા લાગ્યા.

આપણે તો બાહ્યપૂજાને મહત્ત્વ આપીએ છીએ. ગુરુને ચેતન-સ્વરૂપે, સાક્ષાત્ કૃષ્ણ છે એમ માનીને પૂજા કરવી જોઈએ. આપણને લાજશરમ નથી. કૃષ્ણની આમન્યા નથી. આ તો ફેટો જ છે એ ભાવ ખોટો છે. જે ફેટો છે એમ માને તે ખોટો જ રહે છે. જે જડચેતનમાં ગુરુને જ જુએ તેની કલ્યાણબુદ્ધિ થાય. જડચેતનમાં સર્વત્ર હું જ છું. ईशावास्यामिदं सर्वं यत्किञ्चित્ જગત્યાં જગત્ । આ આપું જગત્. ઈશ્વરથી વસેલું છે. મારો ગુરુ બધેય છે. મારો ગુરુ શું સાધારણ છે ? તે તો બધે ય છે. આમ જે માને

અને જુએ તેનું કલ્યાણ જ થવાનું છે. બાધોડિયા ભક્તિવાળાને ઝેરી ફળો મળશે અને તેમને જન્મમરણનાં દુઃખ ભોગવવાં પડશે આ જન્મમરણ રૂપી મહાદુઃખનો અંત લાવવો હોય તો તું મને બધેય જો.

“જ્યાં જ્યાં સ્થળિ હે મન જય માઝે, ત્યાં ત્યાં સ્થળિ હે નિજરૂપ તુઝે, મિ દેવીતો મસ્તક જ્યાં ઠિકાણી તે થે તુઝે સદ્ગુરુ પાય દોની.”

ગમે ત્યાં મસ્તક મૂકો. બધેય ગુરુના જ ચરણ છે. ચોરના પગ પર પાણુ. સર્વત્ર જે ગુરુને જુએ તે બધાને પગે લાગે. પોતાના ગુરુને જ રામ કહે છે. ચોરમાં, વેશ્યામાં બધે ય ગુરુ. ચોર, શ્રીમંત વેશ્યા કીડી, જીવજંતુ, પથ્થર, ઝાડ, ફળ બધેય મારા સહિત બધેય ગુરુ જ છે આવી જેની લાવના હોય તે તરી જશે.

ગુરુની આ લીલા કેમ વર્ણવી શકાય ?

.....સદા સર્વદા યોગ તુઝા ધાવા,
તુઝે કારણી દેહ માઝા પડાવા.....

તારે કારણે મારો દેહ પડે એ જ માગણી હોય. ગુરુને જ સમર્થ રામદાસે રામ ગણ્યા છે. રઘુનાયક રામ પાસે એમની એ જ માગણી છે. તેઓ કહે છે, “આવો મહાન મારો સદ્ગુરુ. તેની મારા પર કૃપા હોય પછી મારા જેવો બીજો કોણ બળવાન હોય ! ત્રણે લોક મારા ગુરુની સેવા કરી રહ્યા છે.” શિવાજી ને સમર્થ રામદાસમાં આવી જ ગુરુભક્તિ હતી. તેમને સમર્થ રામદાસમાં ગુરુભાવ હતો અને તેથી તેમણે ગુરુને સર્વસ્વનું અર્પણ કર્યું હતું. જનકમાં શુકદેવજીની સમર્પણ યુદ્ધિ હતી. દેહ જ ગુરુને સોંપી દીધો. આવી યુદ્ધિ જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી મન સ્થિર ન થાય. ગુરુચરણમાં મનને સ્થિર કર. ક્રમે ક્રમે મન ગુરુચરણમાં લાગી જશે. ગુરુ એટલે આત્મા.

ગુરુ ગમે તેમ કરીને મનને લાવી દેશે. ગુરોસ્તુ મૌન વ્યાખ્યાનં
... પછી શું કહેવાય.

લગવાને બાહિન્ડરીએ નારી. ફિલ્ડરો થાકી ગયા. આ શ્લોકો
બોલાયા પછી આગળ વાત જ કેમ થાય? આગળ કેમ બોલાય?
શબ્દોની લમણાઝીક શા કામની? મૌન થઈ જવું જોઈએ. શું
બોલવાનું! એ બોલાવનાર હવે કશું નહિ બોલાવે.

મૌનવ્યાખ્યા પ્રકટિત પરબ્રહ્મતત્ત્વંયુવાનમ્...*

પ્રજ્ઞાન્તમનસં હ્યેનં યોગિનં સુખમુત્તમમ્ ।

ઉપૈતિ શાન્તરજસં બ્રહ્મભૂતમકલ્મષમ્ ॥ ૨૭ ॥

જે યોગીનું ચિત્ત સંતોષ પામ્યું છે, જેનો રજ્જેશુ લુપ્ત થયો છે
અને જે બ્રહ્મસ્વરૂપ તથા નિષ્પાપ થયો છે, તે યોગીને જ નિરતિશય સુખ
(બ્રહ્મસુખ) પ્રાપ્ત થાય છે. (૨૭)

જે યોગીનો તમેાગુણ નષ્ટ થયો તે યોગીને જ આ સુખનો
અનુભવ થાય છે. જે ગુરુચરણને સમજ્યો તે જ નિષ્પાપ થઈ જશે
અને એને જ બ્રહ્મસુખનો અનુભવ થાય તે જ આ યોગ સાધી શકે.
જેને ગુરુચરણની પ્રાપ્તિ થઈ નથી તેને શાંતિ ન મળે. ગુરુપ્રાપ્તિ
વગર શાંતિ ન મળે. આપણે ગુરુચરણ શું તે સમજતા નથી પછી
શાંતિ ક્યાંથી મળે? ગુરુ તો છે જ. આપણે ગુરુચરણને સમજતા
નથી. અર્જુન શરણ તો લે છે પણ ગુરુશરણ શું એ તે સમજ્યો
નથી. તેટલું સમજે તો અષ્ટાંગયોગ સમજાય. નહિતર અટવાયા જ
કરવાનો છે. જીવ સમજે છે કે ગુરુએ સેવા કરવાનું કહ્યું છે.
પોતાને મોંઢે પોતાની સેવા કરવાનું કહે તે કંઈ ગુરુ કહેવાય! ગુરુ
જે આવી વાત કરે તો લાગે કે ગુરુની ડાગળી ચસકી છે.

* તા. ૧૯-૯-૬૨ સોમવારનું બારમું પ્રવચન અહીં પૂરું થાય છે.

અર્જુનનો આ સંશય શું લગવાન ન સમજે? લગવાન તો સર્વજ્ઞ છે, ત્રિકાલજ્ઞ છે.

હા, હું તને ખરોખર સમજાવું છું. મારે તારું રાજ્ય નથી જોઈતું. નથી જોઈતો તારો ખગલો કે તારી કોઈ ભેટ. મારે પધરામણી નથી કરાવવી. કૂલના હાર નથી જોઈતા. ટેકસીમાં મારા વરઘોડા નથી જોઈતા. મારે આ કોઈ વસ્તુ સાથે સંબંધ નથી. તે મારું શરણ લીધું છે માટે સમજાવી દેવું એ મારી ફરજ થઈ છે. ગુરુ થયો એટલે સમજાવું છું. ગુરુશરણ શું છે, ગુરુસેવા કઈ રીતે થાય એ તને સમજાવીશ. ચિત્તમાં તે જ્યારે સમજાશે ત્યારે જ સંતોષ થશે. ચિત્ત. શાંત થાય પછી જ બધા યોગ સમજાય. આ ગુરુની પાછળ કંઈ ખરચ કરવાનો નથી. નથી પધરામણી કરવાની કે નથી ભેટ સોગાદ ધરવાની. કૂલના હાર માટે પણ ખરચ થાય. ગુરુ તો તેની પણ ના પાડે. આ ગુરુસેવા નથી. ગુરુસેવાથી આપો-આપ જ્ઞાન કેમ પ્રાપ્ત થાય છે તે હવે તું સમજ ગુરુ જે કહે તે કરવું. તે જે મંત્ર આપે તે પ્રમાણે કરવું.

કાનમાં મંત્ર આપે તે જ કરવાનું ને?—અર્જુન વિચારે છે.

ગુરુ કહે છે કે તેથી પણ વિશેષ કરવાનું છે. તે જે કહે તે જ મંત્ર. તે કહે તે પ્રમાણે ન કરે તો ગુરુમંત્રનો ત્યાગ કર્યો કહેવાય. તેનો પરિત્યાગ કરીશ તો શું ફળ મળશે? ગુરુમંત્ર પરિત્યાગી રૌરવ નરક પ્રજેત. ગુરુમંત્રનો ત્યાગ કરનાર રૌરવ નરકમાં જાય. હે અર્જુન! તું તો વચ્ચે વચ્ચે સંશય કર્યા કરે છે કે ગુરુ સેવા કરાવે છે. તારાં મનના સંશયો હું જ નાબૂદ કરીશ. ગુરુની સેવા એટલે ગુરુ જે કંઈ કહે તેનું શ્રવણ કરીને ત્યાંજ મનન કરવું અને ત્યાંજ નિદિધ્યાસન કરવું. શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન એક સાથે કરે તે જ ખરો શિષ્ય. ટેકસીમાં બેસારીને ઘરે લઈ જવા એટલે કે

પધરામણી કરવી, ગરમ આ પાત્રી, હજાર રૂપિયા બેટ ધરવા તે કંઈ સેવા નથી ગુરુ કહે તે પ્રમાણે કરવું જોઈએ. તેનું કહેવું તો આપણે સાંભળતા નથી. તે કહે છે કે બ્રહ્મ સત્ય જગન્મિથ્યા—બ્રહ્મ જ સત્ય છે અને જગત્ મિથ્યા છે. માટે ઈશ્વરનું ભજન કરવું. વિષયોનો જેમ બને તેમ રોજ ત્યાગ કરતા જાઓ. આવો ગુરુબોધ કાણ પામે છે? આ ન કરો તો ગુરુમંત્રનો પરિત્યાગ.

અર્જુન સમજી ગયો છે કે તેનું શું ફળ હોય? કાનમાં ન સાંભળવા આંગળી મૂકશે તોય ખેંચી કાઢીને ગુરુ કહેશે કે ગુરુમંત્ર પરિત્યાગી રૌરવ નરક પ્રજ્વેત. ગુરુ તો સમર્થ છે એમ આપણે કહીએ છીએ. ગુરુ એટલે આત્મા, ગુરુ એટલે જ્ઞાની. શિષ્યની શી ફરજ છે? ગુરુને મન કોઈ શિષ્ય નથી. તમે તમારા મનથી માંડો છો, અને મનથી રાંડો છો. જેણે મનથી ગુરુ માની લીધા છે તેણે તો ગુરુ જે પ્રમાણે કહે તે પ્રમાણે કરવું જ જોઈએ. નહિ તો ભગવાન ગુરુસ્તુતિમાંથી શ્લોક કહે છે કે ગુરુમંત્ર પરિત્યાગી રૌરવ નરક પ્રજ્વેત.

તમે ગુરુનું અંતર દુઃખાવો છો. ગુરુને ભગવાનની જ વાત ગમે છે, ખીજી નહિ. તમને વિષયની વાતો ગમે છે. ગુરુ બે જાતના છે, એક વિષયગુરુ અને ખીજા ભગવાન તરફ જેનું મન છે તે ગુરુ—ભગવાનગુરુ. પહેલા વિષયગુરુ પધરામણી કરાવે અને ભેટસોગાદો લે. ખીજા ગુરુ શિષ્ય ભેટસોગાદ આપે ત્યાં જ પહેલે પગે એટકાવે છે. જેવા ગુરુ તેવા ચેલા. ભગવાનગુરુ કહે છે કે મારે તારું રાજ્ય નથી જોઈતું; તું ભલે હસ્તિનાપુરનો રાજા હો. મારી દારંકા નાની છે પણ તે જ મારી શહેનશાહત છે. હું શહેનશાહ છું ત્યારે જ તું મારે શરણે આવ્યો છે ને? ગુરુઆજ્ઞાનું બરોબર પાલન કરીશ તો જ બધા યોગો સમજાશે. ગમે તેટલો બુદ્ધિમાન શિષ્ય હોય પણ જો ગુરુની અવજા કરે તો શાંતિ થતી નથી. ઘણાંયે દાખલા છે. જેણે જેણે અવજા કરી તેનો ઉદ્ધાર નથી થયો.

નારદમુનિ અઢાર પુરાણના જાણકાર હતા. વેદો તો એમને કંઈક હતા. સંગીતના તો તે આઘગુરુ છે. એમને ગુરુ નહોતા તેથી એમને શાંતિ નહોતી મળી. શાંતિ માટે ચારે બાજુ કાંફા મારતા હતા. તેમાં વળી તેમને કોઈએ નગુરો કહ્યો. ગુરુનું શરણ લેવાથી અહંકારનો નાશ થાય છે માટે ગુરુ તો કરવા જ જોઈએ. શરણ તો લેવું જ જોઈએ એમ નારદજીને મનમાં વિચાર આવ્યો. ગુરુ કોને કરવા તે જ મનમાં ઘોળાવા લાગ્યું. તેમને પ્રેરણા થઈ કે સામે જે મળે તેને ગુરુ કરી દેવા. કૃષ્ણ જેવા મહાન ગુરુ નારદજીના દોસ્તાર હતા. નારદજી તો લગવાનની સાથે જ રહેતા છતાં લગવાનને સમજી ન શક્યા. લગવાન આપણો મિત્ર હોય તો પણ આપણે તેમને સમજતા નથી. મહાન પુરુષને કોઈ સમજી શકતા નથી. પાછળથી પાંચસો રૂપિયાનો ફોટો ઘરમાં લટકાવે. ગુરુમાં નિષ્ઠા થાય માટે આ ચર્ચા કરવી પડે છે. નારદજી પ્રેરણા મુજબ રસ્તે નીકળ્યા. તેમને હતું કે જે મળે તેને ગુરુ કરવાના છે. સામે કોણ મળ્યું? સામે મળ્યો એક માછી. મોટાં મોટાં માછલાં ખભે લટકાવેલાં. નારદજી વિચારમાં પડી ગયા કે આને ગુરુ કેમ કરવો? નારદજીને વિસોબા એવી જ રીતે મળ્યા હતા ને! વિસોબા શંકર પર પગ નાખીને પડેલા હતા. ગુરુ તો ઊલટા જ ચાલે છે. ઊલટો ચાલે તે ગુરુ. તેના રાગદ્વેષ ઊલટાઈ ગયા હોય છે. વહેવારિક રીતે ગુરુ ઊલટા જ હોય છે. મીરાંબાઈએ કહ્યું છે “ઊલટ લઈ મોરે નયનનકી”—એમનાં નયન ઊલટાઈ ગયાં હોય છે. આપણી દૃષ્ટિએ તેઓ ઊલટા લાગે. બાકી તો તેઓ સુલટા હોય છે. નારદજી આ સમજી ગયા. તેમણે દોડીને માછીમારના પગ પકડ્યા. ગુરુની સેવા તો કરવી જોઈએ ને! સેવા કરવાની વાત આવી અને માછીમારે જાળ આપી નારદજીના હાથમાં; કહ્યું કે માછલાં પકડ. નારદજી તો બ્રાહ્મણ. જેમ તેમ માછલાં પકડવા ગયા તો ખરા પણ દિલ કંપી ઊઠ્યું. માછલાની તીવ્ર ગંધ આવવા લાગી કે જાળ ફેંકીને નારદજી

લાગ્યા. ભગવાનને જઈને વાત કરી. ભગવાને કહ્યું કે તેં બહુ ખોટું કયું. તેં ગુરુઆજ્ઞાનો અનાદર કર્યો છે. ગુરુઆજ્ઞાના ભંગનું ફળ શું તે તને ખબર છે? તારે ચોરાશી લાખ જન્મોના ફેરા ફરવા પડશે. ત્યાં શાસ્ત્રો અને વેદો બધાય નકામા છે. તારી ભક્તિ બધીય ખોટી. તેં ભગવાનને સ્થાને શાસ્ત્રોને મૂક્યાં. તારું અભિમાન લુપ્ત નથી થયું. ગુરુની અવજ્ઞા માટે ચોરાશી લાખ જન્મો લેવા જ પડશે. ભગવાન પાસે ચોરાશી લાખ જન્મોનો નકશો તૈયાર હતો. આપણે જેમ માલનાં સેમ્પલ બતાવીએ તેમ નકશો કાઢીને ત્યાં પાથરી દીધો. ગોડ ડિપાર્ટમેન્ટમાં સ્ટોકના લીસ્ટ તો તૈયાર જ હોય. ડ્રાફ્ટ તૈયાર જ હોય. નકશો કાઢીને પાથરી દીધો. હવે શું થાય? નારદજી વિચારવા લાગ્યા. ભગવાને રસ્તો બતાવ્યો કે તું જ પાછો અને તેનું શરણ લે. હું ભલે ભગવાન હોઉં પણ ગુરુ આગળ મારું ન ચાલે; મારી યુદ્ધિ ત્યાં ન ચાલે. ભગવાન નારદજીના દોસ્ત હતા તો પછી એને ગુરુ બનાવવાને બદલે ગોતવા શું કામ નીકળ્યા હશે? નારદજીએ એને જ ગુરુ બનાવી દીધા હોત તો આ બધું થાત કે? પણ અતિપરિચયાદવજ્ઞા-અતિ પરિચય થયો કે અવજ્ઞા જ થાય છે. હું જ તમારો ગુરુ બનું એમ કંઈ કહેવાય છે.

કૃષ્ણ અર્જુનને એમ કંઈ કહે કે મને જ ગુરુ બનાવ? અર્જુનને થોડી સમજ પડી એટલે શરણ તો લીધું છે છતાં હજી અર્જુન પૂરું સમજ્યો નથી. અર્જુન ન સમજે એટલા માટે ખીજ મહાત્માઓ દેખાડવા પડે. મારા કરતાં વધારે કોઈ જ્ઞાની છે એમ માનીને અર્જુન કૃષ્ણના શરણમાં ગયેલો, બાકી કૃષ્ણને તે સમજ્યો નહોતો. નારદજીની પણ એ જ દશા થઈ છે. હવે શું કરવું? ભગવાને કહ્યું કે તું પાછો ગુરુને શરણે જ. નારદજી ગયા માછી પાસે અને જઈને પગમાં પડ્યા. માછી કહે, “હું ક્યારનો તારી રાહ જોઉં છું.” નારદજી મહામુશ્કેલીએ ગભરાતા ગભરાતા બોલ્યા કે ‘ક્ષમા કરો.

મારી ભૂલ થઈ. મેં તમારી અવજા કરી. ” માછી કહે, “ પણ તેમાં આટલો ગભરાય છે શાનો? ” ગભરાય જ ને! ચોરાશી લાખ જન્મેનો નકશો નજર આગળ આવે છે. નારદજી કકળવા લાગ્યા. નારદ રૂપી જીવને ચોરાશી લાખ જન્મમરણના ફેરા નથી જોઈતા એ નિશ્ચય હતો. શાસ્ત્રો વાંચીને એટલી તો તેમને સમજ આવી હતી. વળી ભગવાનનો સંગ હતો. નારદજીએ કહ્યું, “ ગુરુદેવ, તમારી આજ્ઞા ન માની તેનું મને લયંકર પાપ લાગ્યું છે. મને હવે તમે રસ્તો બતાવો. અને આજન્મ મરણના ફેરામાંથી ઉગારો. ” માછીએ કહ્યું, “ હું જે કહીશ તે કરીશ તો ખરોને? ” નારદજી કહે, “ તમે જે કહેશો તે કરીશ. ” માછીએ રસ્તો બતાવ્યો, “ હવે જ ભગવાન પાસે અને ચોરાશી લાખ જન્મેનો નકશો જોવા માટે માગજો. ભગવાન જ્યારે તને નકશો બતાવે ત્યારે તેમાં આળોટી પડજો. તું ચોરાશી લાખ જન્મેમાંથી પસાર થઈ જઈશ. જ હવે. ” ભગવાન પાસે આવીને નારદજીએ કહ્યું, “ પેલો ચોરાશી લાખ જન્મેનો નકશો મને બતાવોને. ” ભગવાને પૂછ્યું, “ કેમ શું કામ છે નકશાનું તારે? ” “ મારે ચોરાશી લાખ જન્મે લેવા પડશે માટે જોવો છે, ” એમ નારદજીએ કહ્યું. ભગવાને નકશો પાથર્યો અને નારદજી તો તરત જ તેમાં ચાર પાંચ વાર આળોટી પડ્યા. ભગવાન બોલ્યા, “ અરે આ શું! કંઈ ગાંડો થયો કે? નારદજીએ કહ્યું હતું કે મારા ગુરુએ કહ્યું હતું તેમ કયું. ” ગુરુઆજ્ઞા માની તેથી ચોરાશી લાખ જન્મે ક્ષણમાં ગયા.

આ વાર્તા તો રૂપક જ છે. સમર્થ ગુરુ હોય તે સહેજમાં રસ્તો બતાવી દે. નારદજીને ભગવાને પોતે જ માછીને રૂપે સમજાવી દીધું. માછીનું રૂપ લઈને ટકરાવી ગયા. નારદજી સમજી ગયા કે માછી ખીજું કોઈ નહિ પણ કૃષ્ણ જ હતા. કૃષ્ણે નારદજીને કહ્યું, “ હું તને કહેત તો તું માનત જ નહિ. તું મારો દોસ્તાર હતો. અંતે તો તે મારા જ પગ પકડ્યા હતા. ”

દરેકમાં મારા ગુરુ જ છે. એમ સમજી બધા પાસેથી જ્ઞાન લેવું અને ધ્યાન એક ઉપર રાખવું. એક ઉપર એટલે કે ગુરુ પર, આત્મા પર. આવી રીતે રહેવાથી મન સંતોષી થાય છે અને બુદ્ધિ શાંત થાય છે. ગુરુ અભેદ છે. અને ગુરુની વાણી અભેદવાણી છે. આ જગત શિષ્ય છે જ્યારે ગુરુ આત્મા છે, પરમેશ્વર છે. તેની વાણીને માનો તો પણ તે મળશે. ગુરુમાં અને પરમેશ્વરમાં ભેદ નથી, તેમાં જુદાપણું નથી. ‘ગુરુ મહિમા હરિસે અધિકાર્ધ.’ ગુરુ પાસે મોક્ષસુખની ચાવી છે, લગવાન પાસે નથી—એમ લગવાન અર્જુનને કહે છે.

આ શ્લોકમાં છે કે ‘જે યોગીનું ચિત્ત સંતોષ પામ્યું હોય તેને બ્રહ્મસુખ મળે? ચિત્તને સંતોષ ક્યારે થાય? ગુરુસેવાથી. ગુરુ-ચરણની પ્રાપ્તિ એટલે સંતોષની પ્રાપ્તિ. ગુરુની સેવા એટલે ગુરુ જે કહે તે પ્રમાણે કરવું જોઈએ. ગુરુના વાક્યોનું તો શું પણ એકાદ શબ્દનું પણ પાલન થઈ જશે તો તેના ફળરૂપે મોક્ષ મળશે. મોક્ષ એટલે જ શાંતિ. શરીરમાં રહેવા છતાં શાંતિ, મરણની વાત જ નહિ. ગુરુના શબ્દોનું વાચન નહિ પણ પાલન કરો. આપણે ગુરુના નાશવંત દેહની સેવા કરીએ છીએ એટલે આપણે નાશવંતને માનીએ છીએ. તેનું ફળ ઝેરી જ હોય. તેનું ફળ તે જન્મમરણ. જન્મ એટલે સુખ અને મરણ એટલે દુઃખ. આપણે ગુરુના દેહની સેવા કરીએ છીએ અને તે પણ સકામ લાવે. દેહની સેવાથી અને તે વળી સકામ સેવાથી તો જન્મમરણ સિવાય શું મળે? દેહસેવા નહિ પણ ગુરુ કહે તે પ્રમાણે કરો. ગુરુને લગવાન સિવાય ખીજું પ્રિય નથી. તમારે તો ગુરુને અપ્રિય છે તે જ કરવું છે. “તમે જે કહો તે હું ન કરું,”—એવું તમારું બોલવું હોય છે. વર્તન પણ એવું જ હોય છે. આમ કરો ત્યારે મારા અંતરમાંથી કકળાટ નીકળે છે. મને કલેશ થાય છે. ગુરુને પ્રસન્ન ન કરે તે શિષ્ય જ નથી. તે ખોટો

શિષ્ય છે. તે દંલી શિષ્ય છે. સાચા શિષ્ય થવું તે શુ સાધારણ વાત છે? આપણે દષ્ટાંતમાં જોયું છે કે રાજાને ભંગડીના ઝાડુ ખાવા પડેલા.

રામકૃષ્ણ પરમહંસના જીવનમાં પણ એવો એક બનાવ છે. શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ તો સાત રૂપિયાના પગારદાર પૂજારી જ હતા ને! લોકો તેને ગાંડો સમજતા. તેઓ તો હંમેશાં ભાવમાં જ રહેતા. એક વાર રાસમણિ પાસે ભાવમાં જ તેઓ કંઈક વાત કરતા હતા. રાસમણિનું ધ્યાન ખીજે હતું. રામકૃષ્ણે રાસમણિને એક તમાચો માર્યો. રામકૃષ્ણ સમર્થ ગુરુ હતા. તમાચો માર્યો તૈર્થી રાસમણિ ગુસ્સે થઈ હોત તો! રામકૃષ્ણ તો બહાર ચાલ્યા જવાને તૈયાર જ હતા. તું મને કાઢી નાખ તો જવા તૈયાર છું. ગુરુને શી સ્પૃહા હોય? જોને સ્પૃહા હોય તે ગુરુ શાનો? તે તો જો હોય તે સ્પષ્ટ જ કહી દેશે. શરણે આવેલાનો ઉદ્ધાર કરે કે મસકા મારે? ન કહેવાના શબ્દો કહેવા પડે છે કે ગુરુમંત્ર પરિત્યાગી રૌરવ નરક પ્રજેત.

સંસારીએ મનમાં પણ ગુરુ ન કરવો. ભૂખના માર્યા ગુરુ ભટક્યા કરે છે એવું બોલનાર વધારે સારો. સંસારી લોકો શું જરાય ઓછા ઉતરે એવા છે? તેઓ બ્રહ્મસંબંધ બાંધે છે. ખાલી કંઠી બાંધીને બોલે કે બ્રહ્મસંબંધ બાંધ્યો. બ્રહ્મસંબંધ એ શબ્દ કેટલો સરસ છે? તેનો અર્થ ગહન છે પણ કોઈ સમજતું નથી. ગુરુની સેવાથી ચિત્ત સંતોષ પામે છે તેથી જ ભગવાન મળે છે. ગુરુસેવા એટલે આત્મસેવા. ગુરુની સેવાથી તે પોતાની જ સેવા કરી રહ્યો છે. ગુરુસેવાથી ગુરુચરણની પ્રાપ્તિ થાય અને તેથી જ શાંતિ થાય.

આપણને તો કોઈ સમજાવે તો પણ સાંભળવું નથી. અભુનને પણ સાંભળવું નથી. તેના ન સાંભળવાના પ્રયત્નને ભગવાન દાખી દે

છે. શું લગવાને તેનું શરણ લીધું છે? તેણે તો સાંદીપની ઋષિનું શરણ લીધેલું. કૃષ્ણ પાસે જ્ઞાનરૂપી કરોડોની મિલ્કત છે. યોગ્ય વારસદાર મળે તો તેને મિલ્કત સોંપેને? અર્જુન જેવો ગ્રેમી મળ્યો છે તેને વારસ ન બનાવે તો કાને બનાવે? પોતાના દત્તકપુત્રને તો બધુંય સમજાવે ને! સંસારના વારસદારને લોખંડની તિબ્બેરીની ચાવી મળે, જ્યારે આ વારસદારને તો આધ્યાત્મિક ખજાનાની ચાવી મળે. ભંવરગુફાની અને પડ્યકલેદનની ચાવી મળે; અગાધ જ્ઞાનની ચાવી મળે.

‘જો આ આજ્ઞાયક; જો આ ભંવરગુફા’—એમ કહી લગવાન તેને બધુંય દેખાડવા માગે છે પણ હજી અર્જુન અધિકારી નથી થયો. અધિકાર વગર ધન સચવાતું નથી. લગવાન અર્જુનને અધિકારી બનાવવા માગે છે. ગુરુસેવાથી ચિત્ત સ્વસ્થ થયા પછી જ આ ચાવીઓ મળે છે. જ્યાંસુધી ચિત્ત સ્વસ્થ ન થાય ત્યાં સુધી અષ્ટાંગયોગ, જ્ઞાનયોગ, કર્મયોગ કંઈ પણ ન સમજાય.

અર્જુન કહે છે કે મને યુદ્ધમાંથી બચાવો તો બસ !

અર્જુન હજી સમજતો નથી તેને યુદ્ધ કરવું નથી. તેને કર્મો કરવાં નથી.

કૃષ્ણ કહે છે કે યુદ્ધ કર, કર્મચરણરૂપી યુદ્ધ કર, મારી આ જ આજ્ઞા છે. તારે તો ગુરુની આજ્ઞાનો ત્યાગ કરવો છે. હવે જ તને રૌરવ નરકના ખ્યાલ આવશે.

અહીં ફરીવાર લગવાન તેને નરકનો ડર બતાવીને ચમકાવે છે. અર્જુન ચમકી બેઠો અને યુદ્ધ માટે તૈયાર થાય એ જ લગવાનનો આશય છે.

જે નિષ્પાપ થયો તેને નિરતિશય સુખ મળે. તેને જ બ્રહ્મસુખ મળે. ગુરુની સેવામાં જ બ્રહ્મસુખ છે. ગુરુસેવા સિવાય રજોગુણ નષ્ટ

ન થાય. ત્રણ ગુણમાં વચ્છો ગુણ તે રજોગુણ છે. આપણને રજોગુણમાં જ આનંદ આવે છે. ગુરુ તો ત્રિગુણાતીત છે. જે ત્રિગુણથી રહિત છે તે જ ગુરુ છે બાકી બીજા તો શિષ્યો. રજોગુણ પાર કરીને સત્ત્વ-ગુણમાં જવાય. અર્જુન રજોગુણી છે જ્યારે કૃષ્ણ ત્રિગુણાતીત છે.

હે અર્જુન! તું તો હજી સત્ત્વગુણમાં પણ નથી ગયો.

કૃષ્ણને ઈર્ષ ભાવ નહિ. તે તો બધા ભાવથી પર, ભાવાતીત. ભાવાતીત ત્રિગુણરહિત સદ્ગુરું ત્વાં નમામિ । રજોગુણી ત્રિગુણાતીતને કેમ ઓળખે ? રજોગુણીની આંખો લાલ જ રહે, લાલ આંખો-વાળો શ્રીમંત થાય. જ્યોતિષમાં તેમ મનાય છે. શ્રીમંત થાય એટલે કે લક્ષ્મીનો ભક્ત થાય; ભગવાનનો નહિ. આવો ભક્ત લક્ષ્મીનારાયણના દર્શને માધવબાગમાં જાય પણ ભક્ત તો લક્ષ્મીનો, નારાયણનો નહિ. આંખોની લાલાશનું આ ક્ષણ જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યું છે. આ સામુદ્રિક લક્ષણ છે. શ્રીમંત થાય એટલે કે વ્યાવહારિક ક્ષણ મળે. તે ગુરુભક્તિમાં ન માને તે ગુરુભક્તિથી વિરુદ્ધ જાય. આવો માણસ ગુરુનો ગુરુ થવા જાય છે. તે ગુરુને શિષ્ય હોય તેમ સમજાવવા બેસશે. ગુરુને કહેશે કે તમે પણ અમારા જેવા થાઓ. ગાંધલાં ને સોફા પર ગુરુની પધરામણી કરાવીને તેનું પતન કરાવે.

આ તો ત્રિગુણાતીત ગુરુ છે. તું કાંઈ મને બનાવી શકે ? આંખો લાલ હોય તે પાપનું ક્ષણ છે. આવા જ્યોતિષના, સામુદ્રિકશાસ્ત્રના જાણકાર ગુરુને શું તું બનાવી જઈશ ? આંખોમાં લાલાશ એ રજોગુણનું લક્ષણ છે. આ રજોગુણ નષ્ટ થાય પછી જ ગુરુચરણમાં પ્રીતિ થાય છે. ગુરુના શબ્દો પર પછી જ પ્રેમ થાય છે. રજોગુણ કાની મદદ લઈને રહે છે ? તમોગુણની જ. તમ તો તેની સેવામાં હાજર જ છે. તમોગુણ એ સિપાઈ છે અને રજોગુણ એ કહેવાતા શેઠ-કારભારી છે. સત્ત્વગુણ એ રાજા છે. જ્યારે ત્રિગુણાતીત શહેનશાહ છે. તે રાજાઓનો પણ રાજા છે.

રજોગુણ આવે ત્યારે જ ગુરુની અવગત કરવાનું સૂઝે છે. તારી આંખ-
માંની રજોગુણની લાલાશ દૂર કર. આંખોમાં સફેદ કે આછી પીળાશ
આવવી જોઈએ. સાત્ત્વિક ગુણનું લક્ષણ આવવું જોઈએ.

અર્જુન જેવા રજોગુણીનું ત્રિગુણાતીત કૃષ્ણ પાસે શું ચાલે ?
આ કૃષ્ણ કંઈ દૂધપાક કે માદપૂડા ખાય તેવો ગુરુ નથી. ધરે ત્યાં જ
મોઢા પર તમાચો મારે તેવો એ ગુરુ છે. સત્ત્વગુણવાળા ગુરુને કદાચ
રજોગુણી અને તમોગુણી શિષ્યો ઉતારી પાડે પણ ત્રિગુણાતીતને નહિ.

આઘ શંકરાચાર્ય એક વખત ઉપદેશ કરતા કરતા પોતાના
જન્મસ્થાન તરફ આવ્યા. તેમનું જન્મસ્થાન તે કેરળ દેશ. ત્યાંનો
રાજા વિદ્વાન હતો. તેમણે શંકરાચાર્યને દરબારમાં આમંત્રણ આપ્યું.
તે તેમની પધરામણી કરે છે અને જાણે આસને બેસાડીને સોનામહોરોના
થાળે લરીને ભેટ આપે છે. શંકરાચાર્ય મોઢું ફેરવે છે. બ્રહ્મજ્ઞાની
શા માટે મોઢું ફેરવતા હશે ? તેને તો બધું જ સરખું છે. તેને
અંતરમાં કશોય ભેદ નથી. પણ શંકરાચાર્ય સંન્યાસનો ધર્મ છોડે
કે ? જગતને દોષલો બેસાડવા માટે અને લોકોપદેશ માટે તેમણે
સંન્યાસધર્મ સ્વીકારેલો. બાકી ચૈતન્ય મહાપ્રભુને કે શંકરાચાર્યને
સંન્યાસ લેવાની કઈ જરૂર ? સોનામહોરના થાળેને જોઈને મોઢું
ફેરવ્યું અને રાજાને કહ્યું કે આ રીતે સેવા થાય કે ? તું તો વિદ્વાન
છે અને તારી આ સમજણ છે ? રાજા સમજતો તો હતો જ તેથી
તેણે કહ્યું કે મેં તો મારી ફરજ બજાવી છે. હું સોનામહોરો પાછી
લઈ લઉં છું. શંકરાચાર્યે ભેટ સ્વીકારી હોત તો તેના શિષ્યો શું
કરત ? પણ તેમણે સંન્યાસધર્મને લાંબન ન લાગવા દીધું.

એજ સંન્યાસીઓ આજે પોતાના ધર્મની અવગણના કરી
રહ્યા છે.

જનક રાજાએ અષ્ટાવક્રને સોનામહોરોનો થાળે ધર્યો. અષ્ટાવક્રે
લાત મારીને ફેંકી દીધો. રાજાને પણ એવા જોરથી લાત મારી કે

તેનો મુગટ પણ ઊડી ગયો. રાજ તો ગભરાયો. અષ્ટાવક્ર બોલ્યા,
 “ગુરુની સેવા કરતાં તને નથી આવડતું? મૂર્ખાઓની સલા માંડીને
 બેઠો છે.” જનકની સલામાં ચૌદસો મહાન મુનિઓ બેસતા.
 “સંતોની સેવા પૈસાથી ન થાય. તું સંતોની સેવા કરતા આ રીતે
 શીખ્યો?”

આત્મા ત્યાગીને માટે તો તેને જે ગમે તે કરવું જોઈએ. તેમને
 આત્મજ્ઞાન સિવાય, લગવાન અને લગવાનની વાત સિવાય બીજું
 કંઈ ગમતું નથી. તેઓ કહે છે કે અમે તો લક્ષ્મીનો ત્યાગ કર્યો
 છે. જે કોઈ લક્ષ્મી સ્વીકારે તે બધાય રજોગુણી. મહાત્માનો બાહ્યવેશ
 ગમે તે હોય પણ અંતર જોવાનું છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ Limit
 છે. એક વર્ષને માટે દાણો પાણી રાખે બીજું શું? ગૃહસ્થાશ્રમમાં
 હોય ત્યારે ખાવાના ખોરાક ઉપરાંત એન્ક બેલેન્સ રાખે તે ભક્ત
 નથી. જેણે ત્યાગ કરી દીધો છે તેવા સંન્યાસીને તો લોકો જ
 ખવરાવશે. સંન્યાસીને ધનનો સંગ્રહ શા માટે કરવો જોઈએ?
 સંન્યાસીને કયા છોકરા છોકરી પરણાવવાના હોય છે? સંન્યાસી
 લક્ષ્મીને સ્પર્શ ન જ કરે. જે લક્ષ્મીને સ્વીકારે છે તે રજ અને
 તમના લક્ષણવાળો છે. સ્થૂલ શરીરને ગમે તેટલું મૂંડે તેથી શું?
 સંન્યાસ તો અંતરમાં હોવો જોઈએ. અંતર જ્યાં સુધી ગ્રેમથી
 ભીંજાયું નથી ત્યાં સુધી બધું નકામું. લક્ષ્મીનારાયણના મંદિરમાં
 જાય અને પધરામણી ને ભેટો ધરે તે નરકમાં પડે છે. ભેટ ધરીને
 તમે સંન્યાસીને નીચે લાવવાનું કાર્ય કરો છો. ત્યાગ કરનારને સો
 રૂપિયાની નોટ ધરો છો—કેટલી મૂર્ખાઈ? અમારે ગૌશાળા કરવી છે,
 હોસ્પિટલ બંધાવવી છે, ધર્મશાળા સ્થાપવી છે, નિશાળો બંધાવવી
 છે—આવું કહીને તેઓ પણ પૈસા એકઠા કરી રહ્યા છે. પૈસા
 એકઠા કરવા હોય તો સંન્યાસ શા માટે લીધો! મારફટમાં જ
 બેસી જાઓ. હોસ્પિટલ, નિશાળો બંધાવવી વગેરે તો ગૃહસ્થના ધર્મો

૧૪૫

છે. કર્મોથી પર તે જ સંન્યાસી કહેવાય. ભગવાન પાંચમા અધ્યાયમાં આ સમજાવી ગયા છે. સંન્યાસના લક્ષણો તેમાં આવી ગયાં છે. ભગવાનની સહીસિક્કા સાથે આપણી પાસે છે. સંન્યાસીને લક્ષ્મીની ભેટ ધરી નીચે પાડે તે પાપ જ કરે છે. આપણે આ નહોતા જાણતા ત્યાં સુધી કોઈ પાપ નથી થયું; પણ જાણ્યા પછી જરૂર લાગશે. સંન્યાસીના ધર્મો યાજ્ઞવલ્કયે, શંકરાચાર્યે પણ કહ્યાં છે. ક્યાં સંન્યાસીઓ તમારે ઘેર આવીને ભજન કરે છે? ટેકસીમાં તમે ઘેર લઈ જાઓ છો, ટેકસીમાં શા માટે? ચંદ્રાય નહિ કે? એ કલાક ઘેર આવીને આરામથી બેસશે. ઘરે તેઓની પધરામણી કરીને તેમની પાસે પૈસાના કવરો ધરાય છે. આ પડીકા ધરવાની શી જરૂર છે? આત્મો સંન્યાસીનું અપમાન કર્યું કહેવાય.

ભગવાન અર્જુનને ગૃહસ્થીનો ધર્મ સમજાવે છે.

તું તારા પડોશીઓને આપ, લોકોને મદદ કર મારે હારદૂલ કે પધરામણીની જરૂર નથી. સંન્યાસીની ફિકર તો ભગવાન રાખે છે. મહાત્માની સેવા એમની રીતે કરો. નહિ તો દૂધપાક ખાઈને આડા પડીને તેઓ સૂશે અને ભજનમાં વિશ્લેષ પડશે. આજે તો સંન્યાસીઓ હાથમાંથી કરતાલ પણ લઈ લે છે. પોતે સૂઈને આન્યા અને મારા હાથમાંથી કરતાલ લઈ લીધી એવા એક સંન્યાસીનો મને અનુભવ છે. આ મહેતાને પૂછો તેમને ખબર છે. સંન્યાસીને કેમ પૂછાય કે કેસે હો. આમ પૂછવું એ તેમનું અપમાન છે. તે તો સદા સર્વદા આત્મભાવમાં, ઈશ્વરમાં જ હોય છે. ચોવીસે કલાક ઈશ્વરમાં જ રહે તે સંન્યાસી. ચોવીસે કલાક આત્મા સિવાય બીજી વાત જેની પાસે નથી તે જ સંન્યાસી છે. તે જ ગુરુ છે. સંન્યાસી આવે ત્યારે તો ભજન કરવાનું હોય. સંન્યાસી શું ભજનમાંથી ઊઠી જાય? અડધા કલાકમાં સંન્યાસી ઊઠીને ચાલી જાય ત્યારે સમજવું કે હજી તેની ત્રિપથો પાછળની દોડધામ ઓછી નથી થઈ. જે મારાં

નામસંકીર્તનમાંથી જીટે છે તે ખીજી વસ્તુઓ પાછળ દોડે છે. ચૈતન્ય મહાપ્રભુએ કહ્યું છે કે ઈશ્વરના નામ સંકીર્તનમાંથી જે કંઈ જીતીને ચાલ્યો જાય તેનું મોઢું જોવામાં પણ પાપ છે. તુકારામે આવા લોકો માટે ચંડાળ શબ્દ વાપર્યો છે. ભગવાનને માટે જેણે ભેખ લીધો છે તેને જો ભગવાનના નામમાં પ્રીતિ નથી તો તેને શું કહેવું? જેણે સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે તેને ક્યું કામ બાકી રહ્યું છે? ભેખ ખોટો છે. જો હજી કામ બાકી રહ્યા હોય તો આવા ખોટા સંન્યાસીઓને મદદ ન કરવી. સંન્યાસીને શરીરની યાદ ન દેવરાવાય. જેનું મન શરીરમાં હોય તેને તળિયત વિષે પૂછાય? શરીર ભાવથી પર રહીને જે વાત કરતો હોય તેને શરીરની યાદ શું કામ દેવી?

અર્જુન હજી વહેવારિક છે. અર્જુનને શરીરમાં ભાવ છે

મનને યુરુને શરણે મૂકી દેવું જોઈએ. મને તું શરીરમાં ભાવવાળો ગણે છે? કસોટી કરી લેજે. યુરુને પાસ કરવા માટે આ કસોટી છે.

અર્જુન વિચારે છે કે મોઢો આવવા દો.

ભગવાન ત્રિગુણાતીત છે તેમને કંઈ સ્પૃહા નથી.

મેં કંઈ તારી સાથે કેન્દ્રાકટ કર્યો છે કે તને ગાદી મળે ત્યારે પાંચપચીસ ગામ આપવાં? તે તો જોયા વગર યુરુ કર્યા છે શિષ્યમાં બળવાન શક્તિ હોય તો યુરુને પણ તારી દે છે, છોકરાઓ જેમ માળાપને તારે છે તેમ. એક વખત યુરુ બનાવ્યા પછી બે બુદ્ધિ ન હોવી જોઈએ. તારે સમર્થ થવું હોય તો મને પણ તાર તું યુદ્ધ શરૂ કર. ચિત્તને પ્રસન્ન કરીશ તો જ અષ્ટાંગ યોગને સમજી શકીશ. મને ગોપાલનો ગોપાલ રાખવો હોય તો યુદ્ધ કર. નહિતર આપણે બન્ને ગધ્ધા કહેવાશું. દોઘવાને બદલે દો ગધ્ધા જેવો હાલ થશે. યુરુની સેવા કરીશ તો શાંતિરૂપી મેવા મળશે.

સોનું અને માટીમાં બંનેમાં જેની સમષ્ટિ હોય તે જ ખરો સંન્યાસી છે. એને જ ગુરુ ગણવો. સોનું અને ઢેકું બંને તેની પાસે મૂકીએ અને સોનું ખિસ્સામાં મૂકે તો તેની આસક્તિ સોનામાં છે. મારી પણ પરીક્ષા કરી લેજે.

અનુન કહે છે કે હું અને દુર્યોધન તમારી પાસે યુદ્ધ પહેલાં આવ્યા ત્યારનો હું તે વાત સમજી ગયો છું. હવે મને યુદ્ધમાંથી બચાવો.

કૃષ્ણ કહે છે હું તો ચક્ર પણ ફેરવવાનો નથી. તારે તારાં કર્મો નથી છોડવાનાં. ગર્ભ કાલે જ મેં તને મેં મારા બાળપણની વાત કરી હતી. જે ભેયું કરે તે છૂટું કરે. પલાણ્યું તે મૂંડાવે. કર્મો તેં જિભાં કર્યાં છે. આ યુદ્ધ તેં જિભું કર્યું છે. જે ત્યાગી થવું હતું તો બાર વરસ વનમાં રહ્યો ત્યારે થવું હતું ને! તારે તો રાજ્ય-સ્વરૂપ-જોઈએ છે. નહિ લડે, કર્મ નહિ કરે તો હસ્તિનાપુરની ગાદી એટલે કે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ નહિ થાય.

આ ક્ષેત્ર, ક્ષીલ્લ અસુરોના હાથમાં ગયું છે. મેય શરૂ થઈ છે. હિંદ અને ઇંગ્લાંડ આજે મેયમાં રમી રહ્યા છે. આર્ય અને અનાર્યની મેય શરૂ થઈ છે. કામકોઈમાં અમનચમત કરે તે અસુરો, તે અનાર્યો. અનાર્યોના હાથમાં આ ક્ષેત્ર-શરીર-આવી ગયું છે. આર્યોની બાજુ હાર પર છે. તું, સમર્થ આર્યતત્ત્વ નિર્બળ થઈને બેઠો છે અને ચારે તરફ ફટકા મરાઈ રહ્યા છે. ક્ષિલ્લી ગ વીક થઈ ગઈ છે. આ ક્ષેત્રમાં-શરીરમાં અસુરોની જ જીત થાય છે. તું ન કરવાનું કરી રહ્યો છે. અશોચ્યાનન્વશોચસ્ત્વં પ્રજાવાદાંશ્ચ ભાષસે. જેનો વિચાર કરવાનો નથી તેનો વિચાર કરે છે અને ડાહી ડાહી વાતો કરે છે. જે અનુન, આપણું આ ક્ષીલ્લ દુર્યોધનના હાથમાં ગયું છે. તારે જીતવું હોય તો સેન્યુરી ઉપર સેન્યુરી કરવી પડશે. બોલરોએ બરાબર

દડા ફેંકવા જેવું છે. આ ક્ષેત્ર ઉપર ચારે તરફ બાણો વરસી રહ્યા છે. તું ઓવરબાઉન્ડરી ન મારે તો જીત કેમ થશે? તું તો કેપ્ટન છો. તું જીવોનો પ્રતિનિધિ છે.

લગવાન ગેડી દેડે રમેશ્વા તે જ આ કલિયુગનું ક્રિકેટ. અભૂંનરૂપી કેપ્ટને સેન્ચુરી મારવી જ પડશે.

સામે જો. પાંચસો રનનો થોકડો છે. અહીં પાંચ વિકેટ પડી ગઈ છે. હું તો રીટાયર થઈ ગયો છું. આત્મા અકર્તા છે. મારાથી બેટીંગ ન થાય. મારાથી રમાય નહિ પણ હું તારી પડખે બિભો છું. હું સિનિયર થઈ ગયો છું. હવે કેમ રમાય? જ્ઞાન મળ્યા પછી કંઈ લડાઈ રહે? હું તો તટસ્થ સાક્ષી રૂપે બિભો છું. આ બાજુ, આ ક્ષેત્ર અનાયોનાઈઝાઇઝમાં ગયું છે. ખરેખર આ ક્ષેત્ર-શરીરમાં સુખભાવો નથી. શુભવૃત્તિ, દુઃખાર્જ જાય છે. દુર્યોધન શુભવૃત્તિને દગાવી દે છે. મન આંધળું-આંધળો ધૃતરાષ્ટ્ર બધું જ સમજે છે છતાં દુર્યોધનના શરણમાં છે. મારા સો દીકરા (વૃત્તિઓ) કહે તે જ સાચું એમ તે માને છે. પાંડવોને (શુભવૃત્તિઓને) તે જોતો જ નથી. તારે જો રાજ્ય લેવું હોય તો લડાઈ કરવી જ પડશે.

અભૂંનને થાય છે કે લડવું જ પડશે. અભૂંન જરા નર્વસ (nervous) થઈ ગયો છે. અભૂંન જરા ઢીલો છે.

લગવાન કહે છે કે આપણી પાસે ઘણા ખેલાડી છે. બેટીંગમાં હું છું. સામી ટીમની નબળાઈ હું જાણું છું. સામી ટીમની અસુરોની ક્ષતિઓ હું જાણું છું. બંધાયમાં એક દુર્યોધનને જીતી લેવાનો છે.

ત્રિશુશાતીત ગુરુ કૃષ્ણ રજસ-કંસને મારીને જ આગળ આવ્યા છે, તેથી તે જીતવાનો રસ્તો ખતાવે છે.

કૃષ્ણે તો રજસ અને તમસને નાનપણથી જ મારવા મંડેલા. પુતના, બકાસુર આ બધા રાક્ષસોને કૃષ્ણે નાનપણમાં જ માર્યા હતા. કાણુ હતા આ રાક્ષસો ? જાતજાતની કથાઓ છે. સમજવું જોઈએને ?

રાક્ષસો તે તમોગુણની વૃત્તિઓ. રજોગુણનો સરદાર તે કંસ. આ બધાને કેમ મારવા તે હું જાણું છું. હું તેમની નબળાઈ જાણું છું. તેમની ફિલ્ડીંગ કાચી છે. ઓફમાં ફટકા માર, સ્કવેરમાં ફટકા માર. ત્યાં ફિલ્ડીંગમાં કોઈ નથી. મન આંધળું છે તે જ તેની weakness-નબળાઈ છે. અશુભવૃત્તિઓ આંધળી છે. પાંચ પંદર ફટકા મારીશ કે બધા ય નર્વસ થઈ જશે. તે લોકો જીત પર છે તેથી તેના કેપ્ટનને અભિમાન આવી ગયું છે. થોડા પૈસા મળે એટલે માણસ અભિમાની થાય છે. મેં કહ્યું તેમ ફટકા મારીશ તો જીતી જઈશ. મન નબળું પડ્યું છે તેથી દુઃખ થાય છે. તું હતાશ થઈ ગયો છે માટે સમજાવવો પડે છે.

અર્જુન રજોગુણી તો દષ્ટાન્ત પણ રજોગુણનું શોધ્યું. ક્રિકેટ રજોગુણ જ છે. રજોગુણને રજોગુણથી કાઢવો જોઈએ. કાંટાને કાંટાથી કાઢવા જોઈએ.

આંધળાને (ધૃતરાષ્ટ્રને) અભિમાન આવ્યું છે. તે સંજયને પૂછ્યા કરે છે કે કાળિયો (કૃષ્ણ) શું ગરબડ કરે છે. તેને કૃષ્ણનો ભય તો છે જ. બધાને મનમાં ભગવાનનો ડર હોય છે. ગમે તેટલો પાપી હોય તો પણ ભગવાનથી ડરે છે. ચોર હોય તો પણ ભગવાનથી ડરે છે. વેરાઈ માતાને નાળિયેર વધેરશે. અર્જુને ભગવાનનું શરણ લીધું છે. આવા સમર્થનું શરણ-એકીંગ-છતાં પણ અર્જુનને સંશય થયો છે. આપણને સંશય થયો છે. આપણે કર્મોની દુકાન કંઈ બંધ કરીએ ! અર્જુનને આવો સંશય થાય તો આપણને તો થાય. પેટ માટેની મહેનતનું જે કર્મ કરો તે બંધનકારક નથી. એ

કર્મબંધન નહિ થાય. આ ઉપરાંત જે કર્મ કરે તે બંધનકારક છે. એ આ બધી દુકાનોને તાળાં ન લાગે ત્યાં સુધી કંઈ નહિ થાય. તને ઘણીયે વાર કહ્યું કે તું કર્મ કર, જે માલ પડ્યો છે તે ખપારી દે. પ્રારબ્ધ પૂરું થશે કે દુકાનને તાળા લાગી ગયા. આમ નહિ કર તો ગુરુનો અનાંદર થયો ગણાશે અને તેનું ફળ તને ઘણીવાર કહ્યું કે ગુરુમંત્રપરિયાગી રૌરવ નરક પ્રજેત. આ મહેતા પણ ઘણી પધરામણીઓ કરાવતા પણ તેમનું કર્મ નિષ્કામ હતું તેથી અંતે સમજી ગયા. હવે તેમના મોઢા પર કેટલો આનંદ દેખાય છે? તમે દુકાન બંધ કરી દો. હું, તમારો ગુરુ, ભલે બૂખે મરું. મને તેનો વાંધો નથી. હું કહું તે કરશે તો જ કલ્યાણ થશે. અંતરના આશીર્વાદથી કલ્યાણ જ થવાનું છે. હું તારી પડખે બેઠો છું. હું કહીશ તેમ નહિ કરે તો અકલ્યાણ થશે. રજસ અને તમસે સત્યાનાશ વાળ્યું છે. તેઓએ આપણને શિવમાંથી જીવ બનાવ્યા. આપણે આપણી જાતને પાપી ગણીએ છીએ, નરકગામી ગણીએ છીએ. સદ્ગુરુ કહે છે કે તું પાપી નથી. તું પુણ્યશાળી નથી. તું છે પરમપદનો અધિકારી. તું આત્મા છે. તું મા નથી, વહુ નથી, બાપ નથી, દીકરો નથી. તારામાં આત્મા કોઈ લક્ષણો નથી. તું સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપ છે. તું પરમસ્વરૂપ છે. આપણે અનેક જન્મોથી ધક્કા ખાતા આવ્યા છીએ. આ મારો શેઠ, આ નોકર, આ મા, આ વહુ, આ છોકરાં; હું આ અને હું તે, આમાંથી આપણે છુટતા જ નથી. હું અને મારાં સગાંવહાલાં એ જ રટણ થઈ ગયું છે. સર્વ જનમ જ છે. મા, બાપ, છોકરો, વહુ, શેઠ, નોકર, બધાયમાં નારાયણ છે. બધામાં હું છું એટલે બધું છે. તમે મારા ટુકડા કર્યા છે. તમે લગવાનના શરીરના ટુકડા કર્યા છે હું અખંડ છું. તમે મને કાપો છો. ગુરુતત્ત્વ અખંડ છે. આત્મતત્ત્વ અખંડ છે. હથેલા મારીને તમે ટુકડા કર્યા છે. મને તમે ક્ષુદ્રક જીવ બનાવી દીધો છે. હું પાપી છું એવું શા માટે બોલો છો? તમે બિલકુલ પાપી નથી. અનિત્યમાં વળી પાપ શાં, પુણ્ય શાં? આ

સમજ પડી જાય; આ અનુભવ થઈ જાય તો ખસ. જ્યાં સુધી ગુરુસેવા નથી કરી ત્યાં સુધી આ સમજ નહિ આવે. જ્યારે ગુરુ જ્ઞાનાંજન આંજે ત્યારે અજ્ઞાનતિમિરનો નાશ થાય.

અજ્ઞાનતિમિરાંધસ્ય જ્ઞાનાંજનશલાકયા ।

ચક્ષુરુન્મિલીતં યેન તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ॥

જ્ઞાનદષ્ટિ ગુરુ પાસે છે. ભંવરગુફાની ચાવી ગુરુ પાસે છે. કૃષ્ણ પાસે એ ચાવી નથી. જો કૃષ્ણ પાસે હોય તો તે શા માટે સાંદિપની પાસે જાય? *નિષ્કામભાવે ગુરુની સેવા કરો અને તે કહે તે પ્રમાણે આચરણ કરો. તમે કહો તે પ્રમાણે હું ન કરું તો તમે શું કરો? લાફો જ મારો ને! અને તમે કહો તે પ્રમાણે કરું તો તમે ખુશ થશો. ગુરુ શું સ્થૂળ છે? સ્થૂળ પણ છે. કૃષ્ણ સામે ઊભા છે.

તું મને કૃષ્ણને આટલો જ સમજે છે? આટલાં એવાં શરીરને તું કૃષ્ણ સમજે છે? તું મારા પગ કઈ રીતે દબાવીશ? મારા તો અનેક પગ છે. તું કયાં જઈશ પગ દાખવા માટે? ગુરુના પગ કેમ દબાવવા તે તું પછી સમજીશ. ગુરુની કેમ સેવા કરવી તે સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી ગયો કે? ગુરુને તું સમજ્યો ને? હવે આ બધી પધરામણી નહિ કરવાની. એક શેતરંજી પાથરવી અને તકિયો આપવો. સાથે રોટલો ને છાશ આપવી. મારી તો આ પ્રમાણે સેવા કરવાની છે. મિષ્ટાન્ન અને રેશમી ગાદીતકીયા મારે નથી જોઈતા. ગુરુને શું શરીર છે? તમે તેને શરીરની યાદ દેવાવો છો અને કહો છો કે તમને આ ઠીક

* લોકસંગ્રહાર્થે જ એમણે સાંદિપનીને ગુરુ કર્યા હતા; કે જેથી દરેક જણ ગુરુસેવા શું છે તે સમજે અને એ રીતે ચાલે. આ માટે જ ભગવાને ગુરુ કરવાની લીલા કરી બતાવી છે. એ જાણતા હતા કે જે પ્રમાણે મારું વર્તન હશે તે પ્રમાણે જ પ્રજા વર્તન કરશે માટે ભગવાને ગુરુ કર્યા હતા. બાકી એમને ગુરુની શી જરૂર હતી? એ તો સ્વયં સદ્ગુરુ જ હતા.

નહિ લાગે! તમારાં હાડકાં દુખવા લાગશે. તમે ત્રિશુણાતીતને હાડકાંની યાદ આપો છો તેને શરીરની યાદ આપો છો. સંતોને પૂર્વાશ્રમની યાદ ત અપાય એ તમે જાણો છો? તેથી સંતોને દુઃખ થાય એ તમને ખબર છે? આ પૂર્વાશ્રમ એટલે શું? પૂર્વાશ્રમ એટલે શરીર. એ પણ ત્યાગ થયો કે કેવળ સત્સ્વરૂપ. તમે સત્સ્વરૂપને હાડકાંની શરીરની યાદ આપો છો. આત્મજ્ઞાની ગુરુ હોય તે સમજાવે કે તમારે સેવા કરવી હોય તો આ પ્રમાણે કરો. તમારે ગાડી દોડાવવાની જરૂર નથી. એ એની મેળે જ ટેક્ષીમાં આવવું હશે તો ટેક્ષીમાં આવશે. શું ખાવું પીવું તે કહી દેશે.

ગુરુ ચાર પ્રકારના છે. ત્રિશુણાતીત ગુરુ સત્ગુરુ, રજસગુરુ, તમગુરુ. આપણને તો આપણા જેવા રજસગુણવાળા ગુરુ-રજેગુરુ-ગમે. મિષ્ટાન્ત મળે તેથી જ ને! આપણને તો શીરાપુરી પસંદ છે. રજેગુણવાળા માણસો ગુરુની શોધમાં જાય કે? તેઓ તો પધરામણીઓ કરે. સાત્ત્વિક ગુરુ તો લાત મારી દે. રજેગુણ આગળ વધવા નથી દેતો. ગુરુસેવા સાચી રીતે કરશો તો પર થઈ જશો.

અહીં ગુરુસેવાની વાત થઈ રહી છે પણ અબ્બુનની સ્થિતિ જુઓ. માથું ફટે છે. મને તો સમજણ પડતી નથી. મારે કરવું શું? અને તમે મોટી મોટી વાતો કરો છો. અબ્બુનને બળાપો ખોટો નથી.

વિષયોને લઈને ખબર પડતી નથી. વાસનાઓ સમજ પડવા દેતી નથી. જાત-જાતની ટેવો પડી છે. ખીડીની ટેવ છે. પાનના ડૂંચા મારવા છે, તપકીર સૂંઘવી છે. વ્યસનો જેસવા જ નથી દેતા કેટલાક તો ભજનમાં છીંકણી ઊડાડે છે. વૃંદાવનમાં ગુલાલ ઊડે અને અહીં છીંકણી ઊડે, ગુલાલની જેમ છીંકણી ઊડે. રજ અને તમના લાવોમાં છીંકણી સિવાય ખીજું શું ઊડે? ભજનમાં આપણે નિયમો રાખ્યા

છે તે ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ. દુકાનમાંથી શું ખીડી ને પાન કૂદી કૂદીને મોઢામાં પડે છે? આપણે ધન્યથા ખરીદીએ છીએ. છીંકણી આજુબાજુના પરમાણુમાં ભેડે છે. લજનમાં એકાગ્રતા થઈ ગઈ હોય ત્યારે શ્વાસ સૂક્ષ્મ ચાલે છે. તે વખતે છીંકણી તરત જ અસર કરે છે. એકાગ્રતા એકદમ તૂટે તો રોગ આવે છે. આવે વખતે માણસને ગાંઠા થવાનો ભય છે. શરીરમાં રોગ ઘૂસી જાય છે. લજનની જગા વિશુદ્ધ હોવી જોઈએ. વ્યસનીઓએ તો બે કલાક આગળથી સાફ રહેવું, નહિ તો લજનમાં બેસવાની જરૂર નથી. વ્યસનીઓથી લજન નહિ થાય. લજનમાં બેઠા બેઠા અનેક અભખરા જીઠશે. વાસનાઓ ધક્કા મારે છે. તમે બધા રજતમના મહારથીઓ છો. તામસગુણોનું લક્ષ્કર મોઢું છે તે બધું તમારી પાસે છે. 'શ્રીરામ જય રામ જય જય રામ'ની મસ્ત ધૂન ચાલતી હોય અને સાત્ત્વિક ગુણ આવે તો રજ અને તમ કહે કે અમારું શું થશે? તેઓ ધક્કા મારવા માંડે છે. પોતાનામાં દઢ ભાવ નથી અને હું ભક્તિ કરું છું એમ કહે છે. રાજસિક ભાવ હોય તેથી ભગવાનને હીરામોતી ચડાવશે. ત્રિગુણાતીતને મન-રૂપી હીરો ધર. તેને ખીખ્ખું હીરામોતીની જરૂર નથી. રાજસ બુદ્ધિથી લક્ષ્મીનારાયણને હીરામોતીનાં ધરેણાં પહેરાવે છે. ભગવાને પહેર્યાં છે તેથી આપણે પણ પહેરીએ એવો વિચાર પછી તરત જ આવશે. ભગવાનને ભોક્તા બનાવ્યા છે શા માટે? આપણે આપણા ભોગ ભોગવવા છે માટે જ. ભગવાન તો નિરંજન છે, નિરાકાર છે. લગોટીવાળા ભગવાનને ગોડસેએ મારી જ નાંખ્યા, કારણ આપણે હીરામોતીવાળો ભગવાન જોઈએ છે. ગાંધીજી જેવા ત્રિગુણાતીત પુરુષો અત્યારે પણ છે. વિનોબા ભાવે છે; સુદામા જ જોઈ લ્યો! લોકો તૈયાર છે તેને હીરામોતી પહેરાવવા માટે, રાજયોગીનું એ લક્ષણ નથી. ગુલાબના અતરો તેને ન જોઈએ, વ્યાવહારિક દષ્ટિએ જુઓ તો શ્રીમંતો પણ રાજયોગી છે. સ્થૂળ અર્થમાં તેઓ રાજયોગી જ છે ને? રાજયોગી એટલે તો આત્માનું સ્વરૂપ.

આત્માને ક્યાં કંઠી બાંધશે ? લગવાનની પાસે જવું હોય તો નમ્ર બનીને, વિવેકી બનીને જવું પડે. રાજયોગી પાસે પણ એમ જ જવાય. એ રાજયોગી ગુરુ થવાને લાયક છે. દરેક દેશમાં અને દરેક કાળમાં આવા મહાત્મા મળે છે. દરેક કોમમાં આવા મહાત્મા થયા છે. મહાવીર, ઈશુ, મહંમદ, જરથુષ્ટ્ર વગેરે અનેક મહાત્માઓ થઈ ગયા છે. જેનો મૂર્તિઓને હારો પહેરાવે છે. મહાવીર, નેમીનાથ વગેરે તીર્થંકરો શું કંઠીઓ અને માળા પહેરતા હશે ? દિગંબરને હાર પહેરાવાય કે ? ચૈતન્ય મહાપ્રભુએ ત્યાગના પાઠ પઢાવ્યા છે નહિ કે ભોગના. ભોગના પાઠ પઢાવે એ રાજસગુરુ. પાંચમા અધ્યાયમાં સંન્યાસના લક્ષણ આવી ગયા છે, એવા લક્ષણો જેનામાં હોય તે જ ગુરુ. દરેક જીવ આત્મા થઈ શકે; દરેક જીવ ગુરુ બની શકે. તું જીવાત્માની સ્થિતિમાં છો. તને નરની ડીઝી મળી છે. તને જીવાત્માની ડીઝી મળી છે. જીવાત્માએ નરની ડીઝી બતે જ લઈ લીધી છે. તું નારાયણ થવાનો છો. સત્કર્મનું આચરણ કર. તારે બધાં કર્મો કરવાં પડશે. મંદિરમાં પણ જવું પડે. પ્રાથમિક સ્થિતિમાં એ કરવું જ પડે છે. આગળ વધ્યા પછી કોઈ સ્લેટ પેન લે ખરો ? M. A. એમ. એ. માં તો થીસીસ-મહાનિબંધ લખવાના હોય. બ્રહ્મસ્થિતિમાં ગયા પછી શરીર ક્યાં રહ્યું ? શરીર જ નથી તો તિલક ક્યાં કરવું ? પ્રથમ સત્કર્મ કર. વિહિત કર્મોનું આચરણ કર. તેને અંતે બ્રહ્મપ્રાપ્તિ થશે. પ્રથમ તો તિલક પણ લગાડવું જોઈએ.

તિલક પરનું એક દષ્ટાન્ત યાદ આવ્યું. આપોઆપ જે શબ્દો નીકળે તે બોલવા જ જોઈએ. તિલકોનું યુદ્ધ એ શીર્ષક રાખવું. શંકર મહાદેવ પાર્વતીને એક ઝાડ આગળ બેસીને જ્ઞાન આપતા હતા. ખેરાનો સ્વભાવ કેવો હોય ? આત્મજ્ઞાનનો વિષય જીવને શુષ્ક જ લાગે. હં-હં એમ હોકારો ન કરે તો કથા બંધ થઈ જાય. પાર્વતીને સાંભળતાં સાંભળતાં ઝોકું આવી ગયું. હોકારો બંધ થાય

તો કથા બંધ થઈ જાય. આ પર બેઠેલો એક પોપટ આ કથા સાંભળતો હતો. પૂર્વનો પુણ્યશાળી જીવ હશે. કથા કરવામાં શંકર તન્મય થઈ ગયેલા. પાર્વતીએ હુંકારો પૂરવો બંધ કર્યો તો પોપટ હુંકારો પૂરવા લાગ્યો. થોડીવારે શંકરને ખ્યાલ આવ્યો. મહાદેવ પોપટ પર એકદમ ગરમ થઈ ગયા. પોતાનું શસ્ત્ર ઉપાડ્યું. તેમનું શસ્ત્ર તો ત્રિશુળ. મહાદેવના લક્ષ્મી કપાળે ત્રિપુંડ કરે એ ત્રિશુળનો જ આકાર છે. શંકરલક્ષ્મી કપાળે ત્રિશુળની નિશાની ત્રિપુંડ કરીને રાખે છે. પોપટની પાછળ ત્રિશુળ લઈને શંકર દોડ્યા, અને ત્રિશુળ છોડ્યું. પોપટ હતો વિષ્ણુનો પરમલક્ષ્મી. ભગવાન વિષ્ણુએ પોપટની મદદે ચક્ર છોડ્યું. ચક્ર અને ત્રિશુળનું યુદ્ધ શરૂ થયું. શંકર અને વિષ્ણુ બન્ને દેવો હાજર હતા અને તેમનાં શસ્ત્રો લડતા હતા. શંકર અને વિષ્ણુએ સંધિ કરી. વિષ્ણુએ શંકરને સમજાવી દીધા. ભૂતનાથ તો તરત ગરમ થઈ જાય એવા છે. વિષ્ણુ એટલે સાત્ત્વિક ગુણ. સત્ત્વપ્રધાન હોય તે બીજા ગુણોને દબાવી દે. વિષ્ણુ અને શંકર બન્ને સમજી ગયા પણ આપણે હજી સમજતા નથી. આ સંધિની શરત એ હતી કે વૈષ્ણવો અંગ્રેજી 'વી' આકારનું શંકરના ત્રિશુળ જેવું ટીલું કરે અને વિષ્ણુનું ચક્ર શંકરના લક્ષ્મી કપાળે ટીલાની વચ્ચે રાખવાનું. આ તિલક યુદ્ધ-શૈવો અને વૈષ્ણવોનો અધડો, હજી પૂરો નથી થયો. આપણે સમજ્યા નથી. કર્મયોગને અન્તે સમજાય કે બધા પંથો અને ટીલાં નકામાં છે. પ્રથમ વિહિત કર્મો કરો. પૂજા, ધ્યાન, અગિયારસ, ઉપવાસ બધું ય કરવું પડે. આ કર્મો નિષ્કામ રીતે ન કરે તો બહુ મુશ્કેલી પડે, જન્મમરણના ફેરા વધશે. નિષ્કામ રીતે કર્મ કરે તો પ્રારબ્ધ કર્મો છુટી જાય. પ્રારબ્ધનો ક્ષય નિષ્કામ કર્મથી થાય છે. સ્વદેવમયસ્ય ધર્મસ્ય ત્રાયતે મહતો ભયાત-નાનું સરખું પણ ધર્માચરણ જન્મમરણના મહાન ભયથી ઉગારશે. આવા નિષ્કામ કર્મનું ફળ શું? મોક્ષ જ. તિલક કરે એ નાનું કર્મ પણ જો વિષ્ણુનું તિલક છે એમ સમજીને ભગવાનને યાદ કરશે,

ફક્ત એક જ વખત પણ યાદ કરશે તો તેનું મહાન ફળ મળશે. મોક્ષથી બીજું કયું મહાન ફળ છે? ભલેને ઐરી છોકરાંવાળો હોય પણ નિષ્કામ કર્મ કરશે તો મોક્ષ જરૂર મળશે. જો નિષ્કામ કર્મ ન હોય તો ગમે તેટલા ભગવાનના વરઘોડાઓ કાઢો પણ નકામા. આ વિષ્ણુનું તિલક છે એ ભાવ હોવો જોઈએ. એક વખત રામ બોલીને મેં અનંત જાપ કર્યા છે એ ભાવ હોવો જોઈએ. ગુરુ પર દૈવ વિશ્વાસ હોય તે જ મેં અનંત જાપ કર્યા છે એમ કહી શકે. ગુરુસેવાથી સત્ય, રજ અને તમથી વગેરે ત્રણે ગુણોથી પર થઈને ત્રિગુણાતીત થઈ શકે. આપણે ત્રણે ગુણોની સીડી ચઢીને આત્મા થઈ શકીએ છીએ જ. થવાનું શું! જીવ અને આત્મા બુદ્ધા તો નથી જ.

શંકર, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા આ બધા કાણ? આપણે જ. આ છે ત્રણ ગુણના ત્રણ સ્વરૂપો. દત્તનું સ્વરૂપ કયું? આપણે જ દત્તગુરુ છીએ. દત્તના ત્રણ માથાં છે. રજસ અને તમસના માથાં રહ્યાં છે પણ સત્યનું માથું ગૂમ થઈ ગયું. આ અર્થો સમજવાના છે. દત્તગુરુની ભક્તિ કરો, 'અનસૂયાનંદન ઝૂ ઝૂ...' એમ ધૂન કરો અને તેનું શરણ લ્યો. દત્તગુરુ અમર છે. આવીને દીક્ષા આપી જશે. જો ગુરુ ન મળે તો ઉપાસના શરૂ કરો. સાચી ભક્તિ હશે તો હું જ ગુરુ થઈને આવીશ. ગુરુભક્તિ સાચી હોવી જોઈએ, ત્રણે ગુણોને મારવા હોય તો ગુરુસેવા કરો. સત્ય, રજ અને તમ એ ત્રણે ગુણોથી પર, ત્રિગુણાતીત થવું હોય તો ગુરુસેવા કરો. આગળ કહી ગયેલી એવી કોઈ પણ રીત તારાથી ન બને તો ગુરુસેવા કરીને તું ત્રણે ગુણોને માર. પછી તું જ ગુરુ થઈ જઈશ. પછી તો

न बन्धुर्न मित्रं गुरुर्नैव शिष्यः— ।

चिदानन्दरूपः शिवोऽहम् शिवोऽहम् ॥

ન બન્ધુ, ન ગુરુ. શિવ થઈ ગયો. ભગવાન થઈ ગયો.

૧૫૭

લગવાનની પ્રાપ્તિ એટલે નિરતિશય આનંદ. લગવાનની પ્રાપ્તિ એટલે સ્વરૂપપ્રાપ્તિ. સ્વરૂપ એટલે આપણું ઘર. ઘરમાં આપ્યા પછી જ નિરાંત મળે ને? આ ઘરેમાં તો આપણને ક્ષણિક નિરાંત મળે છે. હમણાં પાછું ઘરે જવું પડશે. કર્મો કરવાં પડશે એ વિચાર આવે છે. ઈશ્વરના વિચાર નથી આવતા. ભક્તો તો રાત્રે ઘેર આવે ત્યારે મનમાં ચણચણાટી થાય કે આ બધાં કર્મો હજી કરવાનાં છે તે ક્યારે છૂટશે? કર્મોની ઇચ્છા રાખેલી માટે અત્યારે આવેલાં કર્મો તો જરૂર કરવાં જ પડશે. ‘હે લગવાન, તું જ આમાંથી છોડાવ એમ તેના હૃદયમાં પ્રાર્થના થાય. આ બધાંને અંગે મારાથી લજન થતું નથી. તું જ મને આમાંથી છોડાવ એમ પ્રાર્થે.’ જો આ પ્રાર્થના સાચા મનથી થશે તો વિષયોમાંથી આસક્તિ ચાલી જશે; વિષયોમાંથી મન ચાલી જશે અને પછી તો વિષયો જગત્સત્તીથી કરવા પડે છે તેવું થશે. કંઠળીને આ જ પ્રાર્થના કરો કે હે લગવાન, તું આમાંથી છોડાવ. લગવાન અંતરમાં બેઠો છે તે પ્રાર્થના સાંભળશે, જરૂર સાંભળશે.

આ દુકાન બંધ કરવી છે એ ચોક્કસ નક્કી કરી લ્યો. નવો માલ ન લાવવો અને જૂનો માલ વેચી દો તો દુકાન બંધ થશે. નવામાં તમે ભક્તિ શરૂ કરી છે માટે દુકાન બંધ થવાની જ. બે પાંચ વર્ષે કે બે ત્રણ જન્મમાં દેવાળું નીકળી જશે, દુકાન બંધ થશે. દુકાન બંધ થશે એટલે કે પ્રારબ્ધ પૂરું થશે. દેવાળું નીકળશે એટલે કે કર્મો પૂરાં થશે. જીવલાવનું દેવાળું નીકળી જશે. ખરું દેવાળું તુકારામે કાઢ્યું. લેણદેણના ચોપડા ઈન્દ્રાયણી નદીમાં પધરાવ્યા. અને હાથમાં મંજીરા લઈને ‘જય જય વિકૃલ જય જય વિકૃલ’ ‘જય જય વિકૃલ રૂકમાઈ’ ‘જય જય વિકૃલ રૂકમાઈ’ના નામની ધૂન મચી ગઈ. ફરીથી દુકાન જ ન મળી. દુકાન એટલે કે શરીર ન મળ્યું. આ મહાન જાદુ છે. ચૈતન્યમહાપ્રભુ, મીરાં, મુક્તાબાઈ

બધાએ આ જ જાદુ કર્યો છે. આ બધાયને સાયુજ્ય મુક્તિ મળી. સાયુજ્ય મુક્તિ એ જગદ્ગુરુ મુક્તિ છે. કયા યોગીને સાયુજ્ય મુક્તિ મળી છે? જ્ઞાનેશ્વરે જીવતાં સમાધિ લીધેલી. આખાએ વિશ્વને તેમણે સમાધિ બનાવી દીધી. વિશ્વને કબર બનાવી દીધી. આ બધાં ય પ્રાતઃસ્મરણીય છે.

હે અર્જુન ! તારાથી પણ લક્ષિત થશે. મેં પણ આવી લક્ષિત જ કરી છે.

કૃષ્ણે શું યોગ સાધ્યો હતો? તેને દૈવ વિશ્વાસ હતો. તેણે સેવાનાં કામ કર્યાં, સેવાનું કામ એ રામનું નામ. રામના કામ કરે તે રામનો સાચો લક્ષ્મી. ઉત્તમ પ્રકારની સેવા તે રામના કામ કરવાં તે. ગુરુના પગ દબાવવા, ગુરુનું કામ કરવું તે છે મધ્યમ પ્રકારની સેવા. ત્યારે કનિષ્ઠ પ્રકારની સેવા કરનારાઓ કેવા હોય છે? ગુરુનો ફોટો રાખે, ગીતાને કંકુના છાંટા નાંખે અને તમને આવીને પૂછે કે તમે સેવા કેમ નથી કરતા? ફોટો તો રાખવો જ જોઈએ ને? વળી એ ફોટાની ફેમ તદ્દન સસ્તી જ હોય. પોતાના ધણીના કે બેરીના ફોટાની ફેમ ઉત્તમ હોય. પાછળ પૂંડું હોય અને તેમાં પાંચ પચીસ માંકડ ફરતા હોય. કંકુ છાંટના હોય અને અગરબત્તી કરતા હોય પણ ચારે બાજુ વાંદા ફરતા હોય. આ બધી બાહ્યક્રિયા કરે છે પણ એ જ ગુરુ ત્યાં આવે છે ત્યારે તેઓ લગતી જ વાતો શરૂ કરે છે. ગુરુને નમસ્કાર કરીને સત્સંગ કરવાને બદલે કહેશે કે બહુ કામ છે. હાલ તો ટાઈમ જ મળતો નથી. તેણે ગુરુ કર્યા છે તે ફોટાની પૂજા કરવા માટે જ. ફોટાની પૂજા ચાલે અને ત્યાં વાતો શરૂ બજારની, ભાવની ચડતરની વાતો થતી હોય. શરૂઆતમાં પૂજા આવી જ થાય છે. આત્મામાંથી જીવ તરફ ખેંચી જાય તે અધમ પૂજા છે અને તેનું ફળ પણ ઝેરી જ મળશે. રજોગુણથી સેવા કરે છે. તે વળી પુત્ર પ્રાપ્તિ અર્થે ગુરુની સેવા કરે છે. ગુરુને તેઓ લક્ષ્મી

૧૫૯

મેળવવાનું કે બાળકો મેળવવાનું કારખાનું ગણતા હોય તેવું લાગે છે. ગુરુને તેઓ કાગળ પણ લખે કે; “મહારાજજી, હમણાં તો દુકાન બરાબર ચાલતી નથી. તમે કંઈ જડીબુટ્ટી બતાવતા નથી.” જ્યારે ગુરુ તો નારાયણનું નામ લેવાનું કહે છે. ગુરુ કહે છે કે તું જે માગે છે તે બધું દુઃખકર છે માટે તો મેં છોડ્યું છે. હવે તને તે બધું કેમ આપું?

જો સાચી તમન્ના હશે તો હું જરૂર મળીશ. હું તેમને સામે જન્મ ને મળીશ. સ્વપ્નમાં આવીને, કે પ્રેરણાથી તેઓની ગૂંચવણ દૂર કરીશ. ફક્ત ચિનગારી લાગવી જોઈએ. પછી હું ભડકા કરી દઈશ. સહેજ આગ લાગવી જોઈએ પછી હું ભડકા કરી દઈશ ગુરુ તો મહાન શક્તિ છે.

અખંડમંડલાકારં વ્યાપ્તં યેન ચરાચરમ્,
તત્પદં દર્શિતં યેન તરમૈ શ્રી ગુરવે નમઃ

ગુરુ તો આવા હોય છે, નિષ્કામભાવે ગુરુની સેવા કરવાથી અખંડમંડલાકારં—આ આખું યે મંડલ, એ જ જેનો આકાર છે એવા ગુરુ મળશે. ગુરુનો દેહ કયો? તે તો વ્યોમવદ્ વ્યાપ્ત છે, આકાશની જેમ સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે.

ધ્વિરો ગુરુરાત્મતિ મૂર્તિ ભેદ વિલાગિને,
વ્યોમવદ્ વ્યાપ્ત દેહાય દક્ષિણામૂર્તયે નમઃ

વ્યોમવદ્ વ્યાપ્ત ગુરુને હાર કયાં પહેરાવશો? આનો અર્થ એમ નથી કે આપણે હાર ન પહેરાવવો. આપણે એ વિધિ કરવી પણ તે માટે લાંબી દોડધામ ન કરવી જોઈએ. આવી ખટપટની ગુરુ તો ના જ પાડે છે. મને આ અનુભવ છે માટે વાત કરું છું. એક વખત જેણે શરણ લીધું છે તેને દોડાદોડી શા માટે કરવી પડે? હું આજે તમારા શરણમાં આવું પછી મારે બીજાઓનું શું કામ હોય? મારે

જો ખીજાઓનું જ કામ હોય તો શું અર્થ કરવો? તેને મારામાં જ શ્રદ્ધા નથી, પ્રેમ નથી. જો પ્રેમ કે શ્રદ્ધા હોય તો તું ખીજા પાસે દોડે ખરો? ભટકણુધિ રાખી ખીજા ગુરુઓ કરવા તે કેટલું ખરાબ છે?

અર્જુન તો કેટલાય મહાત્માઓને પકડી લાવતો માટે ભગવાન આ વાત કરે છે.

જો સ્ત્રી એકને છોડીને ખીજાને પ્રેમ કરે તેને શું કહેવાય? વ્યભિચારિણી જ. સત્તર ગુરુ કરવા તે તેવું જ લક્ષણ દેખાડે છે. ઘણા ગુરુ કરે તેને તો વ્યભિચારિણી સ્ત્રી જેવું જ પાપ લાગે છે. સેવા સર્વની કરવી. આ બધાંયમાં મારા ગુરુ જ છે એમ માનવું. ધ્યાન તો ગુરુમાં જ રાખવું અને સર્વની સેવા કરવી. ધ્યાન ગુરુમાં રાખવું; ગુરુમાં એટલે આત્મામાં અથવા તો જેને તે ગુરુ કયો હોય તેમાં. આમ રાખીશ તો કલ્યાણ થશે. નહિ તો ભેદ વધશે. ભેદ એટલે જ અજ્ઞાન. ભેદને, અજ્ઞાનને કાઢવા તો નિષ્કામભાવે સેવા કરવી પડશે. ગુરુસેવા કરવી હોય તો મનરૂપી ફૂલ તેને ચરણે ધરી દો. તમે મોઢેથી કહેશો કે મન તમને સોંપ્યું પણ ગુરુને મન સોંપ્યા પછી તો તે જેમ કહે તેમ કરવું જ પડશે. શિવાજીએ રામદાસને, પોતાના ગુરુને, પોતાના આત્માને આપું એ રાજ્ય સોંપ્યું, શરીર સોંપ્યું.

એક વખત સમર્થ રામદાસ ભિક્ષાર્થે શિવાજીની નગરીમાં નીકળ્યા ત્યારે શિવાજીએ એક ચિઠ્ઠી લખીને તેમની ઝાળીમાં નાંખી. ચિઠ્ઠીમાં લખેલું કે મારું શરીર, મારું રાજ્ય બધું ય હું તમારે ચરણે મૂકું છું. રામદાસે કહ્યું, “મારે આનું શું કામ છે? મારે તો ભોજનનું જ કામ છે.” શિવાજી કહે છે, “હવે હું શું કરું. રાજ્ય તમારું છે. મારે હવે તમે જેમ કહો તેમ જ કરવાનું છે.” રામદાસે શિવાજીને કહ્યું, “તું આ મારું કપડું લે અને તેનો ઝંડો બનાવ.

મારી પાદુકા રાજ્યાસને મૂક અને તું તેનો ટ્રસ્ટી છો તેમ માનીને રાજ્ય ચલાવ.

ગુરુને આ રાજ્યનું શું કામ હોય ? તેને તો આત્માનું રાજ્ય છે. શરીર છે એટલે જીવભાવ છે પણ સેવા કરતાં કરતાં જીવભાવ જશે અને જીવ શિવ થઈ જશે. આ બહુ સહેલો રસ્તો છે કે જે શિવાજીએ આપણુ આચરી બતાવ્યો. શિવાજીમાં ભણતર ન હતું, કોઈ ડીગ્રી પણ ન મળે. પણ શિવાજી ન હોત તો દેશની કઈ સ્થિતિ થાત ? શિવાજીએ આખા દેશની સેવા કરી. તે એકલા શું કરી શકત ? તેમની પાછળ દેશની મહાન શક્તિ કામ કરી રહી હતી. એક રામદાસની, બીજી તુકારામની. દેશમાં જ્યારે ખરાબ સ્થિતિ થાય ત્યારે આવા અધ્યાત્મ-ગુરુઓ આવી રીતે મદદ કરે છે. ગાંધીજીની પાછળ પણ કેટલીય આવી શક્તિ કામ કરતી હતી. તેઓ નિષ્કંપટી અને વિશાળ હૃદયવાળા હતા. કેટલાય મહાત્માઓ તેમના શરીરમાં પેસી ગયા હતા. નિષ્પાપ શરીરમાં ગુરુ પ્રવેશે છે. સિદ્ધો પણ ત્યાં પ્રવેશે છે. આપણને લાગે છે કે આ માણસમાં આટલો બધો ફેર કેમ પડી ગયો હશે ? જેમ આ મનુષ્ય યોનિ છે તેમ સિદ્ધ યોનિ પણ છે. સિદ્ધ યોનિના મહાત્માઓ નિષ્પાપ માણસના હૃદયમાં પ્રવેશે છે. જ્યાં રાત્રે દીવો કરીને ભજન થાય છે ત્યાં તેઓ આવે છે. જ્ઞાનેશ્વર, મીરાં, નરસિંહ, ચૈતન્ય આવા મહાન લોકોનું મૃત્યુ થયું છે એમ કેમ કહી શકાય જ ? ભજન વખતે તેઓ આવે છે. તમારા શરીરમાં પ્રવેશીને તમને મીરાં બનાવી દે. નરસિંહ બનાવી દે. મન જે ભગવાનને માટે ચણચણતું હશે તો આ જ ગુરુઓ સ્વપ્નામાં આવશે. રાઘવચૈતન્ય સ્નાપ્તમાં આવીને તુકારામને 'રામકૃષ્ણહરિ' નો મંત્ર આપી ગયેલ. માટે તો તુકારામ ચૈતન્ય એમ બોલાય છે. મહારાષ્ટ્રમાં રાઘવચૈતન્ય અને કેશવચૈતન્ય નામે બે મહાન સમર્થ પુરુષો થઈ ગયેલા. આ મંત્ર મળ્યા પછી તુકારામની બાજુ ફરી ગઈ. તુકારામ તો હતા સાધારણ પ્રે.

માણસ પણ તેમના અલંગો વાંચો, તમને તેમનામાં અદ્ભુત શક્તિ દેખાશે. આ અદ્ભુત શક્તિ ક્યાંથી આવી ? તુકારામ તો રડતા કે હું શું કરું ? મારે આટલાં છોકરાં છે. વહુનો ત્રાસ છે. માથે દેવાં ચડી ગયાં છે. આ દુકાન દુઃખરૂપ છે. (દુકાન-દેહ) મારી આ કર્મોની દુકાન ક્યારે બંધ થશે ? આ પ્રાર્થના સતત થઈ કે ગુરુ આવીને સ્વપ્નામાં ઉપદેશ આપી ગયા અને છેવટે સદેહે લઈ ગયા.

ગુરુ કહે છે કે અમે જરૂર તમને લઈ લેશું, પ્રેમપૂર્વક આવા લોકોનું સાચા મનથી સ્મરણ કરે તેને સગુણદર્શન થશે. નિર્ગુણભાવની વાત ગઈ. હવે તો સગુણભાવની વાત કરું છું. ગુરુ આજે પાંચસો વર્ષે પણ વાત કરે છે તે નિઃશંક માનવું. તેઓ તેમનો અનુભવ આપણને કહે છે. આપણે તો લક્ષિત જ કરવાની છે. તેઓ આપણમાં પ્રવેશ કરે અને પોતાના અનુભવો વર્ણવે છે. લક્ષ્મીના ગળામાં જ તેઓ આવીને બેસી જાય છે. મને આ કોણ બોલાવે છે-તે લોકો જ. આ વાત કરનાર કોણ છે ? સિદ્ધ પુરુષો જ ગળામાં બેસી જાય છે. તરત જ ભાવને વશ થાય. તે લોકો આપણને કહી દે છે. ભૂતો વળગે અને તેની ભૂતચોનિમાં ખેંચી જાય. આ ભૂતો (સિદ્ધ પુરુષો) વળગે તો તેમની ચોનિમાં લઈ જાય. લક્ષિત ન થતી હોય તો હૃદયના ચણચણાટ સાથે આ લોકોને યાદ કરવા. સકામભાવ ન રાખવો. સકામભાવવાળાને તો ડંડા પડે.

આ ભૂતો (સિદ્ધ પુરુષો) વળગાડવા જેવા છે. કોઈ જૂના ગુરુને પકડી લ્યો પણ નિષ્કામભાવે. સકામી લોકોને માટે તો તેઓ ડંડા રાખે છે. નિષ્કામીના હૃદયમાં તેઓ આવીને બેસી જશે. સાંઈબાબા શું કહેતા ? મારું જે નથી તે લેવા સહુ આવે છે. મારી પાસે જે છે તે લેવા કોઈ આવતું નથી. સાંઈબાબાએ આવા લોકોને માટે ડંડા રાખ્યો હતો. સાંઈબાબો તેમને ગાળો પણ દેતા. તેમની કહેવાની મતલબ એ હતી કે જ્ઞાન માટે મારી પાસે કોઈ નથી

આવતું. અત્યારે લોકો સાંઘળાળાની બહુ ભક્તિ કરે છે. ધણી ચમત્કારો તેમને નામે વર્ણવાય છે પણ હજી શ્રી સાંઘળાળાને કોઈ નિરીચ્છ ભક્ત મળ્યો નથી. આવા નિરીચ્છ ભક્તની પાસે હું સિદ્ધને મોકલું છું. એને હું એવો સલાહકાર આપું છું કે જેણે બધું દેવાળું કાઢ્યું હોય. ગમે તેટલા ખોટા ચેક લખ્યા હોય, ચારિત્ર્ય ભ્રષ્ટ હોય પણ નિરીચ્છ થાય કે હું દેવાળું કઢાવવા માટે એક સલાહકાર જરૂર આપીશ. વહેવારમાં પણ દેવાળું કાઢતાં પહેલાં દેવાળિયાની સલાહ લઈએ છીએ. મારે માટે જેને લાગણી છે, મારે માટે જે નિરીચ્છ થયો છે તેનાં ભક્તિ અનેક પાપ બાકી હોય; તે ભલે ચારિત્ર્યભ્રષ્ટ હોય; ચોરી, લૂંટ, લકડગાઈ બધું ય ભલે તેનામાં હોય; પણ જ્યારે અને જે દિવસે તેનામાં મારે માટે ચળચળાટી શરૂ થશે કે ત્યારે અને તે જ ક્ષણે હું આવીને પ્રગટ થઈ જઈશ. જ્ઞાનાગ્નિદગ્ધ કર્માણિ જ્ઞાનથી જેના કર્મો દગ્ધ થયા છે તેવા સિદ્ધ પુરુષો ત્યાં આવીને પ્રગટ થશે. આપણી યુદ્ધિ કયાં ચાલે છે? ગીતા કહેવાની કે ભગ્ન કરવાની શક્તિ નથી. સમર્થ પુરુષો આવે તેથી બધું થાય છે. રામદાસે બધું ય કાર્ય કર્યું અને તેની કીર્તિ શિવાજીને આપી. શિવાજીને શ્રેય અને કીર્તિ બન્ને મળ્યાં. કીર્તિ બીજાને આપીને કાર્ય પોતે જ કરી જાય. રામદાસ જ ભગવો ઝંડો ફરકાવી દે છે. રામદાસની અદૃશ્ય શક્તિ શિવાજીના રક્ષણમાં કાર્યકરની. રામદાસ જેવા સમર્થ ગુરુ તેને મળી ગયા. આપણને પણ આવા સમર્થ ગુરુ મળી રહેશે. રોજ કાલાવાલા કરીએ છીએ અમારા વાળ સફેદ થઈ ગયા છે. છેલ્લો દિવસ હોય કે વૃધ્ધાવસ્થા હોય પણ આ લોકોની-ભક્તોની-મદદ જરૂર મળશે. ભૂલ્યા ત્યાંથી ફરી ગણો અને સાચી ભક્તિ શરૂ કરો. આવા વિચારવાળાને સિદ્ધો ઉગારી લેશે. જે ભગવાન પાસે કકળશે અને કાલાવાલા કરશે તેનામાં મહાત્માઓ જરૂર પ્રવેશશે. જે લોકો આ પ્રમાણે આચરણ કરશે તેને સો એ સો ટકા ફળ મળશે. તરત જ ફળ મળશે. તેને કપડાં ભગવા રંગવાની જરૂર

નહિ પડે. આ ચોપડીની વાત નથી, પ્રત્યક્ષ વ્રાત છે. એ લોકો જ જ્ઞાન આપી જશે. આ ખોખાને શું? તે તો નાશવંત છે (ખોખું = દેહ) એ લોકો જ કામ કરાવી જશે.

ગુરુની વાત આવે પછી આ સિવાય ખીજું શું કહેવાય? અનંત ક્રાંતિ બ્રહ્માંડો ગુરુચરણની રજ છે. ગુરુચરણમાં બધું જ સમાઈ જાય છે. જ્યાં ગુરુની ઇચ્છા થઈ કે ત્યાં ગુરુ આવશે. બારણું બંધ કર્યું હશે તો ય તે તોડીને આવશે. છાતી ચીરીને પણ આવશે. તમને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થશે. હું છાતી ઠોકીને કહું છું કે જેને જેને આવી ઇચ્છા થશે તેમજ જેઓ અહીં બેઠેલા છે અને જેમને ઇચ્છા થશે તેમને બધાને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થશે. આપણે ગુરુને માટે ઇચ્છતા નથી અને વિષયને પાટલે બેઠા છીએ; વિષયને ઇચ્છીએ છીએ. આ વેદ છે, ઋષિઓના હૃદયની વાતો છે, સમાધિલાપ છે, અંતરમાંથી નીકળે છે. અનુભવતા શબ્દો છે તે જ વેદ છે. જે કોઈ મેં ઉપર કહ્યું છે તે કરશે તેમને જરૂર ગુરુ મળવાના. જે અહીં બેઠેલા છે તેમને જે પ્રેરણા હશે તો જ આ શબ્દો ઝીલાશે. તેમને ચૈતન્ય, મીરાં, તુકારામ વગેરે મળી જ જવાના. પ્રેરણા હશે તે જ આ શબ્દો ઝીલી શકશે. તેમને સિદ્ધ પુરુષો જરૂર મળશે; તેમને ગુરુ જરૂર મળશે. ચૈતન્ય અને મીરાં આજે પણ જોઈ શકાય છે. તેમને શું જન્મમરણ હોય? રામકૃષ્ણ, મીરાં, ચૈતન્ય, રમણ કોઈ મરી ગયા નથી. આપણે તેઓના ફોટા લઈને બાહ્ય પૂજા કરીએ છીએ અને અંતરમાં તો વિષયો ભર્યા છે. જેને અંતરમાં મારે માટે લાગણી છે તેને તેઓ ભજન કરાવી જાય છે. આવા કોઈ સિદ્ધો પ્રવેશ કરે તો જ ભજન થાય છે. તેઓ જ આ બધું સમજાવી જાય છે. રામકૃષ્ણ, મીરાં, ચૈતન્ય, રમણ, બધાં જ પ્રત્યક્ષ છે. તેમને હું સામે જ જોઉં છું. સ્થૂળભાવ પર દષ્ટિ છે તેથી જ તમને એ દેખાતા નથી. આજે એ તમરી પાસે આવે છે. હું સ્થૂળ શરીર નથી જોતો. તમારું કોઈનું સ્થૂળ શરીર

હું નથી જોતો. હું બધાયને, રામકૃષ્ણ, ચૈતન્ય, મીરાં બધાયને સામે જોઉં છું. સ્થૂળભાવમાં નહિ કારણ એ તો વિષયાકાર દષ્ટિ છે. હું સિદ્ધ પુરુષોની વાત કરું છું. નિર્ગુણ ક્ષિતોસોક્ષીમાં. ભલે. આમ બોલી જવાય પણ હું અહીં સગુણ વાત કરું છું. અત્યારે તે અહીં જ બેઠા છે. *

અહીં શું આટલા જ લોકો કથા સાંભળે છે? સ્થૂળ રીતે જોતલા બેઠા છે તેટલા જ શું કથા સાંભળે છે? આજ તો કૃષ્ણને પણ અહીં આવવું પડે છે. તે પ્રેમને વશ છે. જ્ઞાનમાં શું કાળ હોય કે? વરસો એ વળી શું? આઠ હજાર વર્ષ એ વળી શું? હું હજાર છું. પ્રત્યક્ષ છું. સ્થૂળ દષ્ટિમાં કાળ છે. કૃષ્ણને વર્ષો થયા જ નથી. ભૂત નથી, ભવિષ્ય નથી, વર્તમાન નથી, કાળ જ નથી કદત ભગવાન જ છે. કાળ પણ તે જ છે. જે જે દષ્ટિએ પોકારશે તે દષ્ટિએ તે આવશે. સગુણની વાત કરું છું. સગુણદર્શન સિવાય નિર્ગુણમાં જવાતું નથી. સગુણદર્શન થઈ શકે છે. તેણે ગેરંટી આપી છે કે થોડું પણ ધર્મનું આચરણ મહાન ભયમાંથી ઉગારશે માટે તે કરો.

ગુરુ એટલે સિદ્ધ. આત્મસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરીને જગતમાં લોકોના કલ્યાણ માટે તેઓ સૂક્ષ્મ શરીરે વિચરી રહ્યા છે. લોકોને માટે તેઓ જ પ્રયત્ન કરે છે. તેઓ પ્રારબ્ધકર્મોનો ક્ષય કરી નાખે છે. જ્યોતિષ અને સંહિતા બધાં ખોટા પડી જાય છે. ભૃગુસંહિતા હોય કે ગમે તે સંહિતા હોય પણ એક સમય એવા સિદ્ધ પ્રવેશે કે આ બધું ય ખોટું પડી જાય, એવો મારો જ્યોતિષનો અનુભવ છે. જ્યોતિષ ખરાં ન પડે. આત્મજ્ઞાની એ કેમ ખોટાં પડે છે તે સમજી શકે છે. બધાં કર્મોનો ક્ષય થઈ જાય એ કેટલી સુલભ વસ્તુ છે? પછી ત્યાગ શું? વાળ શું કામ ખોડાવવા? વિષયના બાલ હૃદય ઉપર છે તેને તું કાઢી નાખ.

* રામકૃષ્ણ શું અહીં છે એમ પ્રવચનમાં કોઈએ પ્રશ્ન કર્યો તેથી આ વાત આવી છે.

વાસનારૂપી વાળોતું સૂક્ષ્મ શરીરમાં એક જંગલ થયું છે. આ વાસનાવાળો તે ખેંચી કાઢીને જંગલ સાફ કરે કે તેમાં મંગલરૂપ લગવાન પ્રગટ થશે. વિષયોરૂપી બંધન અને બાધોડિયા ભક્તિ કરતાં બંધ થાઓ તો મંગલમૂર્તિ મોરિયા ગણપતિની સ્થાપના થાય. વિષયોરૂપી જંગલ સાફ ન કરે ત્યાં સુધી ગણપતિ કેમ પ્રવેશે ? મારે પ્રવેશવાની જગા તો જોઈએને. બીજો માલ વિષયોનો માલ—હૃદયમાંથી નીકળે તો સિદ્ધ પુરુષ પ્રવેશે ને ? સિદ્ધો તો Salesman સેક્સમેન છે; તેમને લગવાનનો માલ ખપાવવો છે. તમારા હૃદયમાં જગા નથી, ત્યાં તો કેટલો વિષયોનો માલ પડ્યો છે ? મારા નામનો માલ એટલે કે મંજીરા ને કરતાં ત્યાં મૂકો. વિષયના તાકા ભર્યા છે તે કાઢવા પડશે. મેં તો બહુ ચે પ્રયત્ન કર્યા છે તારે માટે પણ તું હજી સમજતો નથી. સિદ્ધો તો લગવાનનો માલ વેચવા કર્યા કરે છે. નારદજી વૈકુંઠમાં બીજાઓને સુખ અપાવવા માટે લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરે છે એ વાત તો તે સાંભળી છે ને !

લગવાન અને નારદજી વચ્ચે એક વાર વાત થઈ. નારદજી લગવાનને કહે છે કે જીવો અહીં આવવા આતુર છે. લગવાન કહે છે કે તો જરૂર તમે જાઓ અને જેને અહીં આવવું હોય તેને લઈ આવો. નારદજી લગવાનને ત્યાં, વૈકુંઠમાં લઈ જવા માટે પૃથ્વી પર લોકોને શોધવા નીકળ્યા. તેમને કોઈ ઘરાક ન મળ્યો. કેટલીક જગાએ તો તેમને બધાંય મારવા પણ દોડ્યાં નારદજી કહે, “ચાલો વૈકુંઠમાં લઈ જઈ.” ત્યાં તો બધાંય મારવા જ દોડે. એવામાં તેમને એક વેપારી મળી ગયો. મૂળજી જેઠા મારફટમાં વેપાર કરતો હશે. તેણે નારદજીને કહ્યું કે આ મારો છોકરો દુકાન સંભાળતો થઈ જાય કે તરત જ હું આવીશ. પણ થોડા વર્ષો લાગશે. નારદને આનંદ થયો. એકાદ જણ લગવાન તરફ વળે તો સિધ્ધોને કેટલો આનંદ થાય ? નારદજીને એમ કે લગવાન પાસે હું ખાલી હાથે જાત. કોઈને ન

લઈ જત તો મારું નાક કપાઈ જત. સિદ્ધોને કોઈ પણ માણસ સુખશાંતિ મેળવે તેમાં જ ખરો આનંદ લાગે છે. નારદજી તો પાછા પૃથ્વીમાં ફરવા લાગ્યા પણ ખીજું કોઈ તૈયાર થતું નથી. એવામાં તેમણે એક મહારાજને કથા કરતા સાંભળ્યા. જગત મિથ્યા છે અને બ્રહ્મ જ એક સત્ય છે એવી જ્ઞાનની વાત ચાલતી હતી. મહારાજ બોલી રહ્યા હતા કે આ જગત તો નાશવંત છે, બ્રહ્મ સિવાય કશું નથી. નારદને એમ થયું કે મહારાજ તો જ્ઞાની છે તે જરૂર ભગવાન પાસે આવશે. નારદજી ગયા મહારાજ પાસે અને હળવેથી કહ્યું, “ચાલો વૈકુંઠમાં આવવું હોય તો.” મહારાજ બોલ્યા, “તું જ ના.” નારદજીએ ફરીથી કહ્યું, “તમે કહેતા હતા તે બ્રહ્મ ત્યાં મળશે માટે ચાલો.” મહારાજ એકદમ ગુસ્સે થઈ ગયા. પાસે પડેલ ભેટનું પોટકું નારદજીને માથામાં માર્યું. જો આ બધું આવ્યું છે તે છોડીને હું કેમ આવી શકું? નારદજી તો સિદ્ધપુરુષ અને વળી નક્કટ પણ ખરા. મહારાજને કહ્યું કે તમે તો હમણાં કથામાં કહેતા હતા કે ‘આ બધો તો વેપાર છે, ઈન્દ્રિયોનો વેપાર છે. તેમાં મોહ ન રાખવો.’ મહારાજ જ્ઞાની ખરા ને! તેથી નારદજીને કહ્યું, “અમને અમારા પ્રારબ્ધનાં ફળ ભોગવી લેવાં ઘો.”

નારદજી આગળ ચાલ્યા. ત્યાં તેમણે એક ડોસીને જતા જોયાં. નારદજી ડોસીની સાથે સાથે ચાલવા લાગ્યા. ડોસીના હાથમાં એક બાઈ નોકચુલર હતું-(દૂરખીન હતું). નારદજીએ જોયું કે ડોસીમા પુષ્ટિમાર્ગીય મંદિરમાં ગયા અને દૂરખીનથી શ્રીનાથજીની મૂર્તિ જોવા લાગ્યા. નારદજીને લાગ્યું કે ડોસીમા ભાવિક છે. ડોસીમાનો પાલવ પકડીને નારદજીએ જિભા રાખ્યા અને કહ્યું “માજી, ચલો, હું તમને વૈકુંઠમાં લઈ જાઉં.” ડોસીમાએ તો તરત જ ગાળોનો વરસાદ વરસાવ્યો. નારદજીએ પોતાની ઝાળખાણુ આપવા પ્રયત્ન કર્યો. “હું નારદ છું, હું નારદ છું.” પણ સાંભળે કાણુ? ડોસીમા તો મારવા

લાગ્યા, “રોયો, બહુરૂપી લાગે છે. કેવો ઢોંગ માંજા છે? કહે છે કે હું નારદજી છું.” નારદજી અહીં આ પત્તાલાલ ટેરેસમાં આવે તો પણ માર પડે. ડોસી માટે નારદજીના કાંકા નકામા ગયા. પેલા એક વેપારીએ હા પાડી પણ તે તો ઉધાર ધરાક. સિધ્ધપુરુષો કાંકા મારે છે પણ આપણને પડી નથી.

થોડા વખત બાદ નારદજી આવ્યા પેલા વેપારી પાસે, અને કહ્યું “તમે કહેતા હતા ને કે મારે વૈકુંઠમાં આવવું છે. હવે તો તમારો છોકરો દુકાન સંભાળતો થઈ ગયો છે.” વેપારીએ જવાબ દીધો, “મારે ચોક્કસ આવવું છે. પણ હજી છોકરાના લગ્ન લેવાયા છે. મને સંસારમાં ગમતું નથી. પણ છોકરાના લગ્ન પત્ની જય અને વહુ આવી જય પછી આવું.” છોકરાના લગ્ન પત્ની ગયા પછી થોડે સમયે નારદજી આવીને વેપારીને પૂછ્યું, “કેમ હવે ચાલવું છે ને? છોકરાના લગ્ન તો પત્ની ગયા છે.” વેપારી જરા મૂંઝાતા હોય તેમ લાગ્યું. નારદજીને તેમણે કહ્યું, “આવવું તો છે પણ વહુને સારા દિવસ છે, છેલ્લો મહિને ચાલે છે. જરા છોકરાનું મોહું તો જોઈ લઉં પછી આવું.” નારદજી પાછા ગયા. કંઈ બોલ્યા નહિ, વખત છે ને પાછો વેપારી આવવાની જ ના પાડી દે તો ઉપાધિ ને!

આ વખતે તો નારદજી જરા મોડા આવ્યા. બે વર્ષ ચાલ્યા ગયા પછી આવીને બિંમ્બા રહ્યા. વેપારીએ જવાબ દીધો, “હું આવું તો ખરો પણ ઘરમાં કોઈ દેખરેખ રાખનાર નથી. નામું લખવું પડે છે. બે વર્ષ નીકળી જશે ત્યાં છોકરો પાકી ઉભરતો થઈ જશે.” બે ત્રણ વરસ બાદ નારદજી આવ્યા ત્યાં તો વેપારી ડોસા હરિહર થઈ ગયા. નારદજીએ આવીને તેના પુત્રને પૂછ્યું “કેમ! તારા બાપુજી ક્યાં છે?” છોકરાએ કહ્યું, “બાપુજી તો દેવલોક પામ્યા.” નારદજી ત્યાં રોકાણા. બાપના ગુરુ છે માટે સેવા કરવા મંડયા. વહુએ રાંધ્યું અને નારદજીને જમાડ્યા. નારદજીએ ધ્યાન કરીને જોઈ લીધું કે

વેપારી ડાસા તો ઘરમાં જ છે. તિજોરીની પાછળ સાપ બનીને બેઠો છે. નારદજી તે સાપના ઇશ્વરમાં જન્મને બેઠો. ઇશ્વરે જ્યારે નહોતું ત્યારે આવાહન કરીને સાપને બોલાવ્યો અને પૂછ્યું, “કેમ હવે તેને શું લાગે છે !” સાપ કહે છે, “આમાં કંઈ ખોટું નથી.” વાસનાના જીવને ગમે તે ચોનિ મળે તેને ત્યાં આનંદ જ લાગે છે. તેણે કહ્યું, “મારે ધ્યાન તો રાખવું જોઈએને ! હું ઘરની દેખરેખ રાખું છું. છોકરાઓ ધન ઊડાવી નાખે નહિ તે મારે જોવું જોઈએ ને ! ધન બરાબર વપરાય એ જોવા સુધી તો હું અહીં રહીશ.” સાપ થયો છે તો પણ તેને ગુરુની સાથે જવું નથી. નારદજી તો ફરીથી તે ઘેર આવ્યા. સહેજ ભક્તિ થાય તો સિદ્ધ શેના છોડે ? સાચી ઉત્કંઠા હોય તો તરત જ કામ થાય છે. પ્રૌઢાવસ્થામાં આવ્યા પછી પણ સહેજ સાજ ભક્તિ થાય તો એ ત્રણ જન્મે છૂટકારો જરૂર થાય છે. સાચી ભક્તિ થાય તો તરત જ છૂટકારો થાય. નારદજી આવ્યા અને જોયું તો સાપ હરિહર ચંદ્ર ગયેલો. જેણે કમાઈ કમાઈને બેશું કરેલું તે બાપને છોકરાઓએ સાંપના રૂપમાં ઓળખ્યો નહિ અને એક દિવસ તેના માણસોએ મારી નાખ્યા. નારદજીએ ધ્યાન ધરીને જોયું કે એ જીવ ક્યાં છે. એના જ ઘરમાં બળદ બનીને બેઠો છે તે તેમણે જોયું. નારદજી એકાદ દિવસ ઘરમાં રહ્યા અને છોકરાને કહ્યું, “મને ગાય-બળદ જોવાનો બહુ શાખ છે. ચાલ તારી કોઠાળમાં જોઈએ.” બળદને માથે હાથ મૂકીને નારદજીએ વાત કરી, “કેમ ! મારું કહેવું માન્યું નહિ. પેલા લોકોએ મારી નાખ્યો ને !” બળદે વાત કરી, “તેમાં તેઓનો વાંક નથી. મને તેઓ ઓળખતા નહોતા.” નારદજીએ કહ્યું, “હવે તો આવવું છે ને ?” બળદના રૂપમાં વેપારીએ જવાબ દીધો કે મારે છોકરાની સેવા કરવી જોઈએ. ધનનો ખર્ચા કરવો જોઈએ. મારા પર માલ લાદે તો પૈસા ઓછા વપરાય. ધનની ખચત થાય વેપારીએ ફરી ના પાડી. નારદજી પાછા ગયા.

વળી થોડા વખતે નારદજી આવ્યા અને છોકરાની જોડે આડી-

અવળી વાત કરી અને બળદ બાબત પૂછ્યું. છોકરો કહે કે તે બળદ તો મરી ગયો. છોકરો બળદના વખાણ કરવા લાગ્યો કે કેવો સારો હતો ? એક પોટલું મૂકા, બીજું પોટલું મૂકા, ગમે તેટલો બોલો મૂકા પણ તે બોલે જ નહિ. છોકરાની આંખમાં આંસુ આવે છે. નારદજીને થયું કે હવે આ જીવ કેમે નહિ આવે. હથિયાર વાપરવા પડશે. ધ્યાન ધરીને જોયું તો ખાળકૂંડીનો વાંદો થઈને પોતાના ધરમાં તે ફરતો હતો, મૂછો હલાવતો વાંદો-નારદજીએ તેને લાડુનો દુકડો મૂકીને સમજાવ્યો તો વાંદો કહે, “ મારે જોયું તો ખરું. વહુ શું કરે છે તેની મને ખબર તો પડશે ને ! ”

આ દષ્ટાંતમાં વેપારીને અનેક જન્મ થયેલા તેનું વર્ણન આવે છે. બિલાડીનો, ફૂતરાનો, એમ કે'ક જન્મોની વાત છે. આ જન્મોનો ક્ષય સદ્ગુણના સંકલ્પથી આપણે કરાવી નાખ્યો. હવે નારદજી એ વાંદાને જબરજસ્તીથી પકડ્યો અને વાંદો તો મૂછો હલાવવા લાગ્યો. વાંદાના જન્મથી જ તેનો મોક્ષ કરવો છે. આગળ જન્મો નથી કરાવવા. વાંદાને પકડીને કહ્યું કે હવે તારો કેઈ જન્મ નથી. પકડીને જબરજસ્તીથી પોતાના શરણમાં લઈ લીધો. કર્મોની દુકાન બંધ કરાવી દીધી. આટલા બધા જીવોમાંથી નારદજીને એક જીવ મળ્યો.

હજી નારદ ભટક્યા કરે છે. જ્ઞાન આપવા માટે સિદ્ધ પુરુષો સિદ્ધ યોગિમાં ક્યાં કરે છે. માનસસેવા કરવી અને ગુરુ, ગુરુ ક્યાં કરવું તો તે જરૂર આવે એ નિઃશંક વાત છે. આમાં કેઈ એ શંકા રાખવી નહિ. આવી જે જે ગુરુસેવા કરશે તેના ઉપર ગુરુ જરૂર પ્રસન્ન થશે. બ્રહ્મસુખનો અનુભવ થશે. ગુરુનું વર્ણન અશક્ય છે. ગુરુનું વર્ણન ન થઈ શકે. તેનો ભાવ અવર્ણનીય છે.

હે અર્જુન ! અસુરોનો નાશ ગુરુ સેવાથી થશે. બધાં કર્મોનો ક્ષય ગુરુસેવાથી થશે.

૧૭૧

અર્જુન કહે છે કે ત્યારે તો યુદ્ધ નહિ કરવું પડે. તમારા પગ દબાવવા જ બેસી જાઉં. અર્જુન ગુરુના પગ દબાવવા બેસી ગયો.

લગવાને કહ્યું કે યાદ છે ને કે ક્ષ્મી રીતે ગુરુની સેવા થાય ! મારે ચરણસ્પર્શની જરૂર નથી, હારની જરૂર નથી હું જે આજ્ઞા આપું તે કર. તું યુદ્ધ કર. ભલે હું ન લડું. પણ તારા રથ પર બેઠો છું.

લગવાન ઠોકી ઠોકીને ગેરંટી આપે છે પણ આપણને સમજ પડતી નથી. બધા લોકોના કામ, લગવાન કહે છે, હું જ કરું છું. પણ લોકો કહે છે કે આપણે જ કરવું જોઈએ. આપણી શક્તિ કેટલી મર્યાદિત ? છતાં આપણે દોડાદોડી કરીએ છીએ. બધું એ કામ લગવાન જ વ્યવસ્થિત રીતે કરે છે.

હું જ બધું કરું છું છતાં તે જ તારે માથે ભાર લઈ લીધો છે. વજન ગાડી બિંચકે છે છતાં ગાડીને વજન થાય માટે તું પોટકું માથે મૂકે છે.

લગવાન સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે છતાં મૂરખ અર્જુન સમજતો નથી. કોઈ કહેશે વળી કે અર્જુન મૂરખ ! ધર્મશાસ્ત્રો પ્રમાણે તો આવી વાતમાં મારામારી થાય. અર્જુન મૂખ છે કારણ કે તેનામાં જીવ-ભાવ છે. દરેક જીવને કયાં સમજ પડે છે ! આપણા હાથમાં કંઈ નથી. આપણે લગવાનના જ શરણમાં છીએ. કશું કાર્ય આપણાથી થતું નથી. આપણમાં બિઠવાનું, બેસવાનું, મોઢામાં કેળિયો ભરવાનું પણ સામર્થ્ય નથી. આપણે તેના જ શરણમાં છીએ.

“તો પછી તે શા માટે ટટળાવે છે ? લગવાનની પ્રાપ્તિ માટે કોઈ સાધન છે ?” મૂંઝાયેલો શ્રોતા બોલી બિઠ્યો.

લગવાન કહે છે કે મારી પ્રાપ્તિ માટે કશું સાધન નથી. મને પ્રાપ્તિ કરવાના પ્રયત્નનો કોઈ અર્થ નથી. હું પ્રાપ્ત જ છું. એમ

જો માનશો કે મને પ્રાપ્ત કરવાનો છે તો તેનો અર્થ એ થાય કે હું તમારામાં નથી. હું તો ગાઈ બળવીને કહું છું કે હું સર્વત્ર છું. હું સર્વત્ર વ્યાપ્ત છું. “હું” તો પ્રાપ્ત જ છે. છતાંય પ્રાપ્ત નથી તેનું શું કારણ એમ સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થાય છે, ખરું ? તમારી ઉપર ત્રિષયોનું આવરણ છે. વિષયરૂપી ધૂમાડાથી ઢંકાયેલો જ્ઞાતમા અગ્નિરૂપ પરમાત્માને કેમ જોઈ શકે ? હજી વૃત્તિ બ્રહ્માકાર થઈ નથી. તમે વિશદતત્ત્વને નાનું બનાવી દીધું છે. ભગવાન ક્યાં મળશે ? કલકત્તામાં, મથુરામાં, દારિકામાં ? ક્યાં જઈ ? આમ તમે વિચારો છો. તું તારી દારિકામાં જ જો. વાસ્તવિક દષ્ટિએ શું દેખાય છે ? આંખો ખોલ. આંખો ખોલ અને વિષયોનો ત્યાગ કર. જો વિષયો જોતાં બંધ થઈશું ત્યારે ભગવદ્દષ્ટિ મળશે. આનું નામ તે જ્ઞાનદષ્ટિ. વિષયાકારવૃત્તિથી જગત દેખાય છે, વિષયાકાર દષ્ટિને લીધે જ જગત દેખાય છે. તું વિષયાકાર વૃત્તિ કાઢીને ભગવદ્દાકાર વૃત્તિ કર. આ વિષયાકાર દષ્ટિ કેમ હટે ? આ વિષયાકાર વૃત્તિનો નાશ કેમ કરવો ? રજ્જેગુણ અને તમેગુણના હલ્લા કેમ ખાળી શકાય ? ગુરુસેવાથી જ. વિષયાકાર વૃત્તિ ગુરુસેવાથી હટી જાય અને સત્ત્વગુણનો ઉદય થાય. સત્ત્વગુણને ગુરુ કાઢી નાખે પછી તો તે ત્રિગુણાતીત બની જશે, તે જ ગુરુ બની જશે. દીવાથી દીવો સળગે. આ બધાં દીવાને સળગાવનાર તે ગુરુ. ગુરુસેવાથી આત્મ પ્રાપ્તિ થઈ જાય. હું-ભગવાન કોઈ સાધનથી મળતો નથી. હું પ્રાપ્ત જ છું. મારે માટે, પ્રાપ્તને પ્રાપ્ત કરવાને કયું સાધન હોઈ શકે ? હું સર્વત્ર છું છતાં મળતો નથી. તેનું કારણ તો વચ્ચે વિષયો છે. હે અર્જુન, તારી બાજુમાં દુર્યોધન છે એટલે તું મને જોઈ શકતો નથી. હું તારી સામે જ છું છતાં તું મને જોતો નથી. હું તને કહું છું તે તારી બુદ્ધિમાં ઉતરતું પણ નથી.

અર્જુનની હજી વિષય બુદ્ધિ છે. તેને હજી વિષયમાં આનંદ છે. આ વિષયનો આનંદ તેના હૃદયમાં બેઠેલો છે તેને કેમ છોડાય ? હૃદયમાં બેઠેલ કાંકાના છોકરા વગેરે દાદા, સગાંસબંધીઓને કેમ

૧૭૩

છોડાય? દાદા એટલે કે ભીષ્મ, કામનાઓના દાદા, દાદો તો એકસો સાઠ વર્ષનો હતો. એ છે કામ. તેને કેમ છોડાય? આપણે હજી “કામ કામ” કર્યા કરીએ છીએ. ભગવાનને માટે આપણને કુરસદ જ નથી. આ સર્વ કામના સેનાપતિનો કેમ ત્યાગ કરવો? અર્જુનને ગાંડિય જાજીમાં મૂક્યું છે. તે બેઠતો જ નથી. ગુરુની સ્તુતિ થાય છે ત્યારે અર્જુનને લાગે છે કે ભગવાન આત્મશ્લાઘા કરે છે. આત્મશ્લાઘાની ખીકથી ભગવાને પણ એ વાત બંધ કરી. તેને ભગવાન કહે છે કે તારે સમજવું હોય તો સમજી જા. ભગવાન એકની એક વાત “ગુરુસેવા ગુરુસેવા” જ કર્યા કરે છે. કૃષ્ણ ગુરુ પોતે જ કહે છે કે સેવા કર; માટે અર્જુન તો ચીડાય જ ને?

હવે આગળ ચલાવો ને!

ભગવાન સમજી ગયા કે આ અર્જુન સાચું સમજ્યો નથી! જે બધા સિદ્ધો રથ પર હતા તેને ચાલી જવાનું કહ્યું. નારદ, હનુમાનજી ઇત્યાદિ રથ પર આવેલા. હવે તો એકલા હનુમાનજી જ રહ્યા છે. હવે અહીં ખીજ કાઠી સિદ્ધો નથી. હનુમાનજી જ બેઠા છે. એસવા દો તેમને.

આટલું કહીને ભગવાને પાણી પીધું. અને પાણી પીતા પીતા બોલ્યા કે પાણીમાં એક ગુણ છે. જે ભાવ ચાલતો હોય તેને શમાવવા માટે પાણી સારું છે.

હવે અર્જુન, તું નરભાવ કાઢ. તું નારાયણ જ રહેશે. પછી તો ત્યાં નારાયણ પણ નથી. કાઈ નથી. જ્યારે ત્રીજું નેત્ર ખૂલે એટલે કે આરાયક ખૂલે ત્યારે આ સમજ પડે. જે ખૂબી છે તે આરાયકની જ છે. ભવંરગુફાની જ ખૂબી છે. એ ખૂબી પણ ગુરુસેવાથી સમજાય છે. જે કંઈ છે તે ગુરુસેવાથી જ છે.

૧૭૪

ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિને એક કરવા તેનું નામ સંયમ. આ સંયમ આત્મા પર કરવાનો છે માટે આ અધ્યાયનું નામ આત્મસંયમ યોગ છે. તને બધું છુટું છુટું પાડીને સમજાવ્યું છે પછી જ આત્મા પર સંયમ થશે.

અર્જુન નથી સમજતો માટે જ આ વાત કરવી પડે છે. નરભાવ જાય તો નારાયણ જ રહે. ભેદભાવમાં જ આ વાત થઈ શકે. અભેદભાવમાં કાણુ કેને વાત કરે ?

હે અર્જુન, તને અષ્ટાંગયોગ, ભક્તિયોગ, કર્મયોગ, ધૂનયોગ, બધા યોગના વર્ણન કર્યા પછી જ સૌથી સુલભ ગુરુ સેવાનું વર્ણન કર્યું. જે કામક્રોધના હલ્લા હટાવવા હોય તો આ ગુરુસેવા એ જ સુલભ સાધન છે, એ જ સુલભ માર્ગ છે. (૨૭)

युञ्जन्नेवं सदाऽऽत्मानं योगी विगतकल्मषः ।

सुखेन ब्रह्मसंસ્पर्शमत्यन्तं सुखमश्नुते ॥ २८ ॥

આ પ્રમાણે નિરંતર આત્મવિષયક યોગ કરનાર પાપ રહિત યોગી, જેમાં બ્રહ્મનો અનુભવ રહેલો છે. એવું અત્યંત સુખ અનાયાસે ભોગવે છે. (૨૮.)

આત્મા પર જે સંયમ કરે તે અત્યંત સુખ એટલે કે બ્રહ્મ-સુખ વિનાશ્રયને ભોગવે છે. વિષયોને લીધે અત્યાર સુધી તે ભગવાનને અપ્રાપ્ત માનતો હતો. પ્રાપ્ત હોવા છતાં પ્રાપ્તને અપ્રાપ્ત માનતો હતો. વિષયોના ઢાંકણ લગાડીને તે હ્રદયરૂપી કળાટ બંધ કર્યો છે તેથી તને ભગવાન દેખાતો નથી. હ્રદયરૂપી દુકાનને તે વિષયોરૂપી પાટિયાંથી બંધ કરી છે. તે પાટિયાં દૂર કર. જ્યાં સુધી વિષયોને ત્યાગ નહિ કરે ત્યાં સુધી ભગવાન કેમ દેખાય? જે વિષયોનો ત્યાગ કરીશ તો અંતર્ભૂત એવું અત્યંત સુખ. જેનાથી

૧૭૫

મોડું બીજું એકે સુખ નથી તેનો તને અનુભવ થશે. જે જે લોકોએ નિષ્કામભાવે ગુરુસેવા કરી હોય અને અષ્ટાંગયોગનું આચરણ કર્યું હોય તો તેને રોજ દિવાળી, રોજ નિરંતર સુખ. સાક્ષાત્ ચતુર્ભુજ શંખ, ચક્ર, ગદા વગેરે હથિયારો લઈને જ્યાં બેઠા છે ત્યાં વિષયો કેમ આવે? ત્યાં કઈ આસુરી સંપત્તિ રહે? મારાં નામરૂપી હથિયારો તારી પાસે છે. હું લલે દ્વર હોઉં પણ નામયોગ તારી પાસે છે. હું લલે પાંચહજાર વર્ષ પર થઈ ગયો પણ મારી સાથે તો બહુ થોડાં જ તર્યા છે, અભૂત અને ઉદ્ભવ જેવા બહુ થોડા; જ્યારે મારા નામે તો અનેકને તાર્યાં છે. મારા નામસ્મરણથી અનેક તર્યા છે. તારાથી ગુરુસેવા પણ ન થાય તો મારું નામસ્મરણ કર. નામસ્મરણથી તને અત્યંત સુખ એટલે કે બ્રહ્માનંદ મળશે, તે જ છે લંવરગુફાનું સુખ. તે જ છે રાસ. તે જ છે નિઝનંદ. તને સહસ્રદલકમલમાં રાસના દર્શન થશે. ત્યાં શિવશક્તિનો મિલાપ થાય છે. પરમશિવ ત્યાં છે. આવું અત્યંત સુખ તારે મેળવવું હોય તો આંખ બંધ કરી અંદર જતરી જા.

લગવાન અભૂતને લાલચ આપે છે. અહીં ગુરુ શિષ્યની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે છે કે જેથી શિષ્ય ગુરુ તરફ ખેંચાય.

તેં જોયા નથી એવા અનુપમ દર્શનો તને થશે. સ્વર્ગસુખ ત્યાં ફિક્કું લાગે છે.

શિષ્યની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરવા માટે લગવાન આ બધી વાત કરે છે. કાઈ પણ બાજુથી સોગઠી વાગે એ જ લગવાનનું ધ્યેય છે.

નામસ્મરણ સહેલામાં સહેલું છે. થોડું પણ કરવાનો પ્રયત્ન તો કર.

યોગી સહસ્રદલકમલમાં જાય અને શિવ શક્તિનું મિલન થાય. અહંકાર રૂપી પાડો વધેર્યા પછી જ શિવશક્તિનું મિલન થાય છે

તે યાદ છે ને! પછી લવરગુફામાં એટલે કે આજ્ઞાચક્રમાં સમાધિ થાય; પાડો વધેર્યા પછી જગદંબા પાસે જવાય. યોગને અંતે યોગીને નિર્વિકલ્પ સમાધિ થાય. જ્ઞાનીને પણ તે જ સહજ સમાધિ થાય. લક્ષ્મણે લંજનાનંદમાં ભાવ સમાધિ થાય. નિર્વિકલ્પ સમાધિ, સહજ સમાધિ અને ભાવ સમાધિ એ ત્રણે જુદાં જુદાં નામો છે પણ સ્થિતિ એક જ છે. નામરમરણથી તને આ અત્યંત સુખ મળશે. અષ્ટાંગ યોગથી પણ તે જ અત્યંત સુખ મળશે. ગુરુસેવાથી પણ તે જ સુખ મળશે. પણ તું છો સંસારયોગી! આવા અત્યંત સુખનો ત્યાગ કરનાર તું મહાન ત્યાગી છો! આપણને કોઈ આ અત્યંત સુખ અપાવવાની વાત કરે ત્યારે આપણે શું કરીએ? સંસારીને કહો કે ચાલો લવરગુફામાં. લંજનમાં પદ્માસન વાળીને બેસો. તો એ મહાન સંસારયોગી કહેશે કે અમારે ત્યાં આવવું નથી. અમને તો આ સંસારમાં, વિષયોમાં જ ઉત્તમ સુખ લાગે છે. ખરો ત્યાગી તું જ છો! મોક્ષ જેવા ઉત્તમ સુખોનો તું ત્યાગ કરે છે માટે તું જ મહાન ત્યાગી!

લગવાને પાછું વ્યંગમાં બોલવાનું શરૂ કર્યું.

તું આવો ત્યાગી છો! મોક્ષના સુખને તું લાત જ મારે છે ને! આવો બનવાની તું વાત કરે છે! આવો બનીને તું ક્યાં જઈશ?! તારે રાજ્ય—સ્વરૂપ નથી જોઈતું?

અર્જુનને પોતાનું સ્વરૂપ જ નથી જોઈતું માટે લગવાન તેને વ્યંગમાં ત્યાગી કહે છે. આપણને મરણના સુખ જ જોઈએ છે. આપણે તે સુખો જ લઈએ છીએ. ગાંધી પૂરતું આપણે ગાંધીએ કે

“નિત સેવા નિત કીર્તન ઓચ્છવ નીરખવા નંદકુમાર રે...”

નિત સેવા એટલે નિત્યની સેવા—લગવાનની સેવા—ગુરુની સેવા. પણ આપણે “નિત્ય”ની સેવા કે “નિત્ય”નું કીર્તન કરતાં નથી. આપણે તો નિત્ય માયાના કામ કરીએ છીએ. નિત્યની સેવા કરે

તેને ત્યાં તો મોક્ષ રસ્તામાં રખડે છે. મોક્ષ તેના છોકરાની હડફેટે આવે છે. જે નિત્યની સેવા કરે છે તેના તો છોકરાં મોક્ષ હાથમાં લઈને ફરે છે. તેને તો

“અષ્ટ મહાસિદ્ધિ આંગણીએ રે ઊભી,
લક્ષ્મીને મુક્તિ એની દાસી રે”...

આઠ મહાસિદ્ધિ તેના આંગણમાં ફરે છે. મોક્ષ ને લક્ષ્મી બંને તેને ત્યાં દાસદાસી થઈ રહે છે. આ રસનો સ્વાદ કોણ જાણી શકે!

“એ રસનો સ્વાદ શંકર જાણે, જાણે એક શુક જોગી રે,
વળી એક જાણે વ્રજની રે ગોપી જાણે નરસિંયો જોગી રે.”

મોક્ષને માગવાની કઈ જરૂર?

“હરિનાં જન તો મુક્તિ ન માગે,
માગે જનમોજનમ અવતાર રે”...

મુક્તિ તો નિત્યની સેવા કરનારને ઘેર, નિત્યનું કીર્તન કરનારને ઘેર આમથી તેમ ફરે છે. તેનાં છોકરાંઓ-કુંવરબાઈ અને શામળ-મોક્ષદળથી રમે છે. તેને ઘેર મામેરું પૂરવા માટે આવડું મોટું બ્રહ્મ સગુણ રૂપ લઈને આવે છે. નરસિંહને ત્યાં આવડું મોટું બ્રહ્મ નાચતું હતું. વિશદ બ્રહ્મ તત્ત્વ તો તેને ત્યાં આંટા મારતું હતું. આતું નામ અત્યંત સુખ. જેના ધરના પાણી ભરવા, જેના વહેવાર સાચવવા, જેના દેવા ચૂકવવા, જેના છોકરાં સાચવવાતું કામ લગવાને કયું તેમને અત્યંત સુખાનુભવ મળ્યો છે. નિત્યસેવા એ જ ગુરુસેવા, એ જ નિત્યની સેવા. એ સેવા કરતાં કરતાં કઈ સ્થિતિ આવી ગઈ!

“જગીને જોઈ તો જગત દિસે નહિ, બિંધમાં અટપટા ભેદ ભાસે,
ચિત્ત ચૈતન્ય બિલાસ તદ્દર્શ છે બ્રહ્મ લટકાં કરે બ્રહ્મ પાસે.”

પ્રે. ૧૨

બ્રહ્મ સિવાય બીજું કશું નથી. બ્રહ્મ જ બ્રહ્મ પાસે લટકાં કરે છે. આત્મસંયમ સિવાય કોઈને મુક્તિ મળે નહિ. આપણે વિષયોમાં બીજે માટે મુક્ત નથી. વિષયોને છોડો એટલે જ મુક્તિ. આપણે વિષયથી પર થઈ જવાનું છે.

એક કુંભાર હતો તેણે ક્યાંકથી સસ્તામાં પાંચ ગધેડાં ખરીદ્યાં. દોરીથી ચાર ગધેડાં તો બાંધ્યા પણ દોરી ટૂંકી પડી. હવે પાંચમું ગધેડું બાંધાયું નહિ. કુંભાર વિમાંસણમાં પડ્યો. રસ્તેથી કોઈ મહાત્મા જતા હતા તેને લાગ્યું કે આ કુંભાર દુઃખી થાય છે. વ્યોવૃદ્ધ મહાત્મા હાથમાં ડોડો લઈને રસ્તા પર જતા જતા ઊભા રહી ગયા અને કુંભારને કહ્યું કે તું ગધેડાના પગ પર જાણે બાંધતો હોય તેમ હાથ ફેરવ. મહાત્મા રસ્તો બતાવીને ચાલ્યા ગયા. આ કુંભારે ગધેડાના પગ પર હાથ ફેરવ્યો. થોડા વખત બાદ ચરાવવાનો સમય થયો, ત્યારે કુંભારે ચાર ગધેડાને છોડ્યા. અને બાંધાયેને લઈને ચાલવા લાગ્યો. પણ આ પાંચમું ગધેડું જરાય ચાલતું જ નથી. તે તો ઊભું જ રહ્યું. ગધેડું ખસતું જ નથી. હવે શું કરવું? કુંભાર ઘણું મારે છે પણ ખસે જ નહિ. ત્યાં મહાત્મા ફરીને આવ્યા અને કુંભારે પૂછ્યું, “મહારાજ, આનો શો ઉપાય?” મહારાજે કહ્યું, “તે બાંધ્યું ત્યારે જેમ હાથ ફેરવ્યો હતો તેથી અવળો હાથ ફેરવ.” આપણામાં આવો ગધેડાનો સ્વભાવ છે. ગધેડું વાસ્તવિક બાંધાયું જ નહોતું. બાંધન છે જ નહિ. તમે મુક્ત જ છો. પાછો હાથ અવળો જ ફેરવવાનો છે. જીવ માની એટલો કે હું બાંધનમાં છું. મહાત્માએ કહી દીધું કે તું તે જ છો-તત્ત્વમસિ. બ્રહ્મ તું જ છો-અહ બ્રહ્માસ્મિ. અણુસમજમાં પેલા ગધેડાની જેમ ડફણાં ખાવા પડે છે.

જો આપણે સમજી જઈએ તો મુક્તિ જ છે. મુક્તિનું નામ છે પરમાત્મા. મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી એટલે લગવાન પ્રાપ્ત કરવાના. મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી કે તું પ્રજ્ઞપતિ થયો. પ્રજ્ઞપતિ એટલે બ્રહ્મા. બ્રહ્મા

એટલે કે મન. તમે મનને, બ્રહ્માને બ્રહ્મ બનાવી દો તો અત્યંત સુખ મળે. ગધેડા જેવા ભાવથી, જીવભાવથી અત્યંત સુખ ન મળે. મને સંકલ્પ કર્યો. સંકલ્પ વિકલ્પની સૃષ્ટિ મને રચી. મન એટલે કે બ્રહ્માએ આ સંકલ્પવિકલ્પ રૂપી સૃષ્ટિ રચી. અનેક બ્રહ્માંડો એટલે કે અનેક મન. અનેક બ્રહ્મ છે અનેક બ્રહ્માંડ છે. જુદા જુદા બ્રહ્મા એટલે કે જુદા જુદા મન અને દરેક બ્રહ્માની, દરેક મનની સૃષ્ટિ જુદી જુદી છે. દરેક માણસ બ્રહ્મા છે અને દરેકની સૃષ્ટિ જુદી જુદી છે. બ્રહ્મામાંથી બ્રહ્મ બને. બ્રહ્મા એટલે કે મનનો નાશ થયો તો બ્રહ્મ જ રહ્યું ને?

ભગવાને આ અત્યંત સુખ માટે ગુરુસેવાથી માંડીને ઘણાં સાધનો બતાવ્યાં છે. ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ એ ત્રણેનું એક થવું તે સંયમ. અને આત્મા પર સંયમ થાય ત્યારે અત્યંત સુખ મળે તેનું નામ આત્મસંયમ-યોગ. આપણે અત્યંતસુખનું વર્ણન કર્યું, જરા ભંવરગુફા સુધી આંટો માર્યો. ઉપરનું સુખ અને નીચેનું સુખ-બધું વર્ણવ્યું. ગધેડાનું સુખ પણ વર્ણવ્યું. ગધેડામાં બીજું કંઈ નથી. નામરૂપથી તે ગધેડું છે. ગાકી તેમાં પણ હું જ છું, અત્યંત સુખ મેળવવાની ચાવી તે ગુરુસેવા છે, ગુરુનું શરણ છે. તે લેવાથી જ અત્યંત સુખ મળશે. સંકલ્પવિકલ્પ છોડીને તને જે સુલભ લાગે તે એક સાધન લઈ લે. આ બધું વાંચવાની જરૂર નથી, આચરણ કરવાની જરૂર છે. આપણે સાધન કરતાં જ જઈએ છીએ. તણ કલાકે આસન સિધ્ધ થઈ જાય છે. હવે તો મનને વધેરવાનું છે. બીજું શું કરવાનું હોય? પાડો વધેરી દો. એટલે કુંડલિની જગત થઈ જાય.

એક માણસને ઘેર દસ ભેંસ હતી અને એક પાડો હતો. રાત્રે તેને ઘેર ચોરો આવીને બધું લઈ ગયા-બધું હરિહર થઈ ગયું. તે માણસ સવારે ખોડિયાર માતાજીના મંદિરે ગયો. કંઈ પણ માતાજી હશે. કળિયુગમાં મારા કેટલાંય નામ છે મારા દીકરાઓએ મારા નામ પણ વિચિત્ર પાડી દીધાં છે પેલા માણસે માતાજીને પ્રાર્થના કરી કે હે માતાજી, માનું તો જીવન લૂંટાઈ ગયું. તેણે બાધા

લીધી કે મારે તો ભેંસનું કામ છે, પાડાનું નહિ માટે જેવી ભેંસો ને પાડો અને મળે કે તરત જ હું પાડો તમને વધેરી દઈશ. આ બાજુ ચોરો પણ માતાજીને સ્થાનકે ગયા. ચોરોએ પોતાનું નવું સ્થાનક જ બિલુ કરેલું. ચોરોએ પ્રાર્થના કરી કે હે માતાજી, જો અમારી ચોરી નહિ પકડાય તો અમે આ પાડો વધેરી દઈશું. સવાલ બોલો થાય છે કે હવે મા કોને મદદ કરે ?

પાડો ગયા પછી પાડો ધરાવવા નીકળ્યા છે. પાડો એટલે કે મન. વિષયોરૂપી ચોરો મનનો કળજો જમાવી બેઠા છે. મન વિષયોમાં ગયું છે. હવે પાડો-મન-હાથમાં આવે ત્યારે ને ! વિષયોમાંથી મન નીકળે તો વધેરાય ને ? પહેલેથી જ મન આપી દીધું હોય તો ? ખોડિયાર એટલે કુંડલિની શક્તિ. તેની કોઈ પૂજા કરતું નથી. છોકરો આવે ત્યારે સવાશેર પેંડા ને સાકર માને ધરવા દેડે છે. કુંડલિની શક્તિ અધોમુખ થઈને પડી છે, સુપ્ત પડી છે. અને તે પણ એવી જગા પર કે જ્યાં તેની ઉપર વિષ્ટા ને મૂત્ર વગેરે પદાર્થો પડે છે. આપણે તેની ઉપર શીખંડ વગેરે પદાર્થો નાખ્યા કરીએ છીએ. મા એંઠવાડની કુંડીમાં પડી છે. ખોડિયાર ખાળકુંડીમાં પડી છે. આ પ્રસન્ન કેમ થશે ! બહાર સાકર ચડાવે શું થાય ? જેની અંદરથી જગતની ઉત્પત્તિ થઈ છે એવી શક્તિને પાડો (મન) ચડાવી દેવો જોઈએ. માનું જાજન કરવું પડશે. મા કેમ જાગૃત થાય ? નામરમરણથી, કમચોગના આચરણથી, ગુરુસેવાથી, અષ્ટાંગયોગથી મા જાગૃત થાય, પણ તું પહેલાં પાડો વધેરી દે. તું દસ ભેંસો મેળવના માટે પાડો વધેરે છે. ઇન્દ્રિયોના સુખને માટે પાડો વધેરે છે અને ચોરને પણ તે જ જોઈએ છે. વિષયસુખ માટે તું પાડાનું બલિદાન દે છે, અત્યંતસુખ માટે નહિ. તારે માતાને પ્રસન્ન કરવી જ તકી. દરેક પાસે કુંડલિની શક્તિ છે, માતા છે. તે જ્યારે જાગૃત થાય ત્યારે બધી શક્તિ જાગૃત થાય અને અત્યંત સુખ મળે.*

*તા. ૨૦-૬-૫૫ અંગળવારનું તેરમું પ્રવચન અહીં પૂરું થાય છે.

૧૮૧

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥२९॥

यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥३०॥

જેની સર્વત્ર સમદષ્ટિ છે, એવો યોગયુક્ત પુરુષ સર્વ ભૂતોમાં પોતાના આત્માને અને પોતાના આત્મામાં સર્વ ભૂતોને જુએ છે. જે સર્વ ભૂતોમાં મને જુએ છે અને મારામાં સર્વ ભૂતોને જુએ છે, તેની દષ્ટિથી હું દૂર થતો નથી અને મારી દષ્ટિથી તે દૂર થતો નથી. (કારણ કે અમે બન્ને એકરૂપ જ હોઈએ છીએ) ૨૯, ૩૦.

જે આવો પુરુષ છે તેનું વર્ણન હું કરી ગયો છું. જે સર્વ ભૂતોમાં પોતાના આત્માને જુએ છે, જે યોગયુક્ત છે, જેની સર્વત્ર સમદષ્ટિ છે તેનું વર્ણન તો થઈ ગયું છે. તેથી વિરુદ્ધ શું છે તે જોઈ એ સમદષ્ટિ ક્યારે થાય? હું જ સર્વમાં વ્યાપ્ત છું. પોતા સિવાય કંઈ જ નથી એમ જ્યારે થાય ત્યારે જ સમદષ્ટિ થઈ એમ કહેવાય. ભગવાન બધામાં વ્યાપ્ત છે એમ માને એ સમદષ્ટિ નથી. કારણ કે ભગવાનથી હું જુદો છું એવો અર્થ થાય ને! એ તો દ્વિત થયું ગણાય. તેને એ કેમ ગમે? આ સર્વમાં જે વ્યાપ્ત છે તે હું જ છું. આવી સમદષ્ટિ ક્યારે થાય?

અર્જુન વિચારે છે કે આમને તો લડવું નથી. લડવું તો મારે છે. એમને તો રથ હાંકવો છે. બોલવું સહેલું છે. શુષ્કજ્ઞાનીઓની વાત આવી જ હોય છે. અહીં બ્રહ્માસ્મિ એમ શુષ્ક જ્ઞાનીઓ જ બોલે છે. બાકી તો ખાવા ન મળે ત્યારે ખખર પડે કે જ્ઞાન કેવું છે એમનું! હર્ષશોક ન થાય તો ખખર પડે કે સમાનદષ્ટિ કેવી છે એમની! લડવાનું તો મારે છે. તેમને કંઈ લડવાનું નથી. આ તો રથ પર

એસીને બોલવું જ છે. ખાલી ઉપદેશ આપવો છે. ખાલી શીખમણો આપવી છે. આ તો પરોપદેશે પાંડિત્ય છે.

લગવાન સમજી ગયા કે આ અબ્જુન મને શુષ્કવેદાંતી સમજે છે માટે બોલતો નથી. બોલતો નથી તે પાંડિત અને બહુ બોલે તે અજ્ઞાનની નિશાની એમ અબ્જુને તારવી લીધેલું લાગે છે. હું બહુ બોલ બોલ કરું છું એમ અબ્જુનને લાગે છે.

ગુરુ બહુ બોલબોલ કરે છે કે આ બધા આત્મા છે. શુષ્ક વેદાંતી પણ કહે છે કે આ બ્રહ્મ છે. પણ શરીર છે એતું શું? જ્યારે બાર વાગે ત્યારે જમવા માટે કેવી ધમાલ થાય છે? શુષ્ક જ્ઞાનીને શી ખબર પડે? મળે છે ને! નથી મળતું એને ખબર પડે. એ તો લગવાન છે. દ્વારકાનો રાજા છે. એને ડહાપણ સૂઝ્યું છે. સર્વમાં સમદષ્ટિ રાખવી હોય તો કામક્રોધ પર પણ સમદષ્ટિ કેમ રાખવી? તેને શું કામ મારવા જોઈએ.

અબ્જુનના આ બધા સંકલ્પવિકલ્પો લગવાન જાણે છે તેથી તો તેઓ બોલવા લાગ્યા.

જીવ સંકલ્પ કરે છે ત્યારે જ કામક્રોધ આવે છે. આપણા સંકલ્પથી જ કામક્રોધ વગેરે આવે છે. એમને એમ નથી આવતા. તમે એમને માથે ચડાવો છો તેથી એ આવે છે. નહિ તો એમને પણ સેદ્ધ રીસ્પેક્ટ-સ્વાભિમાન તો છે જ; કામક્રોધનું નામ જ સંકલ્પ-વિકલ્પ. સંકલ્પવિકલ્પને મારશે તો જ સમદષ્ટિ થશે. સંકલ્પવિકલ્પને તેં જ ઊઠાડ્યા છે. તે સંકલ્પવિકલ્પનો નાશ તારે જ કરવો પડશે. તેં જ બોલાવ્યા છે અને તું પોતે ભૂલી ગયો છે. તારું ભેગું કરેલું તારે જ છુટું પાડવું પડશે. કામક્રોધને, સંકલ્પવિકલ્પોને તેં જ બોલાવ્યા છે પણ પોતે એ વાત ભૂલી ગયો છે.

અર્જુનને અહંકાર છે, અભિમાન છે તેથી સૂઝતું નથી, તેથી અર્જુન વળી કૃષ્ણને વિષે વિચારે છે કે આ શું નકામા બોલ્યા કરે છે.

કૃષ્ણ બોલ્યો જ જાય છે. સર્વભૂતસ્થમાત્માનં...

અર્જુન વિચારે છે કે આ ક'ઈ બને તેવું નથી. આ તો વાણીનો વિલાસ છે, વાણીનો વિષય છે.

લગવાન આગળ બોલે છે કે એ જ ખરો ભક્ત છે કે જે મને સર્વ ભૂતોમાં જુએ છે અને મારામાં સર્વ ભૂતોને જુએ છે.

અર્જુન વિચારે છે કે કૃષ્ણ પોતાની જાતને આવા ભક્ત સમજે છે. અર્જુનને ઈર્ષ્યા આવી ગઈ છે. પ્રવચન સાંભળીને અર્જુનને 'હું કાંઈક જાણું છું' એવું અભિમાન આવી ગયું છે. પ્રખર વક્તા શ્રોતાઓની આંખ પરથી જાણી શકે છે. લગવાન અર્જુનના મુખ પરના ભાવ સમજી ગયા. લગવાન તેના મનનો ભાવ સમજી ગયા છે. તેથી બોલ્યા.

તું બોલાવે છે તેથી બહુ બોલું છું. હું તો લડી ચૂક્યો છું. જે લડી ચૂક્યાં છે તેને શું લડવાનું! તે આ લોકોને કામકોષ ઇત્યાદિને ઊભા કર્યા છે, તો તું જ કાઢી મૂક. અંદર પ્રવેશવા દીધા છે તો કાઢવા જ પડશે. નાશ ન કરવો હોય તો અંદર પ્રવેશવા જ ન દેવા. કામનાના સંકલ્પો જ્યાં ન ઊઠે તે સ્થિતિ તે નિર્વિકલ્પ સમાધિની સ્થિતિ છે. સંકલ્પ ઊઠે તે જીવ. સંકલ્પ ન ઊઠે તે શિવ. મારે તને સમજાવવું છે માટે તું જીવ ને!

હવે અર્જુન પૂછે છે કે તારે સમદષ્ટિ ક્યારે થાય એ કહો ને!

લગવાન કહે છે કે તું યુદ્ધ કર. તું કર્મ કર. ખૂમો પાડીને હું કહું છું કે તું યુદ્ધ કર. જે કરવાનું છે તે કર્યાં સિવાય સમદષ્ટિ

થતી નથી. તું સમદષ્ટિવાળો જ છે પણ તું ભૂલી ગયો છો. તું પ્રયત્ન કરે છે તે જ અજ્ઞાન છે. હું પણ તારી અંદર છું. કેવળ અભુત્ત સિવાય બીજું કંઈ જ નથી. ખાલી બોલવાથી સમદષ્ટિ થતી જ નથી. શુષ્કવાતોથી સમદષ્ટિ નહિ થાય. હે અભુત્ત! તું સમદષ્ટિવાળો જ છે. તું સમસ્થિતિમાં જ છો. તું આત્મા છો. તું સમાધિસ્થિતિમાં જ છે. જે સમાધિસ્થિતિમાં છે તેનું નામ આત્મા.

અભુત્ત વિચારે છે કે જો હું સમાધિસ્થિતિમાં જ છું તો કમ શા માટે કરવાં ?

કૃષ્ણ ભગવાન આગળ બોલે છે કે...વિષયો વળગેલા છે તેથી તેને સમાધિસ્થિતિની ખબર નથી. દરેક જીવ પરમાત્મા જ છે. તું પાપી છો એવી ધરેડ બેસી ગઈ છે અને આ ધરેડ બેસવાનું કારણ મન પાપમાં ફૂંચેલું છે. આ માટે જ તારે આચરણ કરવાનું છે, કર્માચરણ કરવાનું છે. આચરણથી આ સમસ્થિતિ સ્થિતિ થાય. કામક્રોધાદિક ચોરોને ઘરમાં રાખ્યા છે તેને બહાર કાઢ. ભક્તોને કામક્રોધ કાઢવા પડતા નથી. એમના કામક્રોધ એમને એમ ચાલ્યા જાય છે. કામક્રોધરૂપી ચોરો નામસંકીર્તનથી આપોઆપ ચાલ્યા જાય છે. ધૂનયોગથી દિવસરાત મન ભગવાનના નામમાં લીન રહે છે. ત્યાં આ ચોરો આવતા નથી. આપોઆપ ભાગી જાય છે. અષ્ટાંગયોગથી આ સ્થિતિ આવવી મુશ્કેલ છે. આત્મસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે કોઈ સાધન નથી. તે માટે કોઈ ભજન નથી. વિષયરૂપી કીચડ દૂર કરવા માટે જ ભજન છે. આચરણ છે માટે જ પરમાત્મા જીવાત્મા બન્યો છે. ભજનથી આ આચરણને દૂર કર. આચરણ દૂર થાય પછી કંઈ નથી કરવાનું. પ્રકાશ કે જે સ્વયંપ્રકાશ છે તેને તમે કયો દીવો લઈને શોધશો ? પ્રકાશ પરતું વાદળ દૂર કરવાનું છે, માયા દૂર કરવાની છે. તું પોતે જ સ્વયંસૂર્ય છે. પ્રકાશ સ્વયં લીલા કરી રહ્યા છે. વાદળ દૂર કરે તો તું પોતે જ સૂર્ય છો. તું તો સમજ

ખેડો છે કે, “હું અબ્બુને છું, હું કુતાનો પુત્ર છું. આ પાંડવો મારા ભાઈઓ છે.” આ તારા સંકલ્પ વિકલ્પની ફેજ તું જ હટાવ. આ હટાવવાને માટે જ લજ્જન કરવાનું છે. ઈશ્વર પ્રાપ્તિને માટે લજ્જન નથી, ઈશ્વર તો સર્વત્ર છે. હું સર્વત્ર છું. મને પ્રાપ્ત કરવાને માટે લજ્જન નથી. મને પ્રાપ્ત કરવાને માટે લજ્જન કરે છે એ જ તારી આડખીલી છે. એ જ તારો પડદો છે. તું એમ સમજે છે કે ભગવાન મળતા નથી તો કેવી રીતે મળી શકે? આ પડદો છે તેથી અપ્રાપ્ત, બાકી તો હું પ્રાપ્ત છું; હું તમારી સામે છું; તમે જ ના પાડો. જેની દૃષ્ટિ જ ભગવદ્ભય થઈ નથી તેને માટે હું અપ્રાપ્ત છું. મને મેળવવાને માટે કોઈ સાધન શાસ્ત્રમાં કોઈ જગ્યાએ લખેલું નથી. પ્રાપ્તને માટે શું લખે? અપ્રાપ્ત હોય તો જરૂર લખે. વેદ વાંચવા એ તો માથાજીક જ છે. વેદમાં પણ મને મેળવવાને માટે કોઈ સાધન નથી કહ્યું. તારું મગજ ભ્રમિત થયું છે તેથી રથ પર જ હું તને સમજાવી દઉં છું. હું સર્વત્ર છું. સર્વકાળમાં છું. જે સમજવા પ્રયત્ન નથી કરતો તે નથી જ સમજવાનો. આવના સંસારાત્કાર નહિ થાય. આત્મસંસારાત્કાર માટે દોડાદોડી કરવી તે ખોટું છે, તે મૂખાર્થ છે. અહીંથી જ ગણેશ જિંધા મંડાય છે. ભાગવત સાંભળે છે, શાસ્ત્રો સાંભળે છે, કથા સાંભળે છે, પણ સમજતો નથી. જે પ્રાપ્ત છે, તે નિત્ય છે, તે સત છે. સત વસ્તુને શી પ્રાપ્ત કરવાની હોય? તે સિવાય ખીબું બધું અસત્ય છે, અનિત્ય છે. પોતે જ જે છે, તેને પ્રાપ્ત શું કરવું? પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ માટે દોડાદોડી શી કરવી? તારી બુદ્ધિમાં જ ભ્રમ થયો છે. સોનાની લગડી શોધવા લાગી છે કે સોનું કયાં ખોલઈ ગયું છે? મળતું નથી. લગડી પોતે જ ખૂમ પાડે છે, સોનું ખૂમ પાડે સોના માટે તો તેને સોનું કેમ મળે? કોઈ કહે તો પણ ન માને. કૃષ્ણ જેવા કોઈ બતાવે કે તું જ સચ્ચિદાનંદ છો. તું જીવ નથી તો પણ સમજતો નથી. તને એ વાત ગળે ઊતરતી નથી કે તારે ઊતારવી નથી. સોનું જ આકાર લઈને બેઠું છે. આકાર લીધો છે પૂતળાનો. સોનાની પૂતળા-

બાઈ બન્યા છે. આકાર પાછો લગડી ન થાય ત્યાંસુધી લગડી પ્રાપ્ત ન થાય. આબુબાબુના કાદવકીચડને દૂર કરો. વિષયોરૂપી કાદવ-કીચડને દૂર કરવા માટે સાધન કરવું પડશે. કાદવકીચડને દૂર કરવા માટે મજૂરી કરવી જ પડશે. પછી રત્નચિંતામણિ પ્રગટ થશે. રત્નચિંતામણિ એટલે સૂર્ય, એટલે કે આત્મા. તે પ્રગટ જ છે. તમે કહેશો કે અપ્રગટ છે તો અપ્રગટ છે અને પ્રગટ છે તો પ્રગટ છે. એ યથા માં પ્રપચન્તે તાંસ્તથૈવ મજામ્યહમ્. જે મને જેમ લગે તેમ હું તેને લગું છું. આપણે ભગવાનને પ્રગટ થવા દેવો નથી.

તારે કાદવકીચડના લોંદા છોડવા નથી. તારે જે એ છોડવા ન હોય તો હું રથ ઉપરથી ઉતરી જાઉં.

એક ઉંદર દરમાં જાય છે તો અંદર નાગ બેઠો છે. તે બહાર જુએ છે તો ઉપર બિલાડો બેઠો છે. લોકોની આવી સ્થિતિ છે. લોકોને બંને બાજુથી ડર છે. જેઓ લજન કરવા ગયા છે તેમનાથી ત્યાંથી પાછું ફરવું નથી. બીજી બાજુથી કાદવ કાઢવો નથી. અજ્ઞાનવશ બંને બાજુ ધ્યાન છે. હવે તું કાદવ કાઢી નાખ, નહિ તો લીલામાં જ રહે. બંને પ્રકારના લોકો મારી અંદર જ છે. બેમાંથી એક પૂરું કર. બે હાલે (બેહાલે) શું કામ મરો છો ! જેને લજન કરવું હોય તે લજન કરે. જેને વિષયમાં રમણ કરવું હોય તે વિષયમાં રમણ કરે. આપણે તો લજન કરવું છે તેથી જ આ છટ્ટો અધ્યાય ચાલે છે. તને કહેવું પડે છે કારણ કે તારી બેહાલ સ્થિતિ છે. તારાથી નથી આમ જવાતું. કે નથી તેમ જવાતું તારે સમદષ્ટિ કેળવવી હોય તો લજન કરવું પડશે. યુદ્ધ કરવું પડશે. તું સમદષ્ટિમાંથી મ્યુત થયો છે. તને ભ્રમણા થઈ છે. તારા મનમાં સંશય થયો છે તો સાચા મનથી ભક્તિ શરૂ કર. સંશયથી જ સંકલ્પવિકલ્પની પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. શ્રદ્ધાથી જ સંશયનો નાશ થશે. આપણને સંશય જ થયો છે કે હું આ છું કે તે છું. આ સંશયથી જીવ

બન્યો છે. પોતે પોતાની જાતને બંધાયેલો ગણે છે. સંશયોનો નાશ
એટલે જ સમાધિ. સંશયો નીકળી જાય એટલે શાંત સ્થિતિ અને તે જ
મોક્ષ. વિષયોથી પોતાની જાતને બંધનમાં ગણે છે. પેલા ગધેડાનું
દષ્ટાન્ત યાદ કર. હાથ ફેરવવાથી ગધેડું બંધાયેલું હતું. જે બંધાયેલો
છે તેણે જ છુટા થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે બંધાયેલો નથી
તે શો પ્રયત્ન કરે ! વિષયોમાંથી બુદ્ધિને કાઢવાનો તું પ્રયત્ન કર. એ
આવરણ તારે કાઢવું જ પડશે. મેં તે માટે તો અષ્ટાંગયોગ, હૃદયોગ,
રાજયોગ, ઈત્યાદિ દર્શાવ્યા છે. તેને 'હું' પ્રાપ્ત થઈશ. હું ને પ્રાપ્ત
થવું એટલે સમાધિમાં જવું. તને સમદષ્ટિ મળશે. આવો પુરુષ કે
જેને હું પ્રાપ્ત થયો છું તે સમદષ્ટિવાળો જ હોય. સૌમાં 'હું'
ખોવાઈ ગયો છું તેને શોધી કાઢો. શોધી કાઢો સમદષ્ટિ
આવશે એટલે તું રાજ્યનો માલિક થશે. સૌના રાજ્ય ખોવાયાં છે.
ચોરોને કાઢવા માટે લજ્જનકીર્તન કરો તો આ આત્મસ્થિતિ મળશે
એટલે કે રાજ્યપ્રાપ્તિ થશે. એ માટે સાધન તો કરવું જ પડશે.

ગોપીચંદને વૈરાગ્ય થયો. તેની મા જ તેની ગુરુ હતી. ગોપીચંદ
ઈશ્વરલજ્જનનો નિશ્ચય કર્યો ત્યારે તેની માતા તેને બોલાવે છે
અને કહે છે કે તું આટલી વાત ધ્યાનમાં રાખજે. તું કિલ્લામાં
રહેજે, અમૃતભોજન કરજે, પુષ્પની શય્યા પર સૂઈ જજે અને તોકર-
ચાકરને કાબૂમાં રાખજે. ગોપીચંદને થાય છે કે મારે આ બધું છોડી
દેવું છે અને માતાજી આ શું કહે છે ? મારે કંઈ નથી જોઈતું.
મારે સમદષ્ટિ થવું છે એવો ગોપીચંદને લાવ હતો. તેમને લાગ્યું કે મા
શું મને પ્રેમથી બાંધવા માટે આવા વચન કહે છે ? મા જાતે જ
વૈરાગ્ય શીખવે છે કે પુત્ર પર લાવ થયો છે તેથી મને બાંધવા આવી
વાત કરે છે.

તું કિલ્લામાં રહેજે એનો અર્થ શું ? ગોપીચંદ વિચારે છે. હવે
કિલ્લો કેવો ? હું તો જંગલમાં જ રહીશ. હવે પુષ્પની શય્યા વળી

હોય કે? હું તો ઝાડ નીચે જ પથારી કરીશ. મા પૂછે છે કે અમૃત-
ભોજનનો અર્થ તે શું કર્યો? ગોપીચંદ કહે છે કે અમૃતભોજન હવે
ન હોય. હું તો રોટલાના ટુકડા જ ખાઈશ. મારે વળી નોકરચાકર
શા? હું જ સેવક બનીશ. મા કહે છે કે મારા કહેવાનો અર્થ તું
સમજ્યો નથી. મારે તારા પર મોહ નથી.

આ મા કેવી હતી? તે તો દીકરાને ઘડતી હતી. અત્યારે તો
મા છોકરાઓને લજનમાંથી ખેંચીને, બહારીને લઈ જાય છે. વર
વહુને ખેંચી જાય છે. 'આ તે લજન કહેવાય! બે બે દિવસ ઘેર
જવાનું નહિ. શનિવારે લજન કરે અને રવિવારે પાછા સત્સંગ, આ
તે કઈ રીત કહેવાય.—સંબંધીઓ આમ બોલે અને પાછા સમજાવે.
લજનમાં એકાદ કલાક જવું. ચાર પાંચ કલાક તે જવાનું હશે.''

મા દીકરા ગોપીચંદને સમજાવે છે કે કિંદલો એટલે સત્સંગ.
સમદષ્ટિ કેળવવા માટેની ચાર ચાવી માતા બતાવે છે. એમાં પ્રથમ
ચાવીનો અર્થ કહે છે. સત્સંગ રૂપી કિલ્લામાં રહેવું. અભિમાનમાં ન
રહેવું. સમદષ્ટિ થઈએ એટલે બધું ચ કિલ્લામાં જ છે. પણ પ્રથમ
અવસ્થામાં એમ ન માનવું. સત્સંગ એ પ્રથમ પગથિયું છે. સત્સંગથી
જીવને આપોઆપ સમજ પડે છે. સત્સંગથી જ્ઞાન થાય છે.

અમૃતભોજન કરવું એટલે બ્રહ્માનંદ મેળવવો, જ્ઞાનામૃત પીવું.
સત્સંગનું ફળ છે બ્રહ્માનંદ. સત્સંગનું ફળ છે જ્ઞાનામૃત. જ્ઞાનરૂપી
અમૃતની હું અહીં વાત કરું છું એમ ગોપીચંદને મા સમજાવે છે.
સંતોના સહવાસથી પરમાનંદ પ્રાપ્ત થાય અને જીવાત્માનું પરમાત્મા
સાથે ઐક્ય થાય. આનું નામ અમૃતભોજન. આવા બ્રહ્મામૃતનું
ભોજન કરવું. સ્થૂળદષ્ટિએ જોઈએ તો જે વખતે જે મળે તે ખાઈ
લેવું. રોટલો છાશ જે મળે તે ખાઈ લેવું. માગ્યા વગર મળે તે જ
લેવું. બપોરે ફરવા નીકળ્યા અને ભૂખ લાગી હોય. લગવાને તે

૧૮૯

વખતે મોકલ્યું પણ ખાત નહિ તો અભિમાની ગણાય. આવી રીતે તું કિલ્લામાં ગઈને યુદ્ધ કર.

પુષ્પની શય્યા એટલે શું ? જ્યાં લગ્નકીર્તન થતું હોય ત્યાં જ ધ્યાન રાખવું. વિષયોને દૂર કરવા માટે જ્યાં લગ્નકીર્તન આદિ થતાં હોય ત્યાં લગ્ન કરતાં કરતાં બિંધ આવે અને સૂઈ જવું એ કુલની શય્યા. ધ્યાનમાં જ બિંધ આવી જાય અને ધ્યાનમાં જ જાગૃત હોય. શરીર જ્યાં થાક્યું ત્યાં જ સૂવાનું. માતા ગોપીચંદને દેહાધ્યાસને કાઢવાની રીત શીખવે છે.

નોકરચાકરને કાળૂમાં રાખવાનું કહ્યું છે. આ નોકરો કયા ? તારી પાસે અગિયાર નોકરો છે. પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય અને અગિયારમું તે મન. બીજી રીતે ગણો તો પાંચ પ્રાણ, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, મન અને બુદ્ધિ આમ સત્તર નોકરો છે. આ નોકરોને કાળૂમાં રાખ તો તને જ્ઞાનનંદ પ્રાપ્ત થશે. માતા પુત્રને આત્મપ્રાપ્તિની ચાર ચાવીઓ આપે છે.

આવી ઘણી માતાઓ થઈ ગઈ છે. બીજી માતાઓ સંસારયોગ શીખવે છે. પૈસા આપીને છોકરાને સિનેમા તરફ લઈ જાય છે અને મોજશોખમાં નાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ગોપીચંદની માએ ગોપીચંદને અમૃતમય ઉપદેશ આપી અમર બનાવ્યો. ગોપીચંદની સમદષ્ટિ ખોવાઈ ગઈ છે. તે આંધ્રો થયો છે. માએ અંજન આંજ્યું. આંધળાને દેખતો કરવા માટે મા જ ગુરુ બની અને અંજન આપ્યું. જ્ઞાનરૂપી ત્રીજું નેત્ર ખૂલે તેની ચાવી આપી.

જ્યાં નોકરો શેઠ થઈ જાય, જ્યાં રાસાનું અને વહુનું ઘરમાં આવે ત્યાં સંસારનું સુખ ક્યાંથી મળે ? નોકરો હિપર તો પહેલેથી કાળૂ રાખેલા. ઈન્દ્રિયો વગેરે સત્તર નોકરો પર, સત્તર સૂતો મર કાળૂ રાખો તો જ જ્ઞાન થાય. અહીં તો શરીર શેઠ થઈ જાય છે.

શરીર પર તો નિર્દય જ થવાનું છે. જે શરીર પર નિર્દય થાય તેને જ લગવદ્દર્શન થાય. શરીરને લાડ લડાવે તેને સમદષ્ટિ કેમ પ્રાપ્ત થાય ? તેને આત્મપ્રાપ્તિ કેમ થાય ? આ શરીર તો નિમગ્નરામ છે. એક દિવસ દગો જ દેવાનું છે. તે ન કરવાના કામો કરાવે છે. તે ખાઈપીને મસ્તાન બનીને હેરાન કરે છે. આ શરીર ઈશ્વરભજન માટે મળ્યું છે, કાદવ વધારવા માટે નહિ; કાદવ કાઢવા માટે. તેની પાસેથી કામ લેતાં આવડ્યું જોઈએ. જે વહુને માથે ચડાવે તેનું સત્તાનાશ નીકળે. જેની વહુ બગડી તેનો જન્મારો બગડ્યો. બન્ને પક્ષે એમ જ છે. વહુ એટલે કે પ્રકૃતિ. જેણે પ્રકૃતિને લાડ લડાવ્યાં તે કદી સુખી ન થાય. જે પ્રકૃતિના ગુલામ બન્યા તે પુરુષ કદી સુખી ન થાય. જે પ્રકૃતિને વશ કરે તે જ પુરુષ છે. તે જ સમદષ્ટિ થઈ શકે છે. જે પ્રકૃતિને વશ થાય તેવી મૃગજળ દષ્ટિ છે. સમદષ્ટિથી હિલટી તે મૃગજળ દષ્ટિ.

સદ્ગુરુના સ્મરણથી, શ્રદ્ધાપૂર્વક સંશયરહિત થઈને, ફળની આશા રાખ્યા સિવાય ભક્તિ કર્યા કર. ભજન કરતાં કરતાં તું પોતે જ ફળ થઈ જઈશ. તું પોતે જ શિવ થઈ જઈશ. ફળ અને તું જુદા છે તો ભેદદષ્ટિ થઈ. જે પોતે જ ફળ છે તેને શું જ્ઞાન થાય ? ફળ જ ફળની આશા રાખે તો વાંડ ચીસડાં ગળે એવું થાય. તમે આ દાદરા બિનરીને નીચે જઈને ખૂંસો પાડો કે હું ખોવાઈ ગયો તો તમને પાગલખાનામાં જ મોકલી દે. પ્રથમ આ સમજી લ્યો પછી ભજન કરો. આ છે સમ્યગ્-દર્શન પછી સમ્યગ્-ભજન થાય. નહિ તો મિથ્યા ભજન થશે. દેખાદેખીથી ભજન ન કરવા. આ વાત તો ગુરુ જ સમજે. અમારાથી નહિ થાય એમ તમે કહેશો. તમે કહેશો કે આપણાથી નિયમમાં ન રહેવાય. ગુરુ કહે કે તું પોતે શિવ છે. ત્યારે શિષ્ય કહે આપણાથી એ ન થાય. આપણે તો અડધો કલાક ભજન કરીએ, એકાદશી કરીએ, દહાણી કરીએ, વરઘોડા કાઢીએ,

દાન કરીને તકતીઓ ચોડાવીએ, બહુ તો રૂપિયા વાપરીએ પણ તમે કહો તે તો અમારાથી નહિ થાય. સદ્ગુરુને સાંભળતા નથી તો કોના દર્શન કરવા જાય છે ? હું પોતે જ છું. તું સ્વયં તે છો. તું તારા જ દર્શન કર. કોના દર્શન કરવા દોડે છે ? અંદર દર્શન કર, આ શરીર મંદિર છે; ત્યાં જ દર્શન કર. બહાર ક્યાં જાય છે ?

ભજન માટે તો ઘેર જ રહેવાનું છે. કથા અને સત્સંગ ઘેર હોય તે છોડીને વ્યવહાર માટે બહાર જાય છે. કોઈને ત્યાં ભજન હોય ત્યારે ભજન કરાવનાર કહે 'તમે ભજન કરો અને અમે ખીજો જઈશું.' ગીતા વાંચવા માટે હું ગયો અને બેન નીકળ્યા સાંગી કરવા. શાતા છે કે કેમ એ પૂછવા. હું હાથમાં ગીતા લઈને બેઠો રહ્યો. આનું નામ તે કલિયુગ. જેને સમદષ્ટિ કરવી નથી તે કલિયુગમાં છે. તેને કોઈ દિવસ સમજાવી શકાય કે ? કૃષ્ણ તો અર્જુનની પાછળ પડ્યા છે તેથી તેને સમજાવે છે. મહાત્માઓ તો ડંડા મારીને પણ સમજાવે છે. તમને નાનપણથી ઉલટું શિક્ષણ મળ્યું છે; નાનપણથી ઉલટી દષ્ટિ ફળવી છે. તેમાં તમારો વાંક નથી. સાચી દષ્ટિ મળ્યા પછી તમે આમ નહિ કરો.

દષ્ટિ બે છે, મિથ્યાદષ્ટિ અને સમ્યગ્દષ્ટિ; જીવદષ્ટિ અને શિવદષ્ટિ. છોકરાના લગનને તું મુખ્ય ગણે છે, વહેવારને મુખ્ય ગણે અને કોઈને ખોટું લાગી જાય તો તે માટે દોડાદોડી કરે. આ છે મિથ્યા-દષ્ટિ. ઇશ્વરના ભજનની વાત આવતાં છોકરાના લગન, કોઈનું મરણ બધું જ ભૂલી જાય તે છે સમ્યગ્દષ્ટિ. બધાના વહેવાર ચલાવવાનું મેં માથે લીધું છે મારે એને ઘેર દોડાદોડી કરવી પડે છે. તેનો વહેવાર ક'ઈ અટકવાનો છે-કે ? પણ તમને મિથ્યા દષ્ટિ છે, તેથી એમ લાગે છે કે હું હોઈશ તો જ આ બધું થશે. પણ આવું માનનાર બધાંય ચાલ્યા ગયા છે. મિથ્યા દષ્ટિ દૂર કરવા માટે ભજન કરો. સમ્યગ્દષ્ટિ તો છે જ. મિથ્યાદષ્ટિનું વાદળ દૂર કરવા માટે સતત ભજન કરવું

પડશે. નિરંતર ભજન કરવું પડશે. તેથી જ પોતાની દષ્ટિ પ્રાપ્ત થશે. પોતાની દષ્ટિ એટલે જ આત્મદષ્ટિ. પછી ખગર પડશે કે મિથ્યાદષ્ટિ હતી જ નહિ. કેવળ હું જ છું. હું જ હતો. હું જ સર્વત્ર વ્યાપ્ત છું. હું સિવાય ખીજું કંઈ જ નથી. આમ જે સમજ્યો તેને નિર્વિકલ્પ સમાધિ પ્રાપ્ત થઈ. તેને બ્રહ્માનંદ મળ્યો ખીજને તો દુઃખ જ મળવાના છે ને ! (૩૦).

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।

सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥ ૩૧ ॥

જે યોગી એક નિષ્ઠાથી સર્વ ભૂતોમાં, પ્રાણિમાત્રમાં રહેલો જે હું તેને ભજે છે, (પછી) તે ગમે તે પ્રકારે વર્તેલો હોય તો પણ મારા સ્વરૂપમાં જ રહેલો હોય છે. (૩૧).

આવી સમદષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ છે છતાં તે ભજન છોડતો નથી. 'અંક બ્રહ્મારિમ' એમ કહીને તે અટકી જતો નથી. આ શરીર તેને વળગેલું છે. શરીર ગમે ત્યારે દગો દે છે. શરીરની ઈન્દ્રિયોરૂપી બારણાં ખુલ્લાં છે તેથી કામનાઓ અજાણના ધુસી જાય છે માટે સજાગ રહેવું પડે છે. યોગી થયો હોય તો પણ શરીર છે ત્યાં સુધી ભજનનો વહેવાર ચાલુ જ રાખવો પડે છે. પછી તો તે જે કંઈ કરે તે ભજન થઈ જાય. તેનાં સઘળાં કર્મો ભજન થઈ જાય. લક્ષ્ય એક થઈ ગયા પછી તે કંઈ પણ કરે, સાંગી કરે, વ્રત કરે, ઉપવાસ કરે પણ તેમાં કશો વાંધો નથી. લક્ષ્ય એક જ રહેવું જોઈએ. લક્ષ્ય સમજીને જે કંઈ કરે તેમાં વાંધો નથી. પછી તે ભજનમાં જાય કે મંદિરમાં જાય. સમજ્યા વગર ભજન કરે કે મંદિરમાં જાય તે નકામું છે. સમજ્યા નથી તેથી ભજનમાં મન ચોંટતું નથી પછી ભલેને પાંચ કલાક ભજન કરે. તેને ઘણી ણી ઈચ્છાઓ છે પણ ફળાશ્રીત થતી નથી. સદૃશ્ય મળ્યા નથી. તેને કોઈને સાચી દષ્ટિ આપી નથી. તેને દોરવનાર હજી

કોઈ મળ્યા નથી. જો સદ્ગુરુ દોરવનાર ન હોય તો મિથ્યાભિમાન આડે આવે છે. માટે પ્રથમ આ સમજી લ્યો અને પછી જ ભજન કરો. પછી જ યોગ કરો. જો સમજ્યા વગર ભજન કરશો તો ભજન છુટી જશે. પહેલાં યુક્તિને નિશ્ચયાત્મક કરવી જોઈએ અને મહાત્મા પાસે બેસીને જીવ શું, જગત શું એ બધું સમજી લેવું જોઈએ. આ સમજે તો પણ જ્ઞાન થાય. કોઈ મહાત્મા ન મળે તો વાંચીને સમજી લેવું જોઈએ. આ સમજ્યા પછી ખોટા ખ્યાલ નહિ આવે. અત્યારે તો ઘણીયે ગીતાઓ ત્રેસમાંથી બહાર પડે છે. વાંચીને સમજી જાય તો ભજન એક સરખું થવા લાગે છે.

મને પ્રાપ્ત કરવા માટે કશું સાધન નથી કારણ કે હું તો પ્રાપ્ત જ છું. વિષયોને દૂર કરવા માટે ભજન સાધન છે. લોકો કહે છે કે દર્શન થતા નથી. કોઈ સગુણમાં ધ્યાન ધરે છે, કોઈ નિર્ગુણમાં ધ્યાન કરે છે પણ એમાંથી એકે સમજતા નથી કે સગુણ શું અને નિર્ગુણ શું? જો સમ્યગ્દષ્ટિ થાય તો આ બધી સમજ પડે. વિષયોને દૂર કર્યા પછી સમ્યગ્દષ્ટિ થાય. જો સમ્યગ્દષ્ટિ થાય તો મિથ્યા દષ્ટિ છુટી જાય. ભગવાનને પ્રાપ્ત કરવા માટે ભજન સાધન છે કે વિષયોને દૂર કરવા માટે ભજન છે એ નક્કી કરી લેવું જોઈએ. સાધન તો વિષયોને દૂર કાઢવા માટે જ છે. વિષયો દૂર થશે કે તરત જ પોતાનો પ્રકાશ છે જ. પોતાને પ્રાપ્ત કરવા માટે કશું સાધન નથી. ભગવાનના દર્શન તો અત્યારે જ છે પોતા સહિત બધું વિરાટ છે. હું વિરાટ જ છું. આ બધું મારામાં જ છે. દરેક અધ્યાય દર્શનના જ છે. વિરાટ મારામાં છે અને હું વિરાટમાં છું. બધું મારામાં જ છે. એક રૂમમાં જ બધાં બેઠા છે. બહાર કે દૂર એવું કશું ય નથી. એકમાં જ આ બધું છે. આ સમજાવું નથી કારણ દષ્ટિ ખુલી નથી ભંવરગુફાની નીચે ત્રીજું નેત્ર છે એ ખુલે ત્યારે આ બધી સમજ પડશે.

આ કુંડલિની શક્તિ જ ખરી સ્વીચ છે. શાસ્ત્રમાં તેનું નામ નામ છે, કુંડલિની નામ છે પણ સ્વીચ નામ નથી. આ સ્વીચને પ્રે. ૧૩

દયાવશો તો કુંડલિની જન્મત થશે. આ સ્વીચ મૂળાધારમાં, નાભિની નીચે, અષ્ટાંગક્રમણ ઉપર છે. આ સ્વીચ દયાવશો તો લાઈટ-પ્રકાશ થશે. આ આંખે, ચમચમુ વડે જે કંઈ જુઓ છે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. આ ત્રીજું નેત્ર ખુલે પછી જ ખરા દર્શન થશે. અષ્ટાંગયોગથી કે ભજનથી કે યોગથી એ નેત્ર ખુલે. તે માટે તો ‘ઊલટી પવન ચલાઈ’—પવન ઊલટો ચલાવવો જોઈએ. આપણી વ્યાવહારિક દષ્ટિ છે, મિથ્યા દષ્ટિ છે. સંસાર તરફ આપણે પવન સીધો ચાલે છે. એ પવનને ઊલટાવી નાખવાનો છે. આપણે સંસારમાં રમણ કરીએ છીએ. આપણે વ્યવહાર કુશળ છીએ ! આ તે શું કુશળતા છે ? આપણે તો અધારામાં ફાંફાં મારીએ છીએ. માટે કહું છું કે તું આ સ્વીચ ખોલ. આ સ્વીચ ખોલવા (કુંડલિની જન્મત કરવા) માટે ભજનની જરૂર છે, ખૂબ ધૂનની જરૂર છે. “શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ” ની તું ધૂન મચાવ. અપાન વાયુ એ ઊલટો પવન છે. તે જ્યારે ઉપર ચડે અને પ્રાણમાં મળે ત્યારે લાઈટ થશે ત્યારે તને બધું ચ સ્પષ્ટ થશે. ભગવાન તારી પાસે સ્પષ્ટ થઈ જશે. આ લાઈટ, આ પ્રકાશ એ જ સમ્યગદષ્ટિ. તે માટે તારે સાધન તો કરવું જ પડશે. આ પ્રકાશ થશે ત્યારે જ એકત્વની ભાવના આવશે અને મારું તારું એ રાગદ્વેષ જશે. જ્યાં સુધી આવી જ્ઞાનસ્થિતિમાં ન આવે ત્યાં સુધી રાગદ્વેષ, બિંચુંનીચું એ ભાવનાઓ કષ્ટ આપશે. જ્યાં સુધી આ રાગદ્વેષ ઈત્યાદિ ભાવનાઓ છે ત્યાં સુધી તારે શરીરને કષ્ટ આપવું પડશે. આ શરીર નવરું પડે અને અનેક જન્મો ઘડે તેને બદલે તેને રોટલાના ટુકડા આપીને ચોવીસે કલાક કામ આપ. નેને સત્સંગરૂપી (ઓઈલીંગ) oiling કર. સત્સંગથી તને યુક્ત આહારવિહારની સમજ પડશે. પછી યમ, નિયમ, પ્રાણાયમ, ધ્યાન, ધારણા, સમાધિ કરતાં સમજશે કે આ જીવ અને આ શિવ. યુક્ત આહારવિહારથી સ્વીચ ખુલે એટલે કે કુંડલિની જન્મત થાય. શિવશક્તિનું ભાન થશે પછી જ ભજન શરૂ થશે. ભજન પહેલાં દર્શનની જરૂર છે. જ્યાં સુધી સમ્યગ

દર્શન થયું નથી સાંસુધી તું જે લજન કરે છે તે લજન નથી. જીવ શું, શિવ શું, સગુણનિર્ગુણના ભેદ શું?—આ બધા ભેદો ન સમજાય ત્યાં સુધી લજન ખોટું છે. આ ગૂંચવણો નીકળે પછી જ સતત લજન થાય. લગવાનના દર્શન પછી જ સતત નિરંતર લજન થશે. જ્યાં સુધી છોકરી લગ્ન ન કરે ત્યાં સુધી તેને સંસારની શી સમજ પડે? છોકરી એટલે જીવ. જ્યાં સુધી શિવ સાથે લગ્ન ન કરે ત્યાં સુધી લજન કેમ થાય? લગવાનના દર્શન પહેલાં થવાં જોઈએ પછી જ ખરું લજન થાય છે. આ સાંભળીને આપણને ધ્રાસકો પડે ને! આપણા લજનનું શું? ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર વર્ષથી લજન કરીએ છીએ તોયે કંઈ નહિ. અમારું લજન શું ફેગટ જ કે? તમે દર્શન શું છે તે સમજ લ્યો. આપણે આંટા મારીએ છીએ પણ પૂછતા નથી. લગવાનના દર્શન થાય છે એમ સાંભળીને પણ જીવ (જીવ ભાવ) ચાલ્યો જાય છે. સગુણ દર્શન તો થવાં જ જોઈએ. લગવાન પોતે આવીને જોસે ત્યારે જીવને જીવભાવ જાય ને!

સગુણ દર્શન ન સમજાય ત્યાં સુધી નિર્ગુણ કેમ સમજાય? ધ્યાન ક્યાં કરવું તેની જ ખબર પડતી નથી. ખાલી આકાશમાં ફાંફા માર્યા કરે છે. તું ખોવાઈ ગયો છો, તું અટવાઈ ગયો છો તો પછી સગુણનિર્ગુણના ભેદ સમજ લેવા જોઈએ. મારામાં સગુણ કે નિર્ગુણ એકે તત્ત્વ નથી. આ બધી વાતો જ થાય છે. સગુણનિર્ગુણ એ છે શું?

જે કંઈ દશ્ય છે એ સઘળું સગુણ છે. જે કંઈ આ આંખ જોઈ શકે છે તે સગુણ છે. દશ્ય માત્ર સર્વ સગુણ છે. જોનારને દષ્ટા કહેશું ને? વેદાંતની પરિભાષામાં તેને દષ્ટા અને દશ્ય કહે છે. શું દષ્ટા અને દશ્ય અલગ છે? જે દષ્ટા છે તે જ દશ્ય છે. દષ્ટા ન હોય તો દશ્ય આવે ક્યાંથી? આંખથી. હું જોઉં છું, આંખ નથી જોતી. આંખ તો ફક્ત ચક્ષુ છે. જોનાર હું જ છું. મારા સિવાય ખીજું કશું છે જ નહિ. હું છું તો તમે છો. ચક્ષુ એ મારું સગુણ-

રૂપ અને ચક્ષુ પહેરનાર તે નિર્ગુણરૂપ. દષ્ટા એ નિર્ગુણ અને દશ્ય એ સગુણ. દષ્ટાથી અને દશ્યથી પર તે છે સમ્યગ્દષ્ટિ અને તે જ છે સમ્યગ્જ્ઞાન. હું દશ્ય પણ છું અને દષ્ટા પણ છું. શરીર છે એ જ જગત છે. શરીર જ લગવાનું સગુણ રૂપ છે. આ મારું સગુણરૂપ છે. શું એ તમને દેખાતું નથી? તેને મેળવવાને માટે શું ભજનની જરૂર છે? 'જે મને સર્વત્ર જુએ છે' એ શબ્દો શ્લોકમાં છે તેનો અર્થ આ જ છે. હું સર્વત્ર છું. મારું સગુણરૂપ ચરાચરમાં વ્યાપ્ત છે અણુએ અણુમાં હું વ્યાપ્ત છું. સર્વત્ર હું વ્યાપ્ત છું. જગત આખું મારી અંદર છે. આ શેનરંજ, ટેબલ, કીડી, મંકાડી, હરિજન, ચંડાળ, બાલગચ્ચાં બધાયમાં હું જ છું. જે કાંઈ આ આંખથી જોવાઈ રહ્યું છે તે સગુણ રૂપ છે. તે હું જ છું. બાહ્ય રીતે જે કાંઈ જોવાઈ રહ્યું છે—અહીં બાહ્ય શબ્દ તો સમજાવવા પૂરતો વાપર્યો છે. બાહ્ય ને અંદર જેવું કશું છે જ નહિ. આ ભેદ તો ભેદને કાપવા માટે રાખ્યો છે. ભેદથી ભેદને કાપવાનો છે. સગુણથી સગુણને કાપવાનું અને નિર્ગુણથી નિર્ગુણને કાપવાનું છે. તમારે પોતાને પરમાત્મા. થવું હોય તો આ બન્ને સગુણનિર્ગુણને છોડી દેવાના છે. તમારે જો લગવાન થવું હોય તો આ ભેદો ત્યાગવા જ પડે. અહિ-રાત્મા તે સગુણ, અંતરાત્મા તે નિર્ગુણ અને આ બન્નેથી પર તે પરમાત્મા. આવું જે સમજી ગયો તે પરમાત્મા. આવું જેણે અનુભવ્યું તે પરમાત્મા. હવે કોણ કહી શકશે કે મને સગુણ કે નિર્ગુણ દર્શન નથી થયા? બધાંયને પળે પળે દર્શન થાય છે. કેમ કોઈ આનંદ લૂંટના નથી? દર્શનથી કંટાળો જ આવી જાય ને? આ સગુણદર્શન પછી આપોઆપ નિર્ગુણમાં જવાય છે.

મને ભજન પહેલાં જ આ સમજ પડી ગઈ હતી. એ સમજને બળવવા માટે કડતાલ કૂટવાની છે. પ્રથમ આ સમજ લ્યો. હવે સગુણ અને નિર્ગુણની બધાંને ખાતરી થઈ ને? કલ્પનામાં રમણ કરવાં

૧૯૭.

કરતાં પળે પળે દર્શન કરો. દ્રામ, બસ, કૃતરા, બિલાડી, મકોડા, કીડી, ભંગી, હરિજન બ્રાહ્મણ-બધાયમાં પળે પળે મારાં દર્શન થાય છે અને સગુણ દર્શનનો ભેદ ઉકલી જાય છે. તમે આંખ બંધ કરીને ફરી રહ્યા છો. તમને “બીજા” દેખાય છે તેનું કારણ શું? મારું અને તારું એ ભેદભાવ હજી છે તેથી જ ને? વિષયોમાં મન રમી રહ્યું છે ત્યાં સુધી આ દર્શન ન થાય. મારી સાથે પ્રેમ રાખો ભેદભાવ નહિ. જીવમાત્ર, ચરાચર-બધું હું જ છું માટે તે બધાંની સાથે પ્રેમ રાખો. જેને આ સગુણ દર્શન થાય તે ખરો વૈષ્ણુ છે. તે ‘સકળ લોકમાં સહુને વદે, નિંદા ન કરે કેની રે.’ તે ખરો વૈષ્ણુવ તે ખરો જૈન, તે ખરો અહિંસક. આવાં વૈષ્ણુવના ગુણો કયારે મળે? સર્વત્ર સચ્ચિદાનંદ થાય ત્યારે. સગુણ દર્શન થાય ત્યારે. સર્વત્ર મારો ઈષ્ટદેવ જ છે એ સમજાય છે.

સગુણદર્શન બધાને થઈ ગયા ને? એટલે સગુણદર્શન પછી હવે તો બધાંને નમસ્કાર કરવાનાં છે. હવે કોણ દુઃખન? દુઃખન હોય તો તે પણ તે ભગવાન જ ને! જેની જેની આ સ્થિતિ થઈ તેને ભગવાનના દર્શન થઈ ગયા છે. આ સગુણદર્શનની બધાને છુટ છે. પોતાનું શરીર સગુણ છે. આ મારું સગુણરૂપ છે-શરીર. સગુણ સમજાય તો જ નિર્ગુણ સમજાય ને? તમને મારું આ રૂપ (શરીર-વિશ્વ) ન ગમે તો નિર્ગુણ કેમ ગમે? તમને આ લોકો નથી ગમતા અને બધાને તિરસ્કારો છો. તમે તો ભંવરગુફામાં જઈને બેસવા માંગો છો. આ માટે તો ભગવાન અહીં બધા સગુણરૂપો લઈને બેઠા છે. ભગવાને બધાંયને પકડી જ રાખ્યા છે. અહીં બેઠેલાં બધાં સગુણરૂપોને પકડી રાખ્યાં છે. મુંબઈમાં રહેવા છતાં આ એકાંત છે. મન સગુણમાં ફેલાઈ ગયું છે. ભગવાન સર્વત્રમાં વ્યાપ્ત થયો છે. આવી રીતે જ્યારે દષ્ટિ ઘડાઈ જાય ત્યારે નિર્ગુણમાં જવાય. બાકી તો હિમાલયમાં જવ તો પણ સગુણ કે નિર્ગુણ દર્શન શું છે તે નહિ

સમજાય. કેમ થયું ને સગુણદર્શન ? પૂછી લેવું જો કંઈ પણ વાંધો આવે તો.

હવે આપણે નિર્ગુણ પર જઈએ. સગુણમાં ભગવાનની સાથે વાત કરીએ છીએ. જે બોલે છે તે નિર્ગુણ છે. વાણી નિર્ગુણ નિરાકાર છે. જે સાંભળે છે તે સગુણ છે. અહીંયાં જ જુઓને ! દશ્ય અને દષ્ટા સામસામે બેઠાં છે. સગુણનિર્ગુણ એક થઈ ગયા છે; ત્યાં જ ભગવદ્દર્શન છે. ઉત્તમ જ્ઞાનમાં તો સગુણભાવ નથી કે નિર્ગુણભાવ નથી. ત્યાં હું જ છું. હું અને શરીર; હું અને વિશ્વ; (શરીર-વિશ્વ) જુદાં જુદાં છે એ ભેદ છે. હું જ છું ત્યાં બે ભાવ ન રહ્યા. અષ્ટાંગયોગને અંતે કે ભક્તિયોગને અંતે કે ધૂનયોગને અંતે આ જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું છે. આ જ છેવટનું દર્શન છે. આને માટે સાધન શું કરવાનું ? પોતાના દર્શનને માટે શું સાધન કરવાનું છે ? જેને શ્રદ્ધા છે, જેને ભજનની ઘડ બેસી ગઈ છે તેને આ શરીરમાં જ આ બધા ભાવો દેખાવાના જ છે. જેને સંશય છે તેને જ્ઞાન ન થાય. જેને સંશય નથી તેને અત્યારે જ દર્શન થઈ જાય. દષ્ટા તે નિર્ગુણ અને દશ્ય તે સગુણ. પરંતુ હું દષ્ટા નથી કે દશ્ય નથી. હું સર્વત્ર વ્યાપ્ત છું. દર્શન કરાવનાર કે કરનાર બેમાંથી એકે હું નથી. હું તો પોતે જ છું. હું જ પરમાત્મા છું. ત્યાં કોઈ કહેનાર રહેતો નથી. કશું ત્યાં કહી શકાતું નથી. દરેકજ ગાઢ નિદ્રામાં તમે જાઓ છો ત્યારે હું ઊંઘું છું એમ કહેનાર કોઈ રહે છે ? ગાઢ નિદ્રાનું વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી. ત્યાં મન નથી કે બુદ્ધિ નથી. એ કઈ સ્થિતિ છે ? એ છે નિર્વિકલ્પ સમાધિ. ઊંઘમાંથી જાગો કે તરત જ આટલી બધી સ્ફૂર્તિ ક્યાંથી આવે છે ? જાગીને પાછા તગડા થઈને કેમ ફરો છો ? આપણે એને ઊંઘ કહીએ છીએ માટે ઊંઘ. મહાત્મા એને સમાધિ કહે છે. એ જડ સમાધિ છે, અજ્ઞાન સમાધિ છે પણ ભાવ રાખે તો એ પણ સમાધિ જ છે. સાચો ભાવ રાખવો જોઈએ. હવે તો બધાને

ખાત્રી થઈને કે આપણે બધાં રોજ સમાધિમાં જઈએ છીએ. ગાદ નિદ્રાનું વર્ણન કોણ કરી શકે? સમાધિનું વર્ણન કોણ કરી શકે? સગુણ નિર્ગુણથી પર સ્થિતિ તે સમાધિ સ્થિતિ છે. તેનું વર્ણન કેમ થઈ શકે? ત્યાં તો મૌન વ્યાખ્યા છે. એકત્વનો આનંદ વર્ણવે કોણ? આનંદનું વર્ણન ન થઈ શકે. શીખંડ પૂરી ખાઈએ છીએ એ આનંદનું વર્ણન થાય છે કે? લગ્નના આનંદનું વર્ણન કોણ કરી શકે છે?

એક છોકરીને લગ્ન કરવું હતું. મુરતિયો જોઈએ એટલે આવ્યા મારી પાસે. વાત કરવી જ પડે છે. મારી પાસે કોઈ વાત રહેતી નથી. કોઈ વર તેને જોઈતો હશે. લગ્ન કરવા હોય તેને તો ઘણા મુરતિયા મળે છે. મેં પણ કહ્યું કે મુરતિયો તો જરૂર મળશે પણ દલાલી દેવી પડશે. વર હમણાં મળતો નથી માટે ઓકરેજ-દલાલી આપવી પડશે. બિચારી છોકરીનો વાંક નહોતો. તેની બેનપણીએ તેને માટે આ નક્કી કર્યું હશે. કોઈપણ બેનપણી તેની પાસે લગ્ન-સુખનું વર્ણન ન કરે. એક જ વાત કહે કે તને તે ન સમજાય. માટે તો તેને લગ્નનું મન થયું ને! તમારે પરણવું હોય તો પહેલાં દલાલી આપવી પડશે. જેવો આ લગ્નનો આનંદ છે તેવો જ છે લગ્નનાનંદ. વહેવાર રોકડ હોય, નગદનાણું જોઈએ. ઉધાર નહિ ચાલે. લગ્ન કરવા છે તે તો ચોક્કસ છે. જ્યારે લગ્ન કરે ત્યારે લગ્નનો આનંદ મળે ને! પરણીને જો. પછી આનંદની ખબર પડે. પરણ્યા સિવાય કશું કહી શકાતું નથી.

સગુણ નિર્ગુણ સુધી વાત થઈ શકે છે. પછી તો લગ્ન પણ રહેતું નથી. આ સ્થિતિને માટે તો દલાલી આપવી પડે. તન મન ધન એ રોકડ દલાલી છે. જેને દલાલી આપવી હોય તે માટુંગા આવે. જેને વર જોઈતા હોય, જેને વહુ જોઈતી હોય તેણે ત્યાં આવી જવું જેને આ સગુણનિર્ગુણથી પર થવું હોય તેને દલાલી

આપવી પડે. જો શક્તિ હોય તો જાતે જ શોધી લેવું. દલાલ દ્વારા થાય તો જલદી ઉદ્ધાર થાય. દલાલ એટલે ગુરુ, મારફતિયો. તેની સાક્ષી તો રહે ને ! વચ્ચમાં સાક્ષી ન હોય તો ઉપાધિ થાય. વિષયોને દૂર કરવા માટે લજ્જન કરો. દલાલને દલાલી આપીને વિષયોને દૂર કરો. પૂરી તૈયારી થાય તો દલાલી આપી જ દે ને ! અત્યારે તો એડવર્ટાઈઝમેન્ટ (જાહેર ખર્ચ) થાય છે. જાહેરખર્ચ તો આપીએ પછી જોઈશું કે ધરાક આવે છે કે નહિ ! ગીતા એ જાહેરખર્ચ, આ સગુણનિર્ગુણના ભેદ ખુલ્લા મૂક્યા. આનાથી ઉપર જોઈતું હોય તો આવો. સ્વરૂપનો આનંદ જોઈ તો હોય તો દલાલી આપો.

સ્વરૂપનો આનંદ એ તો મૌન વ્યાખ્યા છે. ત્યાં જીવ નથી, શિવ નથી, મન નથી, કોઈ ભૂત નથી. આ બધાયને લાત મારીને સહસ્રદલકમળ પર આરાયક પર ચઢી જવાનું છે. ત્યાં કાળીનાગ ઉપર ભગવાન બેઠા છે. નાગ એટલે વિષયો અને તેના માથા ઉપર એસે તે જ કૃષ્ણ, તે જ પુરુષ. ખીજા બધાં તો બૈરાં. કાળીનાગને ઘણાં માથાં હતાં—કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ વગેરે કાળીનાગના માથાં છે. તેની ઉપર કૃષ્ણ બેસા હતા. દડો ધરામાં પડી ગયો છે તે લેવા માટે તો અંદર કૂદકો મારવો પડશે. દડો લેવા માટે કૃષ્ણ ધરામાં કૂદ્યા—અંદર જઈને બેસા રહ્યા. સ્ત્રીય દળાવીને અંદર બિતર્યા એટલે કે કુંડલિનીને મૂળાધારમાંથી જાગૃત કરી. જ્યારે કુંડલિની જાગૃત થાય ત્યારે કામક્રોધ વિશેષ પ્રમાણમાં જાગૃત થાય છે. ‘નાગજો નાગ જગાડિયો’—વિષયો બેસરાયાં. દડો ફેંક્યો—દડા રૂપી ચીજ લેવા ભગવાન અંદર ગયા એટલે કે લજ્જન કરવા લાગ્યા. અધોમુખ નાગ સામે થયો. વિષયો અને જીવ વચ્ચે યુદ્ધ થયું. જીવને જો સમ્યગ્દષ્ટિ ન હોય તો નાગ જીતી જાય. તેને જો સગુણનિર્ગુણની સમજ ન હોય તો નાગ જીતી જશે. હમણાં આ સમજે તેને તો ગીતા સમજવાની જરૂર પણ નથી. જો આ સમજે તેને બધી સમજ પડે. કાળીનાગ

૨૦૧

જાગ્યો—કામક્રોધ છ'છેડાયા. કામક્રોધને છ'છેડ્યા નથી ત્યાં સુધી જ તેઓ શાંત છે. છ'છેડ્યા પછી જ્ઞાન ન હોય તો ? કુંડલિની જાગૃત થવાની વખતે પહેલું અને છેલ્લું તોજ્ઞાન થાય છે. સગુણનિર્ગુણની સમજ ન હોય અને કુંડલિની ઉત્થાન થાય તો પતન જ થાય છે. અગર તો કોઈ રોગ ઘુસી જાય છે. કૃષ્ણને તો સાંદિપની જેવા ગુરુ હતા. ગુરુ સિવાય ત્યાં જવાતું જ નથી. સ્વીચ દબાવીને ભગવાન તેની ઉપર બેઠા. સાતેસાત કમળ, સત્તર જૂત, ચાર વાણી અને દેહાધ્યાસની ઉપર તન્મય અવસ્થામાં ભગવાન વાંસળી વગાડતા બેઠા છે. બ્રહ્મરંધ્રમાં કહો કે સહસ્રદલકમળમાં કહો તે બન્ને એક છે. સગુણ અને નિર્ગુણની ઉપરની આ સ્થિતિ છે. સગુણનિર્ગુણ દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી સમજ પડતી નથી. જ્યાં સુધી આ સમજ ન પડે ત્યાં સુધી સાચું ભજન કેમ થાય ?

આપણે હવે આ સમજી ગયા. દડો નાખીને હવે સ્વીચ ખોલવાની છે. નાગને ભગવાને મારી નાંખ્યો નથી. ભગવાન કંઈ સાધુ થયા હતા કે ! વિષયો મારા ગુલામ થાય. નાગણો, વૃત્તિઓ પડરિપુ-ઓએ, તો દબાઈને રહેવાનું છે. પછી તો મોતીથી નાગણોએ કૃષ્ણને વધાવ્યા, ઓવારણાં લીધાં. નાગ-નાગણને વશ કરે તેનાં ઓવારણાં લઈ શકાય. જ્યાં સુધી આ નાગને વશ ન કરે ત્યાં સુધી switch સ્વીચ દબાવવાની છે—કુંડલિની જાગૃત કરવાની છે. અને તે પહેલાં તો સગુણનિર્ગુણનું જ્ઞાન થવું જોઈએ. આ જ્ઞાન વગર ભક્તિ થતી નથી. કુંડલિની જાગૃત ન થાય ત્યાં સુધી બધું ય હરિહર. દલાલ વગર આ કામ ન થાય. દલાલ વગર કુંડલિની જાગૃત ન થાય. દલાલ એટલે ગુરુ. તન, મન, ધનની દલાલી આપી દો તો કામ થઈ જાય. અનુનને આ વાત ભગવાન કરી રહ્યા છે; હું, એ ભાવમાં વાત કરી રહ્યો છું. રખે કોઈ ખીજું કંઈ સમજે !

પંચમહાભૂત શરીર એ પણ બ્રહ્મ છે. બ્રહ્મમાં જ બધું છે.

માયા માનો છે માટે માયા છે બાકી તો બ્રહ્મ જ છે. માયા બ્રહ્મમાં જ રમણુ કરે છે એ જ સમ્યગ્જ્ઞાન. આ સમાજનું નામ સમ્યગ્જ્ઞાન છે. આ શ્લોકો સમાધિના છે. જર્મન વિદ્વાન (Scholar) મેક્સ-મુલર આ શ્લોક વાંચીને રડતો. તેને આ એક જ શ્લોકમાં જ્ઞાન થઈ ગયું. જે જાણી જાય તે સમાધિમાં જ જાય. પછી માયામાં મારો છતાં તે જગવાનો નહિ. આ શ્લોકમાં જ મેક્સમુલર સમજી ગયો. ગીતાનું પારાયણુ કરવાથી કે ગીતાને કંકુ ચડાવવાથી કશું નહિ મળે. સમજ વગરની પારાયણુ નકામી છે. આમ કરનારની બધી ચે મહેનત નિષ્ફળ જાય છે. સમજીને જે મહેનત કરે તેને આનંદ જ મળે છે. મૂળ વસ્તુને સમજી જાય તો “ત્રથા ખેલ ગગન પર ચઢિયા.”—એ રીતે ગાંઠ છૂટી જાય અને ગગન પર ચડી જવાય. સગુણનિર્ગુણનો ભેદ એ ત્રથા છે.

તેં હજી સહસ્રદ્વક્રમણ પર પગ નથી મૂક્યો. તું જીવશિવનો લાવ તોડી નાખ. નાગને માથે નાચે તે લગવાન. નાગની પથારી પર સૂએ તે જ લગવાન. લગવાન શેષ શય્યા પર જ સૂએ છે. વિષયો પર જ શય્યા કરવાની છે. વિષયોને ગુલામ બનાવે અને નાગને વશ કરે તે જ ખરો મદારી—તે જ ખરો લગવાન છે.

અને આ નાગને વશ ન કરે તે કાણુ? એનું નામ નથી આપવું. બધાંને એ નામ લાગુ પડે છે. સૌ સમજી લે. હવે આ લાવમાંથી જરા નીચે આવવું પડે. આ છે પાંચમી છઠ્ઠી સ્ટેજનો લાવ. જાંચે જાંચે જઈએ તો નીચે પણ આવવું પડે ને! જાંચે જઈને આવે તેને નીચે પણ એટલો જ આનંદ મળે છે. આ આનંદ તે પરમાનંદ (૩૧).

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।

सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ ૩૨ ॥

૨૦૩

હે અર્જુન ! જે યોગી પોતાની પેઠે જ સર્વને સુખ સુખ દુઃખ થાય છે એવી સમદષ્ટિથી જુએ છે તે જ મને પરમમાન્ય છે. (૩૨).

હે અર્જુન ! આ બીજા પ્રકારની સમદષ્ટિની વાત છે. હવે ત્રીથી પાંચમી સ્ટેજમાં આવવું પડશે. ભેદમાં જ વાત થવાની છે. અભેદમાં વાત નહિ થાય. જે સુખદુઃખમાં સમદષ્ટિથી જુએ તે મને પરમમાન્ય છે. જેમાં મને સુખ થાય છે તેમાં બીજાને સુખ થાય છે અને મને જેમાં દુઃખ થાય છે તેમાં બીજાને પણ દુઃખ થાય છે, માટે બીજાને દુઃખ ન આપે અને બીજાના સુખનો જ વિચાર કરે તે જ યોગી છે. બપોરે બાર વાગ્યા હોય, જમવાનો સમય થયો હોય અને બારણે કોઈ આવીને ભૂખ્યું ભિલું હોય ત્યારે તેને ખવરાવે, તેની ભૂખનો ખ્યાલ રાખે તે યોગી. બીજાને ભૂખ લાગી છે તેનો જે ખ્યાલ નથી કરતો તે યોગી નથી. પોતે ન ખાય અને બીજાને ખવરાવે તે છે સમદષ્ટિવાળો. પોતાને અગિયારસ છે એમ માનીને બીજાને ખવરાવી દે છે તે યોગી. આ મારી જ સેવા છે. આ ભજનનો પ્રકાર છે. જેણે સગુણનિર્ગુણના દર્શન કર્યા છે તેને આંગણે કોઈ આવે ત્યારે પોતે ખાય અને તેને ન ખવરાવે એવું બને જ નહિ. જે એમ હોય તો હજી તેનો સગુણનિર્ગુણનો ભેદ ઉકલ્યો નથી એમ જ માનવું રહ્યું.

સમ્યગ્દર્શન પછીની સ્થિતિમાં તો કોઈને પણ તે જુએ તો તેને તે નારાયણ જ માને. પોતાને ઘેર આવનાર કોઈ પણ હોય પણ તેને તે નારાયણ સમજીને જ રોટલા આપી દે છે. એ એમ સમજે છે કે મારી વાત પછી. આને પહેલાં ખવરાવું. જેનો સગુણનિર્ગુણનો ભેદ ઉકલ્યો છે તે જ સમાજસેવા કરી શકે અને તે જ દેશસેવા કરી શકે. આ સમજ જેને નથી થઈ અને તે જો દેશસેવા કરવા ગયા તો પાછા પડશે. જે પોતાને જાણતા નથી તે જગતને કેમ સુધારે ? પોતાને સુધારવાથી જ જગત સુધરશે. આ દેહ જ એક જગત છે. જેણે જાતને

સુધારી નથી તે બધાં પાછા પડ્યા છે. પહેલાં જાતને સુધાર. જે પોતાની જાતને સુધારશે તે દષ્ટાન્તરૂપ બનશે. લોકો તેને જોઈને સારું આચરણ કરશે. કીર્તિ માટે, ધન માટે કે ખીજા પ્રલોભનોથી જે સેવા થાય તે મોહની સેવા થઈ. જે મોહની સેવા કરે તેને સમ્યગદષ્ટિ થાય નહિ. સર્વત્ર નારાયણ છે એમ સમજે તે જ દેશકાળ વીસરીને અને પોતાની જાતને વીસરીને સેવા કરી શકે છે. એ જ ખરી સેવા છે. એ જ પૂજા છે.

ધરની સેવા એ તો પ્રતીક છે. ચાંદલા કરવા વગેરે તો પ્રતીકની પૂજા છે. શિવ, કૃષ્ણ વગેરે દેવોની પૂજા એ પ્રતીક પૂજા છે. મંદિરોમાં વીસ પચીસ દેવો હોય છે તેનું શું કારણ ? તે દષ્ટિ જરાય ખોટી નથી. શું ઋષિમુનીઓ ગાંડા હતા ? આ પૂજા ખરી છે. એમાં ઋષિમુનીઓનો આદર્શ છે. તેની પાછળની આજની દષ્ટિ ખોટી થઈ ગઈ છે. જે એ દષ્ટિ સુધરે તો આ પ્રતીક પૂજા પણ સાચી પૂજા છે.

અમારે ઘરમાં પોટલા બાંધીએ એટલા દેવ હતા. પાંચ છ ભાઈઓ એટલે ભાગમાં વહેંચી લીધા. હજી પણ ઘણા દેવ છે. શંખ છે, શાલીગ્રામ છે, ફાટો છે. બધાની પૂજા કરવાની છે. આટલા દેવોની પૂજા કરતાં કરતાં બધાંની પૂજા કરવાની છે, બધાંની સેવા કરવાની છે, એવી ભાવના થઈ જશે. પૂજા કરતાં સેવા શબ્દ વધુ સારો છે. આ દેવોને ચાંદલા, તીલક વગેરે કરશું, તેની સેવા કરશું, પછી આડોશીપાડોશીની સેવા કરશું અને પછી વિશ્વની સેવા કરશું. આમ ન કરે એટલે કે ઘરે પૂજા કરે અને આડોશીપાડોશીને ગાળો દે તેની પૂજા નથી પણ પૂજા (કચરો) છે. સર્વની સેવા કરે અને દર્શન કરે તો જ પૂજા. ટીલું ભલે કરે. જૈનનું ટીલું કરે, વૈષ્ણવનું ટીલું કરે કે શિવનું ટીલું કરે પણ સમજપૂર્વક કરવું જોઈએ. સમજ વગર આનંદ નહિ આવે. મૂર્તિપૂજા નકામી છે, એમ જાણો કહે છે એ પણ ખોટું છે. ખરું તો ધ્યેય સમજવાનું છે. મૂર્તિપૂજા પાછળનું ધ્યેય સમજવું

જોઈએ. બધાંની પૂજા કરવાની છે એ ધ્યેય ઉડાવવાનું નથી. સર્વની પૂજા એ મૂર્તિપૂજા પાછળનું ધ્યેય છે. આ બધાંના સુખે હું સુખી; આ બધાંના દુઃખે હું દુઃખી—એવી ભાવના જ્યારે થાય ત્યારે ખરી પૂજા થઈ ગણાય. દરિદ્રનારાયણની પૂજા એ જ ખરી પૂજા. આ રીતે પૂજા સિદ્ધ થાય છે. આ બધાં સગુણ રૂપો દેખાઈ રહ્યા છે તેની પૂજા થવી જોઈએ. પ્રતીકોની પૂજાનો હેતુ આ જ છે. આવી જાતની પૂજા થવા લાગશે ત્યારે બધી ઘડો ઉઠી જશે.

નામદેવની પૂજા કેવી હતી? ભગવાનને દૂધ પીવાવ્યું ને? સાચો ભાવ હતો કે આ મૂર્તિ એ કંઈ જડ નથી. જડમાં અને ચેતનમાં બંધે ય હું જ છું. આવી પૂજા કરે તે જ ખરો દેશનો સેવક થઈ શકે. આ શરીર પણ દેશ છે. તેની ઉપર સવારી કરે તે દેશ-સેવક; આ દેશનો એટલે કે શરીરનો જે ગુલામ થાય તેને સ્વાતંત્ર્યનો આનંદ ક્યાંથી મળે? આ શરીર મારું સગુણરૂપ છે.

સમદષ્ટિ ન આવે ત્યાં સુધી બધું ય નકામું છે. ઓગણત્રીસથી બત્રીસ સુધીના બધા ય શ્લોકો સમદષ્ટિ કેળવવાનું કહે છે. મારા સિવાય બીજું કંઈ જ નથી એ સમજી જાઓ. એ માટે ભેદ ભક્તિ છોડવાની છે. આ હગન, આ મગન, આ રામ, આ કૃષ્ણ,—આ ભેદ દષ્ટિ છે, કારણ કે બાહ્ય દષ્ટિથી આ કહું છું. સમ્યગ્દષ્ટિથી આગળ બીજું કોઈ દષ્ટિ જ નથી.

વિષયોને ગુલામ બનાવે તે જ સેવાપૂજા કરી શકે નહિ તો ભંજન કરતી વખતે વિષયો સતાવશે. વિષયથી દૂર થવાનું છે. પ્રભુ તરફ ઇન્દ્રિયો વાળવી જોઈએ, વિષયો તરફ નહિ. જનકરાજનું એક દષ્ટાંત સમજવા જેવું છે.

વ્યાસમુનિની કથા ચાલતી હતી. સમ્યગ્સ્થિતિની વાતો થઈ રહી હતી. જનક હજી નહોતા આવ્યા. પેલા શ્લોકો ઋષિઓ બધા જાતજાતની વાત કર્યા કરે છે. શ્રોતાઓમાં બધા ઋષિ મુનિઓ

હાજર જ હતા. પણ કથા તો જનક રાજ આવે પછી જ વ્યાસ શરૂ કરે ને ? ગઈ કાલે સમ્યગસ્થિતિની વાતો અધૂરી મૂકી છે તે જનક આવે ત્યારે શરૂ થાય. ઋષિઓ વિચારે છે કે જનક તો રાજા છે તેથી તેમની રાહ જોવાય છે. કેમકે સોના મહોરો તે આપે છે ને ! ત્યાં તો જનકરાજ દોડતા દોડતા આવ્યા. ગાડી મોડી પડી ગઈ હશે. વ્યાસ તો બેઠા જ હતા. કથા શરૂ કરી ન હતી. કલિયુગમાં પણ જનકરાજ સિવાય વ્યાસો કથા વાંચતા નથી ને !

દરમિયાનમાં વ્યાસે કથા શરૂ કરી. જનક અને ઋષિઓ બધા સાંભળે છે. વ્યાસે લીલા શરૂ કરી. સંકલ્પ સિદ્ધ પુરુષે સંકલ્પો કર્યા. જનકની નગરીમાં આગ લાગી. ચારે બાજુ હોહા થઈ ગઈ. બધા ઋષિ મુનિઓ ઊભા થઈ ગયા અને દોડવા લાગ્યા. લંગોટી-વાળાઓ લંગોટી બચાવવા ઊતારે દોડ્યા. કોઈ કથામાં ન રહ્યું. વ્યાસ કથા કરતા રહ્યા અને જનક રાજા તો એકચિત્તે સાંભળતા હતા. વ્યાસપીઠ પર વ્યાસ અને નીચે જનક. કથા એકધારી ચાલે છે, તાર તૂટતો જ નથી. વ્યાસની લીલા સમાપ્ત થઈ. ત્યાં કોઈ મોટી આગ નહોતી, ફક્ત ઇમકલું જ હતું. એ આગ માયાની જ હતી. વ્યાસે રૂપક જ રજૂ કર્યું હતું. વ્યાસ હસતા હતા. કેમ સમજ પડી ગઈને કે કથા સાંભળવાની કોને જરૂર છે ? ઋષિઓને ઉદ્દેશીને વ્યાસે કહ્યું કે તમારું બહુ બહુ તો શું સળગી જત- ત્રણ લંગોટીઓને ! એ તો તમને જનક રાજા ભેટમાં આપત. જેના બંગલાઓનો અરે આખા રાજ્યનો નાશ થઈ જાય છે છતાં ચિત્ત ચળતું નથી એ જ કથા સાંભળવાને લાયક છે. જ્યાં મનમાં વિષય ભર્યો છે ત્યાં કથા કોને કહેવી ? તમારું મન વિષયોમાં છે. શુષ્કજ્ઞાનમાં છે.

શુષ્કવેદાંતીઓ કેવા હોય છે તેનું એક દષ્ટાંત કહું છું. એક વૈદ્ય હતા. તે બહુ હોશીયાર હતા. તે આવ્યા એક જ્ઞાનીના

ગામમાં. મુકામ કર્યો, બોર્ડ માયુ પણ નગરમાંથી કોઈ દવા લેવા જ આવે નહિ. આ નગર તો જ્ઞાનીનું હતું. બધા લોકો વાતો કરે કે શરીર છે જ નહિ. અથમાત્મા બ્રહ્મ અને તત્ત્વમસિં એ જ વાક્યો વાતવાતમાં સાંભળાય. મુસલમાનો વળી અનલલક બોલ્યા કરે. વૈદ્ય તો બિચારા આ સાંભળી સાંભળીને ગાંડા જેવા થઈ ગયા. હોશીયાર તો બહુ હતા પણ કરે શું ? જે બોલાય છે તે લાંબું ટકતું નથી. પ્રત્યક્ષ માથે આવી પડે ત્યારે સમજ પડે. ત્યાં તે નગરના રાજાને પગે મચક આવી. તેના માણસોને કહ્યું અને આ વૈદ્યને બોલાવ્યા. રાજાની પાસે વૈદ્ય આવ્યા એગ બાજુ મૂકી. પગની તપાસ કરી. રાજાએ કહ્યું કે તમારે જે જોઈએ તે લ્યો પણ મારું દુઃખ દૂર કરો. વૈદ્ય વિચાર કરીને બોલ્યા કે મહારાજ, એક વસ્તુ મગાવી દો તો તમારું દુઃખ દૂર થાય. પણ તે વસ્તુ મળવી બહુ જ મુશ્કેલ છે. મહારાજ કહે કે તમે બોલોને આપણે માટે કશું મુશ્કેલ નથી. ” વૈદ્યે કહ્યું, “ મહારાજ, જે જ્ઞાનીનું તેલ મળે અને તમારા પગે તેનું માલિસ કરવામાં આવે તો જ દુઃખ દૂર થાય. ” મહારાજ બોલ્યા “ ઓહો ! એમાં વળી શું ? આ આખું નગર જ્ઞાનીનું જ છે. હમણાં જ્ઞાનીને મેળવશું અને તેનું તેલ કાઢશું. જ્ઞાનીને શરીર તો છે જ નહિ. પછી વાંધો શું છે ? ” રાજાએ હજુરિયાને કહ્યું, “ જા, શહેરમાં જઈને જ્ઞાનીને લઈ આવ. ” હજુરિયો એક શેઠની પાસે ગયો. શેઠ હતા મારવાડી. કપાળમાં મોઢું ટીલું તાણીને બેઠેલા હતા. હજુરિયાએ શેઠને જઈને પૂછ્યું “ શેઠજી, તમે જ્ઞાની છો કે અજ્ઞાની. ? ” શેઠ કહે, “ મૂરખ, પૂછવાનું તે હોય. હું જ્ઞાની છું. ” હજુરિયો કહે, “ તો ઠીક. રાજા માટે જ્ઞાનીનું તેલ જોઈએ છે માટે હું તમને લઈ જાઉં. ” આ વસ્તુ જાણીને તો મારવાડી ખૂબ ગભરાયો. અને તેણે ફેરવી તોળ્યું, “ મૂરખ હું કયાં જ્ઞાની છું ? અને હજુરિયાનું મોઢું કેવડું ? ભરી દેતા શી વાર ? કેટલીક ઓફિસની બહાર પટાવાળો બેસે અને આઠ આના મળે ત્યારે આપણી સ્ત્રીપ સાહેબ આગળ પહોંચાડે. ”

એવો જ આ હજુરિયો હશે. શેઠે પણ હજુરિયાને ૫૦૦ રૂપિયા આપી દીધા. કાળાબજાર શરૂ થઈ ગયા. જ્યાં શુદ્ધજ્ઞાનીઓ હોય ત્યાં કાળાબજાર જ થાય છે. હજુરિયો બધે ફર્યો અને વીસથી પચીસ હજાર ભેગા કરી લીધા. પછી આવ્યો મહારાજ પાસે. તેણે મહારાજને કહ્યું, “મહારાજ, કોઈ જ્ઞાની મળતો નથી. બધાંય ના પાડે છે કે અમે જ્ઞાની નથી.” મહારાજએ મોટા ઈન્સ્પેક્ટરને મોકલ્યા. મોટી પેઢીના એક શેઠ પાસે જઈને ઈન્સ્પેક્ટર ભિલા રહ્યા. શેઠને તો ઈન્સ્પેક્ટરને જોઈને જ ગભરાટ થવા લાગ્યો. ખોટી બુદ્ધિવાળાને ગભરાટ જ થાય ને! તરત જ ચાપાણીની વ્યવસ્થા થઈ ગઈ. ચાપાણી પીધા બાદ ઈન્સ્પેક્ટરે વાત કરી “તમારે રાજની પાસે આવવું પડશે. તમે જ્ઞાની છો અને રાજને જ્ઞાનીના તેલની જરૂર છે.” શેઠે તો ગમે તેમ કરીને ઈન્સ્પેક્ટરને સમજાવી દીધો. વીસ પચીસ હજાર આપી દીધા. ઈન્સ્પેક્ટર પણ નગરમાં બધેય ફર્યો અને તેણે વીસ પચીસ લાખ એકઠા કરી લીધા. જ્ઞાનીના નગરમાં તો આવું જ ચાલતું હોય છે. પછી ગયો મહારાજ પાસે અને કહ્યું “મહારાજ, કોઈ જ્ઞાની મળતો નથી.” મહારાજને ક્રોધ ચડ્યો, પણ વેદે કહ્યું, “હમણાં એ વાત જવા દો. અઠવાડિયા પછી હું તમને ખીજ દવા આપીશ. હમણાં તો નહિ.” એમ કહીને વૈદ ચાલ્યા ગયા પોતાને ઘેર. થોડીવારે ઈન્સ્પેક્ટર, હજુરિયો, શેઠ બધાય તમને ઘેર હાજર થયા; ભેટ સોગાદ લઈને, હારતોરા લઈને. વૈદ તો બધુંય સમજતા હતા. ઈન્સ્પેક્ટરે પોતે જ હું જ્ઞાની છે એમ કેમ ન કહ્યું? હજુરિયાએ પોતે જ જ્ઞાની છે એમ શું કામ ન કહ્યું? વૈદ તો બધાયને ધમકાવવા લાગ્યા કે, “અહીં કેમ આવ્યા છો જાઓ, મારે તમારું કામ નથી. મારે નોટોની કે હારતોરાની કશાની જરૂર નથી.” વૈદ ઉસ્તાદ હતા. બોલતા જાય અને પૈસા એકઠા કરતા જાય. રૂપિયા આપતા આપતા લોકો કાનમાં કહેતા જાય કે રાજને કહેતા નહિ કે હું જ્ઞાની છું. હજુરિયો અને ઈન્સ્પેક્ટર પણ અડધા રૂપિયા મૂકી ગયા. વૈદ

કહે કે તમે બધા અજ્ઞાની છો એમ તો હું કહેતો જ હતો ને ! રાખને પણ બધાયનો ખ્યાલ આવી ગયો અને વૈદ્ય બીજી દવા આપી. આવી રીતના જ્ઞાનીને દુઃખ જ મળે છે. આ જ્ઞાન નથી. આ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ નથી. શુદ્ધજ્ઞાનીઓ જ્ઞાનની વાતો કરે છે પણ તે તો વિષય સુખની પ્રાપ્તિ માટે જ. વૈદ્ય રોગને પારખે છે. શુદ્ધ જ્ઞાનીઓની ખોટી વાતો ક્યાં સુધી ટકે ? દરેકમાં આત્મા છે એવી દૃષ્ટિ શુદ્ધ વેદાંતીને નહિ મળે. એ દૃષ્ટિ કેળવવા માટે તો ભજન કરવું પડશે. સેવાપૂજા વ્યવસ્થિત રીતે કરવી પડશે; ત્યારે સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થશે.

આપણા દેશમાં લોકો પોતાનો જ લાભ જુએ છે. વાત જરાય ખોટી નથી. ઈતિહાસ પર જ દૃષ્ટિ નાંખોને ! જ્યારે બીજા દેશના લોકોની ભાવના જુઓ.

મોગલ બાદશાહ ફરખસિયર માંદો પડ્યો ત્યારે એક અંગ્રેજ દાકતરે તેની સેવા કરી. ફરખસિયર અંગ્રેજની દવાથી સાજો થઈ ગયો. બાદશાહે દાકતરને ઈનામ આપવા માંડ્યું દાકતરે ઈનામની ના પાડી અને પોતાના દેશ બાંધવોને માટે વેપારની રજા માગી તેને ઈનામમાં પર્યાસ ત્રીસ હજાર રૂપિયા શું ન મળત ? તેણે તો પોતાના બાંધવોનું ભણું કયું. આ દેશની બધી લક્ષ્મીને તે જ ખેંચી ગયો. બાંધવોને જે લાભ થતો હોય તે જ ખરો લાભ છે. બધાં સુખી થાય તો હું સુખી થાઉં એ જ તેની માન્યતા હતી. આવો જે અભ્યાસ કરે તેને સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય. બધા દુઃખી હોય ત્યારે પોતે સુખી કેમ થઈ શકે ?

અમેરિકન પ્રેસિડન્ટ એક વાર ગાડીમાં બેસીને ડ્રાઈ મિટિંગમાં જતા હતા. આ છે વોશિંગ્ટનની વાત. રસ્તામાં તેમણે જોયું કે એક કુક્કર કાદવમાં ખુંચી ગયું છે, નીકળી શકતું નથી. વોશિંગ્ટન ગાડીમાંથી ફટી પડ્યા અને કાદવમાં જઈને કુક્કરને બહાર ખેંચી કાઢ્યું. કાદવથી કપડાં ખરડાઈ ગયાં છતાં પણ કાદવથી ખરડાયેલાં કપડાં

પહેરીને જ તે મિટિંગમાં ગયા. કારણ કપડાં બદલાવવા જવાનો પણ સમય ન હતો તેની દષ્ટિમાં કુક્કર કે માણસ બધાંય એક જ હતા. આ સમદષ્ટિની વાત છે. આ લોકોને અનાર્થ કેમ કહેવાય ! એ જ ખરા આર્થ છે કાદવધી ખરડાયેલાં કપડાં પહેરીને તેણે પોતાનું કામ શરૂ કરી દીધું. જેને એક કુક્કર માટે આટલું દુઃખ થાય અને તેનું નિવારણ પણ કરે તે માણસો માટે શું ન કરે ? તેમણે શું કહેલું ? કુક્કરનું દુઃખ દૂર કરવા હું કિચડમાં નહિ ગયેલો પણ કુક્કરને સપડાયેલું જોઈને મારા હૃદયમાં દુઃખ થયું. તે દુઃખને દૂર કરવા હું કિચડમાં પડ્યો હતો. તેનું દુઃખ દૂર ન કરું તો મારા હૃદયમાં ડંખ થાય. મારા હૃદયના ડંખને દૂર કરવા મેં આ કામ કયું હતું. જ્યેજ્ઞ વેશિંગ્ટનના આ શબ્દો હતા. આનું નામ લજ્જન. આનું નામ સમ્યક્દષ્ટિ. આત્મોપમ્યેન...તે આ. આ જ છે ચેતનની પૂજા.

આપણી પૂજા કેવી હોય છે તેનું જરા નિરીક્ષણ કરીએ. એક માણસ ખૂબ લજ્જન કરતો હશે. એક યોગી, મહાત્મા તેના પર ખુશ થઈ ગયા. તે માણસને કહ્યું કે તું વરદાન માગ. તે માણસે કહ્યું કે હું જે ઈચ્છું તે મને મળે એટલું મને આપો. મહાત્માએ કહ્યું કે જરૂર તું ઈચ્છે એ તને મળશે પણ તારા પડોશીને તેથી બમણું મળશે. 'એમ તો એમ' કહીને તે માણસે વરદાન તો લઈ લીધું. પોતે પાંચ રૂપિયાની ઈચ્છા કરે તો પાડોશીને દસ રૂપિયા મળે. આ તો ઈર્ષા જ પેદા થાય એવું થયું. આપણો પાડોશી જિંદગી આવે તેમાં આપણે કેમ રાજ થઈએ ? હવે શું કરવું ? બીજાના સુખમાં તો આ માણસ રાજ થાય જ નહિ. આપણા સામાન્ય જનસમૂહની આ જ સ્થિતિ છે. આપણું લજ્જન આવું સ્વાર્થી છે. આપણે બીજાનું સુખ નથી જોઈ શકતા. આપણે તો બધા માટે લજ્જન કરવાનું છે. આપણે બધાની પૂજા કરવાની છે. બધા સુખી થાય તેમાં જ હું સુખી થઈશ— એમ માનો એ જ સેવા છે. આ પણ નીચી સ્થિતિ છે. તું વિષયોના

નાશને માટે જ સેવા કર. પૂજા કર. વેશિંગ્ટને અને પેલા અંગ્રેજ દાકતરે ડેવી સેવા કરી તે જો. આપણે તો બિલટી પૂજા કરીએ. છીએ કે હું તો મરું પણ તને રાંડ કરું. આવું ન બોલવું જોઈએ કેમ ? સુધરેલા સમાજમાં આમ ન બોલાય કેમ ! હવે આ માણસ કે જોને વિચિત્ર વરદાન મળ્યું છે તેણે વિચાર કર્યો કે હું મારો એક હાથ ભાંગી નાખું તો મારા પડોશીના બે હાથ ભાંગી જશે. હું મરું પણ તને વિધવા કરું એવી જ વાત છે. તેણે પોતે પોતાનો એક હાથ કાપી નાખ્યો અને પડોશીના બન્ને હાથ કપાઈ ગયા. પોતાને ભલે દુઃખ થયું પણ પેલાને ધણું દુઃખ થયું તેથી તે રાજ થયો તેણે વળી આગળ વિચાર્યું અને પોતાને પગ એક કાપી નાખ્યો પડોશીના બન્ને પગ કપાઈ ગયા. તેણે પોતાની મિલ્કત વેડફી નાખી. પડોશીનું બમણું ગયું. બંનેની લિખારી અવસ્થા થઈ. છેલ્લે તેણે પોતાની એક આંખ ફેડી, પડોશીની બન્ને આંખો ગઈ પોતાના અર્ધા અંગમાં પક્ષાઘાત માગ્યો, પડોશીને સંપૂર્ણ પક્ષાઘાત થયો. હવે સહન થતું નથી. એક હાથ નહિ, એક પગ નહિ. પક્ષાઘાતની અસહ્ય પીડા. તેમાં વળી એક આંખ પણ નહિ. હવે તે ઘણો ગભરાયો અને પોતાને આ સિદ્ધિ આપનાર મહાત્માનું સ્મરણ કર્યું. મહાત્મા પ્રગટ થયા અને કહ્યું કે અધિકાર વગર સિદ્ધિ મળે કે જ્ઞાન મળે તેની આ દશા થાય છે. તને સમજ વગર જ્ઞાન મળ્યું તો આ દશા થઈ. “ મહારાજ, હવે કોઈ રીતે સારું કરો ” કળકળતા હૃદયે તે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. મહારાજે તેને કહ્યું, “ જો તારું સારું થશે તેથી બમણું પેલાનું સારું થશે. પેલાને સારું થાય તો જ તને સારું થશે. ” તેણે ભક્તિનું કળ ગુમાવ્યું અને બંને બાજુથી રખડી પડ્યો. આખો દેશ સુખી થાય તો તમે સુખી થાઓ. તમારે તો પારોશી સાથે પણ ઝઘડા થાય છે. ચાલમાં પણ બનતું નથી. આ દૃષ્ટિ ન સુધરે ત્યાંસુધી જ્ઞાન થતું નથી. સર્વમાં જો પોતાને જુએ તો સમ્યગ્દૃષ્ટિ થાય. એ દૃષ્ટિ જ કળવવાની છે.

ભક્તમાળાની એક વાત છે. આ સાચી બનેલી વાત છે. મહેશ

નામે એક લક્ત થઈ ગયા. તે અસ્પૃશ્ય જાતિનો હતો ગામમાં એક નાનું સરખું ઝૂંપડું બાંધીને રહેતો. તે પ્રદેશમાં દુકાળ પડ્યો. ગામની સ્થિતિ ખરાબ થઈ ગઈ. મજૂરી કરે તો થોડા ચોખ્ખા મળે. મહેશ તો હતો મા દુર્ગાનો લક્ત. આખો દિવસ 'મા દુર્ગા, મા દુર્ગા' કરે. તે ઘરબહાર જાય નહિ અને લજન કર્યા કરે. તે હમેશાં આનંદમાં અને સંતોષમાં જ રહે. તેને ખાવાનું મળતું નથી. ખાધા વગર બે દિવસ ચાલ્યા ગયા. ઘરમાં નાનું છોકરું રડવા કરે છે. અને અનાજ છે નહિ. અનાજ ન લાવે તો છોકરું મરી જાય એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ. મહેશ ઘર બહાર નીકળ્યો. કેટલાય માર્ગલ દૂર જઈને કામ કરીને બશેર ચોખ્ખા કમાઈને લાવ્યો. પાછા વળતાં પોતાના ગામમાં નદીકિનારે આવીને તે ઊભો હતો. ત્યાં તેણે જોયું કે એક બ્રાહ્મણ ઉદાસ થઈને બેઠો છે. પોતે જોધી છે. આવા વખતમાં જોષ કેણું જોવરાવે? બ્રાહ્મણને કંઈ મળતું નહોતું. મહેશ તો જાતે શુદ્ધ. તેણે બ્રાહ્મણને નમસ્કાર કર્યા. બ્રાહ્મણ કકળાટ કરે છે કે બે ત્રણ દિવસથી અનાજ મળતું નથી. યજમાનો કશું આપતા નથી. મહેશ કહે છે કે મા દુર્ગાનું લજન કર. બ્રાહ્મણ ક્યાંથી લજન કરે? ભૂખ્યા પેટે લજન કેવી રીતે કરે? પહેલાં ખવરાવવું જોઈએ પછી લજનનું કહેવાય. એની જરૂરિયાત તો જોવી જ જોઈએ.

દેશમાં અનેક ભૂખ્યા છે તેઓ લજન કેમ કરે? ખાવાપીવાનો વાંધો છે તેથી શુષ્કરાનીઓ, શુષ્કવેદાંતીઓ વધી પડ્યા છે. પછી તો શુષ્કરાનીનું તેલ જ નીકળે ને! આ બ્રાહ્મણ મહેશને કહે છે, "તું નકામો મા દુર્ગાની વાત કરે છે." અત્યારે તો ખાવાના વાંધો છે. અમારે તો ભૂખ્યા મરવાની સ્થિતિ છે. આ સાંભળીને લક્ત મહેશે તેને બશેર ચોખ્ખાની પોટલી આપી દીધી અને કહ્યું "લે આ ચોખ્ખા. મા દુર્ગાએ જ મોકલ્યા છે. ચોખ્ખાની પોટલી લઈને બ્રાહ્મણ ખુશ થતો થતો ચાલ્યો ગયો. મહેશ ઘરે આવીને બેઠો. બેરી છોકરાં બાંને ભૂલી જ ગયો. બેરી સામે આવીને ઊભી રહી.

છોકરાના જીવનમરણનો સત્તાલ હતો. મહેશ કહે છે, “મા દુર્ગા જ તેને બચાવે છે હશે તો બચાવશે.” જુઓ, શુદ્રમાં પણ આટલું જ્ઞાન હતું. તે કહે છે આયુષ્ય પૂરું થયું હશે તો મરી જશે. વેદાન્તનું જ્ઞાન દેખાયું ને ! તેણે વળી ક્યાં શાસ્ત્રો વાંચ્યા હતાં ? તેનામાં હતી ફક્ત શ્રદ્ધા જ. મા જાણે; માને જેમ ગમે તેમ થશે; આપણા હાથની વાત નથી. તે આટલું સમજતો હતો. હવે બંને જણ મહેશ તથા તેની પત્ની એકા એકા મા દુર્ગાના ગુણગાન ગાય છે.

તેમના પાડોશમાં એક ગોપાલ નામે માણસ રહેતો હતો. તે બાજુમાંથી નીકળે છે અને આ પતિપત્નીની વાતો સાંભળે છે. પોતાને ઘેર આવીને એક તાટ તૈયાર કરે છે. ગોપાલને એકદમ લાવ થઈ આવ્યો છે. લાવમાં ને લાવમાં બંનેનું અનાજ મૂકે છે.

આ બાજુ મહેશની સ્થિતિ કેવી હતી ? મહેશના મુખ પર તો અદ્ભુત પ્રસન્નતા હતી. શોકનો લાવ નથી. છોકરો મરી જશે એ લાવ પણ નથી. લોકો મને ચોખ્ખા આપી દીધા માટે સારો કહે - એ વૃત્તિ પણ નથી.

ગોપાલ હાથમાં તાટ લઈને મહેશને ત્યાં આવ્યો. મહેશના મુખ પરની પ્રસન્નતા જોઈને ગોપાલને પણ અતિશય આનંદ થયો. તે પણ લાવમાં આવી ગયો. ગોપાલમાં મા દુર્ગાએ પ્રવેશ કર્યો. મહેશ કહે છે કે મારા જેવા માટે તમારે આટલી બધી તકલીફ પડી. આ બધું શા માટે ? ગોપાલ કહે છે કે મા દુર્ગાએ જ મને મોકલ્યો છે. મા દુર્ગાએ આપ્યું છે. બધાં ખેંચી ગયા. મહેશ કહે છે કે મેં તો બંધેર ચોખ્ખા જ આપ્યા. માએ મને કેટલું બધું આપ્યું ? તે તો ખાવાની તાટ તરફ જોતો નથી. ખાવાનું એક બાજુ રહી જાય છે અને ગોપાલ અને મહેશ બંને લાવમાં સામસામે જોઈ રહે છે.

પોતાનું બીજાને આપ્યું એ જ ખરું દાન છે. લાખો રૂપિયા પાસે હોય અને તેમાંથી વીસ પચીસ કે પચાસ હજાર દાન કરે એ દાન

નથી. પાસે એ કાળિયા અનાજ હોય અને તે પણ પ્રસન્ન મને આપી દે તો જ ખરું દાન. આ મહેશ કેવો જ્ઞાની? શું તેણે વેદ વાંચ્યા હતા? આ જ સમ્યગદષ્ટિ છે. પોતાને ભૂખ લાગી છે તે જોતો નથી અને ખીજની ભૂખ જોઈને સર્વનું દાન કરી દે છે તે સમદષ્ટિ યુક્ત જ છે. આનું નામ તે પુરુષાર્થ. આવો પુરુષાર્થ થાય ત્યારે ગોપાલ પોતે-ભગવાન પોતે થાળી લઈને આવીને જીભો રહે. આનું નામ પુણ્ય. આનું નામ દાન. આનું જે પુણ્યદાન કરે તે જ પરમયોગી. આનું નામ સેવા. આનું નામ પૂજા. આવી સેવા આપણે કરીએ તો આપણને કેટલો આનંદ થાય ?

આ બધું મા દુર્ગાનું છે. મારું કંઈ નથી. એ જ ભાવ રાખવાનો છે. માને બધું સમર્પણ કરવાનું છે. બધો ભક્ત્ય માને આપો તો કુંડલિની, નાગણ, માતા, જે કહો તે જગૃત થાય. માને બધા વિષયોનો ભોગ ધરાવી દો તો મા કુંડલિની પ્રસન્ન થાય કાળા-બજાર કરે તેની કુંડલિની કેમ જગૃત થાય? મા ગુસ્સે થઈને કહે છે કે તમે મારા મોઢા પર કાદવ લગાડો છો. માના મોઢા પર, કુંડલિનીના મુખ પર, ખીજના મુખ પર વિષયોના કાદવ લગાડ્યા છે. પહેલાં મારું મોઢું તો જુઓ. હું તો છું જ. મને જોવી હોય તો આ મેશ કાઢી નાખો. આપણે માને જોવી નથી. આપણે ભજનનો ડોળ કરીએ છીએ. આપણે દંભી છીએ. આપણે અહંભાવી છીએ તેથી તો નરકગામી જ થવાના છીએ. આપણે કુંડલિનીને ભોગ તરફ લઈ ગયા છીએ. આપણે માને ગુલામ બનાવી છે; માને ભગડી બનાવી છે. દેશસેવા એ માની જ સેવા છે. પહેલા સ્થૂળ દેશની સેવા કરો. ગાંધીજીએ અને વિનોબાજીએ માની જ સેવા કરી છે. તેઓએ જે પૂજા કરી છે તેવી પૂજા સમજપૂર્વકના ભજનથી જ થઈ છે. મંદિરમાં જવાની તેમને શી જરૂર? તેઓએ વિશ્વને મંદિર બનાવ્યું છે. તેઓ મિથ્યા પૂજા નથી કરતા. આપણે તો પ્રતીક પૂજામાં પણ ભેદ જોઈએ છીએ. સમજપૂર્વકની પૂજા કે ભજન આપણે કરતાં જ નથી.

બધાંએ સગુણનિર્ગુણનો ભેદ તો જાણવો જોઈએ. બહિરાત્મા શું, અંતરાત્મા શું એ સમજવું જોઈએ. દશ્ય અને દષ્ટા શું એ સમજીને લજન કરવું જોઈએ. પોતાના બે કાળિયા પણ ખીજને આપી દેવા તેનું નામ સજન. ગાંધીજીએ શું તિલક કર્યા હતા ? તે તો બધાની પૂજા જ કરતા હતા. જ્યારે જુઓ ત્યારે તેમના મન પર પ્રસન્નતા જ રહેતી. જુઓ આ તેમનો ફોટો. આ તેમની સમાધિ સ્થિતિ છે. તેઓ કહેતા હતા કે જે પોતે સુધરે તે જ જગતને સુધારી શકે. પોતાની સેવા કરે તે જ જગતની સેવા કરી શકે.

લગવાન પણ કહે છે કે તું તારી સેવા કર. મારી દારકા પર કાઈ હલ્લો કરે તેમ નથી. મારી દારકા તો સોનાની છે. દિવસે દિવસે દારકા સોનાની થતી જાય છે.

આ છે જ્ઞાનીની સ્થિતિ.

દારકામાં તો આત્મશક્તિવાળો-હું-કૃષ્ણ બેઠો છું. તું તો નિર્બળ છો. તેં રાજ્ય ગુમાવ્યું છે માટે જ યુદ્ધ કરવું પડશે. મારા લજન માટે યુદ્ધ કરવાનું નથી. હું દારકાનો રાણો તારા રથ ઉપર એમને એમ બેઠો છું.

લગવાનના દર્શન પછી જ યુદ્ધ થાય છે. ગીતામાં પણ પહેલાં લગવાનનાં દર્શન અને પછી યુદ્ધ આવે છે, પહેલાં દર્શન કરી લ્યો પછી યુદ્ધ શરૂ કરો. વિષયોને મારો. લગવાન સર્વત્ર છે એ પહેલાં સમજી લ્યો. મા દુર્ગા બધે ય છે એ જાણી લ્યો. પછી જે પ્રકારે લજન કરવું હોય તે રીતે કરો. અષ્ટાંગયોગ કરો, દેશસેવા કરો, લજન કીર્તન કરો-પણ છેલ્લું ફળ તે-લગવાન છે.

સગુણ ઉપાસના તે આ જ. સગુણ પછી જ નિર્ગુણમાં જવાય. જ્યાં સુધી સગુણનિર્ગુણ ન સમજે ત્યાં સુધી વિષયો ન જાય. આ સમજ્યા પછી પણ અર્જુનને લજન કરવું નથી. તેને વિષયોમાં આનંદ છે.

તું યુદ્ધ કર. રાત્રે નવથી બાર વાગ્યા સુધી લજ્જન કર, સવારે આસન પર બેસ, બપોરે ઓદિસનું કામ કર, પછી વિષયો તને ક્યાં સતાવશે ? વિષયોને બોલાવો તો તેઓ ખોરાક માગશે. વિષયોને માટે અરજી માંગો તો થોડબંધ અરજીઓ આવશે. અને પછી તો અડ્ડો જમાવશે. તેમને કાઢવા કઈ રીતે ? તેને કાઢવા હોય તો પહેલેથી જ મહિનાનેા પગાર આપી દો. આ વિષયોરૂપી રામાઓ-ધાટીઓ પહેલેથી જ પગાર માગે છે.

વિષયો ભોગ માટે તોફાન કરે છે. પહેલાં જીવ વિષયોમાં જ રમણુ કરતો તેથી વિષયો દોસ્તદારો લાગતા હતા. જીવ લજ્જન શરૂ કરે તે પહેલાં તેને આ દોસ્તદારો જ લાગે છે. હવે તે દુશ્મનો લાગે છે. કોઈ દલાલ (ગુરુ) શોધી લ્યો. તે ચોરોને મારવાનો, દુશ્મનોને મારવાનો રસ્તો બતાવશે કેવી રીતે વર્તવું તેની સમજ તો હોવી જોઈએ ને ? ચોરોને તક જ ન આપવી. સગુણનિર્ગુણના ભેદ ઉકેલે એ માટે તો સત્સંગની જરૂર છે. આ રથ ઉપર હું બેઠો છું ત્યાં સુધી વિષયો ક્યાંથી આવે ? અહીં તો સત્સંગની સાથે સાધન પણ થઈ જાય છે. ઉપદેશ આપે અને સાધન પણ કરાવે. હું રથ ઉપર બેઠો છું ત્યાં સુધી કોઈ દુશ્મન ન આવે. બહારથી ભલે બોલાવે પણ અંદર આવવાની તાકાત નથી. લગવાનને આપણા રથ ઉપર બેસાડી દેવા જોઈએ તેને રથ ઉપર બેસાડો ત્યારે વિષયો ગુલામ બનશે. લગવાનનું જ્ઞાન થવું જોઈએ. તે કયું જ્ઞાન ? આ શરીર સગુણુ છે. જે બોલી રહ્યો છે તે નિર્ગુણુ છે. સાંભળી રહ્યો છે તે સગુણુ છે. શેષનાગને, કાળીનાગને જીવતો રાખીને, તેને ગુલામ બનાવીને તેના માથા ઉપર બેસીને લજ્જન કરવાનું છે. મને રથ પર બેસાડો. ભક્તિ કરીને મને અંદર ઉતારો. અહંભાવીના રથ ઉપર હું નહિ બેસું. તેમને તો મારી માથા મળશે. આત્મભાવીના રથ ઉપર હું બેસું. તે તો શરણુ લીધું છે. હું તારા રથ ઉપર બેઠો છું કેમકે તે મને લગામ સોંપી છે.

જે સમદષ્ટિથી મને સર્વત્ર જુએ તે જ પરમયોગી છે. ‘પરદુઃખે ઉપકાર કરે તોયે મન અભિમાન ન આણે રે.’—આ છે શ્લોકનો અર્થ. ભૂખ્યા રહીને બ્રાહ્મણને ચોખ્ખા આપ્યા તે છે નિષ્કામ ભજન. ખીજના દુઃખમાં દેશકાળ વીસરી જાય, પોતાના સુખદુઃખનો ખ્યાલ વીસરી જવાય તે જ સાચું ભજન, તે જ સાચી સેવા, તે જ સાચી પૂજા. (૩૨).

અર્જુન ઉવાચ

યોડયં યોગસ્ત્વયા પ્રોક્તઃ સામ્યેન મધુસૂદન ।
 एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात्स्थितिं स्थिराम् ॥ ૩૩ ॥
 चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृढम् ।
 तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ ૩૪ ॥

અર્જુન બોલ્યો : ‘હે મધુસૂદન ! તમે જે આ સમત્વયોગ અર્થાત સર્વ બ્રહ્મમય છે, એ પ્રમાણેનો જે યોગ કહ્યો, તે યોગની અચળ સ્થિતિ મનની ચંચળતાને લીધે નહીં શકે એમ મને લાગતું નથી. હે કૃષ્ણ ! મન અતિ ચંચળ અને કોઈપણ ધ્યેયને સિદ્ધ ન થવા દેનારું એવું બળવાન અને અભેદ છે. તેનો નિગ્રહ કરવો એ વાયુને અટકાવવા સમાન. દુઃસાધ્ય છે, એમ હું માનું છું’ (૩૩. ૩૪).

હવે અર્જુન બોલ્યો “હે મધુસૂદન, તમે વાત તો. મોટી મોટી કરી. તમે સમત્વયોગ પણ કહ્યો. પણ મન ચંચળ છે તેનો નિગ્રહ કેમ થાય ?

અર્જુને ખરી વાત કહી દીધી. આ મન સ્થિર થતું નથી. વાતો ઘણી સાંભળી પણ આચરણ થતું નથી. આચરણ થાય તેવું કંઈ દેખાતું નથી. આ મન બહુ ચંચળ છે. આંખ આગળ અંધારું છવાઈ ગયું છે. અર્જુનનું બાર બાર વર્ષનું તપ, એટલે કે ભજન નિષ્ફળ જાય છે, એવું તેને લાગે છે.

તે કહે છે આ તમે કહી તે સચુણનિર્ચુણની વાતો સમજતી નથી. વળી તમે જે રીતે ભજન કરવાનું કહેો છો તે રીતે ભજન થાય તેમ નથી : આ બધી નકામી માથાઝીક છે અને હું પ્રાપ્ત છું એ જ્ઞાનની વાત તમે કહી.

અર્જુનને સમજ પડતી નથી. કારણ શું ? મન વિષયાનંદમાં છે તેથી સ્મૃતિ મજબૂત કેમ થાય ? જ્ઞાન દ્વારા શબ્દનો પ્રવેશ બુદ્ધિમાં થાય અને જ્ઞાન થવું જોઈએ તે થતું નથી; મગજથી જ્ઞાન ઝીલાતું નથી કેમકે મગજમાં બીજી વસ્તુઓ અને બીજા પરિઘો પડેલા છે. દાગીના ધડાનીને સ્ત્રીને કેમ ખુશ કરવી એ વાત મગજમાં ભરી છે. વિષયોના વિચારોએ મગજને ઘેર્યું છે. અનેક ચિંતાઓથી અને વિષયવિચારોથી મગજની નસો ઢીલી થઈ ગઈ છે. આવી સ્થિતિમાં જ્ઞાનની કે સમદષ્ટિની વાત કેમ મગજમાં ઊતરે ? જેણે અનેક વર્ષો સુધી વિષયના આનંદ ભોગવ્યા છે તેને આમાં સમજ કેમ પડે ?

અર્જુન કહે છે કે મારી બુદ્ધિ તમારી જ્ઞાનની વાતો ઝીલતી નથી.

પહેલાં શિષ્યને અધિકારી બનાવવો જોઈએ. સમર્થ પુરુષના ભાવો ઝીલવા માટે શ્રોતાનું મગજ કેવું હોવું જોઈએ ? આ માટે તો હું તને કર્મયોગનું આચરણ કહું છું. વિષયોને છોડવાના છે માટે તને વારીવારીને કહું છું કે તું શુદ્ધ કર અને ચોરોને કાઢ પછી તને સમદષ્ટિ મળશે. તારે તો તારા બધાં કામો ચલાવવાં છે. મન પ્રસન્ન હોય ત્યારે જ આ કામ થાય છે. આ કામ તો સત્ત્વમાં થાય. શરીરને નિદ્રા આવતી હોય, આળસ થતું હોય ત્યારે યોગીનું કામ નહિ થાય. અર્જુન તે જોને મુખ્ય ગુણવું જોઈએ તેને ગૌણ કહ્યું છે. તું ભજનને ગૌણ ગણે છે. તેને મુખ્ય બનાવી દે અને બીજા કામોને ગૌણ બનાવ. બૈરાછોકરાંને જરૂર રાખ પણ તેના અનાજપાણીને માટે ચાર પાંચ કલાક પ્રયત્ન કર. પંદર કલાક તેમાં રમણ કરવાની જરૂર નથી. આટલી બધી ગુલામી શા માટે ? ચાર

પાંચ કલાક રોટલા માટે મહેનત કર અને ચાર પાંચ કલાક સૂવાના રાખ. બાકીનો સમય તું લજન કર. આખો દિવસ પૈસા કમાવવાની અને તે માટે ટેલિફોન પર બેસી રહેવાની ટેવો છોડી દે. તું બેહાલે મરી જઈશ. ઉપર બિલાડો બેઠો છે, નીચે નાગ બેઠો છે. તું હજી સમજતો નથી. તારે સ્થિતિ સુધારવી નથી. અનંત જન્મોથી આ રામાયણ તું કરતો આવ્યો છે. લજનને ગૌણ ગણીને અડધો કલાક લજન કરે તે ક્યાં સુધી ચાલશે? તું આત્માના કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કર.

‘આત્માના કલ્યાણ’ની તમે વાત કરો છો? આત્મા તો કલ્યાણ સ્વરૂપ જ છે માટે તેના કલ્યાણની તે વાત હોય કે કેમ? અભુતને શંકા થઈ તેવી શંકા કોઈ શ્રોતાને પણ થાય. પોતાને અનુકુળ શબ્દ પકડી રાખે.

લગવાન મનની વાત સમજે છે અને કહે છે કે એ શબ્દ પણ ખોટો નથી. અહીં તો પાંચમી-છઠ્ઠી સ્ટેજ પરથી નીચે આવીને વાત થાય છે.

લગવાન જળરદસ્ત વક્તા છે.

કલ્યાણ! તેં આત્માને જીવ કયો છે માટે તેનું કલ્યાણ કર. તેને શિવસ્વરૂપ કર. આત્મા જીવ થઈ ગયો છે. તે જીવાત્મા બન્યો છે માટે તેનું કલ્યાણસ્વરૂપ કર. તેને તું શિવસ્વરૂપ કર. તારી ભેદ બુદ્ધિને દૂર કરવા આત્માનું કલ્યાણ એ શબ્દ વપરાયો છે. આત્માને જીવ બનાવીએ, વિરાટ સ્વરૂપને નાનું બનાવીએ તો અકલ્યાણ થાય. નાનું સ્વરૂપ એ જીવ, વિરાટ સ્વરૂપ તે શિવ-કલ્યાણ. જીવમાંથી શિવ થવા માટે એ બેની વચ્ચે જે ચોરો ભરાઈ ગયા છે તેને દૂર કરવા પડશે. તે માટે સ્વીચ દબાવો-કુંડલિની જાગ્રત કરો. કુંડલિની જાગ્રત કરવા માટે દેશસેવા, લજન કીર્તન, અષ્ટાંગયોગ જે કરવું હોય તે કરો.

અમારાથી નિયમ પણ પળાતા નથી. ‘ચંચલ મન નિશ્ચિન ભટકત હે.’

મન ઊભું થાય કે શરીર ઊભું થાય અને મન જ્યાં જોસે ત્યાં શરીર પણ જોસે. મન ધક્કા મારીને શરીરને ઊંચકે છે. મનને કોઈ પણ વિચાર ઉત્પન્ન થાય કે તરત જ તે વિચારને જ્ઞાનથી દાખી દેવો જોઈએ. વિચારને દાખે તો કાર્ય સમાપ્ત થાય અને વિચારને અમલમાં મૂકે તેથી કર્મબંધન થાય. વિચાર ઉત્પન્ન થાય કે તરત જ જ્ઞાનરૂપી તલવારથી તેને કાપી નાખ, મારી નાખ. તને સમજ પડતી નથી એમ નથી પણ ખરી વાત તો એ છે કે તારે કરવું નથી. પ્રતિજ્ઞા કર. એકાદ જો કલાક ભજન કર. માની ઈચ્છા હોય તેમ થશે એમ માનીને ખેસી જ. ભજન કરતાં શરીર પડી જાય તો છો પડે તેમાં મારે શું એમ માનીને આસન લગાવીને દૃઢતાપૂર્વક ભજન કર. આદિ અને અંતના, ભૂત અને ભવિષ્યના વિચાર છોડીને વર્તમાન સ્થિતિને જ સત્ય માન. સત્ય છે તેને સિદ્ધ કર.

જીવભાવમાં જે સગુણ છે; શિવભાવમાં તે નિર્ગુણ છે; આ બન્ને ભાવથી પર તે પરમતત્ત્વ છે. તેનાથી આગળ હવે જોલાતું જ નથી. એ સ્થિતિનો અનુભવ કરવો હોય તો વિષયોરૂપી નાગના માથા પર નાચવા માંડ. એ જ યુદ્ધ છે. તું યુદ્ધ કર. આ શરીર એક તળાવ છે. તે સંશયસાગર છે. તેમાં કામક્રોધ આદિ પડરિપુઓના નાગો ફરી રહ્યા છે. જીવ આ વિષયોરૂપી નાગો સાથે લડે છે. મેં કાળીનાગ નાથો માટે તો કૃષ્ણ થયો. જ્યાં નાગ સાથે યુદ્ધ કરીશ અને તેના માથા પર એસીશ કે તરવ જ સમાધિ થઈ જશે અને તું જ કૃષ્ણ થઈ જશે. યુદ્ધ કરીશ તો કૃષ્ણ થવાશે. આપણે નીચે છીએ અને વિષયો ઉપર છે તે વિરુદ્ધ સ્થિતિને દૂર કર. (૩૩-૩૪.)

શ્રીમદગવાનુવાચ—

અસંશયં મહાવાહો મનો દુર્નિગ્રહં ચલમ્ ।

અભ્યાસેન તુ કૌન્તેય વૈરાગ્યેણ ચ ગૃહ્યતે ॥ ૩૫ ॥

૨૨૧

શ્રી ભગવાન બ્રહ્મા : હે મહાબાહો ! મન ચંચળ હોવાથી તેનો નિગ્રહ કરવો એ અત્યંત કઠિન છે, એ વાત હું નિઃસંશય માનું છું; પરંતુ હે અર્જુન ! વૈરાગ્ય અને અભ્યાસના યોગે તે પણ સ્વાધીન થઈ શકે છે. (૩૫).

ભગવાન હવે શિષ્યને “ મહાબાહો ” એ સંબોધન કરે છે. તેઓ શિષ્યને માટે સારા સારા શબ્દો વાપરે છે. શિષ્યને જોયે લાગવા ખુશામત પણ કરવી પડે.

અર્જુન, તું કહે છે તે હું જરાજર સમજી ગયો.

ભગવાન હવે ધીમે ધીમે વાત કરે છે. મન ચંચળ છે તેમાં ગભરાવાની શી જરૂર ? તને એટલી તો સમજ પડીને કે મન નડે છે. મને લાગે છે કે તું જરા સમજ્યો.

કોઈ મહાત્મા આમ કહે કે તું જરા સમજ્યો છે કે શિષ્યને કેટલો આનંદ થાય ?

તને એમ લાગે છે ને કે ચંચળ મન સ્વાધીન ન થાય ? જો હવે હું તને સમજાવું.

હે મહાબાહુ, મન જળવાન છે એમ તું કહે છે પણ એ તો માની લીધું છે. અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી તેને વશ કર. તું જે કંઈ કહે છે તે જરાજર છે.

અર્જુન હજી જ્ઞાન માટે અધિકારી નથી એમ ભગવાન નથી કહેતા. અભ્યાસને માટે આગળ વાત કરે છે.

તારી મગજની નસો ઢીલી પડી ગઈ છે. છ જે ચક્રો અધોમુખ થઈ ગયા છે નહિ તો હું પહેલાં અભ્યાસ વિશે તો કહી ગયો છું. (૩૫.)

असंयततात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।

वश्यतात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥ ૩૬ ॥

જે મનોનિગ્રહ કરવાનો અભ્યાસ કરતો નથી, તેને યોગ પ્રાપ્ત થતો નથી. જે અંતઃકરણને વશ કરી મનોનિગ્રહ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેને જ પ્રયત્ન વડે યોગ પ્રાપ્ત થાય છે, એવો મારો મત છે. (૩૬)

અહીં મનોનિગ્રહના અભ્યાસની વાત આવી.

અનુન કહે છે કે અષ્ટાંગયોગ તો થાય તેમ જ નથી. ભંવર-ગુફામાં મારાથી જવાય તેમ નથી. કુંડલિની ઉત્થાન થાય એ મારાથી બને તેવું નથી.

“દીક ત્યારે, હું એ સમજ્યો. પણ તને ભક્તિયોગની તો ખબર છે ને?” ભગવાને અનુનને પૂછ્યું.

અનુને કહ્યું, “હા, પ્રેમ કરવાનું કહ્યું ત્યારથી તો શરણ લીધું છે. પણ, ભક્તિ પણ મારાથી થતી નથી.

ભગવાન તેને કહે છે કે તું રાત્રે ભજન કર, સવારે ધ્યાન કર.

એ પણ મારાથી થાય તેમ નથી. ધણા કામો કરવા પડે છે. બીજા કામોની આડે તે પણ થતું નથી.”

હું તને એ કામને મારવાનું જ કહું છું. કામ એટલે ઈચ્છાઓ. ઈચ્છાઓ સતાવે છે. વિષયો ધક્કા મારે છે. આખો દિવસ જિંદગી અવાતું નથી. આપણને ખાત્રાપીવાના વિષયો સતાવે છે. પેટ સતાવે છે, કપડાં સતાવે છે, ટાપટીપ સતાવે છે. ત્યારે તું એમ કર. આવા મમરાકટ જેવા બાલ રાખ તો ઓળવાની માથાગ્રીક નહિ. કોટ બદલવા પડે તેને બદલે ત્રણ ચાર સાદા અભ્રા રાખ.

“વહુ સાથે ફરવા જવું હોય, સાહેબને મળવા જવું હોય ત્યારે શું અભ્રા પહેરીને જવું?”

જો વહુને સમજાવી લેવી. વહુને સાથે જ રાખવાની છે. છોડી દેવાની છે કાંઈ? અભ્રો પહેરીને નીકળશે તો રામા જેવા લાગશે

એમ કોઈ કહે તો કહેવું કે લલે. રામો થઈને જ હું તો નીકળીશ. ઝબલા ને ધોતિયા જ પહેરશું. લજન છોડવાનું કહે તો કહેવું કે લજનમાં વચ્ચે આવશે તો આલી જઈશું. માયાની સામે તો આંખ લાલ જ કરવાની છે. જરા યે ગરબડ કરી તો લાથામાંથી અગ્નિશસ્ત્ર કે વસ્ત્રાશ્ત્ર જ છોડશું ઐરા પણ હોંશિયાર હોય છે. તેઓ સમજી જાય છે. તમને જે ગમે તે લાવી દેશું. પહેલાં સાડીઓ લાવો, પછી ધીમે ધીમે સાદાં વસ્ત્રો લાવો. આ વસ્ત્રો તો બદલાઈ જ જવાના છે એ તેમને સમજાવી દેવું. તેમને પણ પોતાના જેવા બતાવવાના છે. પોતામાં દઢ નિશ્ચય કેળવવાની છે. દેહાભિમાન ત્યાગવાનું છે. લોકો માટે, સ્ત્રી માટે કે સાહેબ માટે વસ્ત્રો બદલવાના નથી. તું ડોસો થઈ જઈશ ત્યારે કેવી સ્થિતિ થશે તેનો તો વિચાર કર. બાળકની સ્થિતિ પણ દયાજનક છે. જીવાનોને નોકરીમાં પીલાવું પડે છે. વૃદ્ધોની સ્થિતિ તો ધણી જ દયાજનક હોય છે. જીવાનો હાયહાય કરે છે. શેઠિયાઓની ગુલામી કરે છે અને નોકરીમાં પીલાય છે. સંતોષી હોય તેને નોકરીમાં પીલાવું પડતું નથી. જો મારે છે પીલાવાનું? હું દારકાતું રાજ્ય કરું છું ને! કારણ મારી સમદષ્ટિ છે. વિષયોના માથા પર ચડીને રાજ્ય કરવાનું છે. વિગેરો લલે રહે પણ તેમાંથી મન કાઢી નાખવાનું છે. સ્ત્રી પણ લજન કરી શકે છે. બહારના ઠાઠમાઠથી દેહને શણગારવામાં મનને રોકવાને બદલે લજનમાં રોકવું. આપણે સમય ઠાઠમાઠમાં ને બીધમાં ગુમાવાય છે કેવી દયાજનક છે આ પરિસ્થિતિ !

જીવ શા માટે મનોનિગ્રહ નથી કરતો? કોઈ એક શેઠ હતા. વયોવૃદ્ધ ઉંમર થઈ ગઈ. હતા તો શ્રીમંત. સાઠઠ પાંસઠ વર્ષની ઉમર. એક મહાત્માનો તેમને સંગ થયો. મહાત્મા કહે, “ લજન કરો. ડોસાજી કહેશે, “ હું લજન કરીશ તો આ છોકરાના છોકરાઓનું ધ્યાન કોણ રાખશે? તેમને રમાડશે કોણ? ” શેઠ બિચારા કંઈ કરી શકતા નથી. અને મહાત્મા ગાલ્યા જાય છે. શિષ્યની શી અધોગતિ થશે એ જ વિચાર

કરતાં મહાત્મા “હરિ હરિ કરતા ચાલતા થયા. ડોસાના પુત્રો ઉંમર-
લાયક હતા. ડોસાએ બધાને મિલકતના ભાગ પાડી દીધા. ઘરખારના
ભાગ પાડ્યા અને બધાયને લાખલાખ વડેથી દીધા. ડોસાએ પોતા
પાસે કંઈ ન રાખ્યું. હવે તેમની પાસે રહ્યું એક દમિયલ શરીર.
હવે વહુઓને ડોસા ગમતા નથી. ઘરના માણસોને ડોસા ગમતા
નથી. ડોસાએ તો હુતું બધું ચ આપી દીધું. ઘરના માણસોને હવે
તેમનામાં કંઈ સ્વાર્થ રહ્યો નહિ. વહુઓને માથે ચડાવેલી. વહુઓ
ગરમ થાય છે. ડોસો તો કટકટ જ કર્યા કરે છે. એમ વહુઓ વરોને
ફરિયાદ કર્યા કરે. દીકરાનો પણ ભાવ ઓછો થઈ ગયો. વહુને માથે
ચડાવે, વૃત્તિને માથે ચડાવે તો તો મુશ્કેલી જ ને! વહુઓ કહેશે કે
આ ડોસો આખો દિવસ ‘પોણી પોણી’ જ કર્યા કરે છે. લોટા-
લઈને તેની પાસે જઈને પછાડે. સીનેમાનો પ્રોગ્રામ હોય ને વહુઓ
બનારસી સાડીઓ પહેરીને નીકળે એટલે ડોસાને કકળાટ થઈ જાય.
આ તો બધું જ ઉડાવી દે છે. છોકરાઓને ઘેરે મૂકીને સીનેમા જોવા
બિપડે. ડોસાના પુત્રોને તો જરાય કુરસદ જ નથી. તેમને તો લકુ
તેમનું બજાર ને લલા તે. ભાવ વધ્યા ઘટ્યાની જ વાત ચાલતી
હોય. ઘરે ચ આવવાની કુરસદ ન મળે બજારમાં જ ખાઈ લેતા હશે.
ડોસાને બહુ દુઃખ પડવા માંડ્યું. પરિસ્થિતિ ઘણી જ ખરાબ થઈ
ગઈ. ભજન ન કરે તેની પાસે કંઈ ન રહે. આત્મશક્તિ પણ તેમની
પાસે ન હોય. ડોસો છોકરાઓને કંઈ કહેવા જાય તો સુપુત્રો (!)
કહેશે કે, બાપા તમે ચ શું કામ આમ બોલબોલ કરતા હશે? હવે
છાનામાના બેસી રહો અને આ છોકરાઓને રમાડો.” ડોસાની
ફરિયાદ કોઈએ ન સાંભળી. વહુને પણ થયું કે હવે આ ડોસાને
ઉપાય કરવો પડશે. બીજે દિવસે ઘણીને થાળી પીરસતાં પીરસતાં
ફરિયાદ કરી. બૈરાઓની આવી વાતો થાળી ઉપર જ થાય છે
“તમારા બાપા, આખો દિવસ ટકટક જ કર્યા કરે છે. આ તે કેમ
સહન થાય?” વહુએ લંભેરણી શરૂ કરી. પતિએ ત્રણ જરા બાપાને

પક્ષ ખેંચ્યો, “આખો દિવસ બાપા આ બાબાસે સાચવે છે.”
 ત્યાં તો વહુ બોલી, “તેમાં શું મોટું કામ કયું?” છેવટે ડોસાને
 ચોથે માળે કાતરિયા જેવી એક રમ હતી ત્યાં રાખવા એમ નક્કી
 કયું. વહુઓને જેમ કરવું હોય તેમ કરી શકે ને! વહુઓને મળવા
 તેમના આધુનિક ફ્રેન્ડઝ આવે એ ડોસાને ન ગમે. ડોસાને આવે
 આધુનિક વહેવાર ન ગમે. ભગવાનને પણ અલેરાઈએ ચડાવે એવા
 છે આ વહેવાર. ડોસાને એક શંખ આપ્યો અને કહ્યું, “જુઓ
 બાપા, તમારે આ રમમાં રહેવું અને કંઈ કામ હોય અને કોઈને
 બોલાવવા હોય તો આ શંખ વગાડવો.” ડોસા તો જર્જરિત થઈ ગયેલા.
 વિરોધ પણ શું કરે? દાદાની પાસે પૌત્રો આવીને રમ્યા કરે. તેમાં
 એક દિવસ એક છોકરું આવીને શંખ ઉપાડી ગયું. છોકરે શંખ સંતાડી
 દીધો. ડોસાને થયું કે હવે શું કરવું? હવે કોણ ઉપર આવે? ડોસાના
 ખૂમ ખરાડા કોઈ સાંભળતું નથી. ડોસો કલ્પાંત કરે છે. ડોસાએ
 કંઈ રાખેલું નહિ. આત્મધન તો રાખવું જોઈએ ને? પાડોશીઓએ
 દીકરાઓ આવ્યા ત્યારે વાત કરી. છોકરાઓને વહુઓ શરમના માર્યા
 ઉપર ગયા. બાપ એકા હતા. વહુએ ડોસાને ધમકાવવાનું શરૂ કયું,
 “તમે અમારી આખરુ લો છો. શંખ તો વગાડવો જોઈએ ને!
 તો કોઈ ઉપર આવે.” ડોસા કહે “અહીં શંખ જ નથી.” વહુએ
 પૂછ્યું, “શંખ કોણ લઈ ગયું?” ત્યાં તો નાનો પૌત્ર શંખ લઈને
 આવ્યો કે શંખ મેં સાચવીને મૂક્યો છે. તેના પિતાએ પૂછ્યું
 “શંખ શું કામ લઈ ગયો હતો?” પુત્રે જવાબ આપ્યો, “મારે
 તમને આમ બેસાડવા પડશે ત્યારે શંખ તો જોશે ને?” છોકરાઓ
 તો નકલ જ કરશે. છોકરાઓ પર આ બાળકની વાતની થોડી અસર
 થઈ. થોડો પશ્ચાત્તાપ પણ થયો. પણ એકાદ બે દિવસ પછી પાછી
 એની એ સ્થિતિ.

બે ત્રણ દિવસ પછી પાછા ડોસાના ગુરુ મહાત્મા આવ્યા.
 છોકરાઓને તો મહાત્મા જોડે કંઈ સંબંધ નથી. તેમણે મહાત્માને

ડોસા આગળ મોકલ્યા. ડોસાએ મહાત્માને બધી વાત કરી. મહાત્મા કહે છે કે ચાલ હું તને રસ્તો બતાવું. તેં મને થોડું ઘણું આપેલું છે તો મારે તને રસ્તો તો બતાવવો જ જોઈએ? સંસારમાં આ ડોસાની જેવી અધોગતિ થઈ છે તેથી વધારે અધોગતિ ખીજી એકે નથી. તેથી ખરાબ ગતિ તે મરણ. મહાત્માએ ડોસાને કહ્યું, “તારી વહુ અને છોકરાઓ આવે ત્યારે તું મોટી મોટી ધનની વાતો કર.” મહાત્માએ એક પેટી ખાનગી રીતે ડોસાને લાવી દીધી. આ પેટીમાં હીરા છે એવી વાત કરવી. તમે મને ઘરેણાં આપશો તો હું હીરા જડાવી દર્શાવે એમ વાત કરવી.” તેમણે ડોસાને સમજાવ્યું. છોકરાઓને ઉપર બોલાવીને ડોસા હવે ધનની ખીજનેસની વાતો પૂછવા લાગ્યા. તમે દાગીના લાવો તો હું હીરા જડાવી દર્શાવે, એવી વાત ડોસાએ કરી. છોકરા તો ડોસાને પ્રેમ દેખાડે, ગળગળા થઈ જાય. પૈસા ટકાની વાત આવે ત્યાં બધા ગળગળા થઈ જાય છે. કહેવત છે કે લોભે લક્ષણ જાય. મહાત્મા સિદ્ધ છે અને બાપને કંઈ કીમિયો આપ્યો હશે એમ છોકરાઓને મનમાં થયું. મહાત્માઓ આવા કીમીયા આજકાલ બહુ કરે છે. લટ્ટી કરશું ને બમાણું સોનું કરી દર્શાવું એવી વાતો નથી કરતા? ડોસાએ ખીજે વખતે છોકરાઓને પૂછ્યું, “જેન્કમાં બેલેન્સ કેટલી છે?” એક લાખ છે, ” છોકરાએ જવાબ આપ્યો. “એક લાખ જ! દશ લાખ કરવા જોઈએ. અહીં બધું રોકડ મંગાવી લ્યો.” છોકરાઓએ બધા પૈસા મંગાવી લીધા. કંઈ જ રહેવા દીધું નહિ. પછી ડોસા કહે, “હવે હમણું તમે બધા જાઓ. હું અને આ મહાત્મા બધી વિધિ કરશું.”

ડોસા મહાત્માની સાથે ગામબહાર ગયા. એક જૂના મંદિરમાં મુકામ કર્યો. થોડી જમીન લીધી અને મકાન બંધાવ્યું. છોકરાને લાગ્યું કે બાપા તો કિમિયો કરે છે. છોકરાઓ રોજ મળવા આવે. બાપા મીઠી મીઠી વાતો કરે છે. મકાન બંધાઈ ગયું અને એક આશ્રમ

શરૂ થયો. મહાત્માઓ જમવા લાગ્યા. દાનપુણ્ય શરૂ થયા. ત્યાં ભંડારો શરૂ થયો. આશ્રમમાં દરરોજ મહાત્માને સત્સંગ થાય. વહુ અને છોકરાઓ પણ સત્સંગમાં આવે. એક વખત તો છોકરાઓ જઈને ડોસાને કાનમાં પૂછ્યું, “પેલા દાગીનાનું ને રકમનું શું થયું? બમણા થઈ ગયા ને?” ડોસા કહે છે, “આ બધાને જવા દે પછી વાત કરશું.” કથા પૂરી થઈ. છોકરો આવીને કહે બાપા પેલી વાત તમે કરવાનું કહેતા હતા ને!” બાપા કહે, “હવે વળી વાત કેવી? હવે તમારે અહીં શું છે? તમારી વાત તમારી પાસે રાખો.” અને આંખ લાલ કરીને કહ્યું, “બગરનાર અહીં આવ્યા તો. હું અહીં દસગણા નાણાં કરું છું. મેં ખરો કામિયો માંડ્યો છે. હવે અહીં આવતા જ નહિ.” છોકરાઓ ગયા મહાત્મા પાસે. મહાત્માએ કહ્યું કે શેઠજીને સળ ફૂછ દાન કીયા હૈ. એક ગણું દાન અને સહસ્ત્રગણું પુન્ય એ સૂત્ર છોકરાઓને મહાત્માએ સમજાવ્યું. ગુરુની આજ્ઞા માની તેથી જીવની સ્થિતિ સુધરી ગઈ.

જીવની આવી સ્થિતિ હોય છે. આપણે સમતા નથી કેળવતા તેથી દુઃખ વધે છે. ખાવાપીવાની સ્થિતિ ખરાબ છે. સંસારમાં પણ સુખ ન મળે તેને મોક્ષ તો ક્યાંથી મળે? ત્યાગમાં જ ખરું સુખ છે. તું ત્યાગ કર. મનને તમારો મારતો જ. મન જે કંઈ ઇચ્છા કરે તે તેને આપ નહિ. મનને કહી દે કે તને નહિ મળે. મનને દબાવ્યા જ કર. અત્યાર સુધી ગુરુ નહોતા. અમને તમે શંખ વગાડવાનું કહેતા હતા. હવે બગ્યાઓ તમે જ શંખ વગાડો. મનને આ પ્રમાણે કહેવાનું છે. આ વાતનું રૂપક સમજવું જરૂરી છે. ડોસો જીવ છે અને છોકરો મન છે. વહુઓ તે વૃત્તિઓ છે અને મહાત્મા તે સદ્ગુરુ છે. મહાત્મા વૃત્તિઓને તથા મનના ત્યાગ ના બોધ આપે છે.

ત્યાગી થવું જ જોઈએ. ત્યાગમાં જ શાંતિ છે. ત્યાગી થવું કે

વૈરાગી થવું એનો અર્થ ખાવાસાધુ થવું તે નથી. ખાહારના વેશથી ત્યાગ નથી થતો. વિષયોમથી મનનો તું પ્રત્યાહાર કરતો જા. વિષયોમાંથી મનને પાછું ખેંચવું તે પ્રત્યાહાર. મનને કહેવું કે જા તને આ નહિ મળે. એક વખત ખાવાનું મળશે. વહુને માથે ચડાવો તો રોજ નવી સાડી લાવવી પડે. વહુ એટલે કે માયા. તમે બધા માયાના ગુલામો છો. તમે પ્રકૃતિના ગુલામો છો. પ્રકૃતિ જે માગે તે આપો તો પ્રકૃતિના ગુલામ. વહુને કહી દેવું જોઈએ કે દર માસે નવી સાડી માગો તે નહિ મળે. મારા ઘરની રીત તને હું આગળ બીજા અધ્યાયમાં વર્ણવી ગયો છું. મન એ જ વહુ. મનવહુ માગમાગ કરે છે. ત્યાં જ મનને દાબી દો. તેને કવોટા બાંધી દેવાનો. તેની ઉપર કન્ટ્રોલ કરવાનો છે કારણ વેર-(લડાઈ) શરૂ થઈ ગઈ છે. ગુલ અને અશુભની, સૂર અને અસૂરની લડાઈ શરૂ થઈ છે, માટે જલદી કન્ટ્રોલ મૂકો તો જ યુદ્ધ થશે. સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી કન્ટ્રોલ જાય ને! સ્વરાજ્ય (આત્મપ્રાપ્તિ) ન મળે ત્યાં સુધી તો મન પર કન્ટ્રોલ કરીને વિહિત કર્મો કરવા પડશે. આનું નામ અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય. મન પર કન્ટ્રોલ ન મૂકા તો મન વશ ન થાય. તેની ખાસિયતો હોય તે બે વખત માગે તો એક વખત આપો. આ શરીરરૂપી દેશમાં ગરબડ શરૂ થઈ છે. કાપડ પર કન્ટ્રોલ, પહેરવામાં, ખાવાપીવામાં, બધેય કન્ટ્રોલ કરવાનો છે. બહાર જગતમાં જેવું થાય છે તેવું આ શરીરમાં કરવાનું છે. આટલો જ પગાર મળશે. આજ ખાવાપીવાનું મળશે. ઓરટ્રેલિયન ઘઉં જ મળશે. ભક્તિ ભજનરૂપી યુદ્ધમાં જોડાઈ જવું. આ કંઈ અઘરું નથી. તારે કરવું નથી એટલે તને અઘરું લાગે છે. મનને બહેકાવવાથી મન વશ ન થાય. વહુને છુટછાટ ન અપાય. તેને તો દબાવી દેવી જોઈએ.

તારે મનોનિગ્રહ કરવો પડશે. મનોનિગ્રહ ઉપર કહ્યું તેમ થશે. મનોનિગ્રહ ભજનથી અને અભ્યાસથી થશે.

ચંદ્ર

પ્રથમ મારું દર્શન કરો ભગવદ્દર્શન કરો. ભગવાને બધાને અહીં જ દર્શન કરાવ્યાં છે ? મને દર્શન થઈ ગયા છે એમ કહીને કાળીનાગ પર બેસી જવાનું. વિષયરૂપી નાગ પર કૃષ્ણ બનીને બેસી જાયો. વિષયને કાઢના માટે ભજનરૂપી સાધન છે વિષયરૂપી નાગ પર બેસશે તો પરિપુર્યો (નાગણીઓ) આવરણ લેશે. નાગને દેખાવી દો. જે વૃત્તિઓને જીતે તે જ પુનર્જન્મ છે. તે જ દલાલ તે જ ગુરુ તેને જ દલાલની ડીઝી એટલે કે ગુરુની પદવી મળી શકે. ભગવાને અહીં દલાલની શરૂ કરી છે. જે કોઈ દલાલનું શરણ લે તેને બધું થ મળે. વર જોઈએ તો વર મળે. વહુ જોઈએ તો વહુ મળે. મનને વશ કરો તો તમે અને હું એ બેદ નીકળી જશે. ભેદથી ભેદને મારવાનો છે, દ્વેતથી દ્વેતને મારવાનું છે. આ શરીર-આત્મા અને બીજો આત્મા તે બ્રહ્મ. આત્માથી આત્માને મારો. આ કેમ થાય ? તે તો ભગવાન આગળ દર્શાવી ગયા છે.

સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ દષ્ટિ અને સમ્યગ્ જ્ઞાન. પ્રથમ સમ્યગ્ દર્શન થાય પછી સમ્યગ્ દષ્ટિ થાય અને પછી સમ્યગ્ જ્ઞાન થાય. સમ્યગ્ જ્ઞાન થયા પછી કંઈ ન રહે. બધું થ હરિહર. રાધા અને કૃષ્ણ કોઈ ન રહે. આ છે સમાધિ અવસ્થા.

મિથ્યા દર્શન, મિથ્યા દષ્ટિ, અને મિથ્યા જ્ઞાન—આપણે આ મિથ્યા જ્ઞાનની ત્રીજી સ્ટેજમાં છીએ. જે મિથ્યા દર્શન કરે તેને મિથ્યા જ્ઞાન થાય અને જે સમ્યગ્ દર્શન કરે તેને સમ્યગ્ જ્ઞાન થાય. (૩૬)*

અર્જુન ઉવાચ—

અચિત્તિઃ શ્રદ્ધયોપેતો યોગાચ્છલિતમાનસઃ ।

અપ્રાપ્ય યોગસંસિદ્ધિં કાં ગતિં કૃષ્ણ ગચ્છતિ ॥ ૩૭ ॥

* તા. ૨૫-૬-૬૨ રવિવારનું ચૌદમું પ્રવચન અહીં પૂરું થાય છે.

કચ્ચિન્નોભયવિભ્રષ્ટચિહ્નનાશ્રમિવ નશ્યતિ ।
 અપ્રતિષ્ઠો મહાવાહો વિમૂઢો બ્રહ્મણઃ પથિ ॥ ૩૮ ॥
 એતન્મે સંશયં કૃષ્ણ છેત્તુર્મહંસ્યશેષતઃ ।
 ત્વદન્ય સંશયસ્યાસ્ય છેત્તા ન હ્યુપપદ્યતે ॥ ૩૯ ॥

અર્જુન બોલ્યો—હે કૃષ્ણ ! જે સાધકે શ્રદ્ધાવાન છતાં વિશેષ યત્ન કરતો નથી, જેનું મન અંતઃકાળે યોગમાંથી વ્યુત થયું છે, એવો જે પુરુષ યોગસિદ્ધ ન પામતાં કઈ ગતિ પામે છે ? હે કૃષ્ણ, બ્રહ્મમાર્ગમાં સ્થિર ન થતાં મોહવશ થયેલો યોગી કર્મમાર્ગ અને યોગમાર્ગ ઉભયથી ભ્રષ્ટ થઈ છુટાં પડેલાં વાદળોની પેઠે શું નાશ પામતો નથી ? હે કૃષ્ણ, મારા આ સંશયનું નિશેષ છેદન કરવાને આપ જ યોગ્ય (સમર્થ) છો. આ સંશય દૂર કરવાને આપ વિના કોઈ સમર્થ નથી. (૩૭-૩૮-૩૯)

શ્રદ્ધા હોય પણ જે પ્રયત્ન ન કરતો હોય તેની શી ગતિ થાય એ પ્રશ્ન અર્જુને કર્યો છે. ભક્ત કે યોગી ભજન કે યોગ કરવાનો વિચાર કરે પણ ખાસ પ્રયત્ન ન કરે તો તેનું શું થાય ? ખાસ પ્રયત્ન નહિ પણ સહેજ સહેજ યત્ન કરે છે સહેજ સહેજ યત્ન કરે તો ફળ પણ સહેજ જ મળે ને ? અંતકાળે તેને તેવું જ ફળ મળે. શ્રદ્ધા છે તેનું ફળ શું ? શ્રદ્ધાવાળો માણસ કઈ ગતિને પામે ?

અર્જુન ભગવાન પાસે પોતાનું માનસ રજૂ કરે છે. યુદ્ધમાંથી છટકવાની વાત કરે છે. તે કહે છે કે મને તમારામાં શ્રદ્ધા છે પણ વિશેષ પ્રયત્ન કરતો નથી તો મારી અંતકાળે શી સ્થિતિ થશે ? ભક્તિમાર્ગમાં આવનાર બધાને આવો પ્રશ્ન થાય છે. મંત્ર આપો ને માળા ફેરવી લઉં. બીજું કશું મારાથી નહિ થાય. અર્જુનના મનમાં આ જ છે. આમાં બ્રહ્મમાર્ગમાં જવાની વાત જ ક્યાં છે ? તેને યુદ્ધ કરવું નથી. યુદ્ધ ન કરે તો નાશ જ થવાનો છે. પોતાનો જ પ્રશ્ન અર્જુન આ રીતે ભગવાનને પૂછે છે. તે કહે છે કે આપ સિવાય બીજો કોઈ સમર્થ નથી.

ગુરુ સિવાય બીજો કોણ સમર્થ હોય ? અભુતને થાય છે કે એમને એમ ધ્વજમાં પહોંચાડી દે તો સારું.

જેવું કરશે તેવી તમારી ગતિ થશે. શ્રદ્ધા રાખો પણ પુરુષાર્થ ન કરો તો શું થાય ? ભગવાનમાં શ્રદ્ધા છે તેથી સંસારમાં મન લાગતું નથી તેથી ત્યાં તો ખરાબગતિ થઈ છે. ભગવાનમાં હજી પૂરી શ્રદ્ધા નથી માટે સંસારમાં પણ થોડું થોડું મન તો રહે છે. તો ત્યાં પણ ખરાબગતિ જ થશે કે ? શ્રદ્ધા હોય તો સત્સંગ તો થાય, ભજન પણ થાય. સંહેજ આગળ જવાયજ. પણ વધારે કશું કરવું નથી.

મારે લડવું નથી અને તમારામાં શ્રદ્ધા છે તો મારી કઈ ગતિ થશે એ જ પ્રશ્ન આ ત્રણે શ્લોકોમાં છે. મારું શું થશે ? જીવની શી ગતિ થાય ? (૩૭. ૩૮. ૩૯.)

શ્રી ભગવાનુવાચ—

પાર્થ નૈવેહ નામુત્ર વિનાશસ્તસ્ય વિચિતે ।

નહિ કલ્યાણકૃત્કશ્ચિદુર્ગતિં તાત ગચ્છતિ ॥ ૪૦ ॥

શ્રી ભગવાન યોધ્યા : હે પાર્થ ! જે આવો યોગેચ્છ પુરુષ હોય છે તે આ લોક અને પરલોકથી વંચિત રહેતો નથી. બાપુ ! સત્કૃત્યો કરનાર પુરુષ કદી પણ દુર્ગતિ પામતો નથી. (૪૦).

શ્રદ્ધા રાખવી એ જ સત્કૃત્ય છે. આવું સત્કૃત્ય કરનારની દુર્ગતિ થતી નથી. પરંતુ તેને મોક્ષનું ફળ તત્કાળ ન મળે. તેને જન્મ લેવો પડે છે. તેની ગતિ સારી થશે. વળી પાછું તેને ભજન કરવું પડશે. તને જ્યારે આટલી સમજ પડી છે તો વધારે પ્રયત્ન કેમ નથી કરતો ? પશુમાંથી મનુષ્ય અને મનુષ્યમાંથી દેવ થવાનું છે. ઈશ્વરતત્ત્વ તરફ જવા ભગીરથ પ્રયત્ન કરવો પડશે. તારે અસુરો સાથે

લડવું' પડશે. આસુરી વૃત્તિઓ સાથે તારે યુદ્ધ કરવું જ પડશે. થોડો સદ્ગતિનો પ્રયત્ન થયો તો 'કર્મબંધન ઢીલું' પડ્યું. આવો જીવ ક્રમે ક્રમે મુક્તિ તરફ જઈ રહ્યો છે. તે જીવ અતલ, વિતલ, રસાતલ, પાતાળ તરફ ન જાય. મચ્છર, માંકડ, કૂતરા, માંકડા, વગેરે યોનિમાં તે જન્મતો નથી. (૪૦)

પ્રાપ્ય પુણ્યકૃતાંલોકાનુષિત્વા શાશ્વતીઃ સમાઃ ।

શુચીનાં શ્રીમતાં ગૌહે યોગબ્રહ્મોઽભિજાયતે ॥ ૪૧ ॥

યોગબ્રહ્મ પુરુષ મહાન પુણ્યદ્વારા પ્રાપ્ત થનાર છંદ્રાદિ લોકમાં જઈને ત્યાં અનેક વર્ષો સુધી રહી, પછી મૃત્યુલોકમાં આવી પવિત્ર તથા શ્રીમંત પુરુષના કુળમાં જન્મ ધારણ કરે છે. (૪૧)

જે કંઈક પ્રયત્ન કરીને આગળ વધ્યો છે તે યોગબ્રહ્મ પુરુષ દેવ-લોકમાં ફળ ભોગવે છે અને પછી ભક્તિભાવવાળા કુટુંબમાં જન્મ લે છે. ભજન અને સત્સંગ જ્યાં થતા હોય તેવા કુટુંબમાં તે જન્મે છે. સત્કર્મનો કે દુષ્કર્મનો એકેનો નાશ નથી થતો. પણ તેના ફળ ભોગવવા માટે જન્મ તો લેવો જ પડે છે. જેનું સત્કર્મ આસક્તિ-રહિત હોય તેને જન્મ ન લેવો પડે. થોડું થોડું ભજન કરે તે પણ સાડું છે. તારે સંશય ન રાખવો કે તું ભજન કરીશ છતાં ય છઠ્ઠા કે સાતમા નરકમાં જઈશ. ભજન શરૂ કરીશ કે તું ક્રમે ક્રમે આગળ જ જઈશ.

આ સાંભળીને અર્જુનને નિરાંત થઈ કે હમણાં તો લડવું નહિ પડે. હમણાં નહિ લડીએ તો ચાલશે.

કોઈપણ માણસે મનમાં એમ ન રાખવું કે સાચા મનથી ભજન કરીએ, છતાં દુર્ગતિ થાય. ભક્તિનો બાહ્ય ડોળ કરે તો રસા-તળ, સુતલ, વિતલ, પાતાળ તરફ જ ગતિ થશે. ભક્તિ સાચી થવી

જોઈએ. નિષ્કામભાવે ચાર માળા ફેરવે તો પશુ ઉત્તમ ગતિ થાય. ઈશ્વરલક્ષિતથી ઉત્તમ ગતિ જ મળશે. નવા નવા જન્મોમાં લક્ષિત વધતી જશે. કાળે કરીને મુક્તિ થશે. તેનો જન્મ ભક્તને ત્યાં જ થશે. યોગીને ત્યાં તેનો જન્મ થાય એટલે કે ભક્તને ત્યાં તેનો જન્મ થાય. બ્રહ્મચારીને ત્યાં તો ન જ થાય ને! તમે અત્યારે કોઈને કાગળ લખ્યો હોય. અડધો કાગળ લખીને ઊઘી ગયા. બાકી હોય ત્યાંથી સવારે લખશો અને કદાચ સહી કરવાની જ રહી હોય; તેના જેવું છે. બાકી રહેલું પૂરું કરવું પડશે. ગત જન્મના પાપ-પુણ્યનાં કર્મોથી આ જન્મનું પ્રારબ્ધ બંધાય. ગત જન્મના ભક્તિનાં કર્મ હોય તો આ જન્મે ભક્તિનું પ્રારબ્ધ બંધાય. આવો પુરુષ ભક્તોને ત્યાં જન્મ લે અને ક્રમે ક્રમે ગતિ પ્રાપ્ત કરે. (૪૧)

અથવા યોગિનામેવ કુલે ભવતિ ધીમતામ્ ।

एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥ ४२ ॥

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।

यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनंदन ॥ ४३ ॥

અથવા તો બુદ્ધિમાન યોગીના કુળમાં જ આ યોગબ્રહ્મ પુરુષ જન્મે છે. કારણ કે આવા પ્રકારનો જન્મ આ લોકમાં અતિદુર્લભ છે. આવા યોગીના કુળમાં જન્મ થયો એટલે પૂર્વજન્મની યોગબુદ્ધિનો તેનામાં વિકાસ થાય છે અને તે યોગસિદ્ધિ માટે પુનઃ યત્ન કરે છે. (૪૨-૪૩)

શ્રીમંત અને બુદ્ધિમાનને ત્યાં યોગબ્રહ્મનો જન્મ થાય છે. ગાંધીજી કે વિનાયા જેવા કોઈ ભક્તને ત્યાં જ જન્મે છે. આ દુર્લભ વસ્તુ જ છે. જેવાં જેવાં કર્મ હોય તેવો જ જન્મ મળે છે. યોગબ્રહ્મ પુરુષ પોતાના બાકી રહેલ કામ સપાટાબંધ પૂરા કરશે. ગાંધીજીના બાપો દિવાન જ હતા ને! જવાહરલાલના પિતા મોતીલાલ શ્રીમંત અને બુદ્ધિમાન જ હતા ને! જવાહર વગેરે તો પૂર્વજન્મના યોગીઓ

છે. બાહ્યસ્વરૂપે અત્યારે તમે અચકન પહેરેલા જોશો. પૂર્વ જન્મની ઇચ્છાઓ હતી. શ્રદ્ધાવાન હતા. થોડો પુરુષાર્થ કરેલો પણ સાચો કરેલો અને સત્કર્મની અનેક ઇચ્છાઓ રહી ગયેલી. આ ઇચ્છાઓ અપાવી દેવા માટે આ જન્મ મળ્યો. આ ઇચ્છાઓ અપી ગયા પછી એ લોકોને ફરી જન્મ લેવો નહિ પડે. યોગબ્રહ્મને ખીજે જન્મવું ન પડે. તેઓ જન્મીને કર્મ પૂરાં કરીને ચાલ્યા જાય. તેમને યોગ-સિદ્ધિને માટે પુનઃ પ્રયત્ન ન કરવો પડે. તેમણે પૂર્વયોગ કરેલો તેથી તત્કાળ પ્રાપ્તિ થાય. કોઈને અમુક વસ્તુ કેમ જલ્દી ફાવી જાય છે? જ્યારે કોઈ એ મિનિટ પણ આસન પર બેસી શકતું નથી. ખીજને પહેલે જ દિવસે આસન પર એ કલાકની સ્થિરતા મળી જાય છે. શ્લોકો જોતાં જ પૂર્વના યોગબ્રહ્મ પુરુષને અર્થ સમજાઈ જાય છે. આસન સિદ્ધ કર્યા વગર જ તેને ખબર પડી જાય છે. જેઓ નવાં પુરુષાર્થ કરે છે તેમને તાત્કાલીક ફળ નથી મળતું. નવાં કર્મ શરૂ કરે છે ત્યારે કષ્ટ પડે છે એમ તેમને લાગે છે. પરંતુ જે કોઈ લાવલક્ષિતાથી ઈશ્વરપૂજન, ઈશ્વરસેવા કરે તેવું તે કર્મ નિષ્ફળ જતું નથી. કોઈ જલદીથી કરે છે કારણ કે પૂર્વે કરેલું હોય તેથી જલદી પ્રાપ્ત થાય છે. તેમને મળે છે અને આપણને કેમ નહિ એમ મનમાં ઘણાંને થાય છે. આ નાની છોકરીને જે લક્ષિત ફળો છે તેના જેવી લક્ષિત ઘણાંના બાલ સફેદ થઈ ગયા તેને પણ મળી નથી. પૂર્વે કયું નથી તેથી તેઓને વિદ્વેનો આવે છે. યોગબ્રહ્મ પુરુષો સડસડાટ ઉત્તમ માર્ગે ચાલી જાય છે. આ લોકોએ માયા હટાવીને પૂર્વે ભજન કરેલું પણ જ્ઞાન થાય તે પહેલાં શરીર પડી ગયેલું. પછી શું? પાંચ વર્ષનો હોય અને જ્ઞાન થાય. કોઈને વધારે કષ્ટ પડે તેથી ગભરાવાની જરૂર નથી. યોગબ્રહ્મ હોય તેની બુદ્ધિને લાગે છે કે મેં આ કયું છે. રામકૃષ્ણ પરમહંસે કશું ય વાંચેલું નહિ. પણ તેઓ જે બોલતાં તે વેદોમાં અને ભાગવતમાં મળતું. પાંચ વર્ષનો બાળક હોય પણ ગીતા સમજે તે આ રીતે. પહેલાં યોગ કર્યો છે તેથી આ જન્મે તત્કાળ પ્રાપ્ત થઈ

જન્ય છે. રામકૃષ્ણ પરમહંસ પૂર્વે જ લખેલા હતા. આ જન્મે તે ક્યાં લખાવા જન્ય ? નિશાળે જ નહોતા ગયા. આવા લોકો જલદી સિદ્ધિ થઈ જન્ય છે. કારણ કે તેઓની પૂર્વની જન્મર તપસ્યાથી આ જન્મમાં સર્વ કંઈ તેમને માટે સુલભ બની જન્ય છે. માટે જ ફળની ઇચ્છા રાખ્યા સિવાય લજન કર્યે જવું. ભગવાન જાણે છે કે આ નવો પુરુષાર્થ છે. ભગવાનને ત્યાં ઓપડામાં બધું લખાઈ જન્ય છે. કોઈએ ગભરાવાની જરૂર નથી. કામક્રોધના લક્ષરોનો સંહાર કરવા માટે તારે તૈયાર થઈ જવું જોઈએ. તારે લડવું જ પડશે. આવતી કાલની કોને ખબર ? તારે આ જન્મમાં જ નરમાંથી નારાયણ થવાનું છે. સાંભળ્યું ત્યારથી જ લડવાનું શરૂ કરવાનું છે. કાલની વાત શી કરવી ? ગુરુ મળ્યા અને સત્સંગમાં જવાનું શરૂ કર્યું છે ત્યારથી જ સાડાસાતી બેઠી છે. સાડાસાતી બેઠી કે હનુમાનજીનો પ્રવેશ થયો છે. બૈરાંછોકરાં ઉપર પણ આસક્તિ ન રહે. અનીચ્છાએ હું તેને ખેંચી જાઉં છું. આ પ્રવાહ એવો છે કે તેમાં તું ધસડાઈ જન્ય છે. તું શરણમાં આવી ગયો છે આ પ્રવાહમાં ખેંચાઈને જ. હવે છુટકો જ નથી; હવે તો લડવું જ પડશે.

એક ભગત કોઈ એક મહાત્મા પાસે ઉપદેશ લેવા ગયા. મહાત્મા ભાખરી બનાવતા હતા. મહાત્મા હશે આપણા જેવા. પેલાએ મહાત્માને હાથ જોડીને કહ્યું કે ઉપદેશ આપો. મહાત્માએ શું કયું ? રોટલી શેકતા જન્ય અને જેટલો ભાગ શેકાય તેનો ટુકડો કરીને ખાતા જન્ય. અડધી શેકે તે ખાય અને પાછી અડધી શેકે. ખાઉધરા જ લાગે ને ? પેલા માણસને થયું કે આ શું ઉપદેશ આપશે ? પણ વિવેક છોડીને ચાલ્યા કેમ જવાય ? મહાત્મા હવે બોલ્યા, “કેમ તું ન સમજ્યો ? બુઝયલ લાગે છે. આ રોટલી હું ખાતો હતો ત્યારે તને લાગ્યું કે હું ખાઉધરો છું.” શિષ્યની શંકા સમર્થ મહાત્માએ જાણી લીધી અને બોલ્યા “પણ મને અડધી સેકંડ પછી શું થશે

તેની ખંખર નથી. વખત છે કે રોટલીમાં સંકલ્પ રહી જાય. અને જો રોટલીમાં સંકલ્પ રહી ગયો તો તે માટે જન્મવું પડે. સમજ્યો ને ? ”

અમે તો પ્રથમાવસ્થાના સાધક છીએ. હમણાં તમારામાં શ્રદ્ધા રાખશું અને આવતા જન્મમાં લકશ્મી-પણુ એ નહિ ચાલે. આવો સંકલ્પ રાખવાનો જ નહિ. તારે જે કાર્ય કરવું હોય તે આ જન્મમાં જ કરી લે. હવે પ્રુડું જ કરવું જોઈએ. એક મિનિટનો, અરે એક સેકન્ડનો પણ શું લરોસો રાખવો ? લજન કરતાં જ રહેવું જોઈએ. તો તત્કાળ મોક્ષની પ્રાપ્તિ મળશે, તો જ શાંતિ મળશે.

એક મહાત્મા પાસે એક શિષ્ય આવ્યો. મહાત્માએ કહ્યું કે તારે કશુંય ન કરવું પણ મરવાનાં સમયે તું આ મંત્ર બોલજે. ‘શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ.’ આ મંત્ર ગુરુએ આપ્યો. શિષ્ય ઘેર આવ્યો. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે મરવાને વખતે મંત્ર કરશું. થોડી વારે વિચાર આવ્યો કે મોતની તો ખંખર નથી. હું ક્યારે મરીશ તે તો નક્કી નથી. બીજે દિવસે ગયો ફરીથી મહાત્મા પાસે. અને પૂછ્યું કે મારે શું કરવું ? હું ક્યારે મરીશ તે તો મને ખંખર નથી. મહાત્માએ કહ્યું કે તારે સમજવું કે એક સેકન્ડ પછી મરીશ. શિષ્યને તો ‘શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ’ કરવાનું જ રહ્યું મરે ત્યાં સુધી આ જપ કરવાનો રહ્યો. તેને અજપાજપનો બોધ આવ્યો.

જે સંકાર્ય કરે તેની દુર્ગતિ થતી જ નથી. તેની સદ્ગતિ જ થાય. કોઈ પણ ધડીએ મોત આવે તેની ખંખર નથી. એક સેકન્ડ પછી મરી જ જવાના છો માટે મંત્ર ચાલુ રાખ એમ અહીં ગુરુ અનુનને સમજાવે છે. હવે છટકવાની બારી નથી. ગીતામાં બધું સ્પષ્ટ જ છે. કોઈ ઠેકાણે બારું નથી રાખ્યું; સહેજ પળું સકા મનમાં હોય તો તે નીકળી જાય છે. (૪૨-૪૩)

૨૩૬

पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सः ।
जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ ४४ ॥

ઉત્તમ કુળમાં જન્મ્યા પછી પરતંત્ર હોય તો પણ પૂર્વાભ્યાસના બળે યોગ તરફ વળે છે. અને જે કેવળ યોગના જિજ્ઞાસુ હોય તો પણ તેને વેદાચરણના કળ કરતાં વિશેષ કળ મળે છે. (૪૪)

પૂર્વતો અભ્યાસ છે તેથી વિશેષ કળ મળે છે. ધરના જાત-જનના બંધન હોય, સમાજના બંધન હોય છતાં તેનું લજ્જન ચાલુ જ રહે છે. તેને બંધનો ઘેરી શકતાં નથી. બૈરાગ્યોને અતેક બંધનો હોય છે પણ જેનું લજ્જન શરૂ થયું તેને કોણ અટકાવી શકે? તેને તો વેદાચરણ કરતાં પણ વિશેષ સુકિતરૂપી કળ જ મળવાનું છે. તેને કોણ અટકાવી શકે? તે છૂટે જ છે. વિષયો પાશ છે. એમ જે સમજ્યો છે પછી તેને કોણ બાંધે? કોઈ સગાં વહાલાં તેને બાંધી શકતાં જ નથી. પછી આવા પુરુષને વેદો કે ગીતા વાંચવાના હોતાં નથી. કથા સાંભળવાની તેને રહેતી નથી. તે નાનો હોય ત્યારથી જ તે બીજાને બોધ આપતો હોય છે. તે કથા જ સંભળાવતો હોય છે. યોગબ્રહ્મ જન્મે ત્યારથી જ વાતાવરણ ફરી જાય છે. શ્રીકૃષ્ણને બાંધવા યશોદાએ ઘણો પ્રયત્ન કરેલ પણ દોરડાં ઢૂંકાં પડ્યા એવી વાત બાલચરિત્રમાં આવે છે. અને અવતારી પુરુષને કોણ બાંધી શકે? મોહરૂપી પારાથી યશોદા અને નંદે બાંધવા પ્રયત્ન કર્યા પણ હું ન બાંધાયો.

દોરડાં ઢૂંકા જ પડ્યા ને? કૃષ્ણને કોણ બાંધી શકે? જન્મ જોલમાં થયો પણ જન્મતાં જ નદી-ભવત્કદી-પાર કરી અને વસુદેવ અને દેવકીને છોડાવ્યા. આનું નામ અવતારી પુરુષ.

આપણે પૂર્વે પુરુષાર્થ નથી કર્યો તેથી જ અધરું લાગે છે. આ માટે તો આપણે પરતાવું જોઈએ અને સપાટાબંધ લજ્જન કરવું જોઈએ. આ જન્મનાં કાર્યો નિષ્ફળ જશે એમ ન માનવું. કરોડો

જાપ કર્યા; એતાળીસ વર્ષો સુધી લજ્જન કર્યું પણ તેનું ફળ કંઈ ન મળ્યું, એવો વિચાર પણ ન કરવો. પૂર્વનાં પાપ કપાશે ત્યારે આપોઆપ યોગસિદ્ધિ મળશે સંસારમાં આપણે કરેલા અનેક પ્રયત્નો નિષ્ફળ જાય છે. નાશવંતને માટેના પ્રયત્નો અફળ જ છે. પણ ઈશ્વર તરફ જવાના આંતરિક પ્રયત્નો નિષ્ફળ કદી ન જાય. પાપરૂપી કર્મોના નાશ થાય ત્યારે શાશ્વત શાંતિ મળશે. કોઈને આ એક જન્મે મળે, કોઈને બે ત્રણ જન્મે આ ફળ મળે. જે ખોટી ભક્તિ કરે તેને તો નીચે પાતાળોમાં જ જન્મવાનું થાય છે. અજ્ઞાનના કર્મોથી નીચે જન્મ થાય છે અને ભક્તિના કર્મોથી ઉપર જન્મ થાય છે. સાત લોકો ક્રમે ક્રમે પસાર કરીને કે એકી સાથે સાત લોકો જીતી લઈને તે બ્રહ્મમાં જાય. સાધક અવસ્થામાં તો યુદ્ધ જ કરવાનું છે; લડતાં લડતાં શરીર પડી જાય તો ફિકર કરવાની નથી.

શરણું લીધું છે માટે અર્જુન આ સાંભળે છે.

ફળ તો મળવાનું જ છે. માટે દોડી દોડીને લજ્જનમાં જવું લજ્જનને માટે રાતના ઉઝગરા કરવા અને સત્સંગ કરવો આ પુરુષાર્થ કરો. આવો પુરુષાર્થ સફળ જ થવાનો છે. પૂર્વે કરેલું હોય તો તરત જ લગવાનની પ્રાપ્તિ થાય, કંઈ સો બસો જન્મો ન લેવા પડે; કોઈને બે ત્રણ જન્મ લેવા પડે, પણ લજ્જન તો કરવું જોઈએ. (૪૪)

પ્રયત્નાદ્યતમાનસ્તુ યોગી સંશુદ્ધકિલ્બિષઃ ।

અનેકજન્મસંસિદ્ધસ્તતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥ ૪૫ ॥

પરંતુ નિયમપૂર્વક પ્રયત્ન કરનાર સર્વ પ્રકારનાં પાતકોમાંથી મુક્ત થયેલો અને અનેક જન્મોથી એ જ પ્રયત્નો કરતો આવેલો યોગી પરમગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. (૪૫)

નિયમપૂર્વક પ્રયત્ન કરવાનો છે. તમે ખાવાનો નિયમ નથી મૂકતા. અને ભજનનો નિયમ મૂકી જાઓ છો. ઘરે અથવા બહાર જ્યાં જ્યાં ભજન અને સત્સંગ કરો ત્યાં ત્યાં નિયમ ઓછસ હોવો જોઈએ. દૃઢતાપૂર્વક નિયમપાલન કરો તો જરૂર પરમગતિ પ્રાપ્ત થશે, તેમાં શંકા જ નથી. નિયમનું દૃઢતાપૂર્વક પાલન કેવી રીતે થાય ? દૃઢતા આવે કેવી રીતે ?

ભજનમાં નિયમ શા માટે જોઈએ ? સીનેમામાં નિયમ ન હોય, મિષ્ટાન્નમાં નિયમ ન હોય પણ ભજનમાં તો નિયમ હોવો જ જોઈએ. આવતા જન્મે શું થયું એ ખબર નથી. ભજનમાં તો પલાંઠી વાળીને એસી જ જવાનું તે જ નિયમ. ભજનમાં પા કલાક આગળથી આવી જવું. ભજન કરતાં વચ્ચે ઊઠી જાય તો ચંડાળ ગણાય. ભજનમાંથી વચ્ચે ઊઠી જાય તેને નીચ જ કહેવો. ભજનમાં એસવા માટે નિયમ છે, ભજનમાંથી ઊઠવા માટે નિયમ નથી. ભજનમાંથી તો પૂર્ણ થાય ત્યારે જ ઊઠાય. આ કંઈ આપણા નિયમ નથી. વેદના નિયમો છે, શાસ્ત્રના નિયમો છે. આ જ નિયમો ભક્તોએ કહેલા છે. જે કોઈ આ નિયમોનું પાલન કરે તેને જ ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય. કેટલાક તો સાડા નવ વાગે ડોલતાં ડોલતાં ભજનમાં આવે. પોતે કંઈ ન કરે અને ખીજને હેરાન કરે, આ મૂર્ખાઓ જ છે. ભજનમાં બેઠેલા હોય તેમાંના કોઈને ધ્યાનમાં લગ પાડવાથી કેવું પાપ લાગે તેને માટેનું ભાગવતમાં દષ્ટાંત છે.

મુચકન્દ ઋષિ ધ્યાનરથ અવસ્થામાં હતા. ત્યાં કાળયવન દોડતો આવ્યો અને ઋષિને ધ્યાનભ્રમ કર્યા. ઋષિની આંખમાંથી જ્યોતિ પ્રગટ થઈ અને તે જ્યોતિમાં કાળયવન બળીને ભસ્મ થઈ ગયો.

કોઈને ધ્યાનલગ કરવો એ મહાન પાપ છે. એ કરશે તો બધુંય હરિહર થઈ જશે. સંસારમાં પણ એમ જ છે. કોઈ જાંઘી ગયો હોય તો તેને ન જગાડવો એમ સંસારીઓ જાણે છે. ધ્યાનનો અચાનક

લંગ થાય તેની અસર શરીર પર ખરાબ થાય છે. ધ્યાન કરનારના શરીર પર તેની વિચિત્ર અસર થાય છે. જે ધ્યાનલંગ કરે તેની સાંસારિક સ્થિતિ ખરાબ થાય, બેરાંછોકરાં મરી જાય. છેવટે તેથી ચ તેને તો ક્ષયદો જ થવાનો. તેને છેવટે સાચી ભગવદ્ભક્તિનું જ્ઞાન થશે. પણ ઘડીક તો એમ લાગે કે આ સાડાસાતી બેડી. છેવટે ભક્તિ તો મળશે જ. ભક્તના શરીરને ધ્યાનલંગ કરતી વખતે તે અડક્યો છે માટે તેને સમજ પડશે જ. ભક્ત પાસેથી ભક્તિ તો મળશે જ. પણ વચ્ચેનો ગાળો ખરાબ જાય. સંતપુરુષો ખીજની ખરાબ વૃત્તિના નાશનો શાપ આપે. અનિત્યનો નાશ થાય, માયાનો નાશ થાય એવો શાપ આપે. કાળે કરીને એથી સારું પરિણામ જ આવે પણ તે વખતે તો દુઃખ પડે. ભજનમાં જઈને વિવેક પણ શીખવો જોઈએ. અહીં ભગવાન નિયમપૂર્વક પ્રયત્ન કરવાની વાત કરે છે. સત્સંગ અને ભજનમાં નિયમપાલનની વાત કરે છે. સંતો આગળ નિયમપૂર્વક જ જવું જોઈએ. જે નિયમનું પાલન ન કરે તે ચંડાલ છે, ચંડાલેશ્વર છે. ભજનમાં કેવી રીતે બેસવું એ નિયમ સમજવો જોઈએ. ભજનમાં બગાસાં ન ખરાય. પાન ખાઈને કે તમાકુ ખાઈને ભજનમાં ન બેસાય. ભજનમાં છીંકણી ન સૂંઘાય. ત્યાં અખીલગુલાલ ઊડાડાય છીંકણી ન ઊડાડાય. નિયમપૂર્વકનું થોડું ભજન પણ મહાન ફળ આપશે. આઠ દિવસમાં એક વખત પણ સાચું ભજન કરે તો તેનું કામ થઈ જશે. તે જ કામ કરી નાખશે. દંઢનિશ્ચયપૂર્વક અને નિયમપૂર્વક સાચા મનથી ભજન કરે તો હું જ તેને બળ આપીશ. આવો સગવડ કરી આપવી તે મારા હાથમાં છે. આપણને સમય શું કામ યાદ રહેવો જોઈએ ? જે થવાનું હશે તે થશે. બેરાંઓ ભજનકરનાર ધણીને કાઢી મૂકે તો ભલે. ભજન કરનાર બેરાંને તો કોઈ કાઢી મૂકવાનું નથી કદાચ બે ત્રણ લાક્ષ મારે. કળિયુગમાં સ્ત્રી વગર કોઈને ચાલવું નથી. બધાને બેરાંની બહુ ગરજ હોય છે. આ વિષયનો યુગ છે, બેરા વગર ચાલવાનું નથી. દંઢ મનના સ્ત્રીપુરુષોને ભજનમાં વાંધો આવતો નથી.

દદમન હોય તો કેવી પ્રગતિ થાય તે આ દષ્ટાન્ત સમજાવે છે.

એક વેશ્યા હતી. વેશ્યા કોઈ એક મહાત્માના સંબંધમાં આવી. મહાત્માએ તેને હિપદેશ આપ્યો. વેશ્યાને મનમાં થયું કે મેં આ કંઈ જાતનો ધંધો માંડ્યો છે. હું આ શું કરી રહી છું? ઈશ્વરનું ભજન તો કરવું જ જોઈએ. રાત્રે ઝરખામાં બેઠા બેઠા આ જ વિચાર શરૂ થઈ ગયા. આખી રાત આત્માના, ભગવાનના જ વિચાર તેને આંખ્યા કર્યા. સવાર થતાં જ તેને દદ નિશ્ચય થઈ ગયો. વેશ્યા હતી તો યુવાન. ઠાઠમાઠથી રહેતી. તેને ત્યાં ઘણા નોકરો હતા. હવે પૈસા ક્યાંથી લાવવા? નીચ કામ તો હવે કરવું નથી. નોકરોને છોડી દે તો નોકરો દુઃખી થાય અને અધર્માચરણ થયું ગણાય. વિષયોના તમામ કામ નીચ જ છે. આ વેશ્યા ભરતગૂંથણની કારીગરી જાણતી હતી. તેણે એક બે વસ્ત્રના ટૂકડા લઈને ઉપર મોઢક ચિત્રો પાડ્યા અને સુંદર ભરતગૂંથણ કર્યું. પોતાની દાસીને આ વેચવા માટે બજારમાં મોકલી. શહેર નાનું સરખું હતું. બજારમાં દાસી આ વેચવા માટે બિલી હતી ત્યાં શહેરનો કોટવાલ, કે ફોજદાર જે કહો તે ત્યાંથી નીકળ્યો. ફોજદારે કિંમત ઠરાવીને પૂછ્યું કે આવું સરસ ચિત્ર કાણે બનાવ્યું છે. દાસીએ વેશ્યાનું નામ દીધું કે તરત જ ફોજદારના મનમાં કંઈક વિચાર આવ્યો અને કહ્યું કે ત્યારે હું તેને ઘેર આવીને જ ચિત્ર લઈ જઈશ. દાસી ત્યાં જ બિલી રહી. થોડીવારે તે ફોજદારના ઉપરી ઇન્સ્પેક્ટર ત્યાંથી નીકળ્યા. તેણે પણ કિંમત ઠરાવીને દોરનારનું નામ પૂછ્યું. વેશ્યાનું નામ પડતાં જ તેના મનમાં કુવિચાર થયો. તેણે કહ્યું કે હું ઘેર આવીને ચિત્ર લઈ જઈશ. પૂર્વનો વેશ્યાપણાનો ધંધો અત્યારે પણ સંકટમાં મૂકે છે. ત્યાં શહેરના કાજી નીકળ્યા. તેણે પણ તે ચિત્ર ઘેર જઈને ખરીદવાનું જ નક્કી કર્યું. થોડા વખત બાદ ત્યાંથી રાજાનો કુંવર નીકળ્યો. તેની પણ એ જ દશા. કાજી કહો, દિવાન કહો કે કારબારી કહો-નાના પ્રે. ૧૬

સ્ટેટમાં તો એક જ માણસ હોય. કોઈએ ચિત્ર ખરીદ્યું નહિ. દાસીએ ઘેર આવીને વાત કરી કે આવું બન્યું છે.

બાઈની કસોટી શરૂ થઈ છે, સાંજ પડી અને કોટવાલ સુંદર ડ્રેસ પહેરીને સીટી વગાડતાં વગાડતાં આવ્યા. વેશ્યાએ ચા-પાણી કરીને બેસાડ્યા. વાતચીત કરે છે ત્યાં દાસીએ બહારથી આવીને ખબર આપ્યા કે ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ આવે છે કોટવાલ તો આ સાંભળીને જ ધુજવા લાગ્યો. હવે શું કરવું? નેણે વેશ્યાને વિનંતી કરી કે મને કોઈક રીતે સંતાડી દે. વેશ્યાએ કહ્યું કે બુઝો. સામે પેટી પડી છે તેમાં ઘૂસી જવ. તમારા ઉપરી જશે પછી તમને કાઢીશ. કોટવાલ તો તરત જ જઈને પેટીમાં બેસી ગયો. દાસીને પહેલેથી કહી રાખેલું. દાસીએ તે મુજબ એક તાળું લઈને પેટીને મારી દીધું. પછી ઉપરી સાહેબ બેઠા અને તેની સાથે પણ વાતચીત શરૂ કરી ત્યાં કાજ સાહેબ આવ્યાની ખબર દાસીએ આપી. ઉપરીને ખીજ પેટીમાં સંતાડ્યા. કાજ સાહેબ થોડી વાર બેઠા ત્યાં 'કુંવર સાહેબ આવે છે' એમ બોલતી દાસી આવી. કાજને થયું કે હવે તો આખરું લીલામ થશે. કાજ ગભરાઈ ગયા. પેટીઓ તો તૈયાર જ હતી. તેમને પણ એક પેટીમાં જગા આપી. ચાર તાળાં તો પહેલેથી જ મંગાવી રાખેલ. પેટીને તાળું મારી દીધું. કુંવર સાહેબ બેઠા. દાસીને શીખવી રાખેલું કે તારે કહેવું કે 'રાજસાહેબ આવે છે.' દાસીએ પઢાવ્યા મુજબ કયું. રાજ કયાં આવવાનો હતો? પોતાને ધર્માચરણ કરવું હતું માટે આ તૂત શરૂ કર્યું હતું. કુંવર સાહેબ ચોથી પેટીમાં ભરાઈ ગયા. તેને પણ તાળું દેવાઈ ગયું. પોતાના ધર્મને કેમ બચાવ કરવો તે વેશ્યાએ નક્કી કર્યું હતું ને!

સવાર પડી અને આઠ દસ મજૂર બોલાવીને વેશ્યાએ આ પેટીઓ બજારમાં વેચવા માટે મૂકી. પહેલી પેટીની કિંમત પાંચ લાખ ખીજની અડધો લાખ, ત્રીજીનો પોણો લાખ અને ચોથી પેટીની કિંમત

એક લાખ. આટલી કિંમત કેણુ આપી શકે? પેટીમાં શું છે એ વાત તો કહી જ નહિ. રાજ સુધી આ વાત પહોંચી. રાજએ કુતૂહલને વશ થઈને આ પેટીઓ ખરીદી અને દરબારમાં મંગાવી. પ્રતિષ્ઠિત માણસો એઠેલા. દરબારમાં રાજએ વેશ્યાને કહ્યું કે તું જ તાણુ ખોલ અને જે નીકળે તે મારું. પહેલી પેટીમાંથી ફોજદાર નીકળ્યા. આખી રાત એસીને અકળાઈ ગયેલા. કાપો તો લોહી ન નીકળે એવી સ્થિતિ થઈ. બીજી પેટી ખોલી તો તેમાંથી ઇન્સ્પેક્ટર નીકળ્યા. રાજ ચતુર હતો. તે તરન જ સમજી ગયો. તેવામાં ત્રીજી પેટી ખોલી અને તેમાંથી કાજી નીકળ્યો. ચતુર રાજ વિચારે છે કે આ ચોથી પેટીમાં કેણુ હશે? તેને શંકા ગઈ કે પોતાના જ કુટુંબનું કે ઘરનું કોઈ માણસ હોય તો? દરબાર વચ્ચે પોતાની આખરનું લીલામ થઈ જાય. તણે ચોથી પેટી ખોલ્યા વગર બંગલામાં મોકલાવી દીધી અને કહ્યું કે હું જાતે જ ઉઘાડીને જોઈ લઈશ. વેશ્યાને અઢી લાખ તો મળ્યા ઘરે જઈને પેટી ખોલી અને રાજએ રાજકુવરને જોયો. રાજએ બધાયને યોગ્ય સજ્જ કરી અને વેશ્યાને રાજએ બીજા અઢી લાખ આપ્યા.

ધર્માચરણ કરે તેનો બંદોબસ્ત ભગવાન જ કરે છે. વેશ્યાએ ધર્માચરણ કર્યું તો એનો બંદોબસ્ત પણ થઈ ગયો. એક વખત ધર્માચરણ શરૂ કર્યું કે ખલાસ. પછી એને કોઈ વાંધો નથી. પણ ભજનને માટે દંડ નિશ્ચય કરવો જોઈએ. નિયમપૂર્વક ભજન અને સત્સંગ થવો જોઈએ. તે માટે તો એક પણ ક્ષણ જવા ન દેવી. ક્યારે આ હૃદય બંધ પડી જશે તેની શી ખબર? રામ રામ કર્યા જ કરવું જોઈએ. તેમાં જ કલ્યાણ છે. આમ કરનારની દુર્ગતિ થતી જ નથી. (૪૫)

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।

कर्मिभ्योश्चाधिको योगी तस्माद् योगी भवार्जुन ॥ ४६ ॥

તપસ્વી, જ્ઞાની તથા કર્મ કરનાર કરતાં યોગી અધિક શ્રેષ્ઠ છે; મારે હે અર્જુન ! તું યોગી થા. (૪૬)

તપસ્વી, જ્ઞાની એ બધાં કરતાં યોગી શ્રેષ્ઠ છે. યોગી એટલે કે કર્મયોગી એવો અહીં અર્થ છે. હે અર્જુન ! તું કર્મયોગી થા. લડાઈ શરૂ કર. કર્મ એ પ્રકારના છે. એક આસક્તિવાળાં અને ખીજા અનાસક્તિવાળાં. આસક્તિપૂર્વક કર્મ તે અને અનાસક્તિપૂર્વક કર્મ કરે તે, આ બન્નેમાં અનાસક્તિપૂર્વક કર્મ કરે તે શ્રેષ્ઠ છે. જ્ઞાની અને તપસ્વી કરતાં પણ તે શ્રેષ્ઠ છે. અહીં જ્ઞાની શબ્દ કયા અર્થમાં છે ? આપણે એક દૃષ્ટાંત જોઈએ, તેમાંથી સમજાશે.

એક જ્ઞાની મહાત્મા જંગલમાં રહેતા હતા અને ખીજા જ્ઞાની મહાત્મા શહેરમાં રહેતા હતા. બંને નિઃસ્પૃહી હતા. રાજાને જાણવાનું મન થયું કે આ બેમાં શ્રેષ્ઠ કોણુ ? રાજા હજાર સોનામહોર લઈને જંગલમાં ગયા અને મહાત્માની પાસે મૂકી મહાત્માના ચરણમાં હજાર સોનામહોર ભરેલી થેલી મૂકીને રાજાએ નમસ્કાર કર્યા. જંગલવાસી મહાત્મા કહે છે “ મારે એનું શું કામ છે ? ” રાજાએ કહ્યું, “ તમે કોઈને દાન કરી દેજો. સત્યકાર્યમાં વાપરજો. ” મહાત્માએ કહ્યું, “ મારી સામે એવો સમય નથી તમે જ વહેંચી દેજો. ” તેમણે ભેટનો સ્વીકાર ન જ કર્યો. ખીજો દિવસે શહેરમાં રહેતા મહાત્માને ત્યાં રાજા ગયો અને સોનામહોરની થેલી સાથે લીધી મહાત્માને થોડા ઘણા શિષ્યો હતા. શિષ્યો પોતપોતાના નિત્યકર્મમાં મગ્ન હતા. મહાત્મા ધ્યાનમાં બેઠા હતા. ધ્યાન પૂરું થયું અને રાજાને જોયા. મહાત્માએ હસીને પૂછ્યું “ કેમ આવવું થયું ? ” રાજાએ નમસ્કાર કરીને ચરણમાં થેલી મૂકી. મહાત્મા કહે છે, “ મારે એનું શું કામ છે ? ” રાજાએ આગ્રહ કર્યો, “ તમે આ રકમ સત્કાર્યમાં વાપરજો. ” મહાત્માએ કહ્યું, “ અરુણ. ” એક શિષ્યને બોલાવીને કહ્યું કે જા આ થેલીને લઈને ભંડારામાં નાખ.

રાજ્યએ વિચાર કર્યો અને નક્કી પણ કરી લીધું કે જંગલમાં રહેનાર મહાત્મા આ શહેરમાં રહેનાર મહાત્મા કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે આમણે પૈસા સ્વીકાર્યા જ્યારે પેલાએ તો ત્યાગ કર્યો. એ ચાર દિવસ પછી કોઈ એક અવધૂત રાજના મહેલ પાસેથી નીકળ્યા. તેને રાજ્યએ ઉપરની વાત કહી. અને પ્રશ્ન કર્યો કે આ એમાંથી મહાન કાણુ ? અવધૂતે સમજાવ્યું, “ હો રાજા. શહેરમાં રહેનાર, યોગી મહાન છે. જંગલમાં રહેનાર મહાત્માને પતનનો ડર લાગે છે. જ્યારે આ શહેરમાં રહેનાર મહાત્મા તો પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ બન્નેથી પર છે. તેમણે માગ્યું નથી અને પોતાને માટે તેમણે સંગ્રહ કર્યો નથી માટે તે જ મહાન છે. તે જ ખરો કર્મયોગી છે. ” આનો અર્થ પાછો એવો નથી કે જે ઘણાં ફંડો ઉધરાવે તે મહાન છે.

ગાંધીજીના સાગરમતી આશ્રમમાં એક વાર પૈસા ખૂટી ગયા. સંન્યાસકે ગાંધીજીને કહ્યું કે અનાજ પણ નથી. ગાંધીજીએ કહ્યું કે લવવાનની ઇચ્છા મુજબ થશે. આશ્રમ બંધ થવાનો હશે તો બંધ થશે. તે જ રાત્રે તેમને ત્યાં એક મોટરમાં જ કોઈ આવ્યું અને દસ હજાર રૂપિયા આપી ગયું. ગાંધીજીને વિનંતી કરી કે મારું નામ પણ જાહેર ન કરવું. હજી પણ તેનું નામ જાહેર નથી થયું. ગાંધીજીને પોતાને માટે કંઈ જરૂર ન હતી. તેમને ધન ઉપર આસક્તિ ન હતી છતાં તેમનું જીવન પ્રવૃત્તિમય હતું. હિમાલયમાં રહેનારને પતનનો ડર સાધકઅવસ્થામાં છે. જેને આસક્તિ નથી અને પ્રવૃત્તિમાં રહે છે તે જ શ્રેષ્ઠ છે. અત્યારે તો આનાથી ઉલટું જ ચાલી રહ્યું છે. આશ્રમ ચલાવવા માટે તમારાથી પૈસા માગવા નીકળાય જ કેમ ? સંન્યાસીને મોઢે તો તાણું હોય. સંન્યાસીની સ્થિતિ તો સાપ જેવી છે. તેનાથી મંગાવ જ નહિ. જે સિદ્ધ છે તે કોઈ દિવસ માગવા ન નીકળે. ભલે પછી તે શહેરમાં રહેતો હોય. ગાંધીજી માગવા ન જ ગયા. રાતના સાડા દસ વાગે કોઈ આવીને આપી ગયું. ગાંધીજીએ પૈસા લીધા

તેથી તેઓ શું નાના થઈ ગયા? અત્યારે તો કથા વાંચીને ફંડકાળા ઉઘરાવાય છે. જ્યાં તમારો આશ્રમ છે ત્યાં જ રહો. અહીં આશ્રમ છે, પૈસા આપો—એમ વાત કરો છો. અહીં આશ્રમ છે તો ત્યાં શું છે? ફંડકાળા કરાય જ નહિ. અમારે આશ્રમ ચલાવવો છે એમ કરીને કથા, ફંડકાળા માટે ચાતુર્માસ કરવા માટે ઘણા સંન્યાસીઓ નીકળી પડે છે. જેને આશ્રમ છે તેને વળી ચાતુર્માસ કરવાની શી જરૂર? જેને આશ્રમ છે તેને કોઈ સ્થાને જવાય જ નહિ. ચાતુર્માસ તો જે આશ્રમ વગર વિચરે છે તેણે કરવાના છે. જે ઝાડ નીચે પડ્યો રહે છે એવો સંન્યાસી વરસાદના ચાર માસ આશ્રમ જેવા સ્થાનમાં રહે અને સમાજને બોધ આપે. અત્યારે તો કથાવાર્તાને નામે ધન ભેગું કરવા માટે જ બધા ડિસ્ટ્રીક્ટમાં નીકળે છે. કોઈ સંન્યાસી ચાતુર્માસ કરવા નીકળ્યા એમ વાત સાંભળું ત્યારે હું તો કહું છું કે ડિસ્ટ્રીક્ટમાં નીકળ્યા છે. મથુરાના ચોખાની જેમ તેઓ ડિસ્ટ્રીક્ટમાં નીકળ્યા છે. આશ્રમમાં રહીને ભજનકીર્તન કરવું જોઈએ. ત્યાગ કર્યા પછી પૈસા માગવા નીકળાતું હશે કે !

શંકરાચાર્યને જ્યારે રાજ્યે સોનામહોરોની ભેટ ધરી ત્યારે શંકરાચાર્યે મોઢું ફેરવી લીધેલું. ઉપર જતાં રાજ્યને ઠપકો આપ્યો કે તું મારું અપમાન કરે છે.

સાચો સંન્યાસી આવું જ વર્તન કરવાનો. આજના સંન્યાસીઓ યાચના કરે છે. તેઓ કહેશે કે મને અમુક સ્થળની ટિકિટ કઢાવી આપો. શંકરાચાર્ય જેવા તો જીલટું જોઈને ખેંસે. આગળ આપણે પ્રવૃત્તિવાળા મહાત્મા અને નિવૃત્તિવાળા મહાત્માનું દૃષ્ટાન્ત જોયું તે ઉપર વિચાર કરવા જેવું છે.

ખરા સંન્યાસી તો ગાંધીજી. તેઓ આશ્રમ માટે પૈસા માગવા ન જ ગયા. તેમણે કંઈ સંન્યાસ લીધેલો? હજી પણ સાબરમતી આશ્રમ ચાલે છે તે તેમની તપસ્યાના બળે જ. પેલા માગનાર સંન્યાસીઓનું

ધ્યાન તપશ્ચર્યામાં નથી પણ ધનમાં છે. તેમનું ધ્યાન લગવાનમાં નથી પૈસામાં છે. જે સંન્યાસીએ આશ્રમ બાંધ્યો તો તેણે ત્યાં જ રહેવું જોઈએ. તે માગતો નથી અને માગે તો તેને લગવાનમાં વિશ્વાસ નથી એમ સમજવું. સંન્યાસી કદી યાત્રક બનતો નથી અને જે યાત્રક છે તે સંન્યાસી નથી. સંન્યાસી તો નિર્ભય હોય. આ સાચું, આ ખોટું એવું પણ તેને નથી. તે પ્રવૃત્તિથી પર હોય છે.

અવધૂતે રાજને આ સમજાવ્યું પછી રાજ ગયો જંગલમાં રહેનાર મહાત્મા પાસે અને તેને જ પૂછ્યું, “તમે ધન કેમ ન લીધું? શહેરમાં રહે છે તે મહાત્માએ તો સ્વીકાર્યું.” તે નિવૃત્તિવાળા મહાત્માએ તો જવાબ દીધો “મારી અવસ્થા તેમના જેટલી બીજી નથી. શહેરમાં રહે છે તે મહાત્મા ખરેખર શ્રેષ્ઠ છે.” વળી રાજ ફરીથી શહેરમાં રહેનાર મહાત્મા પાસે જઈને પૂછ્યું કે તમારા બેમાં ખરેખર શ્રેષ્ઠ કોણ? પ્રવૃત્તિવાળા મહાત્માએ જવાબ દીધો કે “હું પ્રવૃત્તિથી પર નથી મારે તો પૈસાની જરૂર હતી. જંગલમાં રહેનાર મહાત્મા મહાન છે. “હ્યો જુઓ! બંને એકબીજાને મહાન કહે છે. પરસ્પર એક બીજા ‘તે મહાન છે’ એમ કહે છે. અનાસક્તિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ એ જ કર્મયોગ. રાજ સમજી ગયો કે બંને બીજા છે. અંતરમાં બંનેની સ્થિતિ સરખી છતાં અનાસક્તિપૂર્વક કર્મયોગ આચરનારને અહીં શ્રેષ્ઠ કહેવો પડે. (૪૬)

योगિનામપિ સર્વેષાં મદ્ગતેનાન્તરાત્મના ।

શ્રદ્ધાવાન્મજતે ચો માં સ મે યુક્તતમો મતઃ ॥ ૪૭ ॥

સર્વ યોગીઓમાંથી પણ મારી સાથે જે શ્રદ્ધાપૂર્વક એકચ પામી મને લાગે છે તે મને પરમમાન્ય છે. (૪૭)

જુઓ, છેલ્લે લગવાને દાટ વાળી દીધો.

યોગી કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ કોણુ ? જે મને શ્રદ્ધાપૂર્વક લજે તે મને પરમમાન્ય છે. ભક્ત શબ્દની આ જ વ્યાખ્યા છે. પ્રવૃત્તિ શું, નિવૃત્તિ શું, જ્ઞાન શું, યોગ શું, ઐ બધું ય તે સમજ્યો છે. પણ તે તો ભક્તિ જ કરે છે; તે ભજન જ કરે છે. એવાને યોગની, તપસ્થાની, જ્ઞાનની કે ભક્તિની કશાની જરૂર નથી. તે પોતે જ તે છે. તે નિષ્કામભાવે ભજન કરી રહ્યો છે. અષ્ટાંગયોગ, જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, કર્મયોગ બધાય યોગ મેં તને સમજાવ્યા. આ બધા યોગી કરતાં જે મારું તાદાત્મભાવે શ્રદ્ધાપૂર્વક ભજન કરે તે શ્રેષ્ઠ છે. મારામાં શ્રદ્ધા રાખીને બધું કરો. બહાર જવાની શી જરૂર છે ?

લગવાન અહીં મંદિરમાં જવાનું નથી કહેતા. બાહ્યક્રિયાઓની તો અહીં વાત જ નથી.

મારામાં શ્રદ્ધા રાખીને ભજન કરો અને આમ જે ભજન કરે તે જ શ્રેષ્ઠ છે. હું આંવા લોકોના હૃદય સિવાય બીજે કયાંય નહિ મળું. મને શોધવો હોય તો મારા ભક્તોમાં ફરો. ગાંડાઘેલા જેવો દેખાતો હોય, જ્ય જ્ય વિકૃત્ત રૂકમાઈ—એમ ધૂન કર્યા કરતો હોય તેવો યોગી, તેવો ભક્ત ઇતિહાસના પાના પર અમર રહેવાનો છે. તેમના નામ શાશ્વત રહેવાના છે.

અબ્દુલ, ધુત, પ્રહ્લાદ, નરસિંહ, મીરાં, ચૈતન્ય, મહાપ્રભુ, તુકારામ—આ બધાનાં નામ અમર બન્યા છે.

ચૈતન્યનો એક વખત શાસ્ત્રાર્થમાં ડાકો વાગતો. નાદિયામાં તેણે મોટા મોટા પંડિતોને શાસ્ત્રાર્થમાં હરાવેલા. જ્યોતિષ, તર્કશાસ્ત્ર, ન્યાયશાસ્ત્ર વગેરે બધાં શાસ્ત્રોનું તેમને જ્ઞાન હતું. એમને શું સૂઝતું ? ચોપડીઓ ફેંકી દીધી અને લગવાનના નામમાં પાગલ થઈ ગયા. ‘કૃષ્ણ કૃષ્ણ’ કરવા લાગ્યા. આત્મા શું, અનાત્મા શું એ બધું તેઓ જાણતા પણ ‘કૃષ્ણ કૃષ્ણ’—‘હરિ બોલ, હરિ બોલ’ સિવાય

ખીજી તેમણે શું કયું? લોકો તો એમ જ માનતા કે તેને વાઈનો રોગ થયો છે તેથી 'હરિ બોલ હરિ બોલ' કરતાં પડી જાય છે!

કાશીમાં એક પ્રસંગ બનેલો. ચૈતન્ય મહાપ્રભુ પર ગંગાધર નામે એક મરાઠી ભક્તને ખૂબ પ્રેમ હતો. કાશીમાં એક પ્રકાશાનંદ નામે વિદ્વાન સંન્યાસી રહેતા હતા. ગંગાધરના ચક્ષુઓ ચૈતન્યે ખોલી નાખેલા. ગંગાધરને ચૈતન્ય થર પ્રેમ થઈ ગયેલો. ભક્તિથી પ્રેમના કુપ્પા ખુલી જાય છે. કાશીના સર્વશ્રેષ્ઠ પંડિત પ્રકાશાનંદની સાથે ગંગાધર ફરે અને જ્ઞાનની વાતો કરે. નિત્યઅનિત્યના વિચાર થતા હોય ત્યાં પણ ગંગાધર જાય અને ચૈતન્યના કીર્તનમાં પણ 'હરિબોલ હરિબોલ' કરે. કાશીમાં એક સંન્યાસીઓની પરિષદ ભરાવાની હતી. બધાયને આમંત્રણ મોકલાવ્યા. પ્રકાશાનંદ આ સભાના અધ્યક્ષ હતા. ચૈતન્ય સંન્યાસી હતા પણ તેમને આમંત્રણ ન મોકલ્યું. ગંગાધર પ્રકાશાનંદને કહ્યા કરે કે ચૈતન્યને આમંત્રણ મોકલવું જોઈએ. ગંગાધરના દબાણને વશ થઈને પ્રકાશાનંદે ચૈતન્ય મહાપ્રભુને આમંત્રણ મોકલ્યું. પ્રકાશાનંદને થયું ભલે ને ચૈતન્ય આવે! આપણું તેમાં શું જશે? એ કંઈ સમજતો તો નથી. ભલેને આવીને બેસે. ચૈતન્યની ગણતરી જ્ઞાનીમાં થતી ન હતી.

સંન્યાસીઓ બધા આવી ગયા. હોલ આખો ભરાઈ ગયો છે. પ્રકાશાનંદ મધ્યમાં આસન પર બેઠા છે. ત્યાં તો ચૈતન્ય આવે છે. ભગવાનને ભક્તિનું મહત્ત્વ દર્શાવવું છે તેથી જ ગંગાધર રૂપે ત્યાં ફરતા હતા. ગંગાધરમાં ભગવાને જ પ્રવેશ કરેલો. બધા સંન્યાસીઓ બેઠા છે; ન્યાય, વેદાંત, તર્ક વગેરેમાં પારંગત, વેદના પારંગત. કોઈ એક વેદિયો, બે વેદિયા કોઈ બધાય વેદના પારંગત, એવા વેદાંતીઓ ત્યાં બેઠા છે. ચૈતન્ય મહાપ્રભુ આવે છે. બોડકું માથું, અને ગોરું ગોરું પણ કૃશ શરીર. શરીર તો કૃશ જ હોય ને! તેઓ કંઈ માલપૂવા ને દૂધપાક નહોતા ખાતા. ચૈતન્ય મહાપ્રભુ આ બધા ય સંન્યાસીઓની

પાદુકાઓ પડી છે ત્યાં આવીને બેસી જાય છે. ગંગાધર પ્રકાશાનંદજીને કહે છે કે જુઓ, જુઓ, ચૈતન્ય મહાપ્રભુ ત્યાં બેસી ગયા છે. આ તો ખરાય લાગે. પ્રકાશાનંદને અભિમાન સતાવે છે છતાં ગંગાધરના કહેવાથી ત્યાં જાય છે. પ્રકાશાનંદજી સાથે લથડતે પગે ચૈતન્યપ્રભુ જાય છે અને બેસે છે. સલાની સામે તેમનું ધ્યાન નથી. તેમનું ધ્યાન તો લગવાનમાં જ હોય ને? તે તો સમજતા હતા કે અહીં તો વાદવિવાદ થશે. તેઓ તો લગવાનના નામ સિવાય બીજું કંઈ સમજતા નહોતા. સલામાં શાસ્ત્રાર્થ શરૂ થયો. અનેક સિદ્ધાંતો પર રમણ થાય છે. બધી યે આચરણ વગરની વાતો શરૂ થઈ. કોઈને લગવત્તત્ત્વનો અનુભવ નથી. ત્યાં ચૈતન્ય મહાપ્રભુને કોઈએ પ્રશ્ન કર્યો. શાસ્ત્રનો કયવાટ અને ગરમ ચર્ચા તેઓ જાણતા તો હતા જ પરંતુ તેમણે જવાબ દીધો, “મને કશી જ ખબર પડતી નથી. લગવાનના નામ સિવાય હું કશું જાણતો નથી.” બધી વાતો ફેગટ છે અને લક્ષિત જ શ્રેષ્ઠ છે એમ ચૈતન્ય મહાપ્રભુ માનતા હતા. પ્રકાશાનંદજી ‘અહં બ્રહ્માસ્મિ,’ ‘અયમાત્મા બ્રહ્મ, વગેરે વાક્યો બોલીને જ્ઞાનની વાત કરે છે આત્મજ્ઞાન જ શ્રેષ્ઠ છે એમ કહે છે. ત્યારે ચૈતન્ય મહાપ્રભુ કહે છે, “મને કંઈ સમજ પડતી નથી. મને એટલી સમજ છે કે આ વાતો બધી ફેગટ છે. મારે મન લક્ષિત જ શ્રેષ્ઠ છે.” આટલું કહીને તેઓ ‘હરિ બોલ, હરિ બોલ’ એમ બોલવા લાગ્યા અને ભાવસમાધિમાં આવી ગયા. બધા લોકો ઉપર તેની અસર થઈ. બધાય ત્યાગી હતા, વળી વેદ અને શાસ્ત્રો વાંચેલા પણ ખરા. બધાએ તરત જ ‘હરિ બોલ, હરિ બોલ’ની ધૂન મચાવી. ત્યાં કોઈ પ્રશ્ન જ ન રહ્યો. ચર્ચાનો ઉકેલ આવી ગયો. પ્રકાશાનંદ સમજી ગયા કે આ જ શ્રેષ્ઠ છે. શાસ્ત્રોના જાણકાર હોવાથી તરત સમજ પડી ગઈ. પણ મનમાં અભિમાન છે તેથી બોલાવું નથી. પ્રત્યક્ષ આચરણ જોયું અને પ્રકાશાનંદની ગાંઠ ગળી ગઈ. તેમને પોતાની ભૂલ સમજાઈ ગઈ. આવ્રા મહાન પુરુષની મેં અવગણના કરી છે એમ તેમને સમજાયું. સલા પૂરી થઈ. પ્રકાશાનંદને

થયું કે ચૈતન્ય મહાપ્રભુને નમસ્કાર કરવા જોઈએ. પણ લોકલાજ આડે આવી. હું રાની ! લક્તને પગે પકું તો કેવું લાગશે. પણ આખરે તો એ રાની હતા. પોતાને માટે શું શ્રેય છે એ પૂછી જ લેવું જોઈએ. બીજે દિવસે ચૈતન્ય ગંગાકાંઠેથી સ્નાન કરીને પાછા ફરે છે ત્યારે રસ્તામાં જ પ્રકાશાનંદ ઊભેલા હતા. તેઓ એકદમ દોડીને પગમાં પડે છે. સભામાં જેમના પગે પડતાં શરમ આવતી હતી તેમનાં પગે પડવા તે રસ્તામાં દોડે છે. ચૈતન્ય મહાપ્રભુ તેમને એકદમ ઊભા કરીને ભેટી પડે છે. પ્રકાશાનંદજી પોતાને ઉપદેશ દેવા માટે ચૈતન્યને વિનંતી કરે છે. ચૈતન્ય મહાપ્રભુ તેને કહે છે કે મથુરા જાઓ અને ભગવાનનું ભજન કરો. પ્રકાશાનંદે વેદનાં, શાસ્ત્રોનાં પુસ્તકપોથીઓ ગંગામાં નાખીને આખી જિંદગી ભજનમાં જ ગાળી. રાનની વાતો છોડી દીધી અને ભજન જ શ્રેષ્ઠ છે એ માન્યું.

લક્તિ જ શ્રેષ્ઠ છે, ભજન જ શ્રેષ્ઠ છે, લક્ત જ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. આવી શ્રદ્ધાવાળો પુરુષ શ્રેષ્ઠ છે. લક્ત તે હું જ છું. હું રાની નથી. તપસ્વી નથી, કર્મયોગી નથી પણ લક્ત જ છું. લક્તિનો યોગ શ્રેષ્ઠ છે. જે શ્રદ્ધાપૂર્વક ભજન કરે તે શ્રેષ્ઠ છે.

માટે હે અર્જુન તારે શ્રદ્ધાપૂર્વક ભજન કરવાનું છે. તારે યુદ્ધ કરવાનું છે. તું આપોઆપ સ્વરૂપમાં જઈશ. લક્તિ કરે તેને યોગને માટે પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી. તેને આપોઆપ લક્તની ડીઝી મળી જશે. લક્તિ સુલભ સાધન છે. જે સમજપૂર્વક લક્તિ કરે તેને હું જ સમજવી દઉં છું.

તુકારામ, ચૈતન્ય, મીરાં વગેરેના દાખલા મોજુદ છે. આપણે તેમ કરશું તો અર્જુનની જેમ તરી જઈશું. કોઈની શંકા હોય તો હજી પૂછી શકે. શંકાનું કોઈ કારણ નથી. ભગવાન ખુલાસો જરૂર કરશે. શ્રદ્ધાની જ જરૂર છે.

રધુ નામે એક લક્ત થઈ ગયા. જગન્નાથપુરીમાં ઘણા લક્તો થઈ ગયા છે ત્યાં આ રંધુ થઈ ગયા. જાતે હતા માછી. માછી લક્ત પહેલાં તો માછલાં મારતાં. ચૈતન્ય મહાપ્રભુને તો વેદનું જ્ઞાન હતું. આ માછીને શી સમજ હતી? માછલા મારે અને પાપ કરે. એક વખત તેની પાસેથી કાઈ મહાત્મા નીકળ્યા. તે મહાત્માને પગે લાગ્યો. મહાત્માએ તેને મંત્ર આપ્યો ‘ૐ નમો નારાયણાય.’ મહાત્માએ તેને કહ્યું કે, લજ્જન કર અને આ કર્મ ઓછું કર. મહાત્મા આલ્યા ગયા. રધુ મંત્ર તે કરે છે પણ કર્મ છુટતું નથી. દરરોજ માછલાં મારે, કમાય અને ખાય. માછલાં ન મારે તો ખેરા છોકરાંનું શું થાય? ઘરમાં મુડી ન હતી. રધુના મનમાં મહાત્માના શબ્દો જ ઘોળાય છે. આમાંથી કેમ છુટાય એ જ વિચાર તેને આવ્યા કરે છે.

એક દિવસ એક મોટું માછલું જાળમાં આવ્યું. માછલાને જોવા રધુ લેવા જાય છે કે તરત જ માછલું મોલ્યું ‘ૐ નમો નારાયણાય.’ માછીના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. માછલું લઈને ઝરામાં મૂકી દીધું અને પલાંઠી વાળીને બેસી ગયો. તેણે ખાવાપીવાનો ત્યાગ કરી દીધો. તેના મનમાં એક જ ભાવ થયો કે જે હોય તે બહાર આવીને બોલે. શું કામ છુપાઈને બોલે છે? માછલું મોલ્યું તેથી આ ભાવ થયેલો. રધુ સતત જાપ કર્યા કરે છે. નામસ્મરણથી ભૂખનું પણ વિસ્મરણ થઈ જાય. શરીર છે કે નહિ તે ખબર ન રહે. તેને શરીરનું વિસ્મરણ થઈ ગયું તે લગવાનમાં લીન થઈ ગયો. લગવાનને ચિંતા થઈ કે તેના ખેરીછોકરાંનું શું થશે. એક બ્રાહ્મણ ડોસાને રૂપે ત્યાં આવ્યા. માછીને પ્રેરણા થઈ તેથી તેણે ડોસાને પૂછ્યું, “હું જાપ કરું એ માછલું કેમ બોલે?” ડોસો ક્યાંથી જાણે? તે કહે છે કે, “તને ભ્રમણા થઈ છે. તારા મનમાંથી નીકળ્યું હશે.” માછી કહે છે, “ખરાખર છે. માછલું મોલ્યું ત્યારે હું જ હતો.” તેને પ્રજ્ઞા થઈ ગઈ. ડોસાને પૂછે છે કે, “તમે કાણ છો? તમે સર્વવ્યાપી છો.

તમે જ માછલા રૂપે હતા. તમે તો સર્વત્ર છો.” ડોસો ચમકે છે. “તે કહે છે કે અરે, મને લગવાન કહે છે? મને પાપમાં નાખે છે. હું તો સાધારણ ડોસો છું.” લગવાનને નાટક કરતાં બહુ આવડે. માછી કહે છે, “મેં તો તારે મોઢેથી સાંભળ્યું છે.”

પ્રેમના આવેશમાં લગવાન ભૂલી ગયા અને સપડાઈ ગયા. નથી આ માછીને વેદ આવડતો, કે નથી આવડતાં શાસ્ત્રો કે ગીતા. તે લગવાનને કહે છે, “મારે તગને બરાબર જોવા છે. મારે તમારા સગુણરૂપના દર્શન કરવા છે. પોતાને ઘેર શું થશે એની તેને ફિકર નથી. તેની ફિકર છે લગવાનને, લગવાન જીવ્યાનીચા થાય છે અને તેને પ્રગટ થઈને દર્શન આપે છે. તેને સમજાવે છે અને કહે છે કે હવે તું તારે ઘેર જા. હેલો કહે છે કે તું વરદાન માગી લે. મુખમાં તમારું નામ અને લજ્જન તથા બ્યારે દર્શનની ઇચ્છા થાય ત્યારે દર્શન એટલું હું તમારી પાસે માગું છું.”

તેનું બધું ય કર્મ છુટી ગયું. હવે માછલાં મારવાના હોય કે? રઘુ મજૂરી કરીને ગમે તેમ ચલાવે છે. લક્તનું મહત્વ વધારવાનો પ્રયત્ન લગવાન કરે છે. રઘુને છોકરા ગાંડો ગણે છે. આળસુના પીર જેવો રઘુ લાગે છે. તેનો કામઘંઘો છુટી ગયો. દારૂડિયા જેવી તેની સ્થિતિ લાગે છે. નશામાં જ રહે છે. તે બિલકુલ અવધૂત સ્થિતિમાં આવી ગયો. છોકરાં ખીજવે, પથ્થર મારે, ખમીસ ખેંચે, ગાંડો જ ગણે. એક અવળચંડા છોકરાએ લાકડીથી એક વાર રઘુને ખૂબ પીટ્યો. રઘુ તો પોતાની ધૂનમાં જ ખેડા રહ્યા. વાંસામાં લાકડીના સોળ પડ્યા. જોરથી ફટકો મારવા જતાં છોકરાનું હૃદય બંધ પડી ગયું અને છોકરો નીચે પડ્યો, મરી ગયો. લક્તને દુઃખ દેવાનું આ ફળ. ગામ લોકોને લાગ્યું કે હવે ગામની ખેર નથી. છોકરાના માખાપ ‘કૃષ્ણ કૃષ્ણ’ કરવા લાગ્યા. તેઓ રઘુને પગે પડે છે, “લક્તરાજ, શાપનું નિવારણ કરો. લક્ત કાઈનો રાગદ્વેષ ન રાખે એમ કહીને પગે પડે

છે." રઘુ કહે છે, "મેં કાઈને માર્યો નથી. સૌ પ્રારબ્ધના ભોગ ભોગવે છે. હું શું કહું? તમે બધા ધૂન મચાવો. ધૂનયોગ કરો," મંજરા કરતાલ વગેરે લઈ ને લોકો ધૂન લગાવે છે. ધૂન મચી રહી છે. કલાક બે કલાક વીતી ગયાં. છોકરો જિભો થઈ ને નાચવા લાગ્યો. કચારે જિભો થયો તે પણ કાઈને ખબર ન પડી. છોકરો જીવતો થયો. છોકરાનું મૃત્યુ થયેલું જ નહિ. ભગવાને લીલા કરી હતી. શરીર લાકડા જેવું થઈ ગયેલ. છોકરો ભણતને પગે લાગ્યો. રઘુની કીર્તિ વધવા લાગી. હવે તે પ્રખ્યાત થઈ ગયો. રઘુભાઈની ભક્તિમાં ભંગ પડે તો કાણ જાણે શું થાય એમ માનીને લોકો તેનું રક્ષણ કરવા લાગ્યા.

જે જે શ્રદ્ધાવાળા ભક્તો છે ત્યાં ભગવાન આટાં મારે છે. અનંત કાટિ બ્રહ્માંડનો અધિપતિ ભક્તોને ઘેર આંટા મારે છે. પણ ભજન તો કરવું પડે ને! જે યુદ્ધ કરશે તો શ્રેષ્ઠ ભક્તિ પ્રાપ્ત થશે.

ભજન કચારે થાય? ભજન કરતાં કેટલું કષ્ટ! બહુ મુશ્કેલી છે. છોકરાં સતાવે, વિષય સતાવે, સગાંવહાલાં સતાવે, વરને વહુ સતાવે, વહુને વર સતાવે, આ બધાં આવરણો છોડીને ભજન કરવું એ કંઈ સાધારણ વાત છે? વહુ વરને કહેશે કે હું પિયર ચાલી જઈશ. વર કહેશે કે હું ચાલ્યો જઈશ. આ બધાં વિષયના આવરણો છે. વર વળી કાણ? ગિરિધર જ. ચાંદલા બધા ખોટા છે. આ ચાંદલા સૌભાગ્યના નથી રથૂગ શરીરને માટે, વિષયોને પોષવા માટે આ ચાંદલા છે. બાહ્યદષ્ટિએ વિધવા હોય પણ ચોવીસે કલાક ભજન કરે તો સૌભાગ્યવતી; કારણ તેના અંતરમાં હું છું.

‘અંતરમાંથી નહિ રે વિસારું હરિ’—એ જ ભાવ રાખો. અંતરમાંથી ભગવાનને વીસરવાને નથી. નરસિંહ, મીરાં, રઘુ વગેરેને ભલે આપણે ગાંડા ગણીએ પણ સાચી રીતે જુઓ તો શું એ લોકો ગાંડા હતા? ગાંડા તો આપણે જ છીએ. એમણે તો આપણને જગાડ્યા—

૨૫૫

જે કલાક લજન કરે તે પરમલક્ષ્મી છે. જે કલાક રાતના લજન કરશે તેથી દિવસના બાકીના કલાકો લજનના વિચાર આવ્યા કરશે. લજનમાં આ ધૂન વધારે ચાલી, આ ધૂન સરસ હતી વગેરે વિચાર બાકીના સમયમાં આવ્યા કરશે. રોજ જે જે કલાક લજન કરે તેનું કલ્યાણ જ થવાનું છે.

જે ધૂન યોગનું આચરણ કરે તેને બધા યોગનું ફળ મળે. તેણે આસન, પ્રાણાયામ વગેરે વિષે વિચાર ન કરવો. પ્રેમપૂર્વક લજન કરે તો લગવાન નાના બાળકની જેમ સાચવશે. બધા દિવસ નહિ પણ ચાર દિવસ પણ લજન કરશે તો પણ કલ્યાણ થશે. લક્ષ્મીને લગવાન સાચવે જ—આ અનુભવ તમે લજનમાં જશે ત્યારે થશે અને સમજ પડશે.

તુકારામને લગવાને કેટલા સાચવ્યા? તેમનાથી છ છ છોકરામાં અને પત્ની સાથે રહેવા છતાં લજન થાત કે? છતાં ઠેક સુધી લજન રહ્યું. નરસિંહને જે છોકરાં હતાં. તેમને પણ લગવાને સાચવ્યાં ને! શામળશાનો વિવાહ કર્યો અને કુંવરબાઈનું મામેરું પૂર્યું. નામદેવને કેટલો ત્રાસ? તેમનું પણ લગવાને રક્ષણ કર્યું. એકનાથને ત્યાં તો શીખડીઓ થઇને પાણી ભર્યું. આ બધા લક્ષ્મી યોગી અને જ્ઞાની હતા.

લક્ષ્મી કરવાથી યોગ અને જ્ઞાન બધું ય પ્રાપ્ત થાય છે. લક્ષ્મીને બધી સિદ્ધિઓ મળે છે. સિદ્ધિને માથે ચડાવે તો અભિમાન થાય. લક્ષ્મી સિદ્ધિઓને માથે ચડાવે. સિદ્ધિઓ તો તેની પાછળ પાછળ ફર્યા કરે છે. સિદ્ધિઓનો ઉપયોગ તેઓ લજનમાં જ કરે છે. બાહ્ય કાર્યોમાં તેઓ તે શક્તિ નહિ વાપરે.

રહેજસાજ શક્તિ મળે એટલે બ્રાહ્મણનાર વધી જાય. તેનાથી સદા જગત રહેવું. બ્રાહ્મણનાર છોડીને અંતરમાં લક્ષ્મી કરે. અંતરમાં લક્ષ્મી શરૂ કરશે એટલે વિકલ વરશે.

યોગીની વાતો સાંભળીને ઘણાને ગભરામણ થાય; પણ કોઈએ ગભરાવાની જરૂર નથી.

અભૂતનને થયું કે આપણા કલ્યાણમાં હવે શંકા નથી.

આ અધ્યાયમાં યોગ ઈત્યાદિથી શરૂ કરીને ભગવાન બધું જ સમજાવે છે પણ પ્રતિપાદન તો ભક્તિનું જ કર્યું છે. આ છેલ્લો શ્લોક જોતાં લાગે છે કે ગીતા એટલે ભક્તિયોગ—પ્રેમયોગ; કારણ, એમાં ભક્તિની—પ્રેમની જ વાત છે.

*

पू. अं प क ला र्छ

અધ્યાય ૭ મો

જ્ઞાનવિજ્ઞાનયોગ

શ્રી ભગવાનુવાચ

મય્યાસક્તમનાઃ પાર્થ યોગં યુક્તન્મદાશ્રયઃ ।

અસંશયં સમગ્રં માં યથા જ્ઞાસ્યસિ તત્ત્વૃણુ ॥ ૧ ॥

જ્ઞાનં તેઽહં સવિજ્ઞાનમિદં વક્ષ્યામ્યશેષતઃ ।

યજ્ઞાત્વા નેહ ભૂયોઽન્યજ્ઞાતવ્યમવશિષ્યતે ॥ ૨ ॥

શ્રી ભગવાન બોલ્યા— હે અર્જુન ! મારામાં મન આસક્ત કરીને તથા કેવળ મારો જ આશ્રય ધરી, યોગાભ્યાસ કરીને નિઃસંશય મારું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જે રીતે તું જાણી શકીશ તે સાંભળ. હું તને વિજ્ઞાન સહિત તે જ્ઞાન પૂર્ણ રીતે કહું છું. તે જાણ્યા પછી આ લોકમાં અન્ય કાંઈ જાણવા જેવું રહેતું નથી. (૧. ૨.)

ભગવાન બોલ્યા, ‘મારામાં મન આસક્ત કરીને’ આ શબ્દો દ્વારા ભગવાને શરૂઆતમાં જ ભક્તિની વાત કહી દીધી. હજી અધ્યાયના છેલ્લા શ્લોકમાં ભગવાને એ જ વાત કરી અને સોંપતો અધ્યાયની શરૂઆતમાં જ ભગવાન કહી દે છે કે મારામાં મન રાખવું. ખીજા બધાં કામો છોડીને મારામાં જ મન રાખ. ભગવાન ખીજા કોઈ કામનું કહેતો નથી. તેઓ કહે છે કે મારામાં મન રાખ અને નિઃસંશય બની જા. નિશ્ચિત રીતે મને સાંભળ અને નિશ્ચિત રીતે મને જાણ આ જાણ્યા પછી ભગવાન કરવાનું શરૂ કર. જ્ઞાનવિજ્ઞાનના

વિચારો સાંભળીને, જ્ઞાનવિજ્ઞાનને સમજીને ભજન કરતા માંડ. આ વિચારોને દઢ કરવા માટે ભગવાનનું ભજન કરવું જ પડશે, તો જ ભક્તિમાં દઢતા આવશે. ભગવાન કહે છે કે બહુ વધારે વાંચવામાં કે સાંભળવામાં કંઈ સાર નથી. બહુ જાણવાની જરૂર નથી પણ સમજ્યા પછી અનુભવની જરૂર છે. જ્યાં સુધી આચરણ ન કરે ત્યાં સુધી ઘડ બેસતી નથી. માટે જ ભજન કરવું પડશે. જે કરવાનું છે તે ભજન જ છે અને તેમાં જ લાગી પડવાનું છે. (૧. ૨.)

મનુષ્યાણાં સહસ્રેષુ કશ્ચિદ્યતતિ સિદ્ધયે ।

યતતામપિ સિદ્ધાનાં કશ્ચિન્માં વેત્તિ તત્ત્વતઃ ॥ ૩ ॥

હજારો મનુષ્યોમાંથી કોઈક જ મારી પ્રાપ્તિ માટે પ્રયાસ કરે છે અને મારે માટે ચત્ન કરનાર સિદ્ધોમાંથી એકાદ જ મને સત્યસ્વરૂપમાં ઓળખી શકે છે. (૩)

મારું ભજન તો હજારો માણસો કરે છે પણ મારી પ્રાપ્તિ માટે કોઈક જ પ્રયાસ કરે છે. મારી પ્રાપ્તિ માટે કોઈક જ ભજન કરે છે. આ શહેરમાં જનજાતનાં ભજન થાય છે. કંઈ કંઈ ઇચ્છાઓથી મંડળો ચાલે છે. મુંબઈમાં ચાળીસલાખમાંથી બધાંય જુદી જુદી રીતે ભજન કરે છે. હારમોનિયમ, તબલા, મંજીરા વગેરે સાધનો હોય, ફૂલહાર હોય, પ્રસાદ વહેંચતા હોય, આવી અનેક મંડળીઓ લાઉડરપીકરો સાથે ભજન કરે છે અને પ્રચાર કરે છે. આમાં મારી પ્રાપ્તિ માટે કોઈ ભજન કરતું નથી. બધાંય વિષયોની પ્રાપ્તિ માટે ભજન કરે છે.

અહીં જે બેઠાં છે તે બધાંય આ સમજી ગયા છે. ખૂબ ફરી ફરીને પછી અહીં આવેલા છે. આવાં ભજન ભગવાનની પ્રાપ્તિ માટે નથી થતાં પણ વિષયની પ્રાપ્તિ માટે થાય છે; આસક્તિપૂર્વક થાય છે. આપણે જ્યારે બીજે ક્યાંય ભજનમાં જઈએ તો જાણે

કાંટા વાગે છે. મનને ગમતું નથી. આ બધા લોકો ખરાબ છે એવું નથી પણ આપણા મનને ગમતું નથી, કારણ કે ત્યાં ચિત્તની એકાગ્રતા નથી થતી. જે વિષયોની પ્રાપ્તિ માટે લજન કરે છે તેને આ લજન ગમતું નથી. એ લોકોનું લજન બાહ્યલજન છે, એ વૈખરીમાં જ રહે છે. પરા કે પશ્યંતિમાં કોઈ જતું નથી. લજન તો પરામાં જ કરવાનું છે. ભગવાન અંતર્યામિ છે એટલે તરત જ સમજ પડી જાય છે. અહીં બેડેલા છે તે બધાને ચોક્કસ લાગશે કે સાચું લજન હોય ત્યાં જ ગમે છે, ખીજે તો કાંટા વાગે છે. લોકોમાં બાહ્યોડિયા લક્ષિત છે. તેઓની લક્ષિતને સકામ લક્ષિત પણ કહેવાય તેમ નથી. તેઓ નકામી વસ્તુઓ માગે છે. તેઓ ભગવાનનો ફોટો મૂકે છે. ‘એકલા આવ્યા એકલા જવું’ એવું લજન ગાય અને પછી દોરાધાગા કરે, કંઠી બાંધે, સવામણ સાકર ધરે, કોઈ વળી ઘોડિયાની ભેટ ધરશે. આ બધાં વિષયપ્રાપ્તિ માટેનાં લજન છે. નિષ્કામ ભાવે તો કોઈકે જ લજન કરે છે. હજારોમાંથી ઠેક સુધી પહોંચનાર બહુ થોડા હોય છે. ઘણાં તો વચ્ચે જ ખરી જાય છે.

એક મહાત્મા આવ્યા. બધા લોકોને કહે ચાલો મારી સાથે. તમને બધાંને હું વૈકુંઠમાં લઈ જઈશ. લોકોને ભગવાનના ધામમાં લઈ જઈએ એ જ મહાત્માની ઇચ્છા હતી. બધાય તૈયાર થઈ ગયા. બનીઠનીને બેઠા. બૈરાઓ અંગર પહેરીને ભાગવતની કથા સાંભળવા જાય છે એ પણ તૈયાર થઈ ગયા. ત્યાં મહાત્માએ કહ્યું કે અડધાક માર્હલ ચાલ્યા પછી વૈકુંઠની બસ મળશે. ચાલવાની વાત આવી ત્યાં જ કેટલાક અટકી પડ્યા. થોડાક ચાલતાં ચાલતાં જ અટકી પડ્યા. માટુંગાવાળા અને ખીજા કેટલાક મહાત્મા સાથે રહ્યા. અંધેરી આવ્યું ત્યાં કેટલાકને વિચાર થયો કે ભગવાન તો મળતાં મળશે પણ આપણું તો હરિહર થઈ જશે. તેઓ ખરી પડ્યા. મહાત્મા આગળ ચાલ્યા. મહાત્માએ મનમાં નક્કી કરેલું કે અમુક સ્થળ સુધી જે

આવે તેને દર્શન કરાવવા. જ્યારે એ સ્થળ પર પહોંચીને મહાત્માએ પાછળ વળીને જોયું તો કોઈ ન મળે. પોતે એકલા જ હતા મહાત્મા ભગવાનને કહે છે કે તારા દર્શન માટે કોઈ તૈયાર નથી. સાંસારિક પ્રલોભનોથી બધાં ય ખરી પડે છે.

એક રાજાએ મોટા બગીચો બંધાવ્યો. માઈલોના વિસ્તારમાં તે બગીચો હતો. બગીચામાં જે જોઈએ તે મળે. ત્યાં હીરા, માણેક, મોતી, અવેરાત બધું ય હતું. ત્યાં નાચગાન થયા કરે. ત્યાં સીનેમા, નાટક બધું ય જોવા મળે. બગીચાની વચ્ચે એક મહેલ બાંધીને તેના સાતમા માળે રાજા પોતે રહેતા. રાજાએ ઢંઢેરા પીટીને જાહેર ક્યું કે આ બાગમાં આવીને જોને જે જોઈએ તે લઈ લે. ફેટલાય આવીને સોના-ચાંદીના બજારમાં ઘૂસ્યા, ફેટલાય અવેરાત જોવા મંડ્યા. ફેટલાક સીનેમામાં ઘૂસ્યા. કોઈ નાચગાનમાં રોકાઈ રહ્યા. કોઈ રાજા પાસે જતું નથી. મીરાંબાઈ જેવી એક બાઈ આવી. કૂદતી કૂદતી એક દેવડી પરથી બીજી દેવડી પર. તેને કોઈ અટકાવતું જ નથી. સાતમી દેવડી પર રાજા બેઠો છે ત્યાં આવીને તેણે પૂછ્યું, “રાજા કોણ?” “હું જ.” એમ જવાબ મળ્યો. બાઈ પૂછે છે, “તમે મને જે જોઈએ તે આપશો ને?” “આ પડ્યું છે તે બધું લઈ લે.” બાઈએ જવાબ દીધો, “તે મારે ન જોઈએ.” રાજાએ પહેલેથી હા તો પાડી હતી કે જે જોઈએ તે આપીશ. વજીર અને દરબારીઓ બેઠા છે. બધાંને ગભરામણ થાય છે કારણ બધાં એકઠું કરવામાં અને ભરવામાં પડ્યા હતા. બધાએ તિજોરી ભરી દીધી હતી. બાઈએ જઈને રાજાના માથે હાથ મૂક્યો અને કહ્યું, “મારે તમે જ જોઈએ તમે જ મને મળો.” રાજા સમજી ગયો કે બાઈ ચતુર છે. તેને મારા સિવાય બીજી વસ્તુ ગમતી નથી.

જો ભગવાનને પકડી લઈએ તો આ બધું આપણું જ થઈ જાય ને!

ખીજે દિવસે રાજ્યએ ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે જે જે લોકો જે જે વસ્તુઓ લઈ ગયા છે તે પાછી મૂકી જવી. બધું રાજ્યનું જ છે. બધું ઈશ્વરનું જ છે. તે કોણુ લઈ શકે ? તેને અંતે તો સોંપી જ દેવું પડશે. ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે જે લઈ ગયા હો તે મૂકી જવું. રાજ્યના ખજાનામાંથી કોઈ તસુ પણ લઈ શકે તેમ નથી. બધાં મિથ્યા માને છે કે મને મળ્યું. તેઓ મમતા કરીને બંધાય છે. જ્યારે લકત તો રાજ્યના માથા પર હાથ મૂકી દે છે. રાજ્ય-ઈશ્વર તરત જ બંધાઈ જાય છે. રાજ્યને પ્રાપ્ત કરવો હોય તો લકિત કરવી. તેમાં લકિતની જ જરૂર છે. હજારોમાં એક જ લકિત કરે છે. બાકીના તો રિદ્ધિ સિદ્ધિમાં અટવાઈ જાય છે. યોગીઓ અણિમા, લધિમા, ગરિમા ઇત્યાદિમાં ફસાય છે. લકતો માનપાનમાં ફસાઈ જાય છે. તેઓના પેટ વધી જાય. ખૂબ ખાઈને તેઓ બગાસાં ખાય. શરીર ભારે થઈ જાય. વિષયોમાં જ રમણુ કરે અને ખાણી-પીણીવાળાં શરીરો થઈ ગયાં તેને તો લજનમાં બોલવાની પણ શુદ્ધિ નથી રહેતી. લજન કરનારનું શરીર તો શુષ્ક જે રહે છે. હૃષ્ટપુષ્ટ ભેંસ જેવો તે ક્યાંથી બને ? વિષયો ભોગવે તો એવો થાય પણ એનાથી લજન નહિ થાય. લજનનો પ્રયત્ન તો હજારોમાંથી કોઈક જ કરે છે. (૩)

મૂમિરાપોડનલો વાયુઃ खं मनो बुद्धिरेव च ।

अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ૪ ॥

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।

जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥ ૫ ॥

મારી પ્રકૃતિ પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, મન, બુદ્ધિ અને અહંકાર એ આઠ ભાગમાં વિભક્ત થયેલી છે. (૪)

હે મહાબાહો ! એ તો મારી અપરા અર્થાત્ ગૌણ પ્રકૃતિ છે. એનાથી ભિન્ન એવી જે મારી શુભભૂત પ્રકૃતિ છે, તેને પરા પ્રકૃતિ સમજ કે એનાથી આ જગત ધારણ કરાયેલું છે. (૫)

પ્રકૃતિ આઠ જનની છે. માયાના આઠ પ્રકાર દર્શાયા છે. આ ગૌણ પ્રકૃતિ છે. એનાથી સિદ્ધ જીવમૃત મારી પ્રકૃતિ તે પરા પ્રકૃતિ છે અને તે મુખ્ય પ્રકૃતિ છે. જેનાથી આ જગત ધારણ કરાયું છે તે પરા પ્રકૃતિ છે. તે માયા છે. અષ્ટપ્રકૃતિ એટલે શું? અષ્ટપ્રકૃતિ એટલે શરીર. આમાં મોટી વ્યાખ્યાની જરૂર નથી. પાંચ તત્ત્વ, મન, બુદ્ધિ અને અહંકાર આ આઠ મળીને શરીર થયું, માટે અષ્ટપ્રકૃતિ તે શરીર. તેમાં જે જીવ છે તે પરાપ્રકૃતિ. એ જન્મે પ્રકૃતિ મળીને જગત શરૂ થયું. જડ અને ચૈતન્ય, અપરા અને પરા, ગૌણપ્રકૃતિ અને મુખ્ય પ્રકૃતિ-ભેગાં થયાં અને જગતનું સંચાલન શરૂ થયું. રમત શરૂ થઈ. લીલા શરૂ થઈ. નાટક શરૂ થયું. (૪. પ.)

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।

अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥

આ ઉભય પ્રકૃતિ સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિનું કારણ છે એમ તું સમજ. અને એ પ્રકૃતિ દ્વારા હું સર્વ વિશ્વની ઉત્પત્તિ અને સંહારનું કારણ છું. (૬)

હું જ કારણ છું. આપણે જ કારણ બીએ. પોતે જ પોતાને ઉત્પન્ન કરીને પોતે જ પોતાના નાશનું કારણ બને છે; શરીર ઉત્પન્ન કરે છે અને હાડકાં પાંસળાં છુટાં પણ પાડે છે. હું તો હું જ છું. મારામાં નાશ નથી. મારી ગૌણ પ્રકૃતિ અર્થાત્ અપરા પ્રકૃતિ અને મુખ્ય પ્રકૃતિ અથવા પરા પ્રકૃતિ, એટલે કે શરીર અને જીવ એ જન્મેમાં નાશ અને ઉત્પત્તિ થાય છે. એ એમાં વધઘટ થાય છે. તેઓ બળ તો મારામાંથી લે છે, અને નાશ અને ઉત્પત્તિ થાય છે. એ બિચારા શું કરી શકે?

જીવને અહીં પરાપ્રકૃતિ કહી છે. પરમાત્માને માટે એ શબ્દ વાપર્યો નથી. જન્મે પ્રકૃતિ ગૌણ છે. હું જ મુખ્ય છું. પ્રલય અને ઉત્પન્ન થયા કરે છે. (૬)

૨૬૩

મત્તઃ પરતરં નાન્યત્કિંચિદસ્તિ ધનંજય ।

મયિ સર્વમિદં પ્રોતં સૂત્રે મણિગણા ઇવ ॥ ૭ ॥

હે ધનંજય ! મારાથી પર (બહાર) અને કંઈ અન્ય કંઈ નથી. સૂત્રમાં જે પ્રમાણે મણુકા પરોવાયેલા હોય છે, તે પ્રમાણે આ સર્વ જગત મારામાં જ ઓતપ્રોત ચૂંથાએલું છે. (૭)

મારાથી પર, મારાથી બહાર એવું કંઈ નથી. આ બધી પ્રકૃતિ, આ જગત મારી અંદર ઓતપ્રોત છે. બધી વસ્તુ મારામાં જ છે. માળામાં જેમ મણુકા હોય તેમ આ જગત, આ પ્રકૃતિ મારામાં ઓતપ્રોત છે. માળા અને મણુકા જુદા જુદા કરી શકાય નહિ. આત્મતત્ત્વમાંથી નીચે આવે તો પણ પાછા આત્મતત્ત્વમાં જઈને કહી દે છે કે બધું મારામાં જ છે. આ જગત મારામાં જ ઓતપ્રોત છે. સોનાના હાથીની ઉપર સોનાનો રાજ છે. બન્ને શું છે? એક જ છે. વાસ્તવિક રીતે તો સોનું જ છે. મૂળ સોનું તો એક જ છે. હાથી અને રાજ એ નામરૂપ છે. નામ અને રૂપ હાથીના અને રાજના. હાથી એ અપરાપ્રકૃતિ અને રાજ એ પરાપ્રકૃતિ. મૂળ તો સોનું જ છે. મણુકો સોનાનો અને દોરો પણ સોનાનો. માટીનો ઘડો અને લોટો બન્નેમાં માટી જ છે. નામરૂપ જુદાં છે એ મારી પ્રકૃતિ છે. જગતમાં જે કંઈ દેખાય છે તે બધું મારામાં જ છે અર્થાત્ હું જ છું. (૭)

રસોઽહમપ્સુ કૌન્તેય પ્રમાઽસ્મિ શશિસૂર્યયોઃ ।

પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ શબ્દઃ સ્વે પૌરુષં નૃષુ ॥ ૮ ॥

પુણ્યો ગન્ધ પૃથિવ્યાં ચ તેજશ્ચાસ્મિ વિભાવસૌ ।

જીવનં સર્વભૂતેષુ તપશ્ચાસ્મિ તપસ્વિષુ ॥ ૯ ॥

હે કૌન્તેય ! જળમાં રસ હું છું; સૂર્ય અને ચન્દ્રમાં પ્રભા હું છું; સર્વ વેદોમાં પ્રણવ હું છું. (અંકાર-પ્રણવ) આકાશમાં રાખ્દ અને પુરુષમાં

પરાક્રમ હું છું; તે જ પ્રમાણે પૃથ્વીમાં ઉત્તમ ગંધ તે હું છું. અગ્નિમાં તેજ હું છું. સર્વભૂતોમાં જીવન હું છું અને તપસ્વીઓમાં તપ પણ હું જ છું. (૮-૬)

હે અન્તુન, સર્વ જળમાં રસ હું છું. સર્વમાં હું જ છું; સર્વત્ર હું જ છું. એમ કહેવાનો મુદ્દો છે. હું આ કેટલા શબ્દોમાં કહું? સર્વત્ર જ્યાં હું જ છું ત્યાં “હું” નું સ્વરૂપ કેવું? અવ્યક્ત, નિરાકાર, તેજમાં તેજ, જળમાં રસ...આ જે કંઈ છે તે હું જ છું. સોનું, અગ્નિ, જલ, માટી એ બધું હું જ છું. સગુણ અને સાકાર બધું મારામાં જ છે. અગ્નિ સળગતો આકાર જ છે ને! સાકાર અને નિરાકાર બન્નેમાં હું જ છું. સગુણ રૂપ મારું છે, નિરાકાર હું જ છું. બધું મારામાં જ ઓતપ્રોત થયું છે. મારા સિવાય બીજું કશું છે જ નહિ. દોરાય હું અને મણુકા પણ હું; વ્યક્ત અને અવ્યક્ત બન્ને આવી ગયા મારામાં. અગ્નિ હું; પ્રકાશ પણ હું; દેખાય છે તે અને દેખાતો નથી તે બન્ને હું જ છું. બધાં જે છે તે હું જ છું. “હું આમ ગયો હતો.” ‘હું’ તેમ ગયો હતો’ એમ બધાં બોલે છે. બધાં ‘હું’ જ કહે છે, કાંઈ પોતે એમ નથી કહેતું કે જયસુખલાલ ગયેલા. જયસુખલાલ એમ જ કહેશે કે હું ગયો, હું આવ્યો. તું કહી શકાય કે? બધા હું હું જ કરે છે. ‘હું’ એટલે આત્મા; ‘હું’ એટલે લગવાન ‘હું’ ને જે સમજી જાય તેને આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ જાય.

આ દેહમાં જ્યાં સુધી હું—પણાનો લાવ છે ત્યાં સુધી સમિચ્છદાનંદ કેમ સમજાય? આપણે નામરૂપમાં પડી ગયા છીએ. નામરૂપને મારા નામરૂપથી કાઢો, નામને નામથી કાઢો. મારા નામનો આશ્રય લ્યો. દેહાધ્યાસ જશે પછી પ્રકૃતિથી પર તે હું—એ સમજઈ જશે. જે પ્રકૃતિથી પર થઈ ગયો તે શિવ; પ્રકૃતિનો શેઠ તે શિવ; પ્રકૃતિ પર જેને કાબૂ આવી ગયો તે શિવ. જે થવું હોય તે થાઓ. જીવ થવું હોય તો જીવ; શિવ થવું હોય તો શિવ.

૨૬૫

આપણે શિવ પણ નથી થવું. આપણે ભક્તિ સિવાય બીજું સમજતા નથી. આપણે જીવ નથી થવું કે શિવ નથી થવું. કેને શિવ કહેવો અને કેને જીવ કહેવો ? જેને જે બનવું હોય તે બને. જાઓ, શિવ બનો પણ ત્યાં હું આંટા નહિ મારું. આપણે કંઈ નથી બનવું. આપણે તો ગુરુ નથી કે શિષ્ય નથી એ જ ભાવના રાખવી. એ જ શ્રેષ્ઠ ભાવના છે. જે શિવ કે જીવ બનવાનો વિચાર નથી કરતો તે ભક્ત છે. (૮-૬)

वीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।

बुद्धिर्वुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विना महम् ॥ १० ॥

बलं बलवतामस्मि कामरागविवर्जितम् ।

धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ ११ ॥

હે પાર્થ ! સર્વ ભૂતોનું સનાતન બીજ હું જ છું એમ જાણ. સુદ્ધિ-મંતોની સુદ્ધિ, તેજસ્વીઓનું તેજ અને ઈચ્છા-પ્રીતિરહિત બળવાન પુરુષનું બળ હું છું. હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! સર્વ ભૂતોમાં ધર્માનુકૂળ કામ (અન્નપાનાદિની ઈચ્છા) તે પણ હું જ છું. (૧૦-૧૧)

ભગવાન વારંવાર એ જ સમજાવે છે કે સર્વ જે કંઈ છે તે હું જ છું. બીજ જ હું છું એમ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું. ખાવાપીવાની ઈચ્છા થાય તે પણ હું જ છું. અનાજ જ હું છું; ઓછું ખાઓ કે વધારે ખાઓ. બીજ પણ હું જ છું. છટ્ટા અધ્યાયમાં સમજાવ્યું છે કે બીજ શું છે. દરેકમાં બીજ છે. દરેક વૃક્ષને બી તો હોય જ. દરેક પાસે બીજ તો છે. જે પોતાનામાં બીજ છે એમ સમજી ગયો તે 'હું કોણ છું' તે વાત સમજી જવાનો. બીજ ક્યાં છે? બીજ શું છે તેની આપણને ખબર નથી. જે સત્સંગમાં કોઈ દિવસ ગયો નથી તેને શું સમજ પડવાની ? જેણે ફક્ત બહારની વસ્તુઓ જોઈ છે તેને અંદરની શી સમજ પડે ? જે વિષયોને જુએ

તે બીજને શું સમજે? જે બીજને સમજે તે આડને સમજી જાય. જે બીજને સમજે તે ભગવાનને સમજી જાય. બીજમાં આડ છે કે આડમાં બીજ છે? બીજ એ જ મૂળ છે આ બધું શન્યમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે. બીજ બધાંયની પાસે છે. આપણે આપણા બીજને જાણતા નથી. બીજ શેકાર્થ જાય તો આડ ન થાય. બીજ ન શેકાય તો નવાં નવાં આડ અને ફળ આવે. માટે બીજને શેકી નાખવાનું છે. ઘડો પાકે થઈ ગયા પછી ફરીથી ભાંગ્યા પછી પણ આકાર ન થાય. બીજ પાકી જાય પછી નવાં આડ ન થાય.

બીજને કેમ શેકાય? અષ્ટાંગયોગ, કર્મયોગ, રાજયોગ, જ્ઞાનયોગ વગેરે યોગો કહ્યા તે બીજને શેકવા માટે. છઠ્ઠા અધ્યાયના છેલ્લા શ્લોકમાં એ માર્ગ બતાવ્યો છે. ભક્તિના તાપથી બીજ શેકાર્થ જાય છે. બીજ એટલે કુંડલિની શક્તિ. સાત સ્વર્ગ અને સાત નરકની વચ્ચે આ શક્તિ છે. આ મા કુંડલિની મૂળાધારમાં છે. બધાંનું બીજ મૂળાધારમાં છે. પ્રેમથી કુંડલિની શક્તિ જગૃત થાય છે અર્થાત્ બીજ શેકાર્થ જાય છે. ભક્તિથી બીજ શેકાર્થ જાય છે. બીજ શેકાર્થ ગયા પછી ફળો ઉત્પન્ન થતાં નથી. બીજ એટલે પરમાત્મા અને આડ એટલે જગત. બીજ શેકાર્થ ગયા પછી નવું જગત ઉત્પન્ન થતું નથી, નવું શરીર લેવું પડતું નથી. વાસ્તવિક રીતે બીજમાં જ શરીર છે. આ શરીર એ સાડા પાંચ ફૂટનું જગત છે અને તેનો આધાર મૂળાધારમાં રહેલ બીજ ઉપર છે. બીજમાં જ પ્રલય કરવાની અને જગત-દેહ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે. જેને બીજની સમજ પડી જાય તેને જ્ઞાન વિજ્ઞાનયોગ સમજાવવો પડતો નથી. જેણે 'શ્રી કૃષ્ણ શરણુ' મમ' શરૂ કર્યું અને બીજ શેકવા માંડ્યું તેને યોગની અને ભક્તિની સમજ આપોઆપ પડી જાય છે. અહીં નામ નથી, રૂપ નથી, બીજ જ છે. શેકાર્થ ગયેલા બીજ કોઈને કામ ન લાગે. ખેતી કરતા હોય તેને ખખર છે કે શેકાર્થ ગયેલા બીજમાંથી ઘઉં, ચોખ્ખા ઈત્યાદિ ન પાકે. અહીં કંઈ પણ જો પાકવાનું હોય તો તે છે મોક્ષ. ભક્તિથી બીજ

શેકાર્થ જય છે. ખીજ શેકવાનો સહેલામાં સહેલો રસ્તો છે ભજન. ભજનનું ફળ જ્ઞાન છે. પ્રેમપૂર્વક ભક્તિ કરે તેનું ખીજ શેકાર્થ જય છે. જ્યારે ખીજ શેકાર્થ જય ત્યારે હું જ છું. ખીજ જ્યારે કાચું હોય ત્યારે ઝાડ છે, પ્રકૃતિ છે. ખીજ કાચું છે તેથી જીવ થઈ જાય છે અને ખીજ પાકું હોય તે શિવ છે. ખીજ પાકું થયું કે તે ભગવાન થઈ ગયો. જીવ પણ હું જ છું પણ વાંધો એ છે કે જીવભાવમાં આનંદ નથી આવતો. સૂર્ય ચંદ્ર મારા વડે પ્રકાશે છે એમ જીવભાવમાં કહી શકાતું નથી. જેને ખીજ શેકી નાખવું છે તેને માટે ભક્તિ જ ઉત્તમ માર્ગ છે. જીવભાવ છે એટલે જ આ બધા વહેવારો છે. રિવાજ, કર, વસ્થાડા, બાધા, આખડી—આ બધા વહેવારો જીવભાવમાં જ છે. આ રીતે તો ખીજ ફાલે છે પણ શેકાતું નથી. વાસનાને લઈને નવા નવા ફળગાં ફૂટે છે. વાસનાથી નવાં નવાં વૃક્ષો ફાલે છે અને ફળ ઉત્પન્ન થાય છે. બાકી તો વાસ્તવિક રીતે કંઈ જ નથી. ખીજ શેકવાથી વૃક્ષ ફાલતું નથી. જ્યારે ખીજ શેકાય ત્યારે નામરૂપથી પર થઈ જવાય છે.

આટલું જો સમજી જાય તો ખીજ વખત ગીતા વાંચવાનો સવાલ જ ઊભો ન થવો જોઈએ. આમાં દૃઢતા લાવવા માટે ભજન કરવું જોઈએ. રોજ ચાર ચાર પાંચ પાંચ કલાક ભજન કરો. ફક્ત જાણવાથી ખીજ નહિ શેકાય. અભ્યાસ ન કરો, વૈરાગ્ય ન કેળવો તો ખીજ શેકાય નહિ, ઉલટાનું વધે. જે આચરણ ન કરે તે અવિદ્યામાં ફસી જાય. ‘હું જ શિવ છું’ એમ કહીને ઊલટો રસ્તો ચડી જાય. “હું જ શિવ છું,” એમ માનીને બધા વહેવાર કરવા માંડે છે. આવું કરનાર મોટા અજ્ઞાનીઓ છે.

સંન્યાસીઓથી માંડીને ગૃહસ્થાશ્રમી સુધી ઘણાં લોકો આ અજ્ઞાનને કારણે ચોરી કરે છે, લકંગાર્થ કરે છે અને હું શિવ છું એમ બોલે છે. ચૈતન્ય મહાપ્રભુએ સંન્યાસ કેવો હોવો જોઈએ તેનો

પ્રત્યક્ષ બોધપાઠ આપ્યો. એ માટે જ તેમણે સંન્યાસ લીધેલો. સંન્યાસીઓ માર્ગ ભૂલેલ, તેમને તેમણે પ્રત્યક્ષ પાઠ આપ્યો.

હવે ખીજ શું એ સમજી ગયા? ખીજનું ભજન કરવાથી ખીજ શેકાઈ જાય માટે ખીજનું ભજન થવું જોઈએ. ખીજનું કંઈ નામ તો શોધવું પડે ને? ખીજનું નામ શું? ખીજનું નામ છે ઝૂં, પ્રણવ. પ્રણવના જાપથી ખીજ શેકાઈ જાય છે. તેનો જાપ કરવાથી ભગવાન જલદી મળે છે. ‘ઝૂં, પોરટ વૈકુંઠ,’ એ પ્રમાણે ભગવાનને કાગળ લખાય ઝૂં એ એક જ નામ છે. ઝૂંનો પહેલો અક્ષર અ, બારાખડીનો પહેલો અક્ષર અ. અ એટલે અદ્વિતીય. અ એક જ છે. અ નહિ હોય તો બધાં બારાખડી નકામી જ છે. ક, ખ, કાઈ વર્ણ અ વગર ન બોલાય. બાવન અક્ષરોમાં અ રૂપે હું જ છું. ખીજનું પહેલું પાદ તે અ. અ માં બધું સમાઈ જાય છે. ઝૂંના ચાર પાદ તે અ, ડ, મ્ અને ગિન્દુસહિત અર્ધમાત્રા છે. આ બધું અ ને લીધે છે. અ વગર કોઈ શબ્દ બનતો નથી. મારા ચૈતન્ય સિવાય જીવ બનતો નથી. પરાપ્રકૃતિ અને અપરાપ્રકૃતિ; જીવ અને શરીર; મુખ્ય પ્રકૃતિ અને ગૌણ પ્રકૃતિ; આ બધી પ્રકૃતિ મારા વડે છે. આ બધું મારા ઉપર આધાર રાખે છે. હું નથી તો જગત નથી. મારા વડે જ આ જગત ચાલી રહ્યું છે.

ભગવાનના ઉત્તમ ભક્તો કહે છે કે આ બધું મારાથી જ ચાલી રહ્યું છે. આત્મભાવથી આમ બોલી શકાય, શરીરથી નહિ. આટલી રટને પહેાંચ્યા પછી જ આમ બોલાય છે. તે પહેલાં ન બોલાય. તમારા સિવાય જગત જ નથી. જગતને બાદ કરી નાખો પછી શું રહેશે? જડ અને ચેતનમાંથી જો ચેતનને બાદ કરી નાંખો તો શું રહેશે? જીવ અને જગતમાંથી જીવને બાદ કરો પછી શું રહેશે? જડને જાણનારો કોણ છે? ચેતન જ ને! માટે તમે છો તો આ શરીર છે. તમે છો તો આ જગત છે. આ સમજવું કેટલું સીધું છે.? પોતે જ પોતાને શોધી રહ્યો છે.

પોતે પોતાના નામની ખૂમે પાડી રહ્યો છે. ભગવાન પોતે જ ખૂમે પાડી રહ્યો છે કેટલું સરસ આ નાટક છે? નાટકમાં માણસ દેહાધ્યાસ ભૂલી જાય છે. દારુના નશામાં માણસ દેહાધ્યાસ ભૂલે છે, હું કાણ છું તે ભૂલી જાય છે. ‘હું મુંબઈનો રાજા છું’ એમ પણ દારુડિયો બોલે. લકન પણ એમ જ બોલે. લકિતનો નશો ચડે છે અને શરીરનું ભાન રહેતું નથી. દેહભાવથી આ વાત ન થઈ શકે. આ સમાધિ ભાષા છે. હું બ્રહ્મ છું એ સમાધિ ભાવ છે. સમાધિમાં જીવ ન જાય ત્યાં સુધી આ નહિ સમજી શકે. સમાધિમાં જવા માટે સાંખ્યયોગ, યુદ્ધિયોગ, અધ્યાત્મયોગ, રાજયોગ-ગમે તે નામ આપો-યોગની જરૂર છે. દેહાધ્યાસથી પર થયો કે બધું પતી ગયું. દેહાધ્યાસને ભૂલવો તેનું નામ સમાધિ. આનાથી ઉપર બીજું કોઈ જ્ઞાન નથી. મંજીરા લઇને પાંચ પાંચ કલાક ભજન કરશે તો આ જ્ઞાન દઢ થશે.

અષ્ટપ્રકૃતિમાં જીવ સંલગ્ન થઈ ગયો છે તેને તેમાંથી કાઢવો પડશે. પંચમહાભૂતમાં જીવ પ્રગટ્યો છે તેને કાઢવો પડશે. આ માટે નામરમરણ કરો, નામસંકીર્તન કરો. નામસંકીર્તનથી વિષયોમાંથી જીવ નીકળશે. નામસંકીર્તનથી જીવ અપરામાંથી નીકળીને પરામાં જશે અને પછી તે પરાતપરમાં જશે. અપરા પ્રકૃતિ એટલે ગૌણ પ્રકૃતિ કે અષ્ટપ્રકૃતિ. પંચમહાભૂત મન, બુદ્ધિ અને અહંકાર એ આઠ તે અપરા પ્રકૃતિ; આ જડ છે. પરા પ્રકૃતિ એટલે જીવ અને પરાતપર એટલે ‘હું’. તે હું જ છું. આમાં બધું આવી ગયું.

તત્ત્વ અને ત્વમ્ ને જોડનાર પદ તે અસિ, તે હું જ છું. અસિ એ જ પદ, બ્રહ્મપદ. તત્ત્વ અને ત્વમ્ એ બે પદમાંથી છેવટે તો અસિ પદમાં જાઓ છો. આ બધી ‘હું’ની જ રમત છે. ‘હું’ની જ લીલા છે. તમે બધા સગજી ગયા છો. આ બધા સીધા સાદા શબ્દો છે. સ્ત્રીઓ પણ સમજી શકે તેમ છે. આમાં કયું મોટું શસ્ત્ર છે? કોઈ કોઈનો વર નથી, કોઈ કોઈની વહુ નથી. દીકરા, બાપ,

મકાન, કંઈ ન રહ્યું. રહ્યું કેવળ શિવોડડમ્ આ છે સમાધિ. સમાધિ બહુ સહેલી છે. બોલો છો ત્યારે પણ સમાધિ છે. ભક્તની ચોવીસે કલાક સમાધિ જ હોય છે. ભગવાનનું અસ્ખલિત નામસ્મરણ એ સમાધિ. સતત નિરંતર વહેતો નામપ્રવાહ એ છે સમાધિ. દેહમાં રમણ કરતાં કરતાં પણ દેહની ખબર નથી પડતી. વાગે છે ત્યારે વળી કોઈક વાર ખબર પડે. વાસ્તવિક રીતે આપણને દેહની ખબર પડતી નથી. દેહને કંઈક થાય છે ત્યારે જ આપણને દેહની ખબર પડે છે. કોણ કહે છે કે આ જીવ છે ? બધા સમાધિમાં જ રહે છે. શરીર યાદ દેવરાવીએ છતાં એ યાદ નથી આવતું. આપણે વિષયમાં લીન બન્યાં છીએ અને શરીર યાદ નથી આવતું એ છે વિષયસમાધિ. વિષયોમાં રહે છતાં શરીર યાદ ન આવે એ છે સંસાર સમાધિ. રસ્તામાં કોઈ મળે ત્યારે તમને કહેશે, “કેમ, ભાઈ, દેખતા નથી અમને ?” શું જવાબ દો છો તમે ? ‘હું’ ધ્યાનમાં હતો, હું મારી ધૂનમાં ચાલ્યો જતો હતો.’ આ છે સંસાર સમાધિ. ધૂનમાં ને ધૂનમાં રસ્તામાં ચાલ્યા જતા હોઈએ ત્યારે પાછળ મોટર હોર્ન મારે છે એ પણ ખબર નથી પડતી. પાછળ એકાએક મોટર અટકી જાય ત્યારે આપણને ખ્યાલ આવે છે. આ સમાધિ જ છે. આમ સમાધિ સાધારણ વસ્તુ છે. દરેકને સમાધિનો અનુભવ છે. હાલતાં, ચાલતાં, બેસતાં, ઊઠતાં આપણને સમાધિનો અનુભવ થાય છે. આનું સહેજ પરિવર્તન કરવાનું છે, ઊલટાવી નાખવાનું છે. ‘ઉલટ પવન ચલાઈ.’ યોગલાષામાં કહીએ તો અપાનવાયુને પ્રાણમાં મિલાવી દેવાનો છે. ઈશ્વરનું નામ લેતાં લેતાં આવી સ્થિતિ થાય છે. એ વખતે બહારના વિષયોની વિસ્મૃતિ થઈ જવી જોઈએ. દેહ યાદ દેવડાવે ત્યારે યાદ આવે એવી સ્થિતિ નામ લેતાં લેતાં થઈ જાય છે. મોટર બાજુમાં ઊભી રહે ત્યારે ખબર પડે. હોર્ન પણ ન સંભળાયાં હોય. પરેલમાં મારે એવું જ બનતું. ત્યાં ઘણા રસ્તાઓ ભેગા થાય છે ત્યાં હું સડસડાટ ચાલ્યો જતો હોઉં. મોટર હોર્ન માર્યા કરે. પાછળ આવીને ઊભી

રહે ત્યારે જ ખગર પડી હોય. ખગરને બદલે ભગવાનમાં ધ્યાન રહે. આટલો ફેરફાર કરવા માટે રામાયણ કે મહાભારત વાંચવાની જરૂર નથી. સમાધિમાં બધું આવી ગયું. હવે આગળ વાંચવાની જરૂર નથી, જાણવાનું કંઈ બાકી રહેતું નથી. હવે આગળ જવાનું છે! નટવરલાલ! કંઈ જવાની જરૂર છે! આટલું સાંભળ્યા પછી પણ જો સાંભળવાનું બંધ કરે અને આચરણ શરૂ કરી દે તો બસ. સર્વ બીજા હું જ છું એ ભાવમાં રહે. શરીરને દાસ બનાવવાનું છે. શરીરને દાસ બનાવીને આત્માના ભજનમાં, ઈષ્ટદેવના ભજનમાં બેસારી દેવાનું છે. પોતે જ પોતાનું ભજન કરવાનું છે. કશે જવાનું નથી. મહાત્મા પાસે જવાની જરૂર નથી. હવે બધા મહાત્મા જ છીએ. બધા શરીર પતિ જ છીએ. શરીરના ગુલામને આ પદવી ન મળે. શરીર પર નિર્દય થવું જોઈએ. શરીરને દાસ બનાવવાનું છે. શરીર પર નિર્દય થવું. શરીરને ઘાટી બનાવવું, શરીરને દાસ બનાવવું. તુકારામ શરીરને સંબોધીને કહે છે કે 'ન કા બ્રહ્મસ્થિતિ' શરીરને તો ગુલામ બનાવવાનું છે. આપણે શરીરમાં 'હુ' ને વાપરીએ છીએ. શરીર જ્યાં વાપરવાનું છે ત્યાં જ વાપરવું જોઈએ. 'હુ' શું છે તે બધા સમજી ગયા છે. આગળથી બધા સમજેલા છે. પણ કાણ જાણે કેમ ઘડ બેસતી નથી. હવે ઘડ બેસાડવાની છે. એ કામ ધૂનયોગથી થશે. ધૂનને જ હું ભજન કહું છું. 'ભજી લે ને ગોવર્ધન ગિરધારી.' એ ગિરધારીને બદલે નાણાં ગિરધારીને ભજે તેને પરાઅપરા કેમ સમજાય? પાંડુરંગ સિવાય હૃદયમાં કોઈનો વાસ ન હોવો જોઈએ. પાંડુરંગ અને પૈસા એક જ છે તે વાત પર નીચેનું દષ્ટાંત આપ્યું છે.

એક મહાત્મા હતા. નાણાં ગિરધારી જેવા જ. તેમણે જઈને રાજાને મંત્ર આપ્યો કે 'શુક્લાંબર ઘરં દેવં શશીવર્ણુ' ચતુર્ભુજમ્' રાજાને મંત્રમાં સમજ ન પડી. રાજા સંસ્કૃત જાણે નહિ, મહાત્મા પણ તેવા જ. રાજાને આ નાણાં ગિરધારીએ સમજાવ્યું કે આ દેવ ક્યાં છે. આ તો દહીંવડાનો મંત્ર છે. ઉપર ધોળું ધોળું દહીં તે

શુકલાંબર અને ચાર ખૂણા એટલે ચતુર્ભુજ. રાજા ગુરુલકત અને એકનિષ્ઠ હતા. રાજા દહીંવડાનું લજન કરે. બધાંને દહીંવડા ખવરાવે. ગુરુએ કહ્યું છે તેથી દહીંવડું, દહીંવડું એમ ચાલવા લાગ્યું. પંડિતોએ વિરોધ કર્યો તો પંડિતોને દરબારમાંથી કાઢી મૂક્યા. એક પંડિત એક મહાત્મા પાસે ગયો અને કહ્યું કે આ દરબારમાં કેવું અધેર ચાલે છે તે જુઓ. મહાત્મા રાજાની પાસે ગયા. મહાત્માએ રાજાને કહ્યું કે તમારા ગુરુએ તમને જે મંત્ર આપ્યો છે તે મારે જોઈએ છીએ. રાજાએ આ મહાત્માને પોતાના ગુરુ પાસે મોકલ્યા. ગુરુ સાથે મહાત્માએ થોડી ઘણી વાતચીત કરી. પછી કહ્યું કે તમે રાજાને જે મંત્ર આપ્યો છે તે મને આપો. ગુરુજીએ કહ્યું કે તમે એ મંત્રને લાયક નથી. ગુરુ બહાર ગયા પછી તેની પત્ની પાસેથી આ મહાત્માએ મંત્રનું રહસ્ય જાણી લીધું. પછી રાજાની પાસે જઈને કહ્યું કે તમે દહીંવડું લાજે છો તે ખરાબર છે. હું પણ તે જ મંત્ર કરું છું. પછી દરબારમાં રહીને તે મહાત્માએ રાજાને સંસ્કૃત શીખવવાનું શરૂ કર્યું. રાજા થોડું સંસ્કૃત શીખ્યો કે તેને પોતાની ભૂલ સમજાઈ ગઈ. કેમ રાજાજી, તમારા મંત્રનો અર્થ હવે સમજાય છે કે! મહાત્માએ એક વખત “શુકલાંબર ઘરં દેવં શશીવર્ણં ચતુર્ભુજમ્” નો ખરો અર્થ સમજાવ્યો. રાજાએ હુકમ કર્યો કે પેલા ગુરુને પકડી લાવો. જાલદે ગધેડે બેસાડીને ગુરુ મહારાજને નગરમાં ફેરવ્યા. પાખંડીઓની દશા અંતે તો ખરાબ જ થાય છે. શરૂઆતમાં સમજીને લજન કીર્તન કરવું જોઈએ. નહિ તો અકર્મીને ઘેર ધાડ આવે.

એક ખાટકીનું ઘર હતું. તેને ત્યાં એક કૂતરો રહે, અને એક બકરો પણ રહે. ખાટકી બકરાને ખૂબ માલ મલીદો ખવરાવે. તાજે-માજે રાખે કૂતરાને બકરાની અદેખાઈ આવે. તે ચિંતામાં ને ચિંતામાં સૂકાવા લાગ્યો. ખાટકીના ઘર આગળથી એક મહાત્મા નીકળ્યા. કૂતરાનો લાવ મહાત્મા પારખી ગયા. કૂતરાએ બકરા સામે નજર ફેંકીને મહાત્માને પોતાનો મનોલાવ સમજાવ્યો. મને રોટલા પણ

મંજતા નથી. આને સુંદર સુંદર ખોરાક મળે છે. મને બકરો બનાવી દો. મહાત્મા તેને સમજાવે છે એ દિવસ વાત. કૂતરો કહે છે કે નહિ હમણાં જ. મહાત્મા માનતા નથી. બકરાને ખીજે દિવસે ગાડીમાં બેસાડીને ખાટકી બહાર લઈ જાય છે. કૂતરાને અદેખાઈ વધે છે. ત્રીજે દિવસે કૂતરો જુએ છે તો ખાટકી હાથમાં મોટા છરો લઈને આવ્યો. બકરાની પાસે જઈને બકરાને પકડીને કાપી નાખ્યો. આ જોઈને કૂતરાને તો સમાધિ જ થઈ ગઈ. હવે પાછા મહાત્મા આવ્યા અને કૂતરાને કહ્યું કે ચાલ હવે હું તને બકરો બનાવું. કૂતરો કહે છે કે ના, હવે મારે બકરો નથી થવું.

જે બિલકું આચરણ કરે તે આ બકરાની જેમ કપાશે. નાણાં ગિરધારી મહાત્માએ બકરાની જેમ કપાવાના છે. જીવ અવસ્થામાં એમ થાય છે કે જુઓ, આ બધા કેટલા લહેર કરે છે ! પાપપુણ્યની ભાવનાથી આમ થાય છે. ક્રમે ક્રમે બધું થઈ રહેશે. જોયા કરો. અધીરા થઈને તત્ત્વ ન ગુમાવો. ભગવાને સ્પષ્ટ વાત કરી છે. વ્યંગમાં વાત નથી કરી. અસ્પષ્ટ રાખ્યું નથી. બધા શ્લોકો સમજાવે છતાં કેમ આત્મ પ્રાપ્તિ નથી થતી ? ચાલીસ વર્ષથી વાંચીએ છીએ. ક્યાંથી સમજાય ! બધામાં હું જ છું. મારા સિવાય ખીજું કંઈ નથી. છતાં હું મણિલાલ, હું જગનલાલ, હું મગન, ચંચળ વગેરે તમે શરીરને શણગારો છો. પણ જેને દેહાધ્યાસ વિશેષ છે તેની હાલત બકરા જેવી થશે. તે બકરાની જેમ કપાઈ જશે. દેહાધ્યાસ ઓછો તો તેની હાલત કૂતરા જેવી થશે. તારે કૂતરા જેવા થવું છે કે બકરા જેવા થવું છે ? કૂતરા જેવા થવું હોય તો દેહાધ્યાસ છોડો. ભગવાનની સેવા કરો અને દેહાધ્યાસ છોડો તો આત્મપ્રાપ્તિ થાય. શરીરને નિરંતર ભજનમાં રાખવું. ચરાચરમાં વ્યાપ્ત એવા ભગવાનની દિવસે સેવા કરો અને રાત્રે ભજન કરો. કૂતરાને જેમ રોટલા નાખે તેમ આ શરીરને બે પાંચ ટૂંકડા નાખી દેવા. આમ જ સેવા ભજન.

કરે તેને સદ્ગતિ મળે. તેને શિવદર્શન થઈ જશે, તે જ શિવ થઈ જશે. તે જ ચતુર્ભુજ થઈ જશે. તેને પરમજ્ઞાન થઈ જશે. તેને સમાધિ થઈ જશે. સમાધિ બહુ સહેલી વસ્તુ છે. બધાય સમાધિ મેળવી શકે છે. ગમે તેવો પાપી હોય કે સીતેર વર્ષની ઉપરની ઉંમર હોય તો પણ એક મિનિટમાં સમાધિ થઈ જાય છે. રામનામ બોલે તે વખતે સમાધિ જ છે. બોલે તે પ્રત્યક્ષ વર્તનમાં મૂકે તેનું નામ ધ્યાન. આવી રીતે જે બોલેચાલે તે સમાધિમાં જ છે. વ્યવહારમાં તે રહે છતાં લક્ષ્ય લગવાનમાં જ છે. તે સમાધિમાં જ છે.

વ્યલિચારી સ્ત્રી ધરનાં બધાં કામો કરે તો પણ તેનું ધ્યાન પરપુરુષમાં હોય છે. પરપુરુષમાં ધ્યાન રાખે તે ખરો પુરુષ. વહેવાર એ વ્યલિચાર છે. બૈરાછોકરામાં બેઠા છે અને ધ્યાન પરમાત્મામાં છે તે ખરી સ્થિતિ. માટે વ્યલિચારી સ્ત્રીના જેવા બની જાઓ. ધ્યાન પરપુરુષમાં એટલે કે પરમ પુરુષમાં રાખવું. પર પુરુષ એટલે કે પરાત્પર. પરા અને અપરાથી પર તે પરાત્પરને ચાર બનાવી દેવો. પરાત્પર પુરુષની સેવા કરવાથી તત્કાળ સમાધિ મળશે. જડ ક્રિયાથી જે સમાધિમાં જાય તેને તુકારામ કે નરસિંહ જેવો પ્રેમ ન પ્રાપ્ત થાય પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ એટલે જ સમાધિ. જેને પ્રેમલક્ષણાભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ એને હંમેશાં સમાધિ જ છે. બાહ્યક્રિયાઓથી આ સમાધિ ન પ્રાપ્ત થાય.

ક્ષણિક લજનથી આ સ્થિતિ નહિ મળે. કામનાયુક્ત લજન નિરર્થક છે વરઘોડા કાઢવા, પાલખીઓ કાઢવી, હનુમાનજીને તેલ ચડાવવું, માતાજીને નાળિયેર વઘેરવું-તમે આ બધું કામનાઓથી કરી રહ્યા છો. આ બધા કર્મકાંડ કયાં સુધી કર્યા કરશો ? આનાથી સ્વર્ગાદિકતાં સુખ મળશે પણ પાછા અહીં જ આવવું પડશે. ક્ષણે પુણ્યે પાછા ત્યાં ને ત્યાં. નવરાત્રિમાં ઘણાં ધમાલ કરે છે. નવરાત્રિના નવ દિવસ, ગણપતિ ઉત્સવના દિવસ, પર્વુષણના દિવસો આ બધા યોમાસાના ચાર માસમાં જ આવે છે. આ દિવસો બીજાને શેકવા

માટે છે. ચોમાસામાં બહુ ઠંડી નથી હોતી, બહુ ગરમી નથી હોતી. તે સમય આવી સાધના માટે અનુકૂળ છે. નવ દિવસનું અનુશ્રાન કરવું જ જોઈએ.

બાલક્રિયાથી કુંડલિનીને બળ ન મળે, અંતરક્રિયાથી કુંડલિની જાગૃત થાય છે. આવા સમયમાં જ આ છદ્ધો અને સાતમે અધ્યાય શરૂ થયો છે કારણ તેની પાછળ યોગ છે. નવરાત્રિનાં નવ દિવસ બધાં કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. દસમે દિવસે વિજય મળશે. કુંડલિની નવ દિવસે જાગૃત થાય અને ઉત્થાનનો આનંદ મળે. દશહરા-દશનું હરણુ થાય, દશ ઈન્દ્રિયોનું હરણુ થાય. કયાં હરણુ થાય? સમાધિમાં જ તો. માને જાગૃત કરવાની છે. બાલક્રિયાઓથી આ નહિ થાય. નવ દિવસ બારણાં બંધ કરીને સતત નિરંતર લજન કરો. મુંબઈમાં તમને આ દિવસોમાં ચારે માળુ નાટક અને સીનેમા નાચ અને ગરબા આવો બધો ઠાઠમાઠ જોવા મળશે. આમાં કુંડલિની તલાતલમાં જશે, નીચેના નરકમાં જશે, અજ્ઞાનની ફટ્ટી રોજમાં જશે. આવા ઠાઠમાઠમાં તો રાગદ્વેષ વધે છે. આ લોકો કહેશે કે અમારું નાટક સરસ. ખીજ કહેશે કે અમારો પ્રોગ્રામ સરસ હતો. આમ કુંડલિની જાગૃત નહિ થાય. ખીજ આમ નહિ શેકાય.

યોગ શરૂ કરવો હોય તો આ નવ દિવસ ઉત્તમ છે. અલારથી આસન વગેરેની પ્રેક્ટિસ કરીને ખેસી જવું. દ્વિ મગાવીને પી લેવું અને અસંગ રહેવું. પણ એ નથી થવાનું. ‘કેવળ શ્રી રામ જય રામ’ કર્યા કરો. રાતદિવસ લાગી પડો. સતત લજન-“મા જગો, મા જગો” કહેશે તો મા જાગૃત થશે કુંડલિની જાગૃત થશે. ખીજને શેકો તો મોક્ષ મળશે. ખીજને ફાલવા દેશે તો ફળફૂલ વધશે અને જન્મમરણ વધશે. આ ઝાડને છેદવાનો રસ્તો તે પ્રેમ લક્ષણા લક્ષિત છે. આનાથી ઉપર ખીજું કોઈ જ્ઞાન નથી. ખીજને રોકવા માટે લજન લક્ષિત જ શ્રેષ્ઠ છે. લક્ષિત ઉપર ખીજું કોઈ જ્ઞાન નથી. (૧૧)

ये चैव सात्त्विका भावा राजसा तामसाश्च ये ।

मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वेहं तेषु ते मयि ॥ ૧૨ ॥

જે સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ વિકાસે છે, તે પણ મારાથી જ ઉત્પન્ન થયેલા સમજ; પરંતુ હું તેમનામાં સમાઈ રહેલો નથી, પણ તેઓ મારામાં જ સમાઈ રહેલા છે. (૧૨)

સાત્ત્વિક, રાજસિક અને તામસિક આ ત્રણે ગુણો મારામાં જ છે. ત્રણે ગુણોને અધિપતિ કહો કે ત્રિગુણાતીત કહો પણ તે હું જ છું.

લગવાન સમાધિરથ છે છતાં કહે છે કે ત્રણે ગુણ મારા છે. તેથી હું વાત કંઈ છું સમાધિમાં લગવાને વાત કરી. ત્રિગુણાતીત થયા પછી પણ આગળ વાત કરી

ગુણો મારા વશમાં છે. હું ગુણોમાં નથી. હું ગુણને વશ નથી. જે આ ગુણોને વશ કરે તે જ ખરો ભક્ત છે. જે ગુણોને વશ થાય તે વિભક્ત છે; અને તે પરા પ્રકૃતિમાં છે. એને જીવ કહેવાય. એ મારો જીવભાવ છે. આ ત્રણે ગુણો પ્રકૃતિના છે, પરા અને અપરાના ગુણો છે. તે ગુણો પર કાબૂ રાખવો જોઈએ. ગુણો તમારા જ છે, તેના પર તમે કાબૂ રાખો તો સચ્ચિદાનંદ છો. ગુણો પર કાબૂ ન રાખો તો તમે જીવ છો. ગુણોમાં હું નથી પણ ગુણો મારામાં છે. ગુણોને વશમાં રાખે તે જ મહાપુરુષ. તારે જે ગુણોને વશમાં રાખવા હોય તો યુદ્ધ કરવું પડશે. યુદ્ધ કરીશ તો જ ગુણો વશ થશે.

જ્ઞાનીઅજ્ઞાની, ભક્ત, વેશ્યા, સર્વત્ર હું જ છું. તે તે ગુણોને તે તે લોકો વશ થયા છે. મારી શક્તિથી જ આ ઉત્પત્તિ અને પ્રલય થઈ રહ્યો છે.

આ સાંભળીને અર્જુન બોલ્યો, “હે મધુસુદન, હું તમારું કહેવું સમજી ગયો. લગવાન જ આ બધું કરાવે છે.”

હે અર્જુન ! લગવાન સારાં કામોની પ્રેરણા કરે છે. લગવાન શું લજન કરવાનું તથી કહેતા ? તમે જ ખોટાં કામો તરફ દોરવાઈ જાઓ છો. જે ગુણોને વશ છે તે જીવ છે. જે ગુણોને વશ ન થાઓ તો પરાતપર થઈ જવાય. જેવા જેવા ગુણ કૃણવો તેવા તેવા તમે થશો. તામસી ગુણ કૃણવશો તો તામસી થશો. જે રાજસી ગુણ કૃણવો તો રાજસી થશો. જે સાત્વિક ગુણવાળા થશો તો લજન કરી શકશો. લજન કરતાં કરતાં સત્ત્વગુણ પણ છેવટે ચાલ્યો જશે. વિષયો તરફ જાય તે અલક્ષ્ય છે, તે પરાપ્રકૃતિ વાળો છે. આપણે ત્રણ ગુણના અધિપતિ—ત્રિગુણાધિપતિ હોવા છતાં મન કહે છે તે પ્રમાણે કરીએ છીએ. આપણે ત્રણ ગુણના એટલે કે આ શરીરના દાસ થઈએ છીએ. લજન કરવાનું મન કહે છે તો લજન કરવું જોઈએ. તે જ સાચો પુરુષાર્થ છે. એમાં જ દૃઢતા કૃણવવાની છે. જે વખતે ખરાબ વિચારો આવે ત્યારે જ દૃઢતા કૃણવવાની છે. નાસી જવાની વાત અહીં ક્યાંય આવતી જ નથી. મનમાંથી બધું ફેંકી દેવાનું છે અને તે જ ખરો વૈરાગ્ય છે. જે મનમાં ભરી રાખે છે તે ગૃહસ્થી છે. જે મનમાં જાતજાતની ધરવખરી ભેગી કરે તે ગૃહસ્થ અને જે મનમાંથી બધું ફેંકી દે તે સંન્યાસી. મનની ધરવખરી એટલે શું ? મનમાં અનેક વસ્તુઓ છે, અનેક વિષયો છે. આ વિષયો કાઢવાના છે. વિષયો તરફ દોરી જનારી વૃત્તિ તો મનમાં છે. એ વૃત્તિઓ મનમાંથી જવી જોઈએ. જે ત્રણ ગુણોથી પર થાય તે જ શિવ છે. ત્રિગુણાતીત થઈ જવું અને લજન કરવું.

લજન એ જ સત્ય વસ્તુ છે. કાણુ તેમાં રોકે છે ? કાણુ ના પાડે છે ? જે ના પાડે તે છોતે રાડો પાડ્યા કરે. આપણો કશો જ પ્રયત્ન કરતા નથી. આપણું મન ઈશ્વર તરફ વળે તો આપોઆપ બધી સગવડ થઈ જશે. આપણે આગળ દૃષ્ટાંતમાં જોયું કે વેશ્યાને સગવડ થઈ ગઈ તો તમને શું સગવડ નહિ મળે ?

તું ગાંડીવ પકડ. દંદતા ધારણ કર. ગાંડીવનો ટંકાર કર તો લોકો આપોઆપ લાગી જશે. અસુરવૃત્તિઓ દંદતાના અવાજથી નાસી જશે. લજન કરતાં રોકનાર કોણ છે? ખીજું કોઈ નહિ. મન રોકે છે, આંધળું મન-ધૃતરાષ્ટ્ર રોકે છે. ધૃતરાષ્ટ્રનું મન તેના સો છોકરાઓમાં છે, અત્યારે તો આ નાટક જેવા દો અદાર અધ્યાય પૂરા થયે તેને સમજાઈ જવાનું છે મન અટવાઈ ગયું છે. મન-ધૃતરાષ્ટ્ર સંજય-યુદ્ધિને પૂછ્યા કરે છે. યુદ્ધિ કોઈ વખત સારી વાત કરે તો કોઈ વખત તદ્દન નકામી. યુદ્ધિ તો નપુંસક છે. જેની ઘંટીએ બેસે તેના જ ગીત ગાય છે. ધૃતરાષ્ટ્ર આ રાજ્ય ખરેખર કેનું છે તે જાણે છે. મન જાણે છે પણ તેને વૃત્તિમાં મોહ છે. આંધળા મનને મોહ છે પણ આખરે તો તે સમજી જશે. તે હાલમાં તો કુરુક્ષેત્રનું તોફાન થઈ રહ્યું છે. મન છેવટે તો અમન થઈ જશે. મન ક્યારે અમન થશે? જ્યારે તે ત્રણ ગુણોથી પર થશે ત્યારે જ. અને ત્રણ ગુણોથી પર થવા માટે દંદતા કેળવવાની છે.

અહીં કોઈ સંન્યાસી નથી. મેં પણ બૈરીછોકરાંને સમજાવેલા. સાચી લક્ષિત હશે તો ભગવાન રસ્તો સરળ કરી દેશે. જો સાચો ભાવ હશે તો જીત થશે. ભગવાનને સાચી પ્રાર્થના કરો. સાચા મનથી રામ રામ કરો. હનુમાનજી ગદા લઈને આવશે, હુપાહુપ કરતા. મેં સાચા મનથી રામરામ કર્યું ત્યારે હનુમાનજી હુપાહુપ કરતાં આવેલા. હનુમાનજી તેની ગદા ફેરવીને આવરણોનો નાશ કરશે લજન કરતાં તમને જે કોઈ સતાવે તેને મારી નાખશે. તમારું કામ થઈ જશે. હનુમાનજી તમને બતાવી દેશે કે પેલા બે છે ને તે રામલક્ષ્મણ. ત્રણે ગુણોનો વાટોળો હનુમાનજી જ કરશે. હનુમાનજી એટલે લક્ષિત. હનુમાનજી વજ્ર જેવા હતા એટલે કે દંદતાવાળા હતા. હનુમાનજી આવશે, લક્ષિત મળશે કે તરત જ લજન એની મેળે જ થશે. એ જ બતાવી દેશે કે આ રામ, આ લક્ષ્મણ, આ સીતા એટલે કે માયા.

હનુમાનજી સાથે જ છે. ચિત્રકુટનો ઘાટ ક્યાં છે ? તુલસીદાસજી કહે છે કે :

‘ ચિત્રકુટ કે ઘાટપે ભર્ષ સંતનકી ભીર. ’

ચિત્રકુટનો ઘાટ છે તમારા મસ્તક ઉપર જ છે. નવરાત્રિ આવી છે. કુંડલિની જાગ્રત કરો. અહીં જ મસ્તક પર રામલક્ષ્મણ છે. ચિત્રકુટમાં હનુમાનધારા છે. ભક્તિ સિવાય ચિત્રકુટ ઉપર જવાતું નથી. માટે રામરામ કરો. ભક્તિ પ્રાપ્ત થશે; પછી જીવશિવના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર દૃઢતા આવશે. દૃઢતાની પ્રાપ્તિ માટે ટંકારવ કરવો પડશે. જે કોઈ વચ્ચે આવે તેને હરિહર કરી નાખ. ‘ નારાયણનું નામ જ લેતાં વારે તેને તજીએ રે. ’ ભક્તિરૂપી રેલગાડીમાં જે વચ્ચે આવે તે કપાઈ જાય. ભક્તિ શું સાધારણ છે ? આજકાલ ભક્તિને સાધારણ કરી નાખી છે. નામરૂપનું કાચું ‘ હું ’ દૃઢતારૂપી હુંકારથી તૂટી જશે. પછી હુંકાર નીકળશે તે પરામાંથી નીકળવાને બદલે શિવરૂપવાળું ‘ હું ’ નીકળશે. ત્રણે ગુણોએ આપણી રીતે રહેવાનું છે. ભક્તિમાં ત્રણે ગુણો ઉપયોગી થશે. ભલે ત્રણે ગુણો રહ્યા. તે આપણી રીતે રહે તો જ કલ્યાણ થાય. ત્રણે ગુણો રાખવા તો ખરા. ફેંકી શા માટે દેવા ? ભગવાન તેની મરજી મુજબ બધું કરે છે. મનમાં આ દૃઢતા કેળવવી. ટંકાર કરવો પડશે. એ માટે તો ભજન જ કરવાનું છે. એકાદને દૃઢતા આવી કે તરત જ ગાડી ચાલશે. (૧૨)

ત્રિભિર્ગુણમયૈર્ભવૈરેભિઃ સર્વમિદં જગત્ ।

મોહિતં નામિજાનાતિ મામેભ્યઃ પરમવ્યયમ્ ॥ ૧૩ ॥

આ ત્રિગુણ વિકારોથી જ સર્વ જગત મોહિત થઈ ગયું છે, અને તેથી કરીને ગુણતીત તથા અવિનાશી એવા મને તે જગત ઓળખતું નથી. (૧૩)

ગુણથી ભગવાનને કેમ ઓળખાય ? ગુણ તો જડ વસ્તુ છે, જ્યારે ભગવાન ચૈતન્ય છે. જડ ચૈતન્યને કેમ સમજી શકે ? ચૈતન્ય

જ ચૈતન્યને સમજી શકે. ચૈતન્ય શું બે છે ? નહિ જ. ગુણતત્ત્વ અવિનાશી તત્ત્વને ઓળખી શકે જ નહિ કારણ કે ગુણતત્ત્વ વિનાશી અને વિકારી છે. આ ત્રણે ગુણો કે જેનાથી આ શરીર છે તે ભગવાનના દર્શન કેમ કરી શકે ? ચૈતન્યમાં ગુણ નથી. તે તો ત્રિગુણાતીત છે. જે દષ્ટા છે તે દશ્ય બની શકે ? ભગવાન નથી મળતા એમ કહો છો માટે જ નથી મળતા. દશ્ય દષ્ટાને કેમ જોઈ શકે ? દર્શન તો થઈ જ રહ્યું છે. પોતે પિતાને ભૂલી ગયો છે. જે પ્રકૃતિથી પર છે તેને પરાઅપરા પ્રકૃતિ કેમ ઓળખી શકે ? જ્યાં સુધી પ્રકૃતિથી તું વશ છે ત્યાં સુધી તું કેમ જોઈ શકે ? મહાત્મા શિષ્યને સમજાવવા નવો રસ્તો લે છે.

એક શિષ્ય મહાત્મા પાસે જઈને કહે, “ મને ભગવાનના દર્શન કરાવો. ભગવાન શું છે તે સમજાવો. ” મહાત્મા એક સળિયો ઉપાડીને તેના માથામાં મારે છે. શિષ્યે મહાત્માની સામે ફરિયાદ કરી અને મહાત્માને પોલીસના માણસો બાંધીને રાજ પાસે લઈ ગયા. રાજ કહે છે કે, “ તમે કેમ આમ મારતા ફરો છો. ” શિષ્યને મહાત્મા પૂછે છે કે, “ તેમાં તને શું દુઃખ થયું છે ? ” શિષ્ય કહે છે “ મને માથામાં ફેટલી પીડા થાય છે. તમને શી સમજ પડે ? ” મહાત્મા કહે છે, “ મને તારું દુઃખ બતાવ. દુઃખનું સ્વરૂપ બતાવ. ” શિષ્ય મૌન થઈ જાય છે. વ્યથાનું વર્ણન કોઈ કરી શકે ? મહાત્મા કહે છે “ હે રાજ, આ તો મારી પાસે ભગવાનના દર્શન કરવા આવેલ હતો. ” રાજ સમજી ગયો અને શિષ્યને કહે છે, “ તું વ્યથાના દર્શન કરાવી શકે તો આ મહાત્મા તને ભગવાનના દર્શન કરાવે. ” તમે તમારી વ્યથાના અમને દર્શન કરાવો. ભોજન તમે લીધું. શીખંડ પૂરી આધાં અને તમને તૃપ્તિ થઈ તેનાં દર્શન તમે ખીજને કેમ કરાવી શકો ? દર્શન કોને કરાવાય ? દર્શન તો સ્વાનુભવની વાત છે. જ્યાં સુધી ગુણોને વશ થાય ત્યાં સુધી દર્શન કેમ થાય ? શિષ્ય સમજી ગયો કે આ તો સ્વાનુભવની વાત છે.

અથમ ગુણોને વશ કરવાની જરૂર છે. આપણે તો ગુણોને વશ થઈ ગયા છીએ. ભગવાનને કેમ બતાવવા ? બ્રહ્મ જ બોલી રહ્યું છે અને બ્રહ્મ જ સાંભળી રહ્યું છે આપણે ગુણોને વશ થયા તેથી ભગવાન દેખાતા નથી. આપણે આપણા ભગવાનને જોવા જ નથી. આપણે દર્શન કરવા નથી. નિત્યમાં લીલા જ કરવી છે.

આ બધાં ભગવાનના સગુણરૂપ જ છે. સગુણદર્શન માટે કોઈ ચત્ત કરવાનો નથી. આ બધાં ભગવાનનાં સગુણરૂપ છે તેની ઉપર દૃઢતા કેળવવાની છે, તેની ઉપર નિષ્ઠા કરવાની છે, તેની ઉપર શ્રદ્ધા રાખવાની છે. આ બધાં જ ભગવાનનાં સ્વરૂપ છે. એ સગુણ દર્શન છે. આની ઉપર નિષ્ઠા કેળવવાની છે. આમાં સંશય રાખવાની જરૂર નથી. આને પાકું કરવાનું છે. ઘેર જઈને જેમ આંકતા ઘડિયા ગોખે તેમ ગોખવાનું છે. જેમ બાળક ગોખે 'એક એક' એક' તેમ શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ—ગોખ્યે જ રાખવું. આમ સગુણ દર્શન પાકાં થશે પછી નિર્ગુણમાં જવાય. સગુણ સમજીને જ નિર્ગુણમાં જવાય. આપણે હજી મનુષ્ય પણ થયા નથી ત્યાં નિર્ગુણમાં કેમ જવાય ?

એક શેઠને એક છોકરી હતી. તે કપડાં જ નહોતી પહેરતી. એક વખત બારીમાં બેસેલી. ત્યાં તેણે એક પુરુષને જોઈને કપડાં પહેરી લીધા. પછી થોડીવારે કાઢી નાખ્યાં. શેઠે પૂછ્યું કે તું કપડાં કેમ પહેરતી નથી. આજે વળી અચાનક કેમ પહેર્યાં ? વળી પાછા કેમ ફેંકી દીધાં ? શેઠ તો મૂઝાયા જ કરતાં. છોકરીએ કહ્યું કે મને કોઈ પુરુષ જ દેખાતો નથી. આ બધાં તો પ્રકૃતિનાં પુતળાં જ દેખાય છે. બાઈ નિત્ય સિદ્ધ હતી. તે કહે છે કે મને તો હાથી, ઘોડા ને વાંદરા વગેરે જ દેખાય છે. આપણી વૃત્તિઓ તો આવી પશુઓ જેવી જ છે. લાજ લૂંટાતી વેળા દ્રૌપદીએ તો કહ્યું હતું કે અહીં કોઈ પુરુષ જ નથી. આપણે માણસ જ નથી. પહેલાં માણસ થવું

પડે. દરેકની પ્રત્યે પ્રેમ રાખો. પછી જ નિર્ગુણમાં જવાય. પછી પરાતપર શું એ સ્પષ્ટ થાય છે. સગુણદર્શન જ્યાં જુઓ ત્યાં થાય છે. ચોરમાં, વેશ્યામાં, જ્ઞાનીમાં, ઘોડામાં, ગધેડામાં બધેય મારો ઇષ્ટદેવ છે. ગુરુશિષ્યનો ભાવ કાઢી નાખવો.

આ સગુણદર્શનની નિષ્ઠા કેળવવા માટે જ લજન છે. કોઈ નીચો નથી, કોઈ ઊંચો નથી. બધાંય ભગવાન છે. શરીરને દાસ બનાવીને સેવા કરો. તનમનધનથી સેવા કરો. ભજનથી સેવા કરો. સગુણ દર્શન તો સ્પષ્ટ છે. તેને કેળવવા માટે લજન કરો. આ બધાં ભગવાન છે એમ દેખાય તે જ લજન કરી શકે. લૂલા, લંગડા, લિખારી જે કોઈ રસ્તામાં મળે તેની સેવા કરો. ગાંધીજીએ આવા સગુણદર્શન જ કરેલા છે. આની ઉપર ખીજું કંઈ જ્ઞાન નથી. આનાથી જિયુ જ્ઞાન ખીજું કંઈ નથી. આ જ ખરું પૂજન-ભજન. આ સમજી ગયા પછી ગીના સાંભળ્યા કરો. વૈરાગ્યપૂર્ણ રહો અને સેવા કરો. અભ્યાસ કરો. જે બકરા જેવા અહંકારી થશે તો કપાશે. કૂતરા જેવા થઈને વફાદારીપૂર્વક સ્વામીની સેવા કરો. ત્રણે ગુણોએ બધાંને ફસાવ્યા છે. બંધનમાં નાખ્યા છે. ચોરોએ તમને વશ કર્યા છે તેથી લજન થતું નથી. ત્રણ ગુણથી તમે સગુણ થયા, સગુણ ભગવાન થયા. ત્રણ ગુણથી પર થશો કે નિર્ગુણ-નિર્ગુણ ભગવાન થશો. જે રૂપનાં દર્શન કરવાં હોય તે રૂપનાં દર્શન કરો. કંઈક કરવું તો પડશે ને ! (૧૩)*

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।

मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥ ૧૪ ॥

કારણકે અતિ દિવ્ય અને ત્રિગુણાત્મક એવી મારી માયા દુસ્તર છે, જેઓ મારે શરણે આવે છે, તેઓ જ એ માયારૂપ નદીને તરી બચે છે. (૧૪)

*તા. ૨-૧૦-૫૫ રવિવારનું પંદરમું પ્રવચન અહીં પૂરું થાય છે.

ત્રિગુણાત્મક માયાથી પર એવું મારું સ્વરૂપ છે. માયાનું સ્વરૂપ શું ? માયાને તરવી હોય તો માયા શું છે એ વિચાર કરવો પડે. સંસારની ઉત્પત્તિ માયામાંથી જ થાય છે. માયાના એ રૂપ છે, વિદ્યા અને અવિદ્યા. અવિદ્યા તાપ આપે છે. અવિદ્યાને વશ થયેલા જીવો ત્રિવિધ તાપથી તપે છે. વિદ્યામાંથી સંસાર ઉત્પન્ન થાય છે અને અવિદ્યાથી સંસાર વધે છે. વિદ્યા અને અવિદ્યા બન્નેથી પર તે જ્ઞાન છે. આ જ્ઞાન નિરાળી વસ્તુ છે. વિદ્યાઅવિદ્યા એ માયા છે, જ્ઞાન તેનાથી પર છે. માણસ અવિદ્યામાંથી નીકળે તો વિદ્યામાં ફસાય છે. માયાને તરવા માટે તો ભગવાન કહે છે મારું શરણ લો. જ્યાં સુધી શરણે ન આવે ત્યાં સુધી જ્ઞાન ન થાય. શરણે ન આવે ત્યાં સુધી જ્ઞાન ન મળે. જ્ઞાન કહો કે મુક્તિ કહો તે બંને એક જ છે. જે માયાને વશ છે તે જીવ છે. જે માયામાં ફસાઈ જાય છે તે જીવ છે. જે માયાનો પતિ બને છે તે ઈશ્વર છે. વિષયોથી માયાની વૃદ્ધિ થાય અને ભગવદ્ ભજનથી માયાનો નાશ થાય. જ્ઞાનથી માયાનો નાશ થાય. સર્વત્ર બ્રહ્મમયદષ્ટિ એનું નામ જ્ઞાન. સર્વત્ર, સર્વ ઠેકાણે ભગવાનને જોવો એનું નામ જ્ઞાન છે. મારું, તારું એ છે અજ્ઞાન. અજ્ઞાનને પાર કરવા માટે ભગવાન કહે છે કે મારું શરણ લેવું પડશે. મારી લક્ષિત એ સ્વતંત્ર વસ્તુ છે, તે જ્ઞાન કે વિજ્ઞાનને આશરે નથી. એ લક્ષિત પ્રાપ્ત થાય તેને જ્ઞાનવિજ્ઞાનનું શરણ લેવું પડતું નથી.

મારી લક્ષિત કેમ પ્રાપ્ત થાય ? સંત મહાત્માઓના શરણ અને સત્સંગથી. માતૃપિતામાં, ગુરુમાં, સર્વમાં ભગવાનને જોઈને તેમની સેવા કરવી. મારી લક્ષિત પ્રાપ્ત કરવા માટે આ ઉપાય છે. આવી લક્ષિત પ્રાપ્ત થશે કે અવિદ્યાના ચક્રનો નાશ થશે. કીડી-મકોડીથી માંડીને માણસ સુધી બધાંની સેવા કરો. કેટલી સહેલી વાત છે ? આમ સેવા કરવાથી અવિદ્યાની નદી તરી જવાશે. અવિદ્યાના ભારે ચક્રનો નાશ થશે. ઉપર ઉપરથી કેવળ જ્ઞાન અને

વિજ્ઞાનની વાતોથી હું પ્રાપ્ત થવાનો નથી. ઉપરથી માંડીને નીચે સુધી જધાની સેવા કરવાની છે. વિદ્યાઅવિદ્યા રૂપી માયાને છોડવી હોય તો મારું શરણ લે. અહૈતુકી, અવ્યભિચારીણિ નિષ્કામ ભક્તિ કર. જધા જીવાત્મા ભગવાનમય છે, સર્વત્ર તારો ઈષ્ટદેવ છે એમ માનીને જધાની સેવા કર. જધા જીવોને ભગવાન સમજીને સેવા કરવી તે સિવાય ભક્તિ પ્રાપ્ત થવાની નથી. આવી સેવાથી ભક્તિમાં દૃઢતા આવશે અને તેથી ભક્તિના નિયમોનું પાલન થશે. પછી જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, મોક્ષ અધુન મળશે. અવિદ્યાને લીધે આપણે કશોય પ્રયત્ન કરતા નથી. આપણે તો સત્ત્વ, રજઃ અને તમની ત્રિગુણાત્મક માયામાં તપવું છે. માયાનું વૃક્ષ વધતું જાય છે, તેનું આપણે છેદન કરતા નથી. માયાના વૃક્ષને કાપવા માટે મારું શરણ લે. તે માટે આટલી તૈયારી કરવાની છે. સર્વ જીવોની સેવા કરવી. સેવાથી ભક્તિમાં દૃઢતા આવશે એટલે તને હું પ્રાપ્ત થઈશ.

મહારાષ્ટ્રમાં એક ગામ હતું. તેમાં એક કુટુંબ રહેતું. એક છોકરો તેની વહુ અને છોકરાના માળાપ-આમ ચાર માણસોનું કુટુંબ. વહુને વરનો જહુ ત્રાસ. સાસુસસરા પણ વહુને જહુ કષ્ટ આપે. વહુ ભક્ત હતી. તે આખો દિવસ વિકૃત્તનું, પાંડુરંગનું નામ લીધા કરે. જધાને પાંડુરંગ સમજીને તે સેવા કરે. વહુને આખો દિવસ મારઝૂડ થયા કરે. જહાર પણ જવા ન દે. દર્શન કરવા પણ ન જવાય. પાણી ભરવાને માટે જહાર જાય ત્યારે રસ્તામાં મંદિર આવે અને તે દર્શન કરી લે. સંતમહાત્માના ત્યાં દર્શન થાય. ઘરે તો મારઝૂડ થાય, અતિકષ્ટ પડે. સાસુસસરાનો ત્રાસ વધી પડ્યો. છોકરો માવડિયો હશે. કાણ જાણે કેવો હશે ? તેનો પણ ત્રાસ થશે. વહુને ખખર પડી કે ગામમાંથી એક સંઘ પંઢરપુરના મેળામાં જાય છે. વહુને ઈચ્છા થઈ કે ચાલો પંઢરપુર જઈએ. પંઢરપુરમાં વિકૃત જ રહે છે એમ તે માનતી. મૂર્તિ છે એવી તેની માન્યતા ન હતી.

૨૮૫

ઘેર પૂછ્યા જય તો ના જ પાડે. પાણી ભરવા નીકળી અને સંઘની
 સાથે ચાલી ગઈ. વહુનો જીવ પંદરપુરમાં જ હતો. ભક્તિમાં તેને દઢ
 શ્રદ્ધા હતી. જેને ભક્તિમાં દઢ શ્રદ્ધા છે એ બધી વસ્તુનો ત્યાગ કરે.
 ઘરે જઈને કોઈએ વાત કરી કે તમારી વહુ તો સંઘ સાથે પંદરપુર
 ગઈ છે. ઘરે તો હોહા થઈ ગઈ. અમારી આજ્ઞા સિવાય કેમ ગઈ ?
 પતિને થયું કે 'મારી આજ્ઞાનો ભંગ !' અરે ! શ્રેષ્ઠ વર તો વિકૃત.
 જ. છે. તેને માટે આજ્ઞા ભંગ જરૂર કરી શકાય. પરવશ પ્રેમવશ તે
 ચાલી ગઈ. 'વહુ ભાગી ગઈ અમારી આગરુ ગઈ.' એમ બોલતો
 પતિ ગયો તેની પાછળ અને મારતો ઝૂડતો લઈ આવ્યો. પંદરપુર
 પહોંચવા જ ન દીધી. વખત છે ને ફરી ભાગી જાય તો ! વહુને
 ઘેર લઈ જઈને થાંભલા સાથે બાંધી દીધી. શરીરે દોરીના કાપા
 પડી જાય તેમ મજબૂત કચકચાવીને બાંધી. વહુનું ચિંતન પાંદુરંગમાં
 જ. બાંધેલો ભાવ પાંદુરંગમાં જ છે. માયા કેમ તરી જત્રાય તેની
 ઉપર આ દૃષ્ટાંત છે. બહારથી બારણું બંધ કરીને પૂરી દીધી
 છે. એક બે દિવસ ખૂબ ત્રાસ આવ્યો. ખાવાનું પણ ન આવ્યું.
 બે દિવસ પછી સાસુએ બારણું ખોલ્યું. બાંધેલી છે ને ક્યાં
 નાસી જવાની છે ? ભગવાનને થયું કે મારી લાજ જવા બેઠી છે.
 મારા ભક્તને આટલો ત્રાસ ! વહુની બેનપણીને રૂપે ભગવાન ઘરમાં
 આવ્યા. સાદલો પહેરીને આવ્યા. તેણે તો રૂપો લીધા છે જ. તેમ
 કાણુ રોકે ? તેણે બધાને ભોળાવ્યા. જુઓ ભગવાનની ચલાકી ! વહુને
 તો એમ કે મારી બેનપણી છે. આ ભગવાન છે તેમ તે જાણતી
 નથી. બેનપણીએ કહ્યું કે હું તારી જગાએ બંધાઈ જઈ. તારે
 પંદરપુર જવું હોય તો જઈ આવ. ભગવાન તેને બદલે બંધાઈ
 ગયા. સાડલો નીચે રાખીને બેસે એટલે સરખું જ દેખાય. અંધારા
 ઓરડામાં જુએ પણ કાણુ ? ભગવાન છેડો તાણીને બેસી ગયા અને
 વહુ પંદરપુર ગઈ. પંદરપુરમાં જઈને ભજનકીર્તન શરૂ થઈ ગયા.
 તે તો એ પણ ભૂલી ગઈ કે ઘરે કાણુ બંધાયું છે. તેનો નિશ્ચય

પંઢરપુરમાં થઈ જશે. હું કોઈને ઘરે બાંધીને આવી છું તેનું પણ વિસ્મરણ થઈ ગયું. તેને દઢ પ્રતિજ્ઞા થઈ ગઈ કે હવે ઘેર જવું નથી. ઘર જ ભૂલી ગઈ. રૂકમાઈને ચિંતા થઈ કે વિકૃલ તો બાંધાઈને બેઠો છે. ભગવાનની ઇચ્છા અને વહુનું શરીર ભાવમાં ને ભાવમાં પડી ગયું. ભાવમાં શરીર કેમ ટકી શકે? શરીર ટકાવવાનો પણ ભાવ ન હતો. પંઢરપુરમાં હોય અને શરીર પડી જાય એટલે પંચાત જ ન રહે. કારણ મનમાં આખો દિવસ ભજનની ધૂન રહે. સંઘના લોકોને ખબર પડી કે રૂકમાઈની વહુ અહીં મરી ગઈ છે તે ગામના લોકો સંઘમાં આવેલા હતા. તેઓએ આવીને દહનક્રિયા કરી. રૂકમાઈને ફિકર થઈ કે હવે શું કરવું. હવે તો વિકૃલને જ વહુ થઈને રહેવું પડશે. રૂકમાઈ પેલી વહુની ચિંતા ઓલવાઈ ગયા પછી ત્યાં આવ્યા. થોડાં હાડકાં ભેગાં કર્યાં અને પાણી છાંટીને સજ્જન કરી. રૂકમાઈએ તેને કહ્યું તું હવે તારે ગામ જ તારે દેહ તો પડી ગયો છે. હવે બીજા દેહે જવાનું છે. તારી પ્રતિજ્ઞાને હવે વાંધો આવે એમ નથી. તારી પ્રતિજ્ઞા તો પૂર્ણ થઈ છે.”

ભગવાન અર્ધો છેડો તાણીને અહીં બેસા છે, પેલી ત્યાં બાંધાઈ ગઈ છે. પોતે જ રૂપ લીધું છે. તેના વરને દયા આવી. તેથી આવીને છોડી. બાઈએ રાંધવા કરવાનું કામ શરૂ કર્યું. પેલી બાઈ પંઢરપુરમાં છે અને ભગવાન રસોઈ બનાવે છે. આ ઘરના લોકોમાં ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ, પ્રેમ પ્રગટ થયો. બાંધાય વિકૃલ વિકૃલ કરવા લાગ્યા. ભગવાન પોતે જ તેમની સેવા કરે પછી શું બાકી રહે? ઘરમાં આનંદ આનંદ થવા લાગ્યો. અસલ વહુ પંઢરપુરથી આવે છે એ ભગવાનને ખબર પડી. ભગવાન બેડાં લઈને પાણી ભરવા નીકળ્યા. નદી કિનારે જઈને બેડાં સોંપી દીધાં. ઘડા લઈને અસલ વહુ આવી. ઘરના લોકોને ખબર જ નથી તેમને તો વહુ પંઢરપુર ગઈ જ નથી એવું લાગે છે વર પણ કહ્લાગરો બની ગયો છે વહુને થયું કે આ

ભગવાનની કૃપા થઈ લાગે છે. ગામના લોકોએ પંઢરપુરમાં વહુનું દહન કર્યું હતું. તેઓ ઘરે આવ્યા. અસ્થિ વગેરે લઈને ખરખરો કરવા આવ્યા. તેઓ જ્યાં ખરખરો કરે છે ધરના લોકો બોલે છે કે શું વાત કરો છો? ગાંડા તો નથી થયાને! ગામના લોકો કહે છે કે એવું તે હોય? અમે જાતે જ બાળીને આવ્યા. ધરના લોકો કહે છે, જુઓ વહુ તો આ અહીં રહી. એટલામાં તે બાઈ પાણી ભરવા બહાર નીકળી. ગામના લોકો ચાલી ગયા. સાસુસસરાએ પૂછ્યું કે આ બધું શું છે? વહુએ સાચી વાત કહી દીધી કે હું પંઢરપુર ગઈ હતી અને મારી બેનપણી બંધાઈ ગઈ હતી, અરે, અમે તો એમ સમજતા હતા કે તે તું જ છે. તે લોકોને તે વહુ જ લાગતી ને! પેલા બિચારા વિચારે છે કે આ શું થઈ ગયું? ભગવાન બારણે આવીને સેવા કરી ગયા. બધાએ પંઢરપુરમાં જઈને લક્ષ્મી શરૂ કરી દીધી, બધાં ભગવાનના શરણમાં ગયા અને તે આખા કુટુંબને જ્ઞાન થઈ ગયું. આ છે સખુબાઈનું દૃષ્ટાંત.

જ્યાં મારી નિષ્કામ, અહૈતુકી અને અવ્યભિચારીણી લક્ષ્મી પ્રગટ થાય છે ત્યાં હું ભ્રમરની માફક ગુંજાવ કરું છું. હું જ ત્યાં પ્રગટ થઈ જાઉં છું. લક્ષ્મીથી ભગવાન વહુ બની ગયા. આવી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવા માટે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. વૈરાગ્ય કેળવવો જોઈએ. લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થયા પછી તું મદ્દરૂપ થઈ જઈશ. સખુબાઈનું દૃષ્ટાંત શું સમજાવે છે? ભગવાનને શરણે જવાથી માયાને તરી જવાય. સખુબાઈ શું લખી હતી? તે ગીતા, ન્યાય, વેદ, પાતંજલ, યોગશાસ્ત્ર કંઈ નહોતી જાણતી. તેની પાસે તો કેવળ ત્રિકલવું નામ હતું. એકાદ જણ આવી લક્ષ્મી કરે તો આખું ઘર તરી જ જાય. ગમે તેમ પણ લક્ષ્મી કરો. લક્ષ્મીથી દૃઢતા આવશે. લક્ષ્મીથી આનંદ મળશે.

મારી શરણાગતિથી માયા તરી જવાય. ગમે તેટલાં પ્રવચન સાંભળો પણ તેથી હું પ્રાપ્ત નહિ થાઉં. સતત આનંદ પ્રાપ્ત નહિ

થાય. તે આનંદ તો કેવળ મારી લક્ષિતથી જ મળશે. જે કોઈ મારું શરણુ લે તે માયા તરી જાય. સખ્યાપદ્યે શું કયું ? શરણુ જ લઈ લીધું અને માયા તરી ગઈ. તેણે લક્ષિત જ કરેલી. સર્વ જીવોની સેવા કરવાથી આવી લક્ષિત પ્રાપ્ત થાય. લગવાન પોતે જ આગળપાછળ કરશે. એ જ બધું કરાવે છે, ક્યાં લજન કરવું તે પણ એ જ કહેશે. તે તમારી જગાએ બંધાશે, તે જ પંઢરપુર લઈ જશે. બેડાં મૂકીને ચાલી જવાની દદતા જગવો. એ પોતે જ બેડાં લઈને ભાર ઝોછો કરશે. આ તો પાંચસો છસો વર્ષ ઉપરની વાત છે. તે વખતે સ્ત્રીઓને બહુ બંધન હતાં. અત્યારે તો સાસુ ત્રાસ આપે તો આપણે તેને છોડી દઈએ. અત્યારે લક્ષિત સુગમ છે. લક્ષિત સુલભ છે; એક વાર મરીને પાછી જીવતી થઈ—સખ્યાપદની આ ખીના સત્ય છે. આ રીતે શરણાગતિથી, લક્ષિતથી માયા નદી તરી જવાય. માયા એટલે કે વિદ્યાઅવિદ્યા બેઉ તરી જવાય. આ લગવદ્લક્ષિતનો જ માર્ગ છે. ઘર છોડીને જવું પડે, માળાપ છોડીને જવું પડે, ઝૂંપડાનું શું થશે એ વિચાર જવો જોઈએ. આ બંધાંયનો ત્યાગ જ કરવો પડશે. ઈશ્વરના માર્ગમાં જે કોઈ આડે આવે, જે કોઈ વચ્ચે આવે તેને છોવી દેવા પડશે. પછી તો લગવાન પોતે જ ઘરમાં આંતરે અને લક્ષિત કરાવશે. જો લગવાન આવે તો બંધાને છુટ થઈ જાય. (૧૪)

ન માં દુષ્કૃતિનો મૂઢાઃ પ્રપદ્યન્તે નરાધમાઃ ।

માયયાપહૃતજ્ઞાના આસુરં ભાવમાશ્રિતાઃ ॥ ૧૫ ॥

ચતુર્વિદ્યા મજન્તે માં જનાઃ સુકૃતિનોઽર્જુન ।

આર્તો જિજ્ઞાસુરર્થાર્થી જ્ઞાની ચ મરતર્ષભ ॥ ૧૬ ॥

માયાએ જેમના જ્ઞાનને નષ્ટ કરેલું છે તથા આસુરી પ્રકૃતિનો જેમણે આશ્રય કરેલો છે, એવા પાપી, મૂર્ખ અને નરાધમ મારે શરણે આવતા નથી.

હે ભરતશ્રષ્ઠ ! આર્ત (રોગાદિકથી પીડિત), જિજ્ઞાસુ (ભગવદ્દત્તવને જાણવા ઇચ્છનાર) અર્થાથી (ભોગેચ્છુ) અને જ્ઞાની-એવા ચાર પ્રકારના લોકો મને ભળે છે. (૧૫. ૧૬.)

માયાએ જ શિવપણું નષ્ટ કર્યું છે. આપણું જ્ઞાન નષ્ટ થયું છે અને આપણે જીવપણું ધારણ કર્યું છે. આપણે આસુરી પ્રકૃતિનું શરણ લીધું છે. અવિદ્યાનું શરણ છે તેથી જ્ઞાન નષ્ટ થયું છે. આવા મૂર્ખ નરાધમ મારે શરણે આવતા નથી.

આ મારા શબ્દો નથી-મૂર્ખ અને નરાધમ-પાપી આ બધા ભગવાનના જ શબ્દો છે. એ શબ્દો હું વાંચું છું.

જે માયાનો ત્યાગ કરતા નથી તે બધાં મૂર્ખ છે. જે માયાનો આશ્રય લે છે તે બધાં મૂર્ખ છે, તે નરાધમ છે. તેઓ ભગ્નનો ત્યાગ કરે છે અને ત્રિવિધ તાપમાં તપ્યાં કરે છે. તેઓ માયાના ચક્કરમાં ફર્યા કરે છે. તું નરાધમ ન થા પણ નરોત્તમ થા. માયાનું શરણ લે છે માટે નરાધમ છે, નહિ તો તું નરોત્તમ છે.

ભક્તો ચાર જાતના છે. આર્ત, જિજ્ઞાસુ, અર્થાથી અને જ્ઞાની. આર્ત એટલે રોગ વગેરેથી પીડાયેલો. દુઃખી દુઃખી થઈને તે ભક્તિ કરે છે. દ્રૌપદી જેવી સ્થિતિમાં તે ભક્તિ કરે છે. જિજ્ઞાસુ એટલે જે ભગવત્-તત્ત્વને જાણવા માટે આને મળે છે, પેલાને મળે છે તે ભગવાન કેમ મળે તે જ પૂછ્યા કરે છે. પરીક્ષિત રાજા જિજ્ઞાસુ કહેવાય. અર્થાથી એટલે ભોગેચ્છુ. રાજ્ય, સ્વર્ગ આદિ સુખોની ઇચ્છાવાળા ભક્તો, ક્રુવ, વિલીષણ વગેરે. રામને શરણે આવ્યો ત્યારે વિલીષણને લાંકા મળી. નરસિંહ મહેતા, મીરાં, તુકારામ, ગાંધીજી, વિનોબાજી, આ બધાં જ્ઞાની ભક્તો. જેને ખીજ કાઢી ચીજની ઇચ્છા ન હોય તે જ્ઞાની ભક્ત. ગાંધીજી મિનિસ્ટર થયા કે? હાથમાં લાકડી લઈને નોઆપલીમાં ફર્યા. મિનિસ્ટર થયા હોત તો તેમને ભક્તિનું

ક્રુણ મળી જત. તેમને કશી ધમ્મજા ન હતી. કેવળ લગવાનની લક્ષિત. લગવાનનું કામ પૂર્ણ થયું અને તે ચાલી ગયા. જે જગતની સેવા કરે તે જ ખરો જ્ઞાની.

આર્ત, જિજ્ઞાસુ, અર્થાર્થી અને જ્ઞાની આ ચારે ચાર લક્ષ્ણો જ છે. જે લવરોગથી પીડાય છે તે આર્ત છે. આર્ત પણ જ્ઞાની જ છે. સંસારના સુખો ગમતા નથી તેથી તે લગવાનને પોકારે છે. લગવાન એ જ જેની જિજ્ઞાસા છે તે જિજ્ઞાસુ. લગવાન એ જ જેનો અર્થ છે તે અર્થાર્થી. સંસારમાં તપીને જે લગવાન સિવાય ખીજી વાત ન કરે તે જ્ઞાની. આ બધા આધ્યાત્મિક અર્થ કર્યા. પ્રથમ આપણે સ્થૂળ અર્થ જોયા પછી આધ્યાત્મિક અર્થ સમજ્યા. અહિંતુકી અને નિષ્કામ લક્ષિત કરે તે જ્ઞાની છે. લગવાને સમજાવવા માટે આ ચાર જુદા જુદા પાડ્યા છે. બાકી તો આ ચારે જ્ઞાની જ છે. પૈસાટકાનો અર્થ જોઈએ તે અર્થાર્થી એવા સ્થૂળ અર્થ ન કરવા. બાધોડિયા લક્ષિત અહીં ન જોઈએ. તને નિષ્કામ લક્ષ્ણ બનાવવો છે. લગવાન જેનો અર્થ છે તેવો પુરુષાર્થ તું કર. આત્મરૂપી ધન મેળવે તે જ ખરો અર્થાર્થી. આ ચારે જ્ઞાની છે. કોઈપણ પ્રકારે લક્ષિત કરો તો મદ્દરૂપ થશે, અર્થાર્થી હું જ છું એ જ્ઞાન થઈ જશે. જ્ઞાની લક્ષ્ણો તો ઘણાં થઈ ગયા છે.

બંગાળમાં, એક જ્ઞાની લક્ષ્ણ થઈ ગયા. જેને લગવાન સિવાય ખીજી કંઈ પડી નથી તે જ્ઞાની. બંગાળના મહાન લક્ષ્ણ જ્યદેવને તો બધાં જ જાણે છે. તેની ક્ષિત્ર પણ આવી ગઈ છે. બંગાળના એક ગામમાં ભારદ્વાજ ક્રુણમાં જ્યદેવનો જન્મ થયેલો. માયાદેવી અને ભોજદેવ તેમના માતાપિતાના નામ હતા. જ્યદેવના જન્મ પછી તરત જ તેના માખાપ હરિહર થઈ ગયા. આ એક જ છોકરો હતો. બાપને શોકું દેવું હતું. જ્યદેવ મોટો થયો. પણ છોકરો સમજે શું? દેવા પેટે તેની જમીન લઈ લેવાની લોભી દાનત તેના

લેણદારને થઈ. આ લેણદારનું નામ હતું નિરંજન. તે તેનો પાડોશી જ હતો. છોકરો તો આખો દિવસ કૃષ્ણ કૃષ્ણ જ કર્યા કરે. નિરંજનને બધું હજમ કરી જવું હતું. તેણે દસ્તાવેજ તૈયાર કર્યો અને જયદેવને આપ્યો. જયદેવને વિચારીને વાંચવાની પણ કુરસદ નહોતી. તેણે કૃષ્ણ કૃષ્ણ બોલતાં સહી કરી દીધી. નિરંજન હાથમાં જેવો કાગળ લે છે ત્યાં તેની છોદરી દોડતી આવી અને બોલી 'બાપા બાપા આપણા ઘરમાં આગ લાગી છે.' નિરંજન દસ્તાવેજ ત્યાં મૂકીને દોડ્યો. જયદેવ પણ પડોશીની મદદે દોડ્યો. આગ જયદેવના પગ મૂકતાંની સાથે જ ઓલવાઈ ગઈ. નિરંજનને લાગે છે કે હું કેટલો નિષ્કુર છું. મેં આનું બધુંય પડાવી લીધું ત્યારે એ કેટલો મહાન છે કે મારી મદદે દોડ્યો. તે જયદેવની પાસે આવીને દસ્તાવેજ ફાડી નાખે છે અને તેના ચરણમાં માથું મૂકે છે. નિરંજનમાં પણ ભક્તિ વધવા લાગી. જ્યારે જયદેવ નિષ્કામભાવે ભક્તિ કરતા ત્યારે તેમનું ઘર પણ રહ્યું.

બાલોડિયા ભક્તિ હોત તો ભગવાનને તેને માટે કુરસદ જ ન મળત. બાલોડિયા લોકોને માટે ખરેખર ભગવાનને સમય નથી. ગમે તેટલી બાધા આખડી રાખશે પણ કામ નહિ થાય. ભક્ત જયદેવ તો નિષ્કામ ભાવે ભજન કરતા હતા તેથી તેમની ભક્તિ પણ વધી.

તેને થોડા વખત બાદ જગન્નાથપુરી જવાનો વિચાર થયો. બંગાળના ભક્તોમાં પુરીનો મહિમા વિશેષ છે. જગન્નાથ ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ, જગન્નાથ ઉપર દૃઢ ભાવના ભક્તોને હોય છે. ચાર ધામમાંનું તે એક ધામ છે. જયદેવ અને તેનો એક હોસ્ત પરાશર યાત્રાએ નીકળ્યા. રસ્તામાં કૃષ્ણ કૃષ્ણ કરતા ચાલ્યા જાય. જંગલમાં રસ્તો ભૂલી ગયા. ઈ.સ. ૧૫૦૦ની આસપાસની આવાત છે. બપોરનો સખત તાપ, ઉનાળાના દિવ. પાણી ક્યાંય મળે નહિ.

અવાવરુ જંગલ. પરાશર અને જયદેવ એલાન થઈને ઝાડ પાસે પડી ગયા. કોને ફિકર થાય ? ભગવાનને જ તો ! ભગવાનને જ્ઞાનીની ફિકર થાય છે, બાલોડિયાની નહિ. ભગવાન ગોવાળને વેશે આવ્યા અને પાણી પાચું. જગન્નાથ પુરીનો રસ્તો બતાવ્યો. અમૂક નાકા સુધી મૂકી પણ ગયા.

ભગવાન કયા કયા રૂપમાં આંટા મારે છે તે આપણને ખબર ન પડે. આપણે ઘેર પણ આવે છે. સર્વત્ર હું જ છું એ સમજીને ભક્તિ કરો તો હું પ્રગટ થઈ જઈશ. સહેજસાજ ભક્તિ કરે તો પણ ભગવાન આંટા મારે છે.

હવે પરાશર અને જયદેવ જગન્નાથપુરીમાં આવી ગયા. જયદેવ કંઈ સાધુ નહિ થયેલા. તેમનું જીવન વૈરાગી જેવું. ભજન-કીર્તન કર્યા કરે અને જે મળે તે ખાઈ લે. ધૂનનો તેમને બહુ શોખ હતો. તે ધૂન જ કર્યા કરે. ખીજું કંઈ કામ તે ન કરતા. 'ગીત-ગોવિંદ' હજી લખાયું નહોતું. ભગવાનના દર્શન પછી જ 'ગીત-ગોવિંદ' થાય ને ! ભાવાવેશમાં એક વાર ભજન ચાલતું હતું ત્યાં ભગવાન પ્રગટ થયા. " સાંવરી સૂરત, શ્યામરૂપ " અને ગીત શરૂ થયું. ભાવાવેશમાં રાસલીલા જોઈ. અને આપોઆપ ગીતની સ્ફૂરણ થઈ. પરાશર સાંભળ્યા કરે. જયદેવને દસે દસ અવતારના દર્શન થયાં. સ્વપ્નરૂપદષ્ટિમાં તદ્દલીન એવા તે કલાકો સુધી બેઠા જ રહે. 'ગીત-ગોવિંદ' ની શરૂઆત થઈ જયદેવે જાતજાતના રૂપો જોયાં. ભગવાનના દર્શન પછી જ ભક્તિ વિશેષ થાય. પછી જ કાવ્ય રચાય. પહેલાં કેવી રીતે થાય ? કોઈ આધાર તો જોઈને જ ને ! કૃષ્ણનું વર્ણન કેમ કરવું, આધાર વગર ? 'કમળનયન' કહે કેવી રીતે ? કોઈ કહેશે કે કમળનયન શું કહો છો ? ફેટામાં તો તેવા દેખાતા નથી. સંયોગાનુસાર તેમના લગ્ન પણ થયા. ભક્તને છોકરી પણ તેવી જ મળી, પદ્માવતીનો બાપ વિદ્વાન બ્રાહ્મણ હતો. ભગવાને જ તેને

પ્રેરણા કરી કે પદ્માવતીને જયદેવ સાથે પરણાવ. લગવાન લકતને પરણાવે પણ ખરો. દર્શન પછી પણ લગ્ન થાય. જયદેવ પોતાના ગામે આવ્યા. જયદેવ રાધાકૃષ્ણના યુગલનો વિગ્રહ મૂકીને લજન કરે. લજન કરતાં કરતાં એક વાર વિચાર થયો કે ચાલો જગન્નાથપુરી જઈએ, તેઓ પુરી તરફ ઉપડ્યા. જ્યાં દર્શન થાય ત્યાં ભાવ વધારે રહે છે. પુરીથી પાછા ફરતાં રસ્તામાં એક રાત્રી મળ્યા. તેઓ જયદેવને પોતાને ગામ લઈ ગયા. પ્રેમવશ થઇને તેઓએ જયદેવને બહુ દ્રવ્ય આપ્યું. જયદેવે ઘણી ના પાડી. ઈચ્છા નહોતી છતાં પ્રારબ્ધના ભોગ હતા માટે દ્રવ્ય લેવું પડ્યું, દ્રવ્ય સાથે તે ગામથી પાછા ફરતાં રસ્તામાં ચોરો મળ્યા. તેમણે જયદેવને લૂંટી લીધા અને હાથ કાપી નાખીને કૂવામાં નાખી દીધા. માર પડ્યો છતાં લક્ત તૂટતી નથી. પાણી વગરના કૂવામાં પડ્યા પડ્યા જયદેવ કૃષ્ણ કૃષ્ણ જ કર્યા કરે છે. ધન ન લીધું હોત તો આ સ્થિતિ ન થાત એમ તેઓ વિચારે છે. કૃષ્ણ જ ચોર રૂપે આવીને મને આ સજા કરી ગયા. તેમને ચોર પ્રત્યે પણ રાગદ્વેષ ન થયો. કૂવામાં પડ્યા પડ્યા કૃષ્ણ કૃષ્ણ. નામની ધૂન મચાવે છે. એવામાં ત્યાંથી ગૌડ દેશનો રાજા નીકળ્યો. તેણે આ ધૂન સાંભળી. તેને થયું કે આ અવાજ ક્યાંથી આવે છે. જુએ છે તો કૂવામાં એક હાથ કપાયેલો માણસ પડેલો. રાજાએ તેને બહાર કઢાવ્યો, રાજા પર તેમની ઘણી અસર થઈ કે હાથમાંથી લોહી વહે છે છતાં આ માણસ કેવો છે કે કૃષ્ણ કૃષ્ણ જ કર્યા કરે છે. તેઓ જયદેવને પોતાના નગરમાં લઈ ગયા અને પોતાના રાજ્યના પંડિતોમાં તેને સ્થાન આપ્યું. જયદેવે પદ્માવતીને ત્યાં તેડાવી લીધી. ત્યાં રહીને લજન કર્યા કરે છે. નવા નવા લજનો બનાવે છે. રાજાને એક વખત ગરીબગુરુખાને જમાડવાનો વિચાર થયો. જમવા માટે અને દાન લેવા આજુબાજુથી ઘણા માણસો આવે છે. તેમાં પેલા ચાર ચોરો કે જેઓએ જયદેવના હાથ કાપી નાખેલા તે પણ હતા. ચોરોએ જયદેવને જોયા અને જયદેવે ચોરોને

જોયા. જયદેવ પર તેઓની દષ્ટિ પડી અને તેઓ તેમને ઓળખી ગયા. જયદેવ ગયા રાજ પાસે અને કહ્યું કે આ ચાર જણા મારા મિત્રો છે અને તેઓને ધનની ખૂબ જરૂર છે. મારે પોતાને ધનની જરૂર નથી. આ લોકોને તમે ધન આપો. રાજાએ તેમને ઘણું ધન આપ્યું. જિંચકયુ જિંચકાય નહિ એટલું ધન આપ્યું અને તેમને ઘર સુધી પહોંચતા કરવા માટે રાજસેવકો રક્ષણ માટે મોકલ્યા. રાજસેવકો ચોરોને પૂછે છે કે તમારે અને જયદેવને ક્યારથી સંબંધ બંધાયેલ, ચોરો જવાબ આપે છે કે આ જયદેવે એક વખત રાજાને મારી નાખવાનું કાવતરું કર્યું હતું. રાજાને ખબર પડી ગઈ તેથી તેના હાથ કપાવી નાખેલા હતા. આ ભેદ ન ખુલી જાય તે માટે તેણે અમને ધન અપાવ્યું, ચોરોએ બનાવટી વાત કહી અને તરત જ જમીન ફાટી અને ચોરો તેમાં સમાઈ ગયા. વાત કરતા કરતા જતા હશે ત્યાં ભેખડ આવી હશે અને તેમાં પડી ગયા હશે. આમાં ચમત્કાર જેવું કશું નથી. રાજસેવકોએ આવીને જયદેવને વાત કરી કે તમારા મિત્રો તો જમીનમાં દટાઈ ગયા. આ વાત સાંભળીને જયદેવને બહુ દુઃખ થયું, તેઓ ભાવસમાધિમાં આવી ગયા. જયદેવની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં અને કહેવા લાગ્યા કે ધને કેટલું દુઃખ કરાવ્યું. રાજાને તેમણે બધી વાત કરી. ધને મારા કાંડાં કપાવ્યાં. મારે લઈને આ લોકોનો નાશ થયો. તેમને માટે જયદેવ રુદન કરે છે. રાજાને કહ્યું કે એ ચોરો વટેમાર્ગના ખૂન ન કરે અને પોતાનો ધંધો ભૂલી જાય એ આશયથી મેં તેમને ધન અપાવ્યું હતું. મારા કાંડા કાપીને તેઓએ મારો ધનનો મોહ દૂર કરેલ એ તેઓનો મારી ઉપર ઉપકાર હતો. આ વાત કરતાં કરતાં જ તેમના કાંડા પાછા જિગી નીકળ્યા. પૂર્વના પાપકર્મનું નિવારણ થયું કે તેમના હાથ હતા તેવા થઈ ગયા. રાજાને થયું કે આ શું! આ કેટલો અદ્ભુત ચમત્કાર! રાજા આ મહાન પુરુષને સમજી ગયો અને તેનો ભક્ત બન્યો.

હવે જયદેવને ભક્તિ સિંચાય ખીજ વાત જ ન રહી. તેમને

૨૯૫

ખાવાપીવાની ચિંતા ન રહી રાજા તેનો ભક્ત બની ગયો હતો. ધનના સુખ પણ તેમણે જોઈ લીધા. આ રાજા જયદેવનો ભક્ત બની ગયો, પણ તેની રાણી સહેજ અભિમાની હતી. ભક્તિવાળી તો હતી તોપણ સહેજ અભિમાન રહી ગયેલું. એક વાર પદ્માવતી અને રાણી બેઠાં બેઠાં વાત કરે છે. તેવામાં એક શબ્દને લઈ કેટલાય માણસો જતા હતા ત્યાં તેમનું ધ્યાન ગયું. નનામી પાછળ સતી થવા જતી તેની પત્ની હતી. આ જોઈને રાણી તથા પદ્માવતી વાત કરે છે. રાણી કહે છે કે આ બાઈ કેવી મહાન છે. શબ્દની પાછળ સતી થવા જાય છે પદ્માવતી કહે છે કે પતિભક્તિનું ઉત્તમ લક્ષણ આ ન કહેવાય ઉત્તમ સતીનો પ્રાણ તો પતિના મૃત્યુ સાથે જ નીકળી જાય. “આજના યુગમાં આ સંભવિત નથી,” એમ રાણી કહે છે.

આ છે પતિભક્તિનું દૃષ્ટાન્ત. ભક્તિ પણ આવી જ હોંવી જોઈએ.

રાણીએ મનમાં ગાંઠ વાળી લીધી. એક વખત પદ્માવતીની કસોટી કરવાનો વિચાર કર્યો. ભગવાનને આ ભક્તદેવતીનું મહત્ત્વ વધારવું હતું. ભક્તોના સુખ પર અપ્રસન્ન ભાવ કદી નથી હોતો. પદ્માવતી તો હંમેશાં પ્રસન્ન જ રહેતી. એકવાર જયદેવ રાજાની સાથે બહાર ગયા હતા. રાણીને લાગ મળ્યો. દાસીને શીખવી રાખ્યું. પોતે અને પદ્માવતી વાત કરતા હતા ત્યાં દાસીએ આવીને કહ્યું કે કવિને તો સિંહ ખાઈ ગયો. આ વાત સાંભળતાં જ પદ્માવતી અચેતન થઈને જમીન પર પડી. કૃષ્ણ-કૃષ્ણ બોલતાં મૃત્યુ પામી. રાણી વિચારે છે કે હવે શો જવાબ દેવો? કવિ અને રાજા આવ્યા. તેમને આ ખબર પડી. રાજાએ જયદેવને પૂછ્યું કે ‘હવે શું કરવું?’ પતિ આવ્યો છે. માટે તો બેઠો. ધૂન કરો. ભગવાનની લીલા જ હતી આ. પદ્માવતીના શરીરમાં જીવ આવી ગયો. રાણીનું અભિમાન ગયું. જયદેવની સાથે પરાશર તો હતો જ. રાજા, રાણી, પરાશર બધા ય.

આ પતિપત્નીના ભક્ત બન્યા. જ્યદેવ થોડા વખત પછી પોતાને ગામ ગયા. બાકીનું જીવન તેમણે વૃંદાવનમાં ગાળ્યું હતું.

જ્યદેવ ગીત ગોવિંદની રચના કરતા હતા તે વખતે એક પ્રસંગ બની ગયેલો. ગીતગોવિંદની રચનામાં કવિ તત્કાલીન રહેતા એક વખત એક ચરણ મળતું નહોતું. કવિ વિચારમાં પડી ગયા છે. તેવામાં પદ્માવતી આવીને કહે છે કે તમે નાહી આવો. પછી ચરણ મળી જશે. ખભે ટુવાલ લઈને જ્યદેવ નદીએ ગયા. આ બાજુ ભગવાન જ્યદેવનું રૂપ લઈને આવ્યા. ખભે ટુવાલ ને ધરમાં આવ્યા. અને બોલ્યા કે પેલી કવિના ક્યાં છે લાવ. પહેલાં ચરણ પૂરું કરી લઉં. પછી કહે છે કે ચાલ અહીં જ નાહી લઉં. નદી પર નથી જવું. નાહીને જમીને પછી ભગવાન સ્નાન કર્યા. ત્રણ ચાર વાગ્યા અને નાહીને ડોલતા ડોલતા કવિ આવે છે ઘરે. કવિ ધૂની તો હતા જ. ભગવાન તો છટકા ગયા. આવીને જુએ તો રસોડું સાફ. પદ્માવતીએ જમી લીધેલું. કવિ વિચારે છે કે મારા પહેલાં કોઈ દિવસ જમે નહિ અને આ શી ગરબડ થઈ છે. પદ્માવતી પણ સડક થઈ ગઈ. તે પૂછે છે કે તમે જમીને ભાંધી ગયા હતા ને! ફરીથી કેમ આવી વાત કરો છો. જ્યદેવ કહે છે કે અરે! હું તો હજી નદીએથી નાહીને આવું છું. પદ્માવતી બોલી કે તમે આવીને ચરણ પણ બનાવ્યું. જ્યદેવ કહે છે કે લાવ લાવ તે ચરણ. વાંચીને કવિ તો ગાંઠા જ બને ને! કવિ પદ્માવતીને કહે છે કે મને દર્શન થયેલા તે તો ભાવાવેશમાં થયેલા. તને તો ભગવાન અહીં આવીને સાક્ષાત્ દર્શન આપી ગયા. તું ભાગ્યશાળી છો. એમની વહુને જ પહેલાં દર્શન થયેલા. સતીની ભક્તિ અદ્ભુત છે. પતિ ભક્તિ શ્રેષ્ઠ છે. આ બંનેએ છેવટનું જીવન વૃંદાવનમાં પૂર્ણ કર્યું. કવિઓમાં કવિ જ્યદેવ શ્રેષ્ઠ છે. તેની વહુની ભક્તિ પણ શ્રેષ્ઠ છે. આપણે બીજા આખ્યાનોમાં પણ આ વાત આવે છે કે વહુને પહેલાં દર્શન થાય છે.

આવી જ્યદેવના જેવી ભકિત કરશે તો નરોત્તમ થશે. આસુરી વૃત્તિનું શરણ લેશે તે નરાધમ થશે. મારી દૈવી વૃત્તિનું શરણ લે તે નરોત્તમ છે. મારી ભકિત થઈ કે તરત જ નિષ્કામ, અહૈતુકી, ભકિતની ભાવના આવે. રાધેશ્યામની મૂર્તિ સામે મૂકીને જ્યદેવના જેવો પ્રયત્ન કરો. દોડધામ કર્યા વિના ભજન કરો. રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ કીર્તન કરો. દર્શન કરવાનો પ્રયત્ન કરો ભજનથી દર્શન થશે તે ચોક્કસ છે. ચોક્કસ વાત એ છે કે દર્શન થયા પછી બધી ખબર પડી જાય છે, કે બધાને દર્શન થાય છે, ઘણાને શંકા થાય છે. પણ સપ્તબાર્ષ અને જ્યદેવના બની ગયેલ દષ્ટાન્ત છે. દરેકને દર્શન થાય છે. દર્શન ન થાય એટલે શું ભકિત છોડી દેવાય? એની ધમ્મજા થાય ત્યારે દર્શન આપે. એ તેની ફરજ છે. આપણે આપણું કામ કરવાનું. આપણે તૈયાર થઈ જવાનું છે. આપણી તૈયારી ચોક્કસ છે. ભકિતને પરિપક્વ થવા દો. ઝાડ ઉપર એની મેળેજ ફળ આવશે. ફળને માટે ઝાડ ચિંતા કરતું નથી. તમે કહો છો અમે તો મોટા ભકત છીએ. ભગવાન કેમ પ્રગટ થતા નથી? આવું અભિમાન આવે છે માટે જ ભગવાન મળતા નથી. કંઈ જ ધમ્મજા ન હોવી જોઈએ. દર્શનની ચિંતા રાખવાની જરૂર નથી. તેને પછી ખબર નહિ પડે અને દર્શન થયા કરશે. ભગવાનના દર્શનની ચિંતા રાખતો. એ ચિંતા ય ખોટી નથી પણ તેમાં થોડું બાધોડિયા જેવું થઈ જાય છે. ધમ્મજા જ ન રાખવી તો ચોક્કસ દર્શન થવાના. કોઈપણ જીવને દર્શન અવશ્ય થવાના. સાડા નવાણું ટકા નહિ પણ સો એ સો ટકા દર્શન થશે. (૧૫-૧૬)

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।

प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥ १७ ॥

તેવાં જ્ઞાનીઓ નિરંતર મારામાં રત રહી એકનિષ્ઠાથી મારી ભક્તિ

કરે છે, તેથી તે શ્રદ્ધ છે. આવા જ્ઞાનીને હું અત્યંત પ્રિય છું અને તે મને અતિશય પ્રિય છે. (૧૭)

ભમરો ફૂલને ન છોડે. ફૂલ ભમરાને ન છોડે. તેવી રીતે ભક્ત અને ભગવાન એક થઈ જાય. મારામાં દઢ નિષ્ઠા રાખવી જોઈ એ. જ્યારે તમે તો આ ગણપતિ, આ શિવ, આ રામ એમ જુદા જુદા પાડ્યા કરો છો. એક માણસ રોજ શિવના મંદિરમાં જતો. એને કંઈ ન મળ્યું તો હવે તે હનુમાનજીના મંદિરમાં જવા લાગ્યો.

એક ભક્ત હતા. દરરોજ રામનું ભજન કરે. તેમને રામના દર્શન કરવા હતા પણ દર્શન ન થયા. તે ભક્તે હવે ગણપતિની ભક્તિ શરૂ કરી. ગણપતિ ચતુર્થી આવી. ગણપતિની સ્થાપના કરી અને દશ દિવસ મૂર્તિ રાખી. બારમે દિવસે રૂપિયા લાવીને લાકડું વહેંચ્યા. ગણપતિની બાજુમાં રામની મૂર્તિ હતી. ગણપતિને અગરબત્તી મૂકી. ધૂપ કર્યો. હવે તેને વિચાર થયો કે આ રામને શા માટે અગરબત્તી કરવી? તેણે મારું કશું કદ્યાણુ નથી કર્યું. રામના નાક કાનમાં તેણે રૂના પુમડા ખોર્યા. અહીં એની નિદ્રા થઈ કે આ મૂર્તિ નથી પણ સત્ય છે. રામ તરત જ પ્રગટ થયા. આ તો ફોટો છે. આ મૂર્તિ છે એ ભાવના છે. ત્યાં સુધી જગતનો ખ્યાલ છે. ભક્તને પ્રતીતિ થઈ ગઈ કે આ મૂર્તિ સુવાસ લે છે. આ ભક્તિ પણ નકામી છે. આવી ખટપટ ન કરવી. એક જ દેવ રાખો. સત્તર દેવ બદલ્યા કરો છો એ ચંચળ ભક્તિ છે. તેમાં ભગવાન ન પ્રગટ થાય.

દક્ષિણમાં એક તુલસીદાસ નામે ભક્ત થઈ ગયા. રામાયણ લખ્યું છે તે તુલસીદાસ નહિ. આ તુલસીદાસ તો ક્ષત્રિય હતા. ઘોડો રાખે. આખો દિવસ રામ રામ કર્યા કરે. એક સ્થળે રામાયણની કથા શરૂ થઈ. તુલસીદાસ રામાયણની કથા સાંભળવા જાય. કથા સાંભળતાં સાંભળતાં તુલસીદાસને ભાવ પ્રગટે. તે રડવા લાગે. રામના દુઃખો સાંભળીને ખૂબ રડે. વનવાસનો પ્રસંગ આવ્યો અને તુલસીદાસ ખૂબ રડે, આળોદે પણ. કથા પૂરજોશમાં ચાલે છે. સીતાહરણનો પ્રસંગ

આવ્યો. રાવણુ સીતાને લઈ જાય છે એ પ્રસંગ સાંભળીને તુલસી-
દાસમાં ક્રોધનો ભાવ આવ્યો. રજપૂતનું શરીર, તેથી સરંકાર પ્રમાણે
ભાવ રાખે. સીતાનું હરણુ ! હું એકો છું ત્યાં સુધી માઈનું હરણુ.
રજપૂત ગયો સીધો ઘરે અને ઘોડો લીધો. રાવણુ ક્યાં છે ? શું
અદ્ભુત ભાવ હતો ? ઘોડો દોડાવવા માંડ્યો. દરિયાકિનારે આવ્યો.
સમુદ્રકિનારે પાર કરવો પડશે. લંકા તો સામે કાંઠે છે. કેવી રીતે પાર
જશે ? એ તો ઘોડો જ દોડાવવાનો. ભગવાનને ફિકર થઈ પડી. વૃદ્ધ
બ્રાહ્મણને રૂપે આવીને જિલા રહ્યા અને પૂછ્યું “ ક્યાં જાય છે ? ”
રજપૂત કહે છે કે, “ તમે વચ્ચેથી ખસો. હું સીતાને લઈને આવીશ.
હું માતાને લઈને જ આવીશ. ” બ્રાહ્મણ સમજાવે છે, “ અહીં
લંકા નથી, સીતા નથી, રામ નથી, કોઈ નથી. ” રજપૂત કહે છે,
“ તમે મને બનાવો નહિ. તમે એમ કેમ કહી શકો કે રામ નથી,
સીતા નથી. ” તે ઘોડો લઈને સીધો સમુદ્રમાં જ પડ્યો. ભગવાનને
દર્શન આપના પડ્યાં. રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાએ ત્રણે રૂપમાં
દર્શન આપ્યા. દર્શન ખોટાં નથી એવું લાગ્યું. રજપૂત
ગામમાં પાછો આવ્યો. ભાવમાં દર્શન થઈ ગયા. ભગવાનના દર્શન
થવાના છે એમ નિશ્ચય કરીને એસી જવું જોઈએ. ભગવાનના દર્શન
નથી થતાં એમ કહેવાય જ નહિ. એ દલીલ નથી પણ ભગવાનની
બદ્ધબોધ છે. જે શંકા રાખે તેને દર્શન નહિ થાય. જ્ઞાની, ભક્ત
અને હું એક જ છીએ. ભક્ત અને ભગવાન એક જ છે, એ નથી.
શરીર હોવા છતાં મારામાં અને તેનામાં ફેર નથી. આવી ભક્તિ જે
કરશે તે મારાને તરી જશે. આવી ભક્તિ કરનારમાં અને મારામાં
જરા પણ ફેર નથી. હું અને તે બ્રુદા નથી. અમારામાં ભિન્નપણું
નથી. (૧૭).

उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।

आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥ १८ ॥

એ સર્વ શ્રેષ્ઠ જ છે, પરંતુ તેમાં જે જ્ઞાની તો મારો આત્મા જ છે. એમ હું માનું છું; કારણ કે તે મારામાં ચિત્ત રાખી મને જ સર્વોત્તમ ગતિ માનીને મારો આશ્રય કરે છે. (૧૮)

લકત તો બધા છે પણ જ્ઞાની મારો આત્મા છે. લકત તો બધાં છે. દરેકમાં હું જ છું ને ! જેની લકિત કરો તેમાં હું જ છું, એમ માને એવા લકતને હું તત્કાળ પ્રાપ્ત થાઉં છું. બીજી વસ્તુની જે લકિત કરે છે એવી પણ તેને ખબર નથી. બીજી વસ્તુઓ લક્ષમાં રાખીને અનેક માણસો લજન કરી રહ્યા છે, બ્યારે જ્ઞાની મને જ લક્ષમાં રાખે છે. મને જ લક્ષમાં રાખીને જ્ઞાની લજન કરે છે. બીજી વસ્તુઓનો નાશ થાય તેની તેને પરવા પણ નથી હોતી. ભગવાનની ભક્તિ કેમ કરવી તેના રસ્તા બતાવ્યા છે. માણસો નિષ્કામ બનવું જોઈએ. પ્રારબ્ધના ભોગ મળવાના જ છે. પ્રારબ્ધ અનુસાર જે થવાનું છે તે થવાનું છે. ભક્તિરૂપી ધન તેમાં શા માટે ખરચવું જોઈએ ? કાંડા કપાઈ જવાના હશે તો કપાશે જ. પાછા આવે પણ ખરા. જ્યદેવ શું એમ કહ્યો કે લજનથી શું આ ફાયદો ? જો કહો તો પણ તે લકત તો ખરો પણ મારામાં અને તેનામાં ભેદ તો રહે જ. અત્યારે મારી જીભ આવી ગઈ છે માટે શું ગીતા કે લજન બંધ રાખવા. પ્રારબ્ધના ભોગો ભોગવ્યા કરો. ભગવાનના દર્શન થાય કે ન થાય પણ ડાંડી નહીં પીટવાની. મૂંગા મૂંગા લજન કરો. લજન ગુપ્ત રાખવાનું છે. અંતરની અંદર ઊતરીને જ અંતરને જ સમજાવવાનું છે. પોતે નિષ્કામી છે કે નહિ તે પોતે જ સમજે છે. આ બધી ગુપ્ત વાતો છે. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છતાંય 'શ્રી કૃષ્ણ શરણું મમ' કરવાનું છે. ભક્તિ જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થતી નથી. જ્ઞાન એટલે કે વાચનથી કે વિદ્યાથી ભક્તિ ઉત્પન્ન નથી થતી. ભગવાન આ બાબતમાં ના જ કહે છે. સંતોની સેવા કરી તેમનો પીછો પકડો. સાધુમહાત્માના ચરણ સેવા. ચરાચરમાં યામ જીવોની

સેવા કરે તો ભક્તિ આપશે, સાંભળવાથી નહિ આવે. બધા જીવોની સેવા કરે અને તેમાં ભગવાનને જુઓ ત્યાર પછી ભક્તિ પ્રગટ થશે અને ભક્તિ પ્રગટશે કે તું નરોત્તમ; નહિ તો નરોધમ. (૧૮)

बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।

वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ १९ ॥

અનેક જન્મો પછી 'સર્વ' કાંઈ વાસુદેવમય છે' એવું જેવું પરિપક્વ થયું છે, એવા જ્ઞાનીને મારી પ્રાપ્તિ થાય છે. આવા મહાત્મા અતિ દુર્લભ છે. (૧૯)

સર્વ વાસુદેવમય છે એવું જ્ઞાન એટલે જ મારી પ્રાપ્તિ. આવા જ્ઞાનીઓ બહુ પાકતા નથી. આવા જ્ઞાનીઓ દુર્લભ છે. સર્વ જીવો ભગવાન છે. દરેક પોતાનો ઈષ્ટદેવ છે, ભગવાન છે, -આર્ષા યુદ્ધિ થયી જોઈએ. આ અભ્યાસ કરતાં કરતાં દષ્ટિ બ્યારે પરિપક્વ થાય ત્યારે જડચેતન દરેકમાં, પોતાસહિત સર્વમાં ઈષ્ટદેવને જ જુએ. આ આંખોને તમે જેવું જોવાની ટેવ પાડો તેવી ટેવ પડે છે. જગતનો રંગ નિશ્ચિત નથી. જે રીતે જોવું હોય તે રીતે જોઈ શકાય છે. જેવું જોવું હોય તેવું જોઈ શકાય છે. બધાય આંધળા છે કારણ તેઓ જગતની દષ્ટિએ જુએ છે. આ છે જગતદષ્ટિ. તેનાથી ઉલટી છે ભગવદ્દષ્ટિ. આપણે જે જોઈ રહ્યા છીએ તે ખોટું છે. આ પશુઓ, આ માણસો; આ મારું, આ તારું;—આ ભાવનાઓ ખોટી છે. સાચી દષ્ટિ તો ભક્તની જ છે. આ બધું જે કંઈ દેખાય છે તે સર્વને તે ભગવાન જ સમજે છે. જડચેતનમાં ભગવાન સિવાય ખીજું કંઈ નથી. જડ ચેતનમાં મારા સિવાય ખીજું કંઈ નથી. સોયથી માંડીને હાથી સુધી બધે હું જ છું. અક્ષરોથી માંડીને જડ ચેતન સર્વત્ર હું જ છું. સર્વ જે કંઈ છે તે વાસુદેવ મય જ છે એવી જેની દષ્ટિ થાય તે મહાત્મા છે. જેને જ્ઞાન થઈ બધે કે આ સર્વ વાસુદેવમય છે તેવા મહાત્માઓ બહુ દુર્લભ છે.

નિયમ કરો કે રોજ લગવાનને જ એ કલાક જોવો. સર્વત્ર વાસુદેવ છે એમ સમજીને સર્વત્ર પગે લાગવું. છ આઠ માસમાં ફેર પડી જશે. આ બધું નારાયણ સ્વરૂપ જ છે એમ સમજવું. કઠેરો દેખાય તો પણ નારાયણ છે એમ સમજવું. વાત પણ કરવી. ખાટલો, કપાટ, ગોદડાં બધાયને નારાયણ સમજવા. તેમની સાથે વાત કરો તો તે તમારી સાથે વાત કરશે. પોતાનો ઇષ્ટદેવ તેમાં દેખાશે. કૃષ્ણ સિવાય, ઇષ્ટદેવ સિવાય બીજું દેખાવાનું નથી. આપણે આ અભ્યાસ કરવો નથી અને મંદિરમાં આંટા મારવા છે. આ છે ભેદદષ્ટિ. માટે જ આપણને ઇષ્ટદેવ નથી જોતો, આપણી દષ્ટિમાં વિષ છે. ભેદદષ્ટિ છે. ત્યાં સુધી તે નહિ દેખાય. મહાત્માઓ તો કીડીઓની સાથે પણ વાત કરે. કીડીને નારાયણ સમજીને પૂછે કે “કેમ, હવે તમારે શી લીલા કરવી છે?” કૂતરાની સાથે પણ વાત કરે કે “કેમ, હવે ક્યો જન્મ લેવો છે?” બિલાડીમાં, કૂતરામાં, કીડીમાં, મોકાડીમાં દરેકમાં આત્મા છે. દરેકમાં નારાયણ છે કૂતરો પણ વાત કરશે. પૂંછડું હલાવીને ભાવ પ્રગટ કરશે. કૂતરાને નારાયણ સમજીને પગે લાગો તો પણ વાંધો નથી. આ પ્રેક્ષિત્વ કરવા જેવી છે. આ ચરાચરમાં જે કંઈ નામો છે કીડીમંકોડી, હાથી ગધેડો, રામો, ચંદ્ર તે બધાં મારા ઇષ્ટદેવના જ નામો છે. જે કંઈ રૂપો છે તે મારા ઇષ્ટદેવે જ લીધેલા છે. બધા નામો મારા ઇષ્ટદેવના જ છે. તેનું નામ ખુરસી છે, ટેબલ છે, છગન, મગન, ચંદ્ર, રતન, મણીએન અતેક તેનાં નામ છે. એકલું રામ કે એકલું કૃષ્ણ જ તેનું નામ નથી. આ બધાં જ ઇષ્ટદેવ છે- એ અભ્યાસ કેળવે તો આ દષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય. આ જ દષ્ટિ કેળવવાની છે. આ દષ્ટિ નિઃશંક પ્રાપ્ત થશે. રોજ અભ્યાસ કરવો. ઘેર બેઠાં કે ઓફિસમાં આ જ કર્મ કરવાનું. આ જડો, પાતળો, ભિયો, નીચો, તકિયો, ચોપડી, ટેબલ બધાંય મારા ઇષ્ટદેવ છે. તપેલી ઉટકતાં ઉટકતાં પણ તપેલીને નારાયણ સ્વરૂપે જોવી. આ બધાં ઇષ્ટદેવનાં રૂપ છે એવી દૃઢ પ્રતીતિ થવી જોઈએ. આ બધાં લગવાન છે એવી.

ભાષના થવી જોઈએ. જેને આવી દષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ છે એવા મહાત્મા દુર્લભ છે. અનેક જન્મો પછી એવો જન્મ આવે છે કે જ્યારે આવી દષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય. આ તો અંજપાજપ છે. જ્યાં જ્યાં આંખ જાય ત્યાં ત્યાં ઇષ્ટદેવ છે. દષ્ટિ ફરે અને બધે ભગવાન દેખાય ત્યાં જપની તો વાત જ શી ! કૃતરો બોલે તો પણ ઇષ્ટદેવ જ બોલે છે. ભલે તે 'કૃતરો' એ નામ બોલે તો પણ ઇષ્ટદેવનું નામ જ બોલતો હોય છે. તેના હૃદયમાં લક્ષ્ય ભગવાનનું જ છે, માટે જે કંઈ શબ્દ બોલે તે જપ થઈ ગયો. એક પણ શબ્દ એવો નથી કે જેમાં હું નથી. બારાખડીના દરેક અક્ષરમાં કે શબ્દમાં હું છું. તે કાંઈક જ ન બોલ્યા કરે એવું નથી. જે કોઈ બોલે તે ઇષ્ટદેવનો જ જપ છે. દુનિયા સારું કહે, નગ્સું કહે પણ અહીં તો ઇષ્ટદેવના જપ જપાય છે. મારા ઇષ્ટદેવના કરોડો નામ છે. આંખની દષ્ટિ ફેરવના કરોડ કરોડ જપ થઈ જાય છે. મુ'બધમાં ૪૦ લાખ માણસો છે એ બધાં મારાં રૂપો છે. એક સેકંડમાં ચાલીસ લાખ જપ થઈ ગયા. આ કોને માટે દુર્લભ? નરાધમ માટે જ. નરોત્તમ માટે તે સહેલું છે. દ્રામ જોતાં દર્શન અને જપ સાથેસાથે જ થશે. માળા કરી કરીને તો દમ નીકળી જશે. ખરેખર આ જ સહેલું છે. આપણે તો આ ફોટો છે એમ જોઈ એ છીએ. ફોટો તો ખોટો છે. ફોટો એ નારાયણનું જ નામ છે ઇષ્ટદેવનું જ નામ છે. આવું જ્યારે જુએ ત્યારે બાંકેબિહારી સાંવરીસસ્તવાળો દેખાય. જેવી દષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ. જગત સત્ય છે. જગત શબ્દ બોલે તો પણ જ્ઞાતીને મન ભગવાન જ બોલાય છે. જગત એ મારું, ઇષ્ટદેવનું નામ છે. જગત અને ભગવાન બુદ્ધા છે તેવું તેને લાગતું નથી. આમાં કોઈ પ્રકૃતિ નથી, માયા નથી. માયા પણ હું, બ્રહ્મ પણ હું. માયા પણ બ્રહ્મમાં જ છે ને. વાસુદેવ એવી આ સ્ટેજ છે. માયા એટલે જગત. સર્વત્ર વાસુદેવમય જેવી દષ્ટિ છે તેને મારી પ્રાપ્તિ થાય એમ કહેવું પણ ઠીક નથી. તે હું જ બની જઈ છું એમ કહેવું જોઈએ, ભગવાન બની જઈ છું. આ ભક્તિ કંઈ દુર્લભ છે એવું હવે લાગતું નથી. માળાની જરૂર નથી. માળા

ફેરવવામાં તો ભેદ રહે છે. દૃષ્ટિ ફરતાં કરોડો જાપ થઈ જાય છે. ભગવાને રસ્તો આપ્યો છે, અનુનને ભગવાને કહ્યું કે હજી ચાર અધ્યાય બાકી છે, આ છે વિશ્વરૂપ દર્શનની તૈયારી. આ અભ્યાસ કરીને જુઓ. છ માસમાં પ્રતીતિ થઈ જશે. ટૂંક સમયમાં વિશ્વરૂપ દર્શન થઈ જશે. આંખની પુતળીઓ ફરી જશે. ફરી જ જાય ને! (૧૯)

કામૈસ્તૈસ્તૈર્હૃતજ્ઞાનાઃ

પ્રપદ્યન્તેઽન્યદેવતાઃ ।

તં તં નિયમમાસ્થાય પ્રકૃત્યા નિયતાઃ સ્વયા ॥ ૨૦ ॥

જુદી જુદી કામનાઓથી જેમનું જ્ઞાન નષ્ટ થયેલું છે અને જે અજ્ઞાનીઓ પોતપોતાના સ્વભાવને આધીન થયેલા છે; તે જે જે દેવતાની ઉપાસના જે જે નિયમ હોય તે તે નિયમનું અવલંબન કરીને મારા-આત્મરૂપ વાસુદેવથી ભિન્ન એવા ઇતર દેવતાઓને ભજે છે. (૨૦)

કામનાઓને વશ થઈને જુદા જુદા દેવોને ભજે છે એ અજ્ઞાની છે. સાચી રીતે તો એ મારું જ ભજન કરે છે છતાં વિચારો નહિ પડે. વાસુદેવથી ભિન્ન ઇતર દેવતાઓને ભજે છે તેનું કારણ કામનાઓ છે. છોકરો મળે, વહુ આવે, વૈભવ મળે એવી જાત જાતની કામનાઓને લીધે તે બાધા લીધા કરે છે. તે હનુમાનજીને તેલ ચડાવશે. મારાથી ચોરી છૂપીને જાય છે અને પેલાને તેલ ચડાવે છે. મને છોડીને બીજે જાય છે તે અજ્ઞાની છે. આ બધાં દેવો મારામય છે એમ સમજતો નથી. આવા લોકો અજ્ઞાનને લીધે માયાના તાપમાં તપી રહ્યા છે. કામનાઓથી ભગવાનને ભજે છે તેથી ભક્તિ ફેગટ ચાલી જાય છે. કાણું તપેલામાં ગળે તેટલું પાણી નાખો પણ તે કારું ને કારું જ રહે છે. પાણી નાખ્યા જ કરોને. આ વાત વારંવાર શું કહેવી? (૨૦)

યો યો યાં યાં તનું ભક્તઃ શ્રદ્ધયાર્ચિતમિચ્છતિ ।

તસ્ય તસ્યાચલાં શ્રદ્ધાં તામેવ વિદધામ્યહમ્ ॥ ૨૧ ॥

જે જે ભક્ત જે જે દેવતામાં ભક્તિભાવ રાખી શ્રદ્ધાથી તેની આરાધના કરવાની ઈચ્છા રાખે છે તેની તે શ્રદ્ધાને હું જ સ્થિર કરું છું. (૨૧)

ભક્તિમાં એવું આવતું નથી કે આ કરો કે તે કરો. પ્રત્યેક દેવ હું છું પણ આ વસ્તુની જેને ખબર નથી અને કોઈપણ ઇષ્ટદેવની જે ભક્તિ કરે છે તેની અહીં વાત છે. અહીં વળી ભક્તિ શબ્દ વાપર્યો છે. ગણપતિની ભક્તિ કરે, રામની ભક્તિ કરે, કે શિવની ભક્તિ કરે, કે હનુમાનની ભક્તિ કરે; જે જે દેવની તે ભક્તિ કરે તે તો દેવ પરની શ્રદ્ધા હું જ પ્રકટ કરું છું. હું જ તેની શ્રદ્ધા દઢ રાખું છું. જુઓ ભગવાન કેટલું કષ્ટ લે છે? જાતજાતના લોકોની જાતજાતની શ્રદ્ધાને, ભક્તિને તે દઢ કરે છે. આપણે તો નારાયણની જ ભક્તિ કરવી. સર્વત્ર નારાયણ છે એમ જ સમજીને ભક્તિ કરવી. બુદ્ધક ભૈરવ, ગણપતિ કે ભૂત બધાથને ભગવાન સમજીને ભક્તિ કરવી. ભગવાન સમજીને ભૂતનું રમરણ કરો તો પણ ચાલે. અહીં તો સકામી ભક્તો વધ્યા છે, કંઈક ઇચ્છાઓ છે. બાધોડિયાની તો વાત જ નથી. નિષ્કામ ભાવના બળ હું આપું છું. તેનું કાર્ય પણ હું કરી દઉં છું. બાળ બીજે ક્યાંથી લાવશે? એ ભજન કરે છે પણ બળ તો મારું જ છે. બળ તેનું છે તો પછી તેને જ પકડો ને. આ કોણ કરાવે છે એમ વિચાર કરીને તેને જ મેળવી લ્યો. આ પ્રેરણા ક્યાંથી આવે છે? પ્રેરણાને પકડી લ્યો. આપણે ડાળખાંને પકડીને મૂળને છોડી દઈએ છીએ. મૂળને પકડી લ્યો તો ડાળખાં તો આવશે જ. જેના હાથમાં મૂળ છે તેના હાથમાં ડાળીઓ શું નથી આવતી? (૨૧)

સ : તયા શ્રદ્ધયા યુક્તસ્તસ્યારાધનમીહતે ।

લભતે ચ તતઃ કામાન્મયૈવ વિહિતાન્ હિ તાન્ ॥ ૨૨ ॥

તે તેવી શ્રદ્ધાથી યુક્ત થઈને તે દેવતાની આરાધના કરવાનો પ્રયત્ન

કરે છે અને પછી મેં જ નિર્માણ કરેલી તેની તે કામનાઓ પૂર્ણ થાય છે. (૨૨)

જો લકિત શ્રદ્ધાયુક્ત હશે તો ભગવાન કામનાઓ પૂર્ણ કરશે. સારી કે ખરાબ જે કંઈ કામના હશે તે પૂર્ણ થશે. ચોરી કરવાની ભાવના હોય અને માધવબાગમાં (મંદિરમાં) દર્શન કરવા જાય ત્યાં જોડા મળી જાય. શિકારની ભાવના હોય તો ગાદના માથા પરથી છોડા ખસી જાય અને તેની કંડી મળી જાય. દર્શનની ઇચ્છા હશે તો તે મળી રહેશે. જે જે ભાવનાથી મને ભજે છે તે તે કામના હું જ પૂર્ણ કરું છું. હું આવો દયાળુ છું (૨૨)

अन्तवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।

देवान्देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि ॥ २३ ॥

(પરંતુ અન્ય દેવતાઓને ભજનારા તે) અલ્પબુદ્ધિ મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થનારું તે ફળ નારાવંત હોય છે. દેવતાઓના ભક્ત દેવતાઓને જઈ મળે છે, અને મારા ભક્તો મને આવીને મળે છે. (૨૩)

જેવું જેનું ભજન હોય તેવો લોક તેને મળે છે. મારું ભજન કર તો વૈકુંઠ મળે. ભૂતનું ભજન કરે તો ભૂતલોક મળે. મારું ભજન કરે તો હું મળું. જેવાં ભજન કરે તેવા લોક મળે છે. સકામ ભક્તિ પણ મારી જ છે પણ તેમાં વારં બહુ લાગે છે. અને કષ્ટ વેઠવાં પડે છે. જો કે આખરે તો હું જ મળવાનો છું. મારી પ્રાપ્તિ માટે તો નિષ્કામ ભક્તિ જ હોવી જોઈએ અને તે જ ખરેખર સુલભ છે. સકામ ભક્તિ ખરેખર દુર્લભ છે કારણ કે તે પૂરી થતી જ નથી અને તેમાં ફળ આવતાં બહુ વાર લાગે છે. નિષ્કામ ભક્તિથી તરત જ છોડા આવી જાય છે. સકામી ભક્ત દુઃખી થાય છે કારણ કે હિતમ ફળનો ત્યાગ કરીને તે નાની નાની વસ્તુ પાછળ દોડે છે. કામના હોય તેથી ભજન અને ઉપાસનાનું કષ્ટ વેઠવું પડે છે.

જન્મોજન્મ ભજન કરવું પડે છે. નિષ્કામી ભકત એ ચાર માસમાં કે છ આઠ માસમાં પોતાનું કાર્ય પતાવી દે છે. અરે, કોઈવાર તો એ ચાર કલાકમાં પણ પતી જાય. જુઓ હવે, કોને વધારે મહેનત, સકામીને કે નિષ્કામીને ? નિષ્કામ ભકિત પ્રાપ્ત થાય તો તું જલ્દી નરોત્તમ બની જઈશ. નહિ તો નરાધમ જ રહીશ. લાખ રૂપિયા મેળવવા માટે ભજન કર્યું, લાખ રૂપિયા મળ્યા પણ તે જશે ત્યારે દુઃખ જ થવાનું. ભજનનું કષ્ટ અને રૂપિયા ગયાનું કષ્ટ એ બે કષ્ટ મળ્યાં. વારંવાર ભકિત કરીને ખૂબ મહેનત કરવી એ કરતાં ગીતા કહે છે તે પ્રમાણે વર્તન શરૂ કરો. ભગવાન પોતે કહે છે, ગીતા જેવો ગ્રંથ ભગવાનની પોતાની જ વાણી છે. એ જ કહે છે કે નિષ્કામ થઈ જવું. મારે કંઈ જોઈતું નથી. પ્રારબ્ધના જે કંઈ ભોગ હોય તે તો મળવાનાં જ છે. આપણને રાજ મળે ત્યારે શું માગવું ? જમાદારી માગવી કે ફોજદારી માગવી ? તેના કરતાં એમ જ કહી દેવું કે 'તમે જે છો તે હું થાઉં'. રાજ જ થઈ જવું. ખીજા માથાજીક શું કામ કરવી ? ધીમે ધીમે ગ્રેડ વધે, પહેલાં જમાદાર, પછી ફોજદાર, એવું શા માટે રાખવું ? એકદમ રાજ જ કેમ ન થઈ જવું ? ઉપાસનાના કષ્ટો ભોગવ્યા કરવાં પડે તેનાં કરતાં નિષ્કામ ભકિત જ કરવી તો તમે તે જ થઈ જશો. જ્ઞાનયુક્ત ભકિતથી તમે મદરૂપ થઈ જાઓ, મને જ મળી જાઓ. બધે ય અંત આવી જાય. સકામી ભકતને પણ અંતે તો નિષ્કામી જ થવું પડશે. જો ન થાય તો ઝેરી ફળો મળ્યા કરશે. આદમને આ ફળ ખાવાની ના પાડી તો પણ તેણે ફળ ખાધું. આ ફળ ખાધું અને આ દશા થઈ. ફળનો ત્યાગ કરે તો કેટલું સહેલું છે ? કેટલું સુંદર થાય ? ફળ ખાધું કે મોકાણ મંડાઈ જવાની છે. ભકિત કરીને કૃષ્ણાર્પણ કરતાં જવાની. ભકિત કરીને ભૂલી જવાની, તેને વટાવવાની નથી. આનું નામ નિષ્કામ ભકિત.

સકામ ભકિતની વાત કરી. નિષ્કામ ભકિતની વાત કરી. હવે ભગવાન બાધોડિયા ભકિતની વાત શરૂ કરે છે. બાધોડિયા ભકિત

એ વળી કેવી હોય ? આ 'બાઘોડિયા' તદ્દન નવો શબ્દ છે. શબ્દકોશમાં તે નહિ મળે. કલિયુગમાં બાઘોડિયા ભક્તિ બહુ થવા લાગી છે. હનુમાનજીના મંદિરમાં જનુ, એક આનાનું તેલ ચડાવવું અને બે આનાના ફલ ચડાવવા. બસ પતી ગયું. અને હનુમાનજી ને ઓડર કરવો કે છોકરાને સારો કરી નાખજો. ખૂટ કાઢીને મંદિરમાં પણ ન જાય. આ વાળો જતો હોય તેને દુકાનેથી જ કહી દેશે કે બે આનાનું તેલ ચડાવી દેજો. ખૂટની વાધરી છોડવી પડે તે માટે બહાર જ બિલા રહે. બહુ બહુ તો ટોપી કાઢીને હાથમાં રાખીને કહેશે કે આટલું કરી નાખવાનું છે. એથી વધુ ઇચ્છા થાય તો મહારાજને કહી દેશે કે તમારે જાપ કરી નાખવા. પાંચ રૂપિયા લઈ જાઓ જાપના અને સામગ્રીના, મારા બદલે પૂજા કરી નાખવી. આ છે બાઘોડિયા ભક્તિ. અંબાજીમાં જાઈને રહેશે દારૂ અને માંસ માટે. અને તે પણ પાછા માતાજીને ચડાવીને લેશે. અહીં મુંબઈમાં આવીને કહેશે કે અહીં દારૂ અને માંસ મળતા નથી તેથી અંબાજીમાં ગયા હતા. તેઓ મંદિરને જ દેવી સમજે છે. ગળ્ગર પર બે બે આનાના ઘોડિયા મૂકી જાય છે. મને એક વાર કોઈ એક સ્થળે હનુમાનજીના દર્શન કરવા જેઞી ગયેલ, ટેક્સીમાં બેસારીને જેઞી ગયો. મેં જોયું તો મંદિરમાં ઘોડિયા લટકે. હનુમાનજી તો બ્રહ્મચારી પુરુષ, રામના અનન્ય ભક્ત, તેને ઘોડિયા શું કામ ચડાવવા ? હનુમાનજી એ કંઈ છોકરાં પેદા કરવાનું યત્ર છે. આનું નામ બાઘોડિયા ભક્તિ સકામી ભક્ત બાઘોડિયા ભક્ત કરતાં તો ઘણો શ્રેષ્ઠ છે. તે તો ભાવ-પૂર્વક મંદિરમાં બેસશે, સ્તોત્ર ગાશે અને તેલ ચડાવશે, તે હનુમાનજીની મૂર્તિને સત્ય માને છે, અને પછી જ માગે છે. આ રીતે તો સકામ ભાવના પણ ખોટી નથી. બાઘોડિયો ભક્ત તો ભગવાનને પોતાનો ગુલામ ગણે છે. તેને છોકરા પેદા કરવાનું મશીન ગણે છે. અહીં બહુ ભ્રષ્ટાચાર વધ્યો છે, તેથી જ અહીં અવતારી પુરુષોની જરૂર છે, આ રીતે વિચારો તો તમને અહીં સંતમહાત્મા વધારે છે તે

૩૮૯

માટે ગૌરવ લેવાનું નહિ સૂઝે. કૃષ્ણ પણ કંટાળીને પીપળા નીચે
 બેસી ગયેલા અને દેહત્યાગ કરેલ. તેના જ યાદવો તેના જ
 ઘરના લોકો દારૂ પીતા હતા. આ દેશ સુધરે એમ નથી. એમ
 ગાંધીજી જેવાને પણ બોલવું પડ્યું. મને હવે જીવવાનું ગમતું નથી.
 એમ તેઓ બોલેલા. કોઈ ખરું તત્ત્વ સમજવા તૈયાર નથી. તેઓ ભગવાનને
 પોતાનો ગુલામ જ સમજે છે. તમે કહેશો કે અમે સકામ ભક્તિ કરીએ
 છીએ તો તે પણ ખોટું જ કહો છો તમે સકામ ભક્ત પણ નથી.
 આપણે ખૂબ વિચાર કરીને સુધરવાની જરૂર છે. મંદિરમાં જઈને
 આપણે શાંતિપૂર્વક બેસતા પણ નથી. યુરોપિયનો પોતાના ચર્ચમાં
 કેટલી શાંતિ જાળવે છે? આપણે મંદિરમાં જઈને બિલા રહીએ;
 સ્ત્રીઓ સામે જ બેતા રહીએ. ત્યાં શું જુઓ છો! મૂર્તિ તરફ જુઓ,
 ભગવાન તરફ જુઓ. સ્ત્રીઓનું ધ્યાન પોતાની કંઠીમાં અને અંબરમાં.
 પુરુષોનું ધ્યાન ખૂટમાં, કોઈ ઉપાડી જાય તો? આમાં એકાગ્રતા
 ક્યાંથી આવે? બાઘોડિયા ભક્તો જ વિશેષ પ્રમાણમાં છે.
 આપણે ત્યાં ભગવાનતા ચોવીસ અવતાર થયા, જૈનોમાં ચોવીસ
 તીર્થંકર થયા છતાં આપણી સ્થિતિ આટલી ખરાબ? બાઘોડિયા
 ભક્તિ છોડો અને સકામી બનો. સકામી ભક્ત નિષ્કામ થવાનો
 પ્રયત્ન કરે તો દેશમાં રામરાજ આવે. દિલ્હી અને પંજાબમાં યમુનાના
 પૂર ફરી વળ્યા છે. હનુમાનજી ગદા લઈને ફરી વળ્યા છે. આજે
 દેશની સ્થિતિ જુઓ. અહીં અધર્મનો પાર નથી. યમુનાને પવિત્ર
 કરનારી નદી માને છે. આ અધર્મ માને ગમતો નથી તેથી છોકરાને
 ચીમટા ભરે છે. છોકરાને મૂકીને માળાપ ચાલ્યા જ જાય. યમુના પણ
 શું કરે? ફરી જ વળે ને! બે દહાડા વર્ષા નહિ આવે ત્યાં ભગવાનને
 ઓર્ડર કરે છે કે આમ કર, તેમ કર. તમારે કશું કરવું, સેવા કરવી
 નથી. તમારાથી એ ન બને ચાલ્યા જાય. તમે કહો છો કે અમારાથી
 એવું નહિ બને? સેવા નહિ થાય? ભગવાન કહે છે કે યમુના તું પ્રલય
 કર. જ્યાં અધર્મ છે ત્યાં નાશ જ થવાનો છે. મુખ પર એવી આફત

કેમ નથી આવતી ? ત્યાં લકિત કંઈક છે. આ બાબુ લકતો છે ખરા. મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાત તરફ લકિત કંઈક પણ છે ખરી. નિષ્કામભાવે સેવા કરનાર પુરુષો પણ આ બાબુ પાકે છે. મદ્રાસમાં પણ આટલું દુઃખ નથી, પંજાબ અને કરાંચી તરફ અધર્મ વિશેષ પ્રમાણમાં છે. સિંધનું તો માનસ જ ખરાબ, તેથી તો તેની ઘણી ખરાબ દશા થઈ ગઈ. આપણે બધાએ નિષ્કામી થવું. નહિ તો હનુમાનજીની ગદા ફરશે તે ચોક્કસ જાણીએ. બાધોડિયા કદી સકામી પણ થવાના નથી, તેમને માટે હનુમાનજીની ગદા તૈયાર છે. તારે નરોત્તમ થવું હોય તો નિષ્કામ, અહેતુકી, અવ્યભિચારિણી લકિત કર. નરાધમ થવું હોય તો ભગવાનને ઓડ'ર કર્યા કર કે આમ કરો અને તેમ કરો. બાધોડિયા લકતને કષ્ટ સિવાય બીજું નહિ મળે. (૨૩).

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ।

परं भावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥ ૨૪ ॥

મારો હલકું, અવિનાશી અને અત્યુત્તમ ભાવ ન જાણનારા અજ્ઞાની લોકો, હું અવ્યક્ત હોવા છતાં પણ મને દેહધારી માને છે. (૨૪).

ભગવાન કેટલે જીંડે સુધી લઈ જાય છે ! આનાથી ઉત્તમ બીજું કોઈ જ્ઞાન નથી. ભગવાન અહીં સગુણનિર્ગુણની ભાવના બહુ સુંદર રીતે સમજાવે છે. આ શ્લોકમાં નિર્ગુણની વાત છે; ચૈતન્ય તત્ત્વની વાત છે. ભગવાન કહે કે મારે કોઈ દેહ નથી. મને દેહધારી સમજે છે એ કેટલું ખોટું છે ? આ લોકો હનુમાનજીને પોતાનો રામો કે ધાટી છે એવું જ સમજે છે ને ! રામો વિક્કરે ત્યારે હદ નહિ રહે. લકતો જ હનુમાનજીનું મહત્ત્વ સમજે છે. હનુમાનજી એ શું તત્ત્વ છે એ લકતો જ સમજે છે. મને અવિનાશી અવ્યક્તને સકામી લોકો દેહધારી ગણે છે. જ્ઞાની અને નિષ્કામી લકતને તો એક જ વાત છે કે ભગવાન સિવાય બીજું કંઈ નથી.

જ્ઞાનીને માટે તે નિર્ગુણ, નિરાકાર, નિરંજન આત્મતત્ત્વ છે. લગવાન સિવાય બીજું કંઈ છે જ નહિ. તે સગુણ અને નિર્ગુણ બન્નેથી પર છે. સર્વત્ર વાસુદેવ જ છે એમ સમજવું. તમારે જે સમજવું હોય તે સમજવું. તમે એને દેહધારી માનો એટલે અમુક સીમા બાંધી. અપરિમિત અને અમાપને તમે સીમાબદ્ધ કર્યો તમે તેનું માપ કાઢ્યું. લગવાન આવડો જ છે એમ જે સમજે તે જીવભાવી છે. જ્ઞાનીઓ સમજાવે તો પણ ન સમજવું તે અજ્ઞાન છે. લગવાન આટલા જ એમ સમજવું તે અજ્ઞાનની દૃષ્ટિ છે. હું તો અનંત છું, અમાપ છું તમે તેનું માપ કેમ કાઢશે? લગવાનના કેટલાં દર્શન કરી શકાય? અહીં સામે જે દર્શન કરશું તો પાછળ શું છે? આને જ જે લગવાન સમજશે તો પાછળ કેટકેટલું બાકી રહી જાય છે? અનંતની, અમાપની, સર્વત્રની સીમા કેમ બાંધી શકાય? સીમા બાંધીને ભક્તિ કરે તે અજ્ઞાની છે. લગવાને જ આ શ્લોકમાં અજ્ઞાની શબ્દ વાપર્યો છે અને હું તે જ વાપરું છું. આ સિવાય બીજો શબ્દ વપરાય તેમ નથી મને દેહધારી ન સમજો, મારું માપ ન કાઢો એમ લગવાન કહે છે. હું સર્વત્ર વ્યાપ છું. વાસુદેવ સર્વત્ર છે. બિન્દુ અને સમુદ્ર, પથ્થર અને પહાડ...હું જ સર્વત્ર છું. આટલો પથ્થર શાલીગ્રામ તે જ લગવાન અને પહાડ તે પણ લગવાન. આવી સમ-દૃષ્ટિ કરી નાખો. તમે વિશદ થઈ જાઓ. ક્યાં સુધી આમાં ને આમાં જ પડ્યા રહેશો? વિશદ થવાની જરૂર છે. મને દેહધારી ન સમજો. તમે કહો છો કે પાણી કંઈ બધું પીવાય? હું કહું છું કે તરસ્યો માણસ હોય તે શું થોડું પાણી પીવાનો છે? ગંગાનું પાણી વધારે કેમ ન પીએ? દર્શન કદી પૂર્ણ થતું નથી. તે લગવાન પૂર્ણ છે, અનંત છે તેનું શું દર્શન થાય કે? દર્શનનો કદી અંત જ નથી. પોતે જ કહી દેશે કે હું તે જ છું. પણ તે આમ બોલી નહિ શકે. પુતળા સાગરમાં સમાઈ ગઈ, સાગરમય થઈ ગઈ. કંઈ બોલાવું જ નથી છતાં જો કોઈ કહે કે દર્શન કર્યા છે તો તે અજ્ઞાની છે.

મને દેહધારી માનીને સંતોષ માની લે છે તેથી ઘણાં ખરાંના લજન બંધ પડી જાય છે. સહેજ ભાવ આવે અને દર્શનનું હમકણું થઈ જાય, સિદ્ધિ આવી જાય કે લજન બંધ થયું. દ્રામ જ્યારે લગવાનરૂપ દેખાય, ... દરેકે દરેક ચીજ લગવાનમય દેખાય તો પણ ભક્તિ પૂર્ણ થતી નથી. કોઈ કહે કે હવે અમારે કશું કરવાનું નથી — અબ હમકો કુછ કરનેકા નહિ રહ્યા — તો એ અંત્રાની છે. ત્યાંથી હટી જવું. ત્યાં જશે તો તમારું લજન પણ બંધ થઈ જશે. દેહમાં રહીને તું અનંતનું માપ કાઢી શકશે? હજી સુધી કોઈ એ માપ કાઢી શક્યું નથી. સગુણ સુધી જ માપ નીકળી શકે. અહીં તો સ્વપ્નમાં કદાચ દર્શન થાય તો ગાંડો થઈને વાતો કરતો ફરે, ફૂલાઈ જાય. લોકો તેને તરત જ વળગશે. હાર ગળામાં નાખશે અને પૂજા કરશે અને નાળિયેર મૂકશે. દર્શન તો ગુપ્ત રાખવા જોઈએ. લોકો વળગશે અને લજન બંધ થઈ જશે, જે દોલ ટીપશે તો જિસને પાયા ઉસને છિપાયા — ભક્તિમાં આ ભાવ રાખવો જોઈએ. સંસારી લોકો પૈસા પણ ખાનગી રાખે છે. વહુથી પણ છુપાવે. વહુ પૂછે તો પણ ન કહે. સંસારી જેમ ધન છુપાવે છે તેમ ભક્તે આત્મધન છુપાવતા જવું. અહીં પણ વાણિયાગત રાખવી. જેનું વર્ણન કરતાં શાસ્ત્રો પણ થાકી જાય તેને આ પંચમહાભૂતનું પૂતળું કેમ વર્ણવી શકે?

રામકૃષ્ણ પરમહંસના જીવનનો એક પ્રસંગ છે. તેમણે એક માણસને જોયો. તે માણા ફેરવતો હતો. રામકૃષ્ણને રસ્તામાં એક વખત તે મળ્યો. વાત થઈ અને તે બોલ્યો કે મેરે કુછ કર્મ નહિ રહ્યા હૈ—મૂઝે દર્શન તો હો ગયા હૈ—અબ મૈ ખાલી માલા ફિરાતા હું. રામકૃષ્ણ તો આ સાંભળતાં જ તેને મારવા દોડ્યા. તું શું સમજે છે? તું તો લગવાનનું અપમાન કરે છે. તું લગવાનને પામી ગયો એમ માને છે? ભક્ત પણ સમજી ગયો અને પરમહંસને પગે પડ્યો. આ

શરીરથી તેનો અંત ન આવી શકે. ખોખો પાણી પીને સંતોષ કેમ મનાય? ગંગાનું પાણી જોયું તેથી કંઈ ગંગાનું દર્શન થતું નથી. ગંગામાં તો હોડકાં ચાલે છે, સ્ટીમરો પણ ચાલે છે. આ ગંગા તો અનંત છે. કેટલું દર્શન કરશો?

નિષ્કામી થઈ જાઓ. સકામી થઈને નરાધમ ન થાઓ. ભગવાનના મને દર્શન થઈ ગયા એમ કહેવું એ નરાધમનું લક્ષણ છે. ભક્તો આવા પુરુષને મારી પણ જોસે.

કથા સાંભળવાની રીત પણ શીખવી જઈએ. જ્ઞાનીઓ કેમ કથા સાંભળે? આ કથાકાર છે, આ શ્રોતા છે, એ બધું ભૂલીને તે તદ્દરૂપ થઈ જાય છે. કથાકાર જે બોલે છે તેનો તે સાક્ષાત્ અનુભવ કરે છે. તેના દૃષ્ટો તે જુઓ છે. ભાગવત સાંભળતા કૃષ્ણમય થઈ જવાય. રામાયણ સાંભળતાં તે રામમય થઈ જાય. ચૈતન્ય મહાપ્રભુ દક્ષિણની યાત્રામાં નીકળેલા તે વખતનો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે. ગીતાની કથા ચાલતી હતી અને ચૈતન્ય મહાપ્રભુ સાંભળતા હતા. કથા સાંભળવા માટે કેટલાક ખેડૂત વર્ગના લોકો પણ ખેંઠા હતા. ચૈતન્યની બાજુમાં કોઈ એક ખેડૂત શ્રોતા બેઠેલો. કથામાં સાંભળતાં તે ખેડૂતની આંખમાં આંસુ આવે. ભાવમાં તદ્દરૂપ થઈ તન્મય અવસ્થામાં તે સાંભળતો હતો. તે અભ્યુત્થાને અને કૃષ્ણને જ જોતો હતો. ભાવમય થઈ ગયો હતો. ચૈતન્ય તેને પૂછે છે કે તે શું સાંભળ્યું? તે કહે છે કે રથ બેઠેલ કૃષ્ણ અને અભ્યુત્થાની જ વાત હું સાંભળતો હતો. કંઈ ભણ્યો નહિ છતાં બે કલાક તે દર્શન જ કરતો હતો. ખીજા લોકો કથા કેવી રીતે સાંભળે છે? 'મહારાજના શબ્દો, અહાહા તીર જેવા છે.' એમ તેઓ બોલે, એમ તીર જેવા શબ્દો છે પણ તમને તો જરાય વાગતા નથી. તમે તો પથ્થર જેવું દિલ રાખ્યું છે. તમારી છાતી તો વજની છે કેમ! આ છાતીમાં કશુંયે પણ જો તેમ નથી.' કથા સાંભળતી વખતે જે ખીજું

બધું ભૂલી જાય તેની દૃષ્ટિ વાસુદેવમય થઈ જાય અને તે જ્ઞાની થઈ જાય.

આપણે જ્યાં ગઈ કાલે ભજનના નિયમો વંચાણાં ત્યાં ખળભળાટ થઈ ગયો. નિયમ તો આવા જ હોય અને તે પાળવા જ જોઈએ. નિયમનું અધન નથી, તો જેને જેમ કરવું હોય તે કરે. ભગવાનની પ્રાપ્તિ કરવી હોય તેને માટે આ નિયમો છે. ધણાં પૂછે છે કે ભક્તોને નિયમ હોય કે? હિતમ ભક્તને નિયમ નથી કારણ તેને મન ભજનની સીમા જ નથી. એનો તો એવો નિયમ હોય છે કે જે જોઈને લોકોને ગભરાટ થાય છે. તે તો ભાવમાં જ રહે છે. અગિયાર વાગ્યા કે બાર વાગ્યા તેની તેને ખબર જ નથી રહેતી. એને સીમા જ ન રહે. સીમા બાંધો એ અજ્ઞાનનું કારણ છે. જે આવી જાતના નિયમો કરે કે સીમા ન બંધાય એજ નિયમથી પર છે. જેનું ભજન ચોવીસ કલાક ચાલે છે તેને શો નિયમ હોય? તેને કલાકો આછા પડે છે, તે કાલાતીત છે. જે માણસ ભજનની શરૂઆત કરે છે તેણે નિયમ રાખવો જોઈએ. નિયમથી ગભરાવાની જરૂર નથી. નિયમો આપોઆપ પળાય છે. સાધન અવસ્થામાં ભજનમાં બેસવાનો સમય હોવો જોઈએ, તેમાંથી બિઠવાનો સમય ન હોય જેને ઈશ્વરની ભક્તિ કરવી છે તેણે નિયમ પાળવા જ જોઈશે. જે કોઈ બીજી વસ્તુની યાદ આવે તો ધ્યાન બીજે જાય. કોઈનું ધ્યાન છીંકણીમાં જાય, અને છીંકણીના ગોટા ઉડાડે. કોઈનું ધ્યાન પાણીમાં જાય. છીંકણી, પાન, તમાકુ વગેરેમાં ધ્યાન હશે ત્યાં સુધી ભજન કેવી રીતે થશે? જે તેવા વ્યસનોમાં જીવે છે તો ભગવાનમાં ધ્યાન કેમ રહે? જ્ઞાનીને આવી વસ્તુઓ યાદ જ નથી આવતી. ભજનમાં બધાં ચે આવવું. દરેક ઘેર આ નિયમ પાળવાના છે. હવે વળી કેટલા વાગ્યા એ શું પૂછવું? બાર જ વાગી ગયા છે એ સમજી લેવું. જે નરાધમ અને ચંડાલ છે તે જ આવું પૂછે છે. નરાધમ અને ચંડાલ એવા શબ્દો વાપર્યાં છે, કોઈને ચટકો લાગે તો સારું

એ માટે જ. જે ખીજને વિક્ષેપ પાડતો હોય તો આવું સાંભળીને તે અટકી જાય. ખીજને નરોત્તમ થતાં અટકાવે તે નરાધમ છે, તેજને ટકારો અને ગધેડાને ડફણાં, ગધેડી હશે તો ભેં ભેં કરતી લાગી જશે. ભગવાનના જ બધા શબ્દો છે. નરાધમ, ગધેડી, ભૂત, ડાકણ બધાં આત્મા જ છે. નરાધમ પણ હું જ છું. તેની દૃષ્ટિમાં ભેદ નથી. જે નરાધમ શબ્દ ખોટો લાગે છે તો નરોત્તમ થવા કાશિશ કરો. જ્યાં સુધી નરાધમ શબ્દ દુઃખકર્તા લાગે છે ત્યાં સુધી તો નરોત્તમ થવું પડે. જે નરોત્તમ જ છે તેને બન્ને શબ્દો સરખા જ લાગે છે. તેને ગમે તે કહો પણ તે તો હસશે જ. નરાધમી શબ્દથી દુઃખ લાગે છે તો નિષ્કામી થઈને ભજન કરો ને ! બાકી તો નરાધમ, અને નરોત્તમ બન્નેમાં હું જ છું. ભગવાન કેટલે સુધી આગળ લઈ જાય છે !

હે અર્જુન, મને અવિનાશીને તું અવિનાશી સમજવાને બદલે જન્મમરણવાળો સમજે છે. હું પણ અવતાર લઉં છું ? મારો તો જન્મ જ નથી. રાત, દિવસ, કાળ, બિંદુ સમુદ્ર, જીવ, શિવ હું નથી. આથી આગળ તો બોલી જ શકાતું નથી. ભક્તને માટે જ ભગવાન આટલા બધા દોડે છે. તું તો મારો પ્રિય ભક્ત છે.

જ્ઞાની ભક્તને માટે ભગવાનને આટલી બધી લાગણી છે.

તને મારા પર ભક્તિ છે માટે તો હું તને સમજાવી રહ્યો છું. તે શરણ લીધું છે માટે તને માયા નદી તરાવવી છે. આ માયાનદીમાં જળરદસ્ત મગરો બેઠા છે તે તને ગળી ન જાય એ મારે જોવાનું છે. આ સમુદ્રમાં મોટા મોટા વહેલ માછલાં ફરે છે એ તને ગળી જશે, ચાવી ચાવીને ખાઈ જશે. જે તેમાંથી બચવું હોય તો ભગવાનનું શરણ લે. તું અવ્યકતને દેહધારી માનીને અથડાય છે. તું જો મને સગુણરૂપે જ ભજીશ તો દુઃખ ભોગવવા પડશે. દેહધારી થયો

એટલે દુઃખ તો ખરાં જ ને ! દેહધારીથી પર થાય તો જન્મમરણ નહિ ભોગવવા પડે. હું દેહધારી થયો તો મારે પણ ભોગવવું પડ્યું છે. હું સકામી થઈને અવતાર લઉં તો મારે પણ બધાનો ઉદ્ધાર કરવો પડે છે.

લક્ષ્મી બે જાતના છે. એક મને અવિનાશી સમજે છે, બીજો મને વિનાશી અને દેહધારી સમજે છે. રામ અને કૃષ્ણને દેહધારી માનશે તો મર્યાદા આવશે કારણ કે દેહધારીનો વિનાશ જ થાય છે. દશરથનો પુત્ર રામ એ જ રામ. સાડા પાંચ ફૂટના રામ એ તો મર્યાદા થઈ ગઈ. દશરથપુત્ર રામમાં રહેલા અવિનાશી રામતત્ત્વનું લજ્જન કરો. અવિનાશી રામતત્ત્વને જ લજો. લક્ષ્મીને વિશદ બનાવવાની છે. લક્ષ્મીનો કંઈ અંત હોય કે ? જ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મીની જ અહીં વાત છે. લક્ષ્મીને જ્ઞાનરૂપ જ ગણી છે. અર્જુન અને કૃષ્ણ બન્ને અવિનાશી છે. આજે ય જીવી રહ્યા છે, હયાં છે. કૃષ્ણ અને અર્જુન આપણામાં જ છે. અર્જુનલાવ છે, કૃષ્ણલાવ છે માટે એ તરવો આપણામાં જ છે. એનો દેહ કંઈ અવિનાશી છે ? શું હું આટલો જ છું ? હું તો અનંત છું. એક મને અનંત ગણીને પૂજે અને બીજો બીજી રીતે (દેહધારી-શાન્ત-અન્તઃકાળો) ગણીને પૂજે તેમાં ફરક તો છે જ ને ? હે અર્જુન, તું આ રથ પર બેઠેલ કૃષ્ણને જ નહિ પણ સર્વત્ર કૃષ્ણને જો.

અહીં ભગવાન જીવને વિશ્વરૂપદર્શન માટે તૈયાર કરે છે. અગ્નિચરમાં અધ્યાયમાં ભગવાન આ કહેશે. ભગવાનને હવે વિરાટ-દર્શન કરાવવું છે. અર્જુન નામના શિષ્યને કૃષ્ણ નામના ભગવાને સમજાવ્યું કે તું છે તે હું જ છું. એકાદ અધ્યાય સમજે તો શાસ્ત્રો સમજવાની જરૂર નથી રહેતી. સાતસો શ્લોકોમાંથી એકે શ્લોકમાં પણ સમજી જાય, જો પ્રેમપૂર્વક એકે શ્લોક સમજી જાય તો આખી ગીતા સમજાઈ જાય. નાની નાની વસ્તુઓમાં મન રોકાઈ જાય છે તેથી

૩૧૭

ખહુ દુઃખ થાય છે. લોકો સમજ્યા વગર લડે છે. ખીજ ધોરણમાં આવે તેનાથી મેટ્રિકમાં જીદુ આવે. પછી તો આનો પારજ ન રહે. છોકરો નાના સ્વરૂપમાં હોય ત્યારે માને જ માનશે. બાપ પાસે પણ ન જાય. ખીજ ઘેરા પાસે પણ ન જાય. મોટા થયા પછી બાવરો બને કે આવડું મોટું જગત છે. લકિતમાં આવી સ્ટેજ આવે છે. અહીં તો હજી સચુલદર્શનનો ચમકારો નથી થયો, એકડે એક પણ થયું નથી. બીજી સ્ટેજમાં આવ્યા પછી લકિતો અડધા ઘેલા જેવા થઈ જાય છે, બાવરો થઈ જાય છે. એની આંખમાં જીદો જ લાવ દેખાય છે. સર્વત્ર નારાયણ જોવાની તેમને ટેવ પડી ગઈ છે. એ સહજ થઈ ગયું છે. લકિતોની આંખ જીદો જ પ્રકારની હોય છે. તે નિરનિરાળું જીએ છે. સર્વત્ર નારાયણને જોતાં જોતાં તે નારાયણરૂપ જ થઈ જાય છે. એમ. એ. થયા પછી પણ ઘણી ડીગ્રી છે પણ ઘણા છોડી દે છે. અહીં છોડાતું નથી. 'માંડી પડયા તે મહાસુખ માણે.' મેં એને જોયો છે, ભગવાનને જોયો છે. એમ કહેવાતું નથી. શું આટલો જ ભગવાન હોય કે? મારાથી તો એને નાનો તહીં કહેવાય. સર્વત્ર કૃષ્ણ દેખાય. પાંચ હજાર વર્ષ પૂર્વેનો કૃષ્ણ પણ દેખાય. જે જોવું હોય તે દેખાય. મારાથી તો નાના સ્વરૂપમાં તે સમજતો નથી. મેં તો વિશદ તરીકે જ દર્શન કર્યા છે. અવિનાશી તત્ત્વને કોઈપણ અંત જ નહિ. ત્યાં અટકી પડાય એવું જ છે. (૨૪)

નાહ પ્રકાશઃ સર્વસ્ય યોગમાયાસમાવૃત્તઃ ।

મૂઢોઽયં નામિજાનાતિ લોકો મામજમવ્યયમ્ ॥ ૨૫ ॥

યોગમાયાથી આવૃત્ત થયેલો એવો જે હું તે સર્વને સ્પષ્ટ દેખાતો નથી. આ મૂઢ લોકો જન્મ નહિ પામનાર અને અવિનાશી એવા મને બળતા નથી. (૨૫)

અહીં ભગવાને 'મૂઢ' શબ્દ વાપર્યો છે. હું અવિનાશી છું એમ જ ભગવાન કહેવા માગે છે.

હું અવિનાશી તત્ત્વ છું એમ ગણીને જ મને લજ્જે. ક્યાં સુધી બારાખડીમાં રહેશે? તું તો બારાખડીમાં પણ પાછો કક્કો ઘૂંટતો નથી. તારે નિશ્ચય નથી કરવો એ વાત આવે છે અને તને ઉઠાપોહ થાય છે. મૂઠ તો ઘણા જિંઘા છે. અહીં મૂઠ શબ્દ તો સકામી ભક્તને માટે વાપર્યો છે. જે મને દેહધારી સમજીને સકામ ભક્તિ કરે છે તેને હું અહીં મૂઠ કહું છું.

આપણે માટે ભગવાન કયો શબ્દ વાપરે? ભગવાન સકામી ભક્તોની જ વાત કરી રહ્યા છે. જ્ઞાનીનો તો અહીં સવાલ જ નથી. દયાનંદે આની વિશદ વ્યાખ્યા કરેલી. તેને કોઈ સમજી શક્યું નહિ. રામકૃષ્ણ પરમહંસ તેને સમજી ગયેલ. દયાનંદે વિશદ ચર્ચા કરી, માટે તેને ઝેર દર્દને જ મારવા પડે ને! આવું વિશદ તત્ત્વ કોણ પચાવી શકે? આપણે વેવલી ભક્તિની વાતો કરીએ છીએ ત્યારે તેઓ અવિનાશી તત્ત્વની વાત કરતા હતા. જીસસક્રાઈસ્ટને આ માટે જ ક્રોસ પર ચડાવ્યા, ગાંધીજીએ હિન્દુ અને મુસલમાનને જુદી જુદી દૃષ્ટિએ ન જોયા માટે તેને ગોળીએ દર્દ દીધા. યાદવોએ કૃષ્ણનું કહેવું ન સાંભળ્યું. સકામીઓમાં સકામી તરીકે આવવું પડે. રામાવતાર પછી પણ કેવી દશા થઈ છે? કૃષ્ણની કોઈ ભક્તિ કરતું નથી. તેનું કોઈ ભક્ત જ નથી. જન્માષ્ટમિને દિવસે પાનાં રમે અને જુગાર રમે. બાર વાગે જન્મ થાય ત્યારે આરતીમાં જાય. દસ વાગ્યાથી તો રંધાવું હોય. આ રીતે તો તમે કૃષ્ણનું અપમાન કરો છો. મહાવીરનો જન્મ પણ આમ જ ઉજવાય છે, વરઘોડા કાઢીને જ તમે ધર્મનું નિકંદન કાઢવા બેઠા છો. હું પણ પહેલાં મંદિરોમાં ફરતો. ત્યાં તો વિષયો પોષવાના સાધનો ચાલે છે એ જોઈને મને કમકમા આવવા લાગ્યા. તમે તેમને આ બધું સમજાવશો તો મારવા દોડશે. મનસુરને, ગાંધીજીને, જીસસ ક્રાઈસ્ટને, બધાને મારી જ નાખ્યા છે ને! હવેલીવાળા કે જૈનો આવું સાંભળીને આપણને મારવા જ

દોડશે. અવિનાશીનું તેમને કામ જ નથી. એ સમજનાર તો દુર્લાભ હોય છે. મૌન થઈ જાયો. તે લોકો તમારી લક્ષિત તોડી નાખશે. આ સાધનો તો ગુપ્ત રાખવા જોઈએ. તમે એ લોકોને સમજાવી નહિ શકો. દર્શન ન થાય તો પણ ગરબડ કરવાની નથી. દર્શન ક્યાં અટકે છે તે જુઓ. પ્રાર્થના કરો. આ આપણું લજ્જન કે જે શનિવારે કરીએ છીએ તે સાધન અવસ્થાનું દષ્ટાંત છે. સાથે ઘેર પણ લજ્જન કરવું જોઈએ. રોજ રાતના ભેગા થવું જોઈએ અને ભગવાનને પુકારવા જોઈએ. ‘આધે નામ’ ‘રા’ એટલું બોલતાં જ પ્રગટ થશે. આપણને વિશ્વાસ નથી માટે તે નથી સાંભળતો. હાથીને બચાવ્યો તે આપણને નહિ બચાવે? આપણા બધા લજ્જનો અને ચોપડે લખાય છે. આપણું લજ્જન ભગવાન સાંભળે છે. ભગવાન પોતે જ છે એમ માનવું. પોતે જ પોતાનું લજ્જન કરે છે એ પ્રતીતિ થવી જોઈએ. આપણો તો ફાટો જ જોઈએ છીએ. ભગવાનને દેહધારી માનીએ છીએ માટે જ મૂઢ છીએ. ફાટાને પણ દેહ માને તો આગળ જાય. પછી અવિનાશી અને અવ્યક્ત સ્વરૂપ બને એટલે તે હું જ છું. મામજમ વ્યયમ્-એ એક જ ચરણ સમજે તો પણ તે કહેશે કે અનલહક્ક.

એવી કંઈ વસ્તુ છે કે જેમાં ભગવાન નથી? તેના વગર કંઈ ચીજ બને કે? આકાશ સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે, શરીરમાં પાંચ તત્ત્વો છે—પાંચમહાભૂત તત્ત્વ ચૈતન્યને જ આધારે છે. ભગવાન સિવાય એ પાંચતત્ત્વ બને? અક્ષરોમાં અ છે. અ વગર શબ્દ ન બને, અક્ષર પણ ન બને. અક્ષરોમાં અ હું જ છું એમ ભગવાને કહ્યું છે. મારા સિવાય કંઈ બનતું નથી. દરેક વસ્તુ મારાથી જ બને છે. આવા અવિનાશી અને અમાપને દેહધારી કેમ માનવા? જે એમ સમજે તેને જ મૂઢ કહ્યો છે. જે કહે કે દર્શન થઈ ગયા તે મૂઢ છે. આ દેહમાં પચાસ સાઠ વર્ષ સુધી પણ દર્શન પૂરા ન થાય. શરીરથી

એ તત્ત્વનું માપ ન નીકળે. શરીર રૂપી ગજ એ માટે તો ટૂંકા પડવાનો. આપણો ઇષ્ટદેવ શું સાધારણ છે? એ તો સર્વત્ર વ્યાપક છે. આ ભાવે ભક્તિ કરવાની છે. વરને ઘણા બંગલા હોય અને તેની બાઈને કહીએ કે તમારે આ એક જ રૂમ છે તો તેને ખોટું જ લાગે ને! મારો વર, મારો ઇષ્ટદેવ અનંત છે. એને એક જ રૂપ છે એમ બોલાય જ નહિ. ભક્તિરૂપી બળરમાં જઈને ભગવાનને વિરાટ બનાવવો. પ્રેમમાં તો વેચાઈ જવું જોઈએ. ભગવાનને આપણા બનાવી દો. પછી મૌન થઈ જવાય. વહુ શું કહેશે—આ મારું છે એમ નહિ કહે. આ બધું અમારું છે, આપણું છે એમ જ કહે. (૨૫)

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।

भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥ ૨૬ ॥

હું અર્જુન, આગળ થઈ ગયેલાં, વર્તમાન અને હવે પછી થનારાં સઘળાં પ્રાણીઓને હું જાણું છું, પરંતુ મને કોઈ જાણતું નથી. (૨૬)

આ શ્લોક વાંચ્યા પછી એમ કહી શકાય કે મને દર્શન થઈ ગયા. ભગવાન તો કહે છે મને કોઈ જાણતું નથી. બધું જ મારી અંદર છે. મન, બુદ્ધિ વગેરે બધું મારી અંદર છે. મન અને બુદ્ધિના વિષયોમાં આનંદ છે અને કહે છે કે ‘અબ તો ભજનકી કયા જરૂરત હૈ.’ વાણીથી તમે એમ કેમ કહી શકો કે ‘મુઝે તો સબ કુછ મિલ ગયા?’ ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન બધાને હું જાણું છું. સઘળાં ભૂતોને હું જાણું છું. આ બધી ઇન્દ્રિયો દશ્ય છે. આ ઇન્દ્રિયો કોના વડે ચાલી રહી છે? આત્મા વડે જ. આંખ આત્માના પ્રકાશથી જુઓ છે. તે આંખ આત્માને કેમ જોઈ શકે? સિત્તેમાના પડદા ઉપર એક દશ્ય આવે. પડદા ઉપર ઘણાં માણસો દેખાય. તે માણસો આપણને કેમ જોઈ શકે? પડદો એ દશ્ય છે. તેની ઉપર જગત દેખાય છે. શરીર અને ઇન્દ્રિયાદિ એ પડદો છે. જોનાર કોણ છે? આ દશ્યને

૩૨૧

દષ્ટા કોણ છે ? દશ્ય દષ્ટાને ન જોઈ શકે. આ મહદ્ પડેલું છે તેને કંઈ દશ્ય દેખાવાનું છે, મારા સિવાય, આત્મા સિવાય, આ શરીર મહદ્ છે. મહદ્ મને કેમ જોઈ શકે ? એ એમ કેમ કહી શકે કે અળ મેરા કામ સમાપ્ત હો ગયા. કોઈ કહે છે કે પ્રકાશથી અનુભવ થાય ને ।

પ્રકાશનો જોનાર કોણ ? પ્રકાશ મેં જોયો માટે હું અને પ્રકાશ જુદા છીએ. આગલા શ્લોકમાં તે જ કહ્યું છે. હું પ્રકાશ અને અપ્રકાશથી પર છું. સૂર્ય, ચંદ્ર, ભૂત, ભવિષ્ય. વર્તમાન, આદિ, મધ્ય, અંત-બધાં મારામાં છે. મારું માપ કોણ કાઢી શકે ?

આપણો વર, આપણો ઈષ્ટદેવ અજળ છે. તેનું માપ ન કાઢી શકાય. આપણે શું કામ બાંધી દઈએ ? અમાપની મર્યાદા બાંધીએ તે ખોટું જ છે. મારા ઘણી પાસે તો અમાપ મિલકત છે. મારા ઘણીની શું આટલી જ મિલકત છે ? તે તો અનંત લોકનો નાથ છે. ચૌદ લોક તો આપણે જાણીએ છીએ. બાકી તો લોક અનંત છે. તે અનંત લોક તેના પેટમાં છે. તેનું પેટ કેમ માપી શકાય ? બૈરાઓ કહેશે કે તેમનું પેટ ગાગર જેવડું છે. ગાગર જેવડું છે માટે જ ગણપતિ કહીએ છીએ. ભગવાને આ શ્લોક અર્જુનને કહ્યો હશે ત્યારે કેવો અદ્ભુત ભાવ હશે.

ભગવાન ખુલ્લા શબ્દોમાં કહે છે કે કોઈ જીવ મારો પાર પામી શક્યો નથી. શ્રીને પાર પામી શકવાનો નથી. દેહધારી એટલે કે દશ્ય દષ્ટાને ઓળખી ન શકે. જડ છે તે ચેતનને કેમ જોઈ શકે ? જે ચેતન છે તે જડને જોઈ શકે. હું દેહને જોઈ શકું ; દેહ મને કેમ જોઈ શકે ? આંખથી હું જોઉં છું ; આંખ મને કેમ જોઈ શકે ? આંખ તો આપણા વડે ચાલે છે. આ અમાપનું માપ મારી ભક્તિથી, ભગવાનની ભક્તિથી નીકળે. તે સમજી શકે. ભગવાને ભક્તિ એ એકજ સાધન રાખ્યું છે. ભક્તિ સ્વતંત્ર છે. જ્ઞાન, કર્મ, યોગ, કોઈ ભક્તિથી સ્વતંત્ર નથી. જે ભક્ત છે

તે યોગી છે, તે જ્ઞાની છે, તે અનાસક્ત છે, તે કર્મયોગી છે. તું મારો ભક્ત
 છો તેથી જ આ ભંડી વાતો તને કરું છું. જેના હૃદયમાં પ્રેમ છે ત્યાં હું
 બેસી જઈ છું. જેના હૃદયમાં ભક્તિ છે તેના રથ ઉપર ભગવાન બેસે છે.
 ભક્તિ સ્વતંત્ર છે. ભક્તિને કોઈ નો આધાર નથી. ભક્તિ વગર જે
 કોઈ યોગ ઈત્યાદી કરવા જાય તેની અવસ્થા તો મૂઠ સુધી પણ નથી
 આવતી. એ લોકોને સગુણ દર્શન પણ નથી થતા. આ તત્ત્વ વાતોથી
 નહિ સમજાય. સકામ ભક્તિથી પણ દર્શન થાય અને નિષ્કામ ભક્તિથી
 બધું સમજઈ જાય. જ્ઞાન, વેદાંત વગેરે ભક્તિ પર આધાર રાખે છે.
 ભગવાનની જે વ્યાખ્યા છે તે જ હું કહું છું. ભક્તને જ જ્ઞાન થાય
 છે. ભક્તોના અનુભવ જુઓ. બધી વસ્તુ ભક્તને પ્રાપ્ત થાય છે; જ્ઞાન-
 યોગ બધું ય—માટે જ ભક્તિ સ્વતંત્ર છે. સખ્યુગાર્ધને ભગવાનનું
 કયું જ્ઞાન હતું? પ્રેમ હતો, ભક્તિ હતી તો ભગવાન બેનપણી થઈને
 બંધાયા, પ્રેમથી વાસણ પણ અજવાળ્યા. પ્રેમથી હું વશ થઈ
 જઈ છું. દયાણુથી કશું ય નહિ થાય. સંસારમાં વરવહુને કે વહુ
 વરને દબાવે તો તોફાન જ થશે. સાચો પ્રેમ હોય તો તોફાન નહિ
 થાય. ભગવાન સાથે આ વરવહુ જેવી જ ભક્તિ કરવાની છે.
 કાન્તાભાવ જ શ્રેષ્ઠ છે. સંસાર બૂલાતો નથી માટે ભગવાન સાથે
 સંસાર માંડી દેવો. શું કામ સંસારની બહાર જઈએ? રાધા બની
 જવું બહુ મુશ્કેલ છે. જે નિષ્કામી છે તેને આ ભાવ આવી જાય
 છે. આપણામાં કાન્તાભાવ તો છે પણ તેને આપણે ખીજી રીતે
 વાપરીએ છીએ. દેટલાય જન્મોથી આ સાંસારિક વરવહુની રમત
 માંડી છે. આપણે અનંતજન્મોથી આ રમત રમી રહ્યા છીએ. આ
 અદ્ભુત આધ્યાત્મિક વરવહુની રમત એક વખત તો શરૂ કરો. એક જન્મ
 તો કરો. રાધાકૃષ્ણની ભાવનાથી જોવું અને તેમાં મચી પડવું.
 રથૂળમાંથી સૂક્ષ્મ પ્રેમમાં જવાનું છે. એ જ્યારે મંથન થશે ત્યારે
 તેમાંથી પ્રથમ તો ઝેર મળશે. એ ઝેર પચાવ્યા પછી લક્ષ્મી, ઐરાવત
 વગેરે નીકળશે, તે નહિ લેવા. પછી અમૃત નીકળશે. કાન્તાભાવમાં

દાસભાવ છુપાયેલો છે. વરવહુની વાતો બહુ પ્રાર્થવેટ-ખાનગી હોય છે; અગ્રગટ છે. અમે વરવહુ છીએ એટલું જ જાણી લો. કોઈ વહુ પોતાના ઘરની વાત કરે કે! અંગત વાત છે એ બધી. અનુભવીની વાતો છે. શરણ લઈને સર્વસ્વનું સમર્પણ કરી દેવું તો માયાનદી તરી જવાશે. અહીં શ્લોકે શ્લોકે ભક્તિ જ છે. શ્લોકે શ્લોકે વર-વહુની વાતો છે. (૨૬)

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वन्द्वमोहेन भारत ।

सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यान्ति परंतप ॥ २७ ॥

હે પરંતપ અર્જુન! ઇચ્છા અને દ્વેષમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા સુખદુઃખ રૂપી મોહથી સર્વ ભૂતો પ્રમાદી બનીને ઉત્પત્તિ સમયે મોટા ગોટાળામાં પડી જાય છે. (૨૭)

બધે ય આ ગોટાળો છે. ઇચ્છા અને દ્વેષનું જોડકું બધાંને હેરાન હેરાન કરે છે. ઇચ્છા અને દ્વેષમાંથી મોહનો ભાવ ઉત્પન્ન થાય. મોહમાંથી ક્રોધ થાય. આ કારણે જ બધા જીવભાવમાં રહે છે; નરાધમભાવમાં જ રહે છે. ગધેકું, ઐરુ, નરાધમ એવા એવા શબ્દો ભગવાન ક્રમે ક્રમે યોજે છે. આ બધા શબ્દો જીવ અવસ્થાનું વર્ણન છે. બધી વસ્તુનું મૂળ ઇચ્છા છે. આપણને કોણ અટકાવે છે? કામનાઓ, ક્રોધ, ધડિયાળ, બંગડી, ચશ્મા, બટન, ખલાઉઝ, વીંટી આ બધી ઇચ્છીત વસ્તુઓ મળતી નથી તેથી દ્વેષ થાય છે. આ બધા શોખ માટે કાળાબજારમાં કમાવું પડે છે. એમ. એ. સુધી લાણેલા હોય તે મારા જેવા બે અંગ્રેજી લાણેલાને કહેશે કે એ તો ઓર્થોડોક્સ orthodox છે. વેવલા જેવા છે. ત્યાં વળી બીજા કહેશે કે એમ. એ. સુધી લણ્યા એમાં શું ધાડ મારી? આમ થાય રાગદ્વેષની ઉત્પત્તિ. ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય કે તરત જ જ્ઞાનરૂપી તલવારથી તેને કાપી નાખો. ભગવાનના નામરૂપી તલવારથી ઇચ્છાને કાપી નાખો. પછી ઇચ્છા

કયાં થશે ? કર્મ કાપવાનો આ રસ્તો છે. આ રસ્તે ટેક્ષીમાં બેસીને જવું હોય તો ભગવાનના નામરૂપી ટેક્ષી છે જે મળે તે ખર્ચ લેવું. ઇચ્છા વગર ટેક્ષી મળે તો શું ખોટું ? પ્રારબ્ધમાં ટેક્ષી હશે તો મળશે જ. તે માટે ઇચ્છા શું કામ કરીએ ? ઇચ્છા એ જન્મમરણનું કારણ છે. જેટલી જેટલી ઇચ્છા તેટલા તેટલા જન્મમરણ. આપણે અનંત જન્મમરણ બાંધીએ છીએ. મનુષ્ય શરીર મોક્ષ પણ અપાવે અને અનંત જન્મોનું કારણ પણ થાય. આ બધું આપણે ત્રીજા અધ્યાયમાં કહી ગયા છીએ પણ અર્જુન સાહેબ ભૂલી ગયા છે. ઇચ્છાથી જ કર્મ થાય છે. ઇચ્છા બંધ થવી જોઈએ. આપણે તો આ ખરાબ થઈ કે તરત જ શું કરશું ? ‘તમે લોકો તો આવું જ કરો છો. આટલું પણ તમને ન આવડે.’ એઈ ગરબડ શરૂ થઈ—આમાં આસક્તિ તેથી આ ક્રોધ થયો. મોટી ઇચ્છાની તો વાત જ નથી થતી, આ તો નાની નાની ઇચ્છાઓની વાતો થાય છે. ભાણમાં શાક પીરસાય ને ભેજું ગરમ થઈ જાય. “એક જ શાક ! બજારમાં શું લીંડા જ મળે છે કે ! સુરણ, વેંગણ, પાપડી કશુંયે મળતું નથી !” જરા મોડું થયું તો કહેશે કે ‘જલ્દી રાંધતાં તમને શું વાંધો આવી જાય છે ?’ આસક્તિવાળા જીવને ઉત્તમ ઉત્તમ ખાવાનું જોઈએ. ખાવાને માટે નાના નાના જન્મો જિલા કરે. બજારમાંથી સાડી લાવ્યા તો યે કકટાટ કે ‘આ પોત તો જોવું હતું ને !’ આવા આસક્તિવાળા બૈરાઓ વેપારીઓને ત્યાં વાંદા થઈને જન્મવાના છે. ખાંડમાં જીવ રહ્યો તો કાળો કીડો કે કીડી થાય. હું—ભગવાન—ઉત્તમ ખાંડ છું તેમાં ધ્યાન રાખોને ! બૈરાનું ધ્યાન બજારમાં, લેટેસ્ટ ડિઝાઈનની સાડી કયાં મળે છે, એ જ જોયા કરશે. પુરુષનું ધ્યાન વેપારમાં કે નોકરીમાં.

કર્મ ખપાવવા માટે જ આ મનુષ્ય શરીર મળ્યું છે. જૈન ધર્મનો પણ આ જ સિદ્ધાંત છે. ઇચ્છાઓથી નવાં કર્મો બંધાય છે. કર્મ જેમ જેમ બંધાતા જાય તેમ તેમ ખપાવતાં જાયો. કર્મની

નિર્જરા કરવી એટલે કે કર્મ વધારવા નહિ. કર્મ બાંધવા નહિ. ઇચ્છાનારા લોકોથી કર્મની નિર્જરા થતી નથી. જ્યાં સુધી આ નિર્જરા ન થાય ત્યાં સુધી જન્મમરણ થયા જ કરશે. કેટલાયે વર અને કેટલીયે વહુ કરવી પડશે. વારેવારે આ વ્યભિચાર કરવા કરતાં એક વર લઈ લ્યો ને. એક ઘેરી મરે અને બીજી ઘેરી કરવી. કર્મ વધતા જાય અને વસ્તી પણ વધે. અત્યારે કોઈ અકર્મી થતું નથી. બધાંય કર્મ બાંધે છે. કર્મની મૂળ છે ઇચ્છા! ઇચ્છાઓ બાંધ કરી દો. ઇચ્છાઓ થાય કે તરત જ કાન પકડો. નવરા બેસશે તો વિચાર થશે કે ચાલ ઘણા વખતથી કાકાને નથી મળ્યા માટે મળી આવીએ. મામીને નથી મળ્યા તે ત્યાં જઈએ. પેલા લોકોને તો તમે મળો એ પણ ન ગમે, હિલટાની ગલરામણ થતી હોય. તમારી આ આસક્તિ છોડીને ઘેર બેસીને ભજન કરો તો ! અનેક જન્મોથી આ બધાને તું મળતો આવ્યો છે. કેટલાયે જન્મોથી આ સગાંવહાલાંનું કામ કરતા આવ્યા છીએ. સંસારમાં કંઈક પ્રસંગ બન્યો કે ભજન બાંધ કરીને ત્યાં ઉપડે. કહેશે કે 'આજ ભજનમાં કેમ જવાય !' ભજનમાં જવાનો સમય થયો અને કોઈ મિત્ર આવીને ઘરે બિભો રહ્યો. ભજન પડ્યું રહ્યું અને મહત્વની વાતચીત શરૂ થઈ. બજારની વાત, શેરોની વાત, ભાવતાલની વાત, રાજકારણની વાત. તેની ઇચ્છા આ બધામાં છે. દુઃખ જ બાંધે છે. ભજનને વખતે હું કોઈને નહિ મળું એમ કહી દેવું જોઈએ. થોડા દિવસ પછી એમ કરવું કે અમુક કલાક સુધી તો હું મૌન રાખું છું. આ બધાં અસંગ થઈ જવાના રસ્તા છે. કોઈને કંઈ કહેવાનું નથી. ધીમે ધીમે ભજન વધાર્યું તો આપોઆપ અસંગ થઈ જવાશે, સગાંવહાલાં ઘેર આવે તો સત્સંગનું કોઈ પુસ્તક હાથમાં આપી દેવું, ભાગવત કે ગીતા અને કહેવું કે તમે વાંચો અને હું સાંભળું. બીજા વિષય છોડી દેવા તો જ ભક્તિ વિશેષ થશે. ભક્તિને તમે ગોણું કરી છે અને વિષયને મુખ્ય કર્યા છે. ભક્તિને મુખ્ય ગણો તો કર્મની નિર્જરા થશે. એક જન્મમાં

તમે ચોરાસી કરોડ જન્મો ખાંધો છે. ઉત્તમ શરીરનો દુરુપયોગ કરીને કર્મના કુંગર ઉપર કુંગર ખડકો છો. નાહક ઇચ્છા રાખીને નિમિત્ત શા માટે બનવું ?

જે કંઈ મળવાનું હશે તે મળશે. મારા તો અનુભવો છે. ઇચ્છા કરો કે ન કરો. પણ એ જ સ્થિતિ રહેશે. જે કંઈ કપડાં પહેરવાનાં મળવાનાં હશે તે મળશે. શા માટે ઇચ્છા કરવી ? હું દુકાને જઈશ તો જ ખાઈશ એમ માનું તો હું ભગવાન કરતાં મોટા ને ? જીવવાનું હશે તો કવેટા નક્કી જ છે. મને એક જોશી મળ્યા. ભૂથ સંહિતા જોઈને મને કહ્યું કે તમારું આયુષ્ય સાઈઠ વર્ષનું છે. હવે મારો જ્યોતિષનો ત્રિપથ તો ખલાસ થઈ ગયો છે. આયુષ્ય સાઈઠ વર્ષનું છે. ત્યારે ખોરાકનું અને કપડાંપાણીનું તો નક્કી જ હોય ને ? મને થયું કે હવે ત્રીસ વર્ષની નિરાંત થઈ ગઈ. જ્યાં છે ત્યાં મારું છે. એક આપ્યા કરશે. હવે તો લીલા લહેર થઈ ગયાં. આ રીતે જ્યોતિષ સમજે તો ફાયદો જ છે.

આજે તો જ્યોતિષનો પણ બિંદો અર્થ થાય છે. સાતમું સ્થાન તેને તેઓ કલમ ભુવન કહેશે. એ છે માયાભુવન. માયાનો નાશ થાય તેથી ખીજા ગ્લરાય. સમમેશ ક્યાં છે એ જ હું જોઈ લઉં. સાતમે શનિ અને મંગળ હોય તો સારું. મામાનો નાશ થશે. હું ખુશ થાઉં કે બધું હરિહર થશે તો ઇશ્વરનું ભજન થશે. જ્યોતિષી પાસે જઈને તો ભગવદ્ પ્રાપ્તિ વિશે જાણી લ્યો. જ્યોતિષ તો દીવો છે. એક જ્યોતિષીએ મારી કુંડળી જોઈ અને કહ્યું કે આ માણસ બહુ દુઃખી છે. જ્યોતિષી સ્થૂળભાવી હતા. સત્ય જ્યોતિષ તો આત્માને ભગતું જુએ તે છે. આ તરફ જ શોધવાનું છે. પેલી બાજુ આયુષ્ય તો નક્કી છે. લીલાલહેર છે કારણ જન્મમરણ નક્કી છે. પ્રારબ્ધના ભોગ નક્કી છે. એક વાર એક લાઈ આવીને મારો ફાટલ અક્ષો ને લંગોટ લઈ ગયા. એ કંઈની ને એ લંગોટ નવા સીવડાવીને આપી

કુરુ

ગયાં. ગુલામીની કંઈ જરૂર છે? બંધાને 'સાહેબ, સાહેબ' શું કરવું? આ સમજ પડી જાય તો જ્ઞાન થઈ જાય. નિરાંતે તકિયે જ પડ્યો રહે. આ ગીતા વાંચવાનું કર્મ, લજનનું કર્મ પણ એ જ કંરાવી રહ્યો છે. પ્રારબ્ધના ભોગ ભોગવાના છે. કર્મેને ભોગવી લેવાના છે. ધર્મ શું કામ કરવી? દિગંબર રાખવાના હશે તો દિગંબર થઈને ગાંડા જેવા ક્યાં કરશું. ભલેને બાપના લાખ રૂપિયા હોય અને શ્રીમંત હોય પણ એના પર-ધર્મ પર છોડી દેશું તો ગમે ત્યાં તે બેસારી દે. ગીતા વાંચવા પણ બેસારી દેશે. સારા માણસો સારે સ્થાને જ બેસારે. વિશ્વાસુ માણસને બધું ય મળે. શેઠની સેવા કરવી. તેની વહુને પણ ચાવી નાંહે આપે અને વિશ્વાસુ માણસને બધું ય આપશે. શેઠ પાંચ રૂપિયા આપે તો તે વિશ્વાસુ માણસ તો એમ કહે કે મારે પૈસાનું શું કામ છે. મને ખવરાવો છો તે બસ છે. ભક્ત ભગવાનને આગ જ કહે છે. 'મારે જરૂર નથી, અમારે શું કામ છે?' એમ જ તે કહેશે.

જ્યારે લજનમાં નિશ્ચિત થવાય ત્યારે કથા વેચાતી બંધ થઈ જાય. કથાની તે કંઈ કિંમત હોય? તેના શું હજાર બારસો રૂપિયા ચાજી હોય? કોઈ મારા લજનનો ચાજી પૂછે છે. કુટુંબીનો ચાજી શું એમ મને પૂછે છે. ચાજી લેવાય જ કેમ? જ્ઞાનની વળી કિંમત હોય? શ્લોકની કિંમત થાય કે? આખા જગતનું રાજ્ય ન્યોછાવર કરે તો પણ તેની કિંમત ન થાય. કોઈ કહે તમને પૈસા આપું, બે કલાકનું લજન કરો તો શું કહેવું? જા. અહીંથી, ખસ, હટ અહીંથી. લોકો સમજતા નથી અને લજનની કિંમત કરે છે. નાશવંતથી શાશ્વતને કેમ ખરીદાય? ધન નાશવંત છે. લજન શાશ્વત છે. ચેતનને જંડ કેમ ખરીદી શકે? ચેતન તો સર્વનો અધિષ્ઠાતા છે. પૈસા માટે સંન્યાસીઓ ચંતુર્માસ કરવા નીકળે છે. મહોલ્લે મહોલ્લે ફરે છે. આ બંધા મૂઠ લોકો છે. જમનાલાલ બળજબરી ગાંધીજીને એક ખુંક જ સોંપી દેતા. ગાંધીજીએ આફ્રિકાનું કામ

બધે ક્યું. ઇચ્છા ન કરી. ઇચ્છા ન કરી તેથી તેના કર્મ નિર્જરા થયા. તેમનું સ્થાન કેટલું જીંચુ હતું? જે પ્રારબ્ધ અપાવતો જાય અને જે ઇચ્છા ન કરે તે શેઠ બની જાય છે. તે કદી યાચક બનતો નથી. જે ભગવાન આવડો મારો જગતરૂપી આશ્રમ ચલાવે છે તે શું તમારો આશ્રમ નહિ ચલાવે? બધાંયના ધર ચાલે છે. બંગલાવાળાના અને ઝૂંપડીવાળાના. ખાવાનું જેટલું જોઈએ તેટલું મળી રહેશે.

કર્મોનું મૂળ છે ઇચ્છા. ઇચ્છાબાધને રાગદ્વેષ રૂપી પુત્રોનું જોડકું થયું. આ જોડકાના મોહ સાથે લગ્ન થયા. તેમાંથી કામક્રોધ વગેરે છોકરા થયા. પછી તો છોકરાના છોકરા, વહુઓ, જમાઈઓ -આમ મોટી બટાલીયન થઈ. મૂળ કારણ છે ઇચ્છા. સારી સારી ઇચ્છા પણ ન કરવી. હું મોટો થાઉં. લોકો મને પગે લાગે. હાર પહેરાવે એ ઇચ્છા ખોટી. હાર પહેરતી વખતે અહંકારથી માથું ડોલ્યા વગર નહિ રહે. જે સમજે તો હાર પહેરાવનાર જ મોટો છે. તે હાર પહેરાવીને પુણ્ય લઈ ગયો. અને તમારા ગળામાં તેનું કર્મ નાખ્યું. નમસ્કાર લે છે તે કર્મ બાંધે છે. પ્રારબ્ધ અપાવી દેવું હોય તો બધાને નમસ્કાર કરો. દત્તગુરુએ પ્રહ્લાદને આજ બોધ આપેલો.

પ્રહ્લાદને સગુણદર્શન થયેલા, પણ પૂર્ણ નહિ થયેલો. તેનામાં અભિમાન રહી ગયું. તેના શહેરની બહાર દત્તગુરુ આવ્યા. પ્રહ્લાદને અગર પડી. હાર લઈને દત્તગુરુની પાસે ગયો. ગુરુદત્તને પ્રહ્લાદે દૂરથી જોયા તો દિગંબર અવસ્થા અને જીભેલા. પ્રહ્લાદની કલ્પના તો એમ કે રેશમી કફની પહેરી હોય અને એ પાંચ શિષ્યો સાથે આડની નીચે બેઠા હોય તેવા હશે ગુરુદત્ત. પ્રહ્લાદને થયું કે આને વળી નમસ્કાર શું કરવા? આને હું પગે લાગું? અભિમાનથી જરા અંચકાયો. પણ અંદરથી પ્રેરણા થઈ કે નમસ્કાર કર. પ્રહ્લાદ વિચારે છે કે ઠીક, દૂરથી પગે લાગશું. બ્યાં હાર લઈને મૂકવા જાય છે ત્યાં દત્તગુરુ કહે છે કે 'બસ! કયા કરતા હૈ!' નિત્યા-

૩૨૯

નંદજીની જેમ તેઓ બોલ્યા. દત્તગુરુ તો પૂર્ણજ્ઞાની. આંખો ભીંચી થઈ કે પ્રહ્લાદ થઈ ગયા છક જ થઈ ગયા. પ્રહ્લાદે એકદમ પગ પર માથું મૂક્યું કે દત્તભગવાન કહે છે, “કોને નમસ્કાર કરે છે! મૂખ,” પ્રહ્લાદે સચ્ચુદર્શન કરેલા તેમ મૂઠ કહે છે. મૂઠ! તું કોને નમસ્કાર કરે છે. પંચમહાભૂતને નમસ્કાર કરે છે! તારા માથામાં હાડકાં છે, નસ છે. મારા પગમાં પણ તે જ છે. દેહની દૃષ્ટિથી જો તો આ દેહ અને તે દેહ બંને સરખા છે.” પ્રહ્લાદ શું જવાબ દે! આત્મજ્ઞાન તો તેને હતું નહિ. ઘણા સચ્ચુદર્શન પછી પોતાની જાતને મહાન ગણે છે. પણ એ સ્થિતિથી તો આગળ જવાનું છે પણ કોઈ સમજતું નથી. પ્રહ્લાદમાં ભક્તિ હતી, નારદે આપેલ સંસ્કાર હતા. પહેલાં નમસ્કાર કર્યા ત્યારે પ્રહ્લાદના મનમાં ભેદ હતો ને! દત્તગુરુ તેને આત્મજ્ઞાન આપે છે કે ભેદબુદ્ધિ ન રાખીશ. કેવળ આત્મા જ સર્વત્ર છે. કોઈ બીજું તત્ત્વ જ નથી. કોને નમસ્કાર કરવા? પ્રહ્લાદ સમજ્યો. દત્તગુરુ આગળ કહે છે કે, “કોઈ દત્ત નથી, નારાયણ નથી, પ્રહ્લાદ નથી.” પ્રહ્લાદ નરમાંથી નારાયણ બની ગયો. નારાયણ થતાં જીવને કોઈ અટકાવતું હોય તો તે ઈચ્છાબાઈ છે. જે ઈચ્છારૂપી દરિયો તરે તે મને પામી જાય. (૨૭)

येषां त्वन्तगतं पापं जनानां पुण्य कर्मणाम् ।

ते द्वन्द्व मोह निर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ॥ ૨૮ ॥

પરંતુ પુણ્યકર્મના યોગથી જેનાં પાતકો લય પામ્યાં છે, તે દૃઢનિશ્ચયી પુરુષ સુખ-દુઃખના મોહમાંથી મુક્ત થઈ મને ભજે છે. (૨૮)

પાપ એટલે ઈચ્છાઓ. વિષયભોગ માટેની દોડાદોડી એ પાપ. ભોગ ભોગવવાની ઈચ્છા એ જ પાપ. અસત્ તરફની પ્રવૃત્તિ તે પાપ છે જ્યારે સત્ તરફની પ્રવૃત્તિ એ પુણ્ય છે. સત્ તરફની પ્રવૃત્તિ

શરૂ કરો કે પુણ્ય શરૂ થયું. અસત્ તરફનો રસ્તો આપોઆપ બંધ થશે. ભજનનાં સ્વપ્ના આવવા લાગશે. જોરશોરથી સ્વપ્નમાં ભજન સંભળાશે. રાતના ભજન ચાલુ જ રહ્યા કરશે. મને પણ કરતાલ લઈને ભજન કરતો તમે જોશો. તમે સત્ તરફની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી છે. તમે સત્ માર્ગે જ હતા. તમે પાછા ત્યાં જ આવવા લાગ્યા છો. પુણ્યનો ઉદય થાય તેથી સુખદુઃખના મોહ દૂર થાય છે. સ્વપ્નમાં આવે તે ભજન બહુ પ્રિય લાગે છે. ભજનમાં બીજા ધણા અનુભવો થાય છે. બસમાં બેઠા હોઈએ ત્યાં પણ ધૂનનો ગણગણાટ સંભળાયા કરે છે. કાન પાસે જાણે કે કરતાલ વાગી રહી છે એવું જ લાગ્યા કરે છે. પ્રત્યક્ષ ભજન થતું હોય તેમ લાગશે. આ તે કાન ખોટા છે કે સાચા એમ થઈ જાય. પુણ્ય એટલે ભજન અને પાપ એટલે વિષય, ઇચ્છાઓ અને કામનાઓ. ભજનની માત્રા વધતી જશે ત્યારે સુખદુઃખમાંથી મુક્ત થતા જશું. નવા નવા અનુભવો થશે. ભજન કરવાનું મન દિવસે વધતું જશે પુણ્યનું કર્મ વધે ત્યારે ભક્તિ વધે. (૨૮)

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।

ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥ २९ ॥

પરંતુ પુણ્યકર્મના યોગથી જેનાં પાતકો લય પામ્યા છે, તે દૃઢનિશ્ચયી પુરુષ સુખદુઃખના મોહમાંથી મુક્ત થઈ મને ભજે છે. (૨૯)

પુણ્યકાર્ય કરશે. તેથી ભક્તિ વધશે, ભજન વધશે. જે ભજન વધારે તે મારું અવિનાશી પદ સમજી શકે. સીમા નથી એવો આનંદ તેને પ્રાપ્ત થશે. અવિનાશીમાં સતત આનંદ આવે છે. પહેલી સ્ટેજમાં ભક્તને રહવું આવે છે. વિરહાશ્રુ આવે છે, પ્રેમાશ્રુ આવે છે. સંસારી વિરહતા અશ્રુ ગરમ હોય છે. જ્યારે આ પ્રેમાશ્રુ તો ઠંડા હોય છે અને તે આંખની ઉપરની કિનારીમાંથી

આવે છે. રામે રામમાંથી પ્રેમાશ્રુના ઝરણુ વહે છે. શરીર ઠંડુ થઈ જાય છે. શરીરનો ભાવ પણ રહેતો નથી. પછી આવો ભક્ત મારા શ્રદ્ધાપદને પામશે. તેને પછી જરાવસ્થા કે બાધ્યાવસ્થા કે યુવાનીનાં કે જન્મમરણનાં દુઃખો ભોગવવા નહિ પડે. તેનાં બધાંય કર્મો નાશ પામે છે, તે એ સમજી જાય છે. કર્મનું મૂળ જ તે કાઢી નાખે છે. કર્મ બિંચકવાની પછી તેને શી જરૂર છે? ગાડી જ બધો સામાન બિંચકે પછી પોટલું શું માથે મૂકવું? ગાડી વજન બિંચકે છે; ભગવાને આ બધું ગ્રીથ્યું છે તેમાં જ પોટલું મૂકી દેવું. (૨૯)

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।

प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥ ૩૦ ॥

જે (યોગીઓ) અધિભૂત, અધિયજ્ઞ અને અધિદૈવ સહિત મને જાણે છે તે સ્વસ્થચિત્ત પુરુષો મરણકાળે પણ મને જાણે છે. (૩૦)

જે આવી ભક્તિવાળો છે તેને તો શરીરના પતન વખતે મારું જ સ્મરણ રહે છે. જે માણસ આખું જીવન કૃથલા કરે તેને ઓકિસજન આપવો પડે. ઈન્જેક્શન અપાતા હોય, કંઈ રૂંધાય અને ધડાધડ નાડીએ તૂટે તેની આવી ભયંકર દશા થઈ જાય. જેણે ભક્તિ કરી છે, જેને મારું જ સ્મરણ રહે છે તેની પાસે રામ રામ-એમ કાનમાં રાડો પાડવાની જરૂર નહિ રહે. તેની પાસે ગીતા બોલવાની જરૂર નથી. જ્યારે નાડીઓ તૂટે, વાતપિત્ત કફના ઉછાળા આવે ત્યારે પૂર્વે કરેલ ભજન સામું આવશે. જેણે ભજન જ કર્યું નથી તેને તો મરણકાળે પાડો જ દેખાશે, ગરુડ નહિ દેખાય; યમરાજનો મહા-ભયંકર પાડો દેખાય. યમ પણ મારું જ સ્વરૂપ છે તેણે તેવાં કર્મો કર્યાં છે તેથી મારે ભયંકર રૂપે આવવું પડે છે. જે મારી ભક્તિ કરશે તો મદરૂપ થઈ જશે.

આ જ્ઞાનવિજ્ઞાન યોગથી ઉત્તમ જ્ઞાન કોઈ પણ શાસ્ત્રમાં નથી. જોને જોઈ લેવું હોય તે જુઓ. વેદો ઉથલાવો કે ઉપનિષદો જુઓ. આનાથી ઉપર કોઈ જ્ઞાન નથી. આટલું જ્ઞાન જો સમજી જાય તો હે અર્જુન, તારે કંઈ વાંચવાની જરૂર નથી. કોઈપણ સ્થળે દોડવાની જરૂર તારે નહિ રહે. સગુણનિર્ગુણના જે ભેદો સમજાવ્યા છે તે તારે દઢ કરવા. એ જ્ઞાન દઢ કરીને તું ભજન કર. લક્ષ્ય પર સતત ભાવ રાખ. તું જે સમજ્યો છે તેને જાળવવા માટે અહૈતુક અને નિષ્કામ ભાવે ભક્તિ કરવી પડશે; મંછરા અને કરતાલ વસાવવા પડશે. જો ભજન બંધ કરીશ તો વિષયો સામે જિલા જ છે. જો ભક્તિ બંધ થશે તો વિષયો દોડ્યા આવશે. સગુણ નિર્ગુણ અને તેથી પર એવા પરાતપરના દર્શન પછી પણ ભજન બંધ ન થાય. મારી પાસે કંઈ રહેતું નથી. ક્યાં રાખું ? કોઈ જગ્યા એવી નથી જ્યાં હું કંઈ છુપાવું. હું તો સર્વત્ર છું. (૩૦)*

* તા. ૯-૧૦-૫૫ રવિવારનું સોળમું પ્રવચન અહીં પૂરું થાય છે.

✱

ગુરુ એટલે સિદ્ધ. આત્મસિદ્ધિને
 પ્રાપ્ત કરીને જગતમાં લોકોના કલ્યાણ
 માટે તેઓ સૂક્ષ્મ શરીરે વિચરી રહ્યા
 છે....તેઓ પ્રારબ્ધ કર્મોનો શ્રય કરી
 નાખે છે. જ્યોતિષ અને સંહિતા બધાં
 ખોટાં પડી જાય છે. ભૃગુસંહિતા હોય
 કે ગમે તે સંહિતા હોય પણ એક
 સમય એવા સિદ્ધ પ્રવેશે કે બધું ખોટું
 પડી જાય, એવો મારો જ્યોતિષનો
 અનુભવ છે.

—પૂ. ચંપકભાઈ

શ્રી પરમાનંદ પ્રકાશન મંદિરનાં અન્ય પ્રકાશનો

- * પ્રેમયોગ
(ગીતા અ. પંદરમા પરનું પ્રવચન) સિલકમાં નથી
- * સ્થિતપ્રજ્ઞદર્શન ઓર લજન
(હિંદીમાં) ૧-૫૦
- * પરમાનંદ યત્રો
(બીજી આવૃત્તિ) ૩-૫૦
- * પરમાનંદ વાર્તાલાપ ૧-૭૫
- * પ્રેમયોગ
(ગીતા અ. ૧-૨ પરનાં પ્રવચનો) ૨-૦૦
- * પરમાનંદ-વાણી ૦-૬૦
- * પ્રેમયોગ
(ગીતા અ. ૩-૪-૫ પરનાં પ્રવચનો) ૩-૫૦

પ્રાપ્તિસ્થાન :

એન. એમ. હક્કરની કંપની

૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,

મુંબઈ-૨.

નોટ : શ્રી યશવંત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ-પ્રાંતિજ. જિ. સાબરકાંઠા.